

स्थापना—

दिनां मानस् एवं	मासावधि प्रतिदिन		गृह्णित वृद्धिदिनि- पलमन्त्रांशम्		सङ्क्रान्त्याप दिनेवारपरम्भः
	पक्षी	पल	प-अक्षर	पलानि	
सेपे०	३०	०	३-३२	वृद्धिः	१०४
वृषे०	३१	४६	२-५२	वृद्धिः	८६
मिथु०	३३	१२	१-१२	वृद्धिः	३६
कर्के०	३३	४८	१-१२	हानिः	३६
सिंहे०	३३	१२	२-५२	हानिः	८६
कन्या०	३१	४६	३-३२	हानिः	१०४
तुला०	३०	०	३-३२	हानिः	१०४
वृश्चि०	२८	१४	२-५२	हानिः	८६
धने०	२६	४८	१-१२	हानिः	३६
मकर०	२६	१२	१-१२	वृद्धिः	३६
कुम्भे०	२६	४८	२-५२	वृद्धिः	८६
मीने०	२८	१४	३-३२	वृद्धिः	१०४

आरम्भ-

सिद्धेः

॥१७॥

विशेषस्तु—

‘विच्छिन्नकुंभादिति निसिमुक्ति निसघण्टुरुफतुलि मन्त्रे ।
मिगमिदुणरुत्तसीहे निनिअते संकमइ वारो’ ॥ १ ॥

इति दिव्युच्चिन्त्रम् ।

“ राम ३० रस ६० नन्द १० राणा ५० वेदा ४०

अष्टौ ८० सप्त ७० दशद्वताः कार्याः ।

मन्दादीनां दिनतः क्रमेण भोगस्य नाज्यः स्युः ” ॥ १ ॥

अन एव च दानि सुतो मन्त्रः, त्रिगव्यतीरुपस्य दानेभ्यो-
गस्य दानिदिने दितेन समासनेन दाने रात्रौ रविभोगस्यैवास्तिगीपस्य-
नात् इत्यन्ये ॥

वाराणां नामाद्याह—

“ रविचन्द्रमङ्गलशुक्रा,

गुरुशुक्रशनिश्चराश्च खिजवासांशुपुर

रविक्रजशनयः कुराः,

सौम्याश्चान्ये पदोनफलाः ॥ १६ ॥

प्रथमे
विमये
दिन-वृद्धि-
हातिमानम्

॥१७॥

द्वयान्या—कृत्वा इति ।

“ रत्रिमन्द्वास्वारेषु यस्मिन् सङ्क्रमते रविः । तस्मिन्मासि भयं त्रिद्याद्बुधमिक्षाष्टमितस्करैः ” ॥ १ ॥

इत्याणुगतेः, कृत्वा चेत्वां यादृशं दिवा गण्यते न तादृशं रात्रौ, “ न वारदोषाः प्रभवन्ति रात्रौ ” इत्युक्तेः । पदोनेति पदः पादस्तुर्योश इति रात्रौ, ता पृषा नोभ्यङ्काराणां शुभाशुभफलं धिगतिर्विशोषकापेक्षया पादोनमेव स्यात् पञ्चदशैव विशोषका इत्यर्थः । वारेषूचितकर्माण्येव—

रात्र्याभिषे हसे रामन्त्रसखीपथविद्यासहस्राभयानसुवर्णताम्रौणिकासलङ्करणशिल्पपुण्यकर्मेरसवादि रवौ सिद्ध्यति । रजतगोयभोज्यकृपिवाणि-
उवादि सोमे २ । सर्वं क्रूरकरं क्लामहेमप्रवालाऽऽकरधातुसेगानिवेशादि कुजे ३ । अक्षरशिलाकर्णवेधकाव्यथायामत्तर्कवादकलापठनादि बुधे ४ । सर्वं
शुभगान्तर्यर्मदीक्षाविद्यायात्रोपधादि च गुरौ ५ । सर्वं बुधगुरुकं दीक्षावर्जं शुके ६ । दीक्षागृहप्रवेशनिवेशादि स्थितं क्रूरं च कर्म शनौ ७ ।
सामान्येन तु—

“ सर्व्वार्थसाधका वारा गुरुशुक्रबुधेन्दवः । प्रोक्तमेव कृतं कर्म भौमार्काकिषु सिध्यति ” ॥ १ ॥

इदं देवशश्वहृत्से । तथा—

“ लाक्षकुसुम्भमजिष्ठाराने काञ्चनभूषणे । शस्ता भौमरवी लोहोपलत्रपुविधौ शनिः ॥ १ ॥

द्रव्यादिदानग्रहणे निधाने, वाणिल्यसेवागुरुराजयोगे । कलाकृषिस्त्रीशुभकर्मविचिन्यासौपथेज्वारशनी न शस्तौ ” ॥ २ ॥

इति यतिवह्ने । विशेषस्तु—

“ उपचयकरस्य कुर्याद्ग्रहस्य वारे स्ववारविहितं यत् । अपचयकरग्रहदिने कृतमपि सिद्धिं न याति पुनः ” ॥ १ ॥

इति लह्लुः । अस्यार्थः—वक्ष्यमाणगोचरादिविधिना यो ग्रहो यदा यस्यानुकूलः स तदा तस्योपचयकर इत्युच्यते, तस्य ग्रहस्य वारे यथोक्तं कार्यं कार्यम् । यस्तु तदानीं गोचरादिना प्रतिकूलः सोऽपचयकरः तस्य ग्रहस्य वारे कृतं कथमपि न सिध्यतीति । एवमग्रेऽप्युपचयकरापचयकरशब्दौ भावनीयौ ।

प्रथमे
विमर्शे
प्रतिवार-
मुचित-
कार्योणि॥

॥१८॥

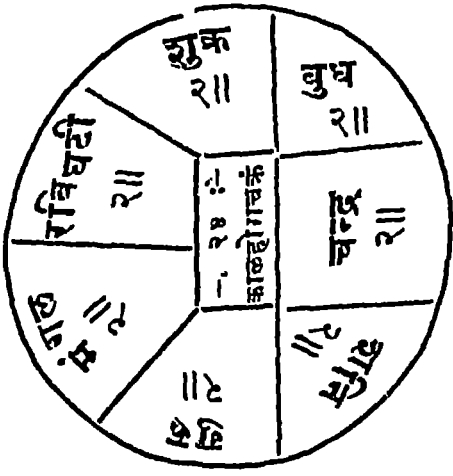
आरम्भा-

सिद्धेः

॥१८॥

वारेषु कालहोराः प्राह—

होराः पुनरर्कसितज्ञचन्द्रशनिजीवभूमिपुत्राणां । सार्धघटीद्वयमानाः स्ववारतस्तास्तु पूर्णफलाः ॥ १७ ॥
 व्याख्या—स्ववारत इति, यद्दिने यो वारस्तस्याऽऽद्या होरा, द्वितीया षष्ठस्य, तृतीया षष्ठस्य, चतुर्थीया षष्ठस्य, पञ्चमीया षष्ठस्य, षष्ठ्या षष्ठस्य, सप्तम्या षष्ठस्य, अष्टम्या षष्ठस्य, नवम्या षष्ठस्य, दशम्या षष्ठस्य, एतन्महाव्याह—“अर्कसितज्ञचन्द्र-
 शनिजीवभूमिपुत्राणां” इति । अर्कात् किल सितः षष्ठः, सितान् च ज्ञः षष्ठः, सितान् च चन्द्रः षष्ठ इत्यादि । एवं चार्कवारेऽर्कशुक्रशुभ्रादीनां होराः पुनः पुनः पुनस्तावत्पुत्राणां होराः स्युः । सोमवारे त्वाद्या चन्द्रहोराऽभ्येति पुनस्तथैव चतुर्विंशतियामङ्गोमवारे आद्या भौमहोराऽभ्ये-
 तीत्यादि । स्थापना—

इति व्यवहारप्रकाशे । वारेषु कुवेलाः प्राह—

अग्रे च राक्षयर्षस्य होरासंज्ञा चक्षयते इत्यत आसां कालहोरेति नाम ज्ञेयं । स्ववारत इत्यस्य च घण्टालोलान्यायेनोभयतोऽभिसम्बन्धनात्, “स्ववारतस्तास्तु पूर्णफला इति” शुभाशुभस्य तद्विनवारस्य सम्बन्धिन्यां होरायां कार्यकर्तुः पूर्णं विंशतिविशोपकं शुभाशुभं फलं स्यात्, पञ्चदशविंशोपके वारफले पञ्चविंशोपकस्य होराफलस्य मिलनादित्यर्थः । अत एवाह लल्लु—

“वारफलं होरायामिति” ।

होराप्रयोजनं दिवदं—

“यस्य ग्रहस्य वारे यत्किञ्चित्कर्म प्रक्रीञ्चितम् । तत्तस्य कालहोरायां पूर्णं स्यात्पूर्णमेव हि” ॥१॥
 इति यतिवल्लभे । तथा—

“होराफलवारफले निन्दे द्वे अपि न जातु गृहीत ।
 एकस्मिन् शुभफलदे तयोश्च कार्यं शुभं कुर्यात्” ॥ १ ॥

त्याज्योऽर्धयामो वेदा४ त्रि७ द्वि२ पञ्चा५ ष्ट८ त्रि३ षण्मिता६ । सूर्यादौ कालवेलाऽर्धयामाङ्कात्सैकपञ्चमी ॥१८॥
 व्याख्या—यद्यपि प्रमाणेनार्धयामत्वं चक्ष्यमाणकालवेलादिव्यप्यस्ति तथाऽप्यत्रार्धयाम इति रूढसंज्ञेन ज्ञेया । तथा चार्धयाम इति पदस्याऽऽ-
 तुष्या व्याख्या सिद्धा । कथं ? सूर्यादिवारेषु वेदादिपञ्चादिमितोऽर्धयामः सामान्येन घटीचतुर्गुरूपो नाम्नाऽप्यर्धयामस्याज्यः । विशेषस्तु—

“ सोल १६ ल ८ दसण ३२ तु २ इग १ चउ ४ चउसट्टी ६४ अद्धपहरमज्झपला ।
 जत्ताइसु अइ अहमा पुब्बाई छह छह दिसि ” ॥ १ ॥

इति दिनशुद्धौ । अत्र “मज्झपल त्ति” पूर्वोदितः षष्ठ्यष्टदशियात्रादौ क्रियमाणे क्रमादेते एतेऽर्धयाममध्यपला अत्यन्तं त्याज्या इत्यर्थः ।

वाराः	अर्धयामाः	अर्धयामगत- मध्यपलानि	आसु दिक्षु
रवि	४	१६	पूर्व
चन्द्र	७	८	वायव्य
मंगल	२	३२	दक्षिण
बुध	५	२	ईशान
गुरु	८	१	पश्चिम
शुक्र	३	४	आग्नेय
शनि	६	६४	उत्तर

अस्य व्यवस्यर्थं स्थापना यथा—

सूर्यादावित्यर्धद्वयेऽपि योज्यं । सैकपञ्चमीति भावप्रधानत्वात्किर्देशस्य सैकत्वे सति पञ्चमी सैकपञ्चमी । अयं भावः—अर्धयामाङ्कान् सर्वान् पङ्क्त्या न्यस्य तदग्रे एककः स्थाप्यते, तथाहि—४-२-७-२-५-८-३-६-१ इति, ततः क्रमेणार्धयामाङ्काद्गणने पञ्चमः पञ्चमोऽङ्कः काल-
 वेलाऽर्कदिवारेषु, यथाऽर्कवारे चतुष्कभोऽर्धयामाङ्कः, चतुष्ककात् क्रमेणग्रतो गणने पञ्चमोऽष्टकः
 समागतः, ततो जातमर्कवारेऽष्टमे चतुर्घटिके कालवेला । एव सोमवारे सप्तकोऽर्धयामाङ्कः
 सप्तकात् पञ्चमस्थाने च त्रिकः, ततः सोमवारे तृतीये चतुर्घटिके कालवेला इत्यादि स्वयं
 भाव्य, नवरं गुरुवारेऽष्टकोऽर्धयामाङ्कः, अष्टकाद्गुणने च पञ्चमः पञ्चाङ्कलने चतुष्कक एव ।
 एवं शुक्रशनिवारयोस्त्रिकषट्करूपाभ्यां पञ्चमौ सप्तकद्विकौ क्रमात्स्यातां । एतदेव पाठान्तरे
 व्यक्तमाह —

“ सूर्यादौ कालवेलाऽष्ट ८ त्रि ३ पट् ६ क्षमा १ षड्य ४ श्व ७ ह्रस्व २ मिता ”

अत्रायमास्नाय-कालवेलाङ्का एव चतुर्युता अर्धग्रहराङ्काः स्युः, यत्र चाष्टश्रोऽधिकोऽङ्कः स्यात्तत्राष्टभिर्भागो देवो दिवा चतुर्घटिकानामष्टा-
नामेव सङ्गवात् ॥

कंटकोऽपि दिनाष्टांशे स्ववारान्मङ्गलावधौ । बृहस्पत्यवधौ चोपकुलिकस्यज्यते परैः ॥१९॥

व्याख्या—तद्दिनवारात् यत्संब्यो मङ्गलस्तरसंब्यो दिनाष्टांशः कंटकसंज्ञः । तथा चाक्रांदिवारेषु क्रमाद्द्विद्वेकसप्तपञ्चचतुर्युदिनांशाः
कंटकसंज्ञाः बृहस्पत्यवधौ प्राग्बृहस्पत्यवधौ, तथा चाक्रांदिवारेषु पञ्चचतुर्द्वेकसप्तपष्टदिनांशा उपकुलिकसंज्ञाः । परैरिति अप्रतिपिद्ममुमतमिति ”
न्यायाद्ब्रन्थकृतोऽपि सम्मतसिद्धिं । एवमत्रेऽपि परमतोक्तौ वाच्यं । दिनाष्टांशशब्दयोगाच्च दिनाष्टमांशमाना एते सर्वेऽपि, स च चतुर्घटिकादूनाधिकोऽपि
स्यात् तथाहि-जवन्ये दिनमानेऽष्टांशे घटी ३ पल १६ अक्षर ३० । उच्छृष्टे तु घटी ४ पल १३ अक्षर ३० एवं मध्यमानेऽपि भाव्यम् ॥ कुलिकमाह-

कुलिको द्विघ्नशान्यन्तमिते त्याज्यः स्ववारतः । सुहूर्तेऽह्नि निशि व्येके भागः पञ्चदशस्तु सः ॥२०॥

व्याख्या—द्विघ्नशान्यन्तेति तद्दिनवाराच्छनिर्यसंब्यस्तदङ्के द्विगुणिते यत् स्यात् तत्संब्ये सुहूर्ते दिवा कुलिकः, निशि तु स एवाङ्क एकोनः
कार्यः । यथाऽक्राच्छनिः सप्तमः, द्विगुणने चतुर्दश, रविवारे चतुर्दशे सुहूर्ते दिवा कुलिकः, रात्रौ तु त्रयोदशे । तथा चन्द्राच्छनिः षष्टः, द्विगुणने
द्वादशे सुहूर्ते दिवा कुलिकः, रात्रौ त्वेकादशे इत्यादि । भाग इति यद्यपि सुहूर्तशब्दो द्विघटिकवाची तथाप्यत्र तादाहिकदिनरात्रिमानयोः पञ्चदशो-
ऽशौ द्विघटिकादूनाधिकोऽपि कुलिकस्य माने ज्ञेयः । तथाहि जवन्ययोर्दिनरात्रिमानयोः पञ्चदशोऽशौ घटी १ पल ४४ अक्षर ४८ । उच्छृष्टयोस्तु
घटी २ पल १५ अक्षर १२ । एवं मध्यमानेऽप्युहं । विशेषस्तु-कलिकसमये किमपि कर्म न कार्यं यदुक्तं—

आरम्भ-
सिद्धिः
॥२१॥

प्रथमविमर्श
कुलिक-
विचारः
॥२१॥

थमविमर्शे
वारेषु
सुवेलाःप्राह
॥२२॥

“ छिन्न भिन्नं नष्टं ग्रहजुष्टं पत्रगादिभिर्दंष्ट्रम् । नाशमुपयाति नियतं जातं कर्मान्यदपि तत्र ” ॥ १ ॥

इति भाष्यप्रकाशे । तथेदमपि--

“ सोमि ब्राह्मः कुजे पंत्रः सुराचार्ये च राक्षसः शुक्रे ब्राह्मः शनौ रौद्रो मुहूर्त्ताः कुलिकोपमाः ” ॥ २ ॥

अत्र ब्राह्म इति ब्रह्मदेवतः, एव पैत्रादिवपि वाच्यं । ब्रह्मत्वादिभिर्भागस्तु मुहूर्त्तानामग्रे क्षौराधिकारे वक्ष्यते । अयं च मुहूर्त्तकुलिकोऽहोरात्रे तिः स्यात् दिवा रात्रौ च । अर्धयामादयस्तु दिनपतिसाहचर्यादिवैव स्युः, न तु रात्रौ । नारचन्द्रे तु-स्ववारात् शन्यवधिर्दिनाष्टांशः कुलिकस्तेनार्को-
नियारेषु सप्तपट्पञ्चतुशिष्टयेकसंख्या दिनाष्टांशाः कुलिकसंख्या इत्युक्तं । सर्वेषां चैषां क्रमात् स्थापना--

अथ दिवा दिनाष्टांशमानमेतन्न कुलिकं नारचन्द्रेकं प्रमाणयन्
वारेषु सुवेलाः प्राह--

भानोर्भूः नयन २ तंवः ६ सितरुचेः शीतांशु १
पञ्चा ५ ष्टमा ८, भौमस्याब्धि ४ नगा ७ ष्टमाः ८
शशितनूजस्य त्रि ३ तर्का ६ ष्टमाः ८ ।
जीवस्य द्वि २ शरा ५ द्रयो ७ भृगुसुवश्चन्द्रा १
ब्धि ४ षष्ठा ६ ष्टमाः ८, शौरिस्त्री ३ षु ५ नगा ७ ष्टमाश्च
दिवसेष्वेतेऽष्टमांशाः शुभाः ॥ २ ॥

वाराः	रवि	चन्द्र	मंगल	बुध	गुरु	शुक्र	शनि	०
दिवा	४	७	२	५	८	३	६	अर्धयाम
दिवा	८	३	६	१	४	७	२	कालवेला
दिवा	३	२	१	७	६	५	४	कंडक
दिवा	५	४	३	२	१	७	६	उपकुलिक
दिवा	७	६	५	४	३	२	१	कुलिक
दिवा	१४	१२	१०	८	६	४	२	मुहूर्त्त
रात्रौ	१३	११	९	७	५	३	१	कुलिक

आमम-
सिद्धेः
॥२२॥

व्याख्या—भूरेका, नयने द्वे, ऋतवः षट्, शीताशुरेकः, अन्धयश्चत्वारः नगाः सप्त, तर्काः षट्, शराः पञ्च, शेषं स्पष्टं । मानो-
रिति रविवारे आद्यद्वितीयषष्ठचतुर्थैकानि शुभानि, शेषाणां ३-४-५-७-८ अर्धयामार्धैस्तत्वात् । एवमग्रेऽपि सोमे आद्यपञ्चमाष्टमानि शुभानि । सोमे
दुर्गसप्तमाष्टमानि । बुधे तृतीयषष्ठाष्टमानि । गुरौ द्वितीयपञ्चमसप्तमानि शुके आद्यतुर्गषष्ठाष्टमानि । शनौ तृतीयपञ्चमसप्तमाष्टमानीति । दिवसेष्विति एते
रात्रिषु न व्यवहियन्त इति भावः । अष्टमांशशब्देऽसिसन्धिः प्राग्वत् ॥ वारेषु च्छाश्रालसमाह—

सिद्धच्छाया क्रमादर्कादिषु सिद्धिप्रदा पदैः । रुद्र ११ सार्धाष्ट ८ ॥ नन्दा ९ ष्ट ८ सप्तभि ७ अन्द्रवद्द्वयोः ॥२२॥

व्याख्या—रवावेकादश पदानि, चन्द्रे सार्धान्यष्टौ, सोमे नव, बुधेऽष्टौ, गुरौ सप्त ७, द्वयोः शुक्रशन्योश्चन्द्रवत् सार्धान्यष्टौ पदानि ।
इयमवश्यं सिद्धिदत्वासिद्धच्छाया । यदुक्तम्—

“ सुहृगाहलगामाभवे विरुद्धदिवसेऽपि तुरिककज्जस्मि । गमणपवेसपइङ्गादिख्वाई कुणसु इत्थ जओ ॥ १ ॥
एथ बुहेहिं कहिसं छायालग भुवं सुहे कज्जे । सुहसउणनिमित्तवलं जोइसु परं सुलगोऽवि ॥ २ ॥
इति हर्षप्रकाशे । तथा ‘तिथिवारक्षेत्रीतांशुविष्टयद्यस्यां न चिन्तयेदिति’ नारचन्द्रे ।

नक्षत्राणि तिथिवांरास्ताराश्चन्द्रवलं ग्रहाः । दुष्टान्यपि शुभं भावं भजते सिद्धच्छायया ” ॥ १ ॥
इति नरपतिजयचर्यायां परं तथापि वर्षमासदिगशुद्धिसम्भवे विष्ट्यादिदृष्टहोषाभावे तथा ग्रहं, उक्तं च—“नक्षत्रमथवाप्यनिवारितमिति ”

यतिवस्तुभवचनानुक्ते निषिद्धे वा वक्ष्यमाणवेधलत्तादिदोषरहिते नक्षत्रे चन्द्रवले सति सिद्धच्छायालम्बे प्रतिष्ठादिकं कार्यमिति समजसं । तद्वेला च
त्रिंशद्गुरुरवर्णमात्रमिति वृद्धाः । तद्वेलासाधनोपायश्चाय—यदा इष्टच्छायापदवेला पञ्चदशसिर्वर्णैरुना स्यात्तदा कार्यं कर्तुमारभ्यते, यावच्चैष्टच्छायापदभवना-

रतु पञ्चदशार्णोत्तराद्येत्याऽगिष्ठासति तावता कालेन कार्यं संपूर्णिकार्यं, एवं काले सिद्धच्छाया साधिता स्यात् । बहुकालसमाप्ये तु कार्ये त्रिंशद्दणममध्ये
॥ नक्षत्रपाद विचारारंभः
॥ २४ ॥

॥ नक्षत्रपाद विचारारंभः
॥ २४ ॥

॥ इति वारद्वारम् ॥ २

॥ अथ भम् ॥ ३

तत्राद्याष्टाविंशतेभानां प्रत्येक पादचतुष्टय वर्णनाह—

चुचेचोलाऽश्विनी ज्ञेया लील्लेले भरणथ । आईऊए कृतिका तु ओवावीवू च रोहिणी ॥ २३ ॥
वेवोकाकी मृगशिर आर्द्रा कुघडच्छाः पुनः । केकोहाहि पुनर्वस्वोर्द्वेहेहोडा तु पुष्यभे ॥ २४ ॥
डीहूडेडोभिराश्लेषा मामिमृसे मघा मता । मोटाटीहू फल्गुनी प्राक् देओपापीभिरुत्तरा ॥ २५ ॥
हस्तः पुपणठैर्वर्णैश्चित्रा पेपोरिः पुनः । शरोताः स्मृताः स्वातौ तीतूतेतो विशाखिका ॥ २६ ॥
अनुराधा ननीनूने स्याज्ज्येष्ठा नोययीयुभिः । स्याद्येयोभाभिभिर्मूलं पूर्वाषाढा मुघाफहैः ॥ २७ ॥
भेभोजाज्युत्तराषाढा जुजेजोखाऽभिजिन्मता । श्रवणे स्युः खिखूखेखो धनिष्ठायां गगीगुगे ॥ २८ ॥
गोसासीसुः शतभिषक् प्राक् सेसोददि भद्रपात् । दुशद्वथोत्तराभद्रा देदोचाची तु रेवती ॥ २९ ॥

व्याख्या—एषां भावना—सामान्येन पष्ठिषटीमाने चन्द्रस्य नक्षत्रमोने पञ्चदशपञ्चदशवटीभिरैकैकः पादः, तत्र अस्य नाग्नि आदौ तुः तस्य जन्माश्विन्या आद्यपादे, एवं सर्वत्र । द्वितीये पादे चे, तृतीये चो, तुर्ये ला । इह तुग्रहणेन चूरपि आद्यः स्वजातीयस्वरत्वात्, एवं चेचोग्रहणेन चैचो; लाग्रहणेन लः, एवमग्रेऽपि । यथा भरण्या आये पादे लिली द्वितीये लुल, तुर्ये लोली इत्यादि, एवं सर्वमेषु । नवरमाद्रीहस्तपूर्वाषाढोत्तरमद्रपदासु ये क्रमेण षडङ्गाः षण्ठाः घफटाः शकषाश्रुति द्वादश वर्णा उक्तास्तत्रैकैकोऽसौ वर्णो दशस्वरयुतो आद्यः, कयं? ष घा धि घी वु घू षे षे वो षो इति । एवं कवर्गीयपञ्चमाक्षरलकारादिष्वपि । षण्ठा इत्यत्र च प्रकारो सूध्न्यो दशस्वरयुतो आद्यः, न तु कवर्गीयस्वकारः, तस्याभिजिच्छ्रवणयोः कथनात् । ऋ ऋ ल ल इत्येते तु प्रायो नान्यादौ न स्युः, ऋषिदत्तऋषमाद्यभिधासु चेत् स्युस्तदा स्वरचक्रप्रस्थाभिप्रायेण केवला रिरीलिलीवत् व्यञ्जनगतास्तु अकारान्ततद्व्यञ्जनवद्गण्यन्ते ब्रह्मदत्तश्रीघरधुवाण्याभिधासु ब-शी-धुरुपमेवाद्याक्षरं गण्य । यतः—

“ यदि नास्ति भवेद्वर्णः संयोगाक्षरलक्षणः । ग्राह्यस्तदादिमो वर्णो इत्युक्तं ब्रह्मयामले ” ॥ १ ॥

विसर्गबिन्द्वदिकं तु नाक्षरस्य विकारकृत् । बकारस्तु वकारवज्ज्ञेयो वयोरैक्यात् । अस्तु चवर्गीयपञ्चमवर्णः कवर्गीयपञ्चमलकारवद्गण्यः । ननु लकारअकारणकाराः कापि नान्यादौ न स्युरित्यतः किमर्थमुक्ताः? उच्यते—पूर्वाचार्याङ्गुरोधात् । न च नास्त्येवैषां फलमिति चिन्त्यं, एकाशीतिपदे सर्वतोभद्रचक्रे एतद्वर्णानां ग्रहबिद्धत्वे सति तत्तत्पादजानां पीडिति साफल्यसद्भावात् । उक्तं च तच्चक्रविवरणे—

“ विध्यन्ते घडङ्गा रौद्रे षण्ठा हस्तगे व्यधेः । फटधाः प्रागण्ठायामाहिर्बुधे तु शास्त्रयाः ” ॥ १ ॥

प्रागिति पूर्वाषाढा ॥ अभिलितः स्वरूपमाह—

उत्तराषाढमन्यांहि चतस्रश्च श्रुतेर्घटीः । वदन्यभिजितो भोगं वैधलत्ताद्यवेक्षणे ॥ ३० ॥

व्याख्या—यदा टिप्पनके यावान् भोग उत्तरापावाया लिखितः स्यात्तदा तस्यान्त्यः पादस्तदनुमानेन ग्राह्यः, सामान्बेन तु पञ्चदश वट्यः, भोगमिति, णं सर्वा एकोनविंशतिर्वट्यः । लत्तादीति आदिशब्दाद्दुल्पाताद्विचतुष्टयोपयोगैकार्गलाद्विष्वव्यभिजिद्वण्यते, परं तदोत्तरापावाभाषणयोः पञ्चदश पादास्य षटीर्भक्तिः कृत्यैव पादचतुष्टकं कल्पनीयं । वेधलत्तायवेक्षणाद्द्वन्द्वत्राभिजिनोपयुज्यते इति च सामर्थ्याच्छस्यते ॥

अष्टाभिजनेर्भानामीशानाद्—

भेशास्त्वश्विः१ यमार्२ अयः३ कमलभू४ अन्द्रो५ऽथ रुद्रो६ऽदिति७
जीवो८ऽहिः९ पितरो१० भगो११ऽर्यम१२ रवी१३ त्वष्टा१४ समीर१५ स्तथा ।
शक्रामी१६ अथ मित्र१७ इन्द्र१८ निर्ऋती१९ वारीणि २० विश्व२१ विधि२२
वैकुण्ठो२३ वसवो२४ म्बुपो२५ऽजचरणो२६ऽहिर्बुध्न२७ पूषाभिधौ२८ ॥ ३१ ॥

व्याख्या—अश्विनौ दक्षाख्यदेवौ । कमलभूर्ब्रह्मा । अदितिर्देवमाता । जीवो गुरुः । अहिः सर्पः । भगो योनिः । अर्यमा सूर्यमेदः । त्वष्टा विश्वरुमा । समीरो वायुः । शक्रामी इति विशालाया आद्येऽर्धे इन्द्रोऽपरार्धेऽग्निर्देवता, अत एवास्या द्विदैवतसंज्ञा मिश्रसंज्ञा च । अत एवोक्तं देवस्य वरामे—“ पूर्वाधे मृदुकर्म चास्य सकलं तीक्ष्णं द्वितीये दले ” इति । मित्रः सूर्यमेदः । निर्ऋतिः रक्षसां माता, तज्जत्वाद्वाक्षसा अप्यत्र लक्ष्याः, तेन मूलो रक्षोनक्षत्रमित्युच्यते । वारीणि जलं । विश्वे इति विश्वाख्याद्योदश देवाः, सर्वादित्याजस इः । नन्वत्र संज्ञावाचिनो विश्वशब्दस्य कथं सर्वादित्यं असंज्ञायां सर्वादिरितिवचनात् ? उच्यते—छान्दसोऽयं प्रयोगस्तेन संज्ञायामपि सर्वादित्यं । विश्वब्रह्मा । वैकुण्ठो विष्णुः । वसवोऽष्टौ, यदुक्तं—
“ धरो भुवश्च रोमश्च आयश्चैव बलोऽनिलः । प्रत्यृषश्च प्रदोषश्च वसवोऽष्टौ प्रकीर्तिताः ”

अम्बुपो वरुणः त्रारुशास्त्रप्रसिद्धो हृदयकोष्ठस्थो देवः । रुद्राणामन्यतमोऽजपादः । अहिर्बुध्नो रुद्रमेदः यदाहुः—
 “ अजपादोऽथाहिर्बुध्नः पिनाकिहरैवताः । शंभुः शर्वो मृगव्याधः कपाली त्र्यम्बको भवः ” ॥ १ ॥
 इत्येकादश रुद्रनामानि । पूषा रविमेदः । यदाहुः—“घातृ १ अर्यमन् २ मित्र ३ वरुणः ४ अंशु ५ भग ६ इन्द्र ७ विवस्वन् ८ पूषन् ९
 पर्जन्य १० त्वष्टृ ११ विष्णु १२ संज्ञा द्वादश सूर्या ” इति । शेषा ययोक्तसंज्ञा देवमेदाः । प्रयोजनं चैषां तद्देवतानाम्ना नक्षत्रन्यवहारादि ॥
 अष्टाविंशतेर्मानां तारकसंख्यामाह—

त्रिंशत् त्र्यंशद् द्विंशद् जगदिंशत् नन्दुं कृतं त्रिंशत् तर्कैश्च ५ क्षिप्रं द्विंशत् पंचंशत् कुंशं कुंशं वेदं युगांशं चिंशत् रुद्रैः ११।
 वेदांशं त्रिंशत् रामंशं गुणंशं वेदंशं द्विंशत् द्विंशत् तत्समतिथिर्न शुभा भतारैः ॥ ३२ ॥

व्याख्या—अश्विन्यां त्रयस्तारकाः, भरण्यां त्रय इत्यादि । अङ्गानि शिक्षा १ कल्प २ व्याकरण ३ चन्द्रो ४ ज्योति ५ निरुक्ता ६ ह्यानि
 षट् । जगन्ति त्रीणि । कुतेति चत्वारः, कृणुयुगस्य तुर्यत्वात् । अक्षिणी नेत्रे द्वे । कुर्भुरेका । युगानि चत्वारि । रुद्रा एकादश । रामाक्षयः । गुणाः
 सत्त्वाद्यास्यः । दन्ता द्वात्रिंशत् । शेषं षष्ट । स्थापना—

मेघु तारा	मेघु तारा	मेघु तारा	मेघु तारा
अश्विनी-३	पुष्य	मेघु तारा	मेघु तारा
भरणी-३	अश्लेषा	३	अभिजित् ३
कृत्तिका-६	मघा	६	श्रवण ३
रोहिणी-५	पूर्वाफाल्गुनी	५	धनिष्ठा ४
मृगशिर-३	उत्तराफाल्गुनी	३	शतभिषा १००
आर्द्रा-१	हस्त	११	पूर्वाभाद्रपद २
पुनर्वसु-४	चित्रा	१	उत्तराभाद्रपद २
			रेवती ३२

तारकसङ्ख्योक्तेः प्रयोजनमाह-तत्समेत्यादि एभिर्न्यथोक्तैर्भतारैर्भस्य
 समा तिथिर्न शुभेति शेषं । कोऽर्थः ? सर्वेषु मेघु तत्तारासंख्यया तिथि-
 स्याज्या, यथा तृतीयाऽश्विनीयुक्ता त्याज्येत्यादि । नवर् शतभिषजि ज्ञातं
 ताराः शतस्य तिथिभिः पञ्चदशभिर्माने शेषा दशेति दशमी शतभिष-
 ग्युता त्याज्या । एवं रेवत्यां द्वात्रिंशत्ताराः पञ्चदशभिर्माने शेषं द्वे द्वितीया
 रेवतीयुता त्याज्या । यच्छब्दः—“दृग्घा तद्दिननक्षत्रतारातुल्या तिथिर्भवेत्”

इति । विशेषस्तु - "ताराममेरहोभिर्मासैरन्वैश्च धिषण्यफलपाकः इति " लल्लः ॥ भानां संज्ञाविशेषानाह—

चरमाद्दृश्रलं स्वातिरादित्यं श्रवणत्रयम् । लघु क्षिप्रं च हस्तोऽश्विन्यभिजित् पुष्य एव च ॥ ३३ ॥
मृदु मैत्रं मृगश्रित्राऽनुराधा चैव रेवती । ध्रुवं स्थिरं च वैरश्चमुत्तरात्रितयान्वितम् ॥ ३४ ॥
दारुणं तीक्ष्णमश्लेषा मूलमाद्रामहेन्द्रभम् । क्रूरमुग्रं च भरणी तिस्रः पूर्वा मघान्विताः ॥ ३५ ॥
मिश्रं साधारणं च द्वे विशाखाकृत्तिकाभिधे । ईहग्राम्नोचिते धिषण्ये निर्मितं कर्म शर्मणे ॥ ३६ ॥

व्याख्या—चरं चलमिति नामद्वयं, एवमग्रेऽपि, अन्यान्यपि चञ्चलचतुलचपलादिनामान्यत्र व्यवहर्तव्यानि, एवं सर्वत्र । आदित्यं पुनर्वसु । श्रवणत्रयं श्रवणधनिष्ठाज्ञानभिषजः । वैश्रवं रोहिणी उत्तरात्रयमुत्तरफल्गुन्युत्तराषाढोत्तरभाद्रपदाः । महेंद्रभं ज्येष्ठा । तिस्रः पूर्वाः पूर्वफाल्गुनीपूर्वाषाढापूर्वभाद्रपदाः । साधारणमिति न स्थिर न चलं न तीक्ष्णं न मृदु इत्यर्थः । नाम्नां प्रयोजनमाह—ईदृगित्यादि ईदृशेन चरादिनाम्ना कर्मणोऽनुरूपे मे । कोऽर्थः ? यादृशं भस्य नाम तादृशं कर्म तत्र मे कार्यम् ॥ एतदेवाह—

क्रूरत्प्रियाणं लघुभिश्चरैश्च, मृदुद्रुवैः शान्तिकमाजिसुग्रेः।व्याधिप्रतीकारमुशन्ति तीक्ष्णैर्मिश्रैश्च मिश्रं विधिमामनन्ति

न्यात्या—प्रयाणमिति षण्यभूषणकलारौपधज्ञानवाहनोद्यानिकाणुपलक्ष्यं, एवमग्रेऽपि, शान्तिकमिति श्रीजगृहनगराभिषेकारामभूषणव-
स्वगीतमङ्गलमित्यकार्यादि स्थिरकर्म च । आजिमिति वञ्चनाविषघातबन्धनोच्छेदनशस्त्राग्निकर्माद्यपि । व्याधीति भूतयक्षमंत्रमिधिसाधनसेदकमोद्यपि ।
उशन्ति वान्छन्ति । मिश्रमिति साधारणं । स्वर्णरजताम्रलोहाद्यग्निकर्म सर्वं तथा द्रुपोत्सर्गाग्निपरिग्रहादि च विशेषास्तु—

“ लह चरेसु आरंभो उगारिल्ले तवं चरे ! ध्रुवे पुरपवेसाई भिसेस्ससंधिक्कियं करे ” ॥ १ ॥ इति दिनशुद्धिग्रन्थे । तथा—

प्रथमविभक्तं
भानांसंज्ञा
विशेषवर्णनं
॥२८॥

आरम्भ-
सिद्धेः
॥ २८ ॥

“ तीक्ष्णोऽग्रभोक्तं चिदधीत मिश्र, कूरोदितं दारुणमेषु कुर्यात् । तीक्ष्णोऽग्रमिश्रैर्यद्विद्वेदितं तन्मृदुध्रुवैः क्षिप्रचरैर्न कुर्यात् ॥१॥

प्रायः शान्ते कार्ये न योजयेत्कृत्तिकास्त्रिपूर्वाश्च । वारणरौद्रे च तथा द्विदैवतं शस्यमश्लेषाम् ” ॥ २ ॥

“ स्थिर २ अथ १ स्तथोग्रश्च ३ मिश्रो ४ लघु ५ रथो मृदुः ६ । तिङ्गणश्च ७ कथिता वाराः प्राञ्चैः सूर्योदयः क्रमात् ॥१॥

अस्य प्रयोजनं तु चरादित्वेन सदृशानां वाराणां भानां च योगः प्रयाणादौ विक्षिप्य प्रयोजक इति ॥

सप्तविंशतेभानां चन्द्रेण भोगे सुहृत्सङ्ख्यामाह—

भेषु क्षणान् पञ्चदशैन्द्ररौद्रवायव्यसर्पान्तकवारणेषु । त्रिघ्नान् विशाखादितिभध्रुवेषु शेषेषु तु त्रिंशतमानन्ति॥

व्याख्या—क्षणा सुहृत्ताः । ऐन्द्र ज्येष्ठा । रौद्रमार्द्रा । शौच्यं स्वाति । वारणं शतमिषक् । एतानि षड्-
भानि पञ्चदशसुहृत्तान्यर्धदिनभोगानीत्यर्थः । त्रिघ्नानिति पूर्वं पञ्चदश त्रिगुणाः पञ्चत्वारिंशत्, अदितिभं पुनर्वसु. पङ्भानि पञ्चत्वारिंशन्सुहृत्तानि
सार्धदिनभोगानि । शेषाण्यश्विनी १ कृत्तिका २ मृगशिरः ३ पुष्य ४ मघा ५ पूर्वफाल्गुनी ६ हस्त ७ चित्रा ८ जनुराधा ९ मूल १० पूर्वाषाढा ११
श्रवण १२ धनिष्ठा १३ पूर्वभद्रापदा १४ रेवत्या १५ ख्याति पञ्चदश भानि त्रिंशन्सुहृत्तानि एकदिनभोगानि । एषां किल चिरंतनज्योति-शास्त्रेणैवं
सुक्तिरसीत् तु यथाऽधुना सर्वाण्यप्येकदिनभोगानीति श्रीमदावश्यकवृहद्बृत्तिटिप्पणके, एषां नव्योदितचन्द्रदर्शनादाद्युपयोगः । तथाहि—

“वृहत्सु४५ धान्यं कुरुते समर्थं, जघन्य१५ धिण्येऽभ्युदिते महाधाम् । समेषु३० धिण्येषु समं हिमांशु. शुक्लद्वितीयास्युदयो विलोक्यः॥

इति रत्नमालायां । अत्राभ्युदित इति यज्ञक्षत्रस्थश्चन्द्रो ह्रगोचरीस्यात्तक्षत्रं वृहदादि विचार्यमिति तन्नाल्ये । विशेषास्तु—

“ युज्यन्ते षड् द्वादश नव चेति निशाकरेण धिण्यानि । प्राङ्मध्यपश्चिमाधैः पौष्णेशास्त्रण्डलादीनि ’ ॥ १ ॥

अत्र गौणेति नेत्र्याग्निपट्टभानि पूर्वभागयोगीनि चन्द्र एतान्यप्राप्तौ शुद्धक्त इत्यर्थः । गेहेति आर्द्रादिद्वादशभानि मध्यभागयोगीनि एषां समेनेतुना भोगः स्यात् । आरण्येति ज्येष्ठादिनवभानि पश्चिमार्धयोगीनि चन्द्रस्य पृष्ठतो योगीनि चन्द्र एतान्यभिक्रम्य शुद्धक्ते पृष्ठं दत्त्वा शुद्धक्ते इत्यर्थः । प्रयोजनं तु—

“ वृथार्धयोगिगृहखीणामतिवह्यभो भवेद्भर्ता । पश्चार्धयोगिषु स्त्रीप्रेम मिथो मध्ययोगिषु ” ॥ २ ॥

अन्यत्रापि सेनाभेदयादाविद योव्य कथं ? पूर्वभागयोगिषु सेवामैत्र्याधारंभे यो सुल्यः स गौणस्य शृवां प्रियः स्यात्, पश्चार्धयोगिषु तु सुल्यस्य गौणः, मध्ययोगिषु मिथः प्रीतिरिति । तथा—

“ हयवदन १ भग २ श्वर ३ शकट ४ मृगशिरो ५ मणि ६ गृहे ७ शु ८ चक्राणाम् ९ ।

प्राकार १० शयन ११ पर्यङ्क १२ हस्त १३ मुक्ता १४ प्रवालानाम् १५ ॥ १ ॥

तोरण १६ मणि १७ कुंडल १८ सिंहविक्रम १९ स्वपन २० गजविलासानाम् २१ ।

शृङ्गाटक २२ त्रिविक्रम २३ मृदङ्ग २४ वृत्त २५ द्वियमलानाम् २६ ॥ २ ॥

पर्यङ्क २७ मुरज ५८ सदृशानि भानि कथितानि चाश्विनादीनि ” ।

तथा चित्रास्वालोसुदयान्तरे किल प्राची, तयोरस्तान्तरे च प्रतीची, उदीची तु ध्रुवेण सिद्धा, दक्षिणाऽपि तसंशुलत्वेन, ततो यानि यानि भानि दक्षिणोत्तरमध्यमार्गचारीणि सन्ति तान्युच्यन्ते, तथाहि—

“ दक्षिणमार्गोऽश्लेषा ? ब्राह्मत्रय ४ करगुणे ६ द्विपतिषड्कम् १२ । उत्तरतः पुनरभिजिन्नय ३ मश्वित्रय ६ यौनयुगलानि ॥ १ ॥

आजपादद्वयं १० स्वात्या ११ दित्ये १२ चेति भ्रमन्ति खे । मध्यमार्गे शतभिषक् १ पुष्य २ रौष्ण ३ मघा इति ” ॥ २ ॥
सर्वमिदं व्यवहारप्रकाशे । तथा---

“वे फरगुणि२ भद्रवया३ सवण५ घणि६ य रेचई७ भरणी८ । अग्नि२ सयभिस१० सार्ई११ अभिजु१२ त्तर जोइणो न्दे” ॥१॥
पुतानि द्वादश भानि चन्द्रस्योत्तरेण तिष्ठन्ति एवैव चन्द्रो दक्षिणतो गच्छतीत्यर्थः ।

“ पुणवसुः१ रोहिणि२ चित्ता३ मह४ जिह्वा५ पुराह६ कत्तिभ७ विसाहा ८ । चंद्रस उभयजोगा अह दखिणजोईणो चंदे ” ॥ २ ॥
पुनर्वस्वाष्टमभान्युभययोगीनि चन्द्रो दक्षिणोत्तरेण च युज्यन्ते, कथञ्चिच्चन्द्रेण भेदमप्युपयान्ति, शेषाप्यष्टमानीन्द्रोर्दक्षिणेन युज्यन्ते, तानि चापाढाद्वय२ हस्त३ मूला४ श्लेषा५ मृगा६ द्र७ पुष्याः८ ॥ इति पा(लो)कश्रीग्रन्थे । तथा---

“ तिथिघिण्य च पूर्वार्धे बलवद्दुर्बलं ततः । नक्षत्र बलवद्रात्रौ दिने बलवती तिथिः ” ॥ १ ॥ इति व्यवहारसारे ।
॥ इति भद्धारम् ॥ ३ ॥

॥ अथ योगः ॥ ४

तत्रादौ रव्यादिसप्तवारेषु प्रत्येकं शुभाशुभयोगवाचकाश्चतुर्दश श्लोका इमे---

भानौ मृत्यै करादित्यपौष्णब्राह्ममृगोत्तराः । पुष्यमूलाश्विवासव्यश्चैकाष्टनवमी तिथिः ॥ ३९ ॥
व्याख्या---मृत्यै शुभयोगायेत्यर्थः । करो हस्तः, पौषं रेवती, ब्राह्मं रोहिणी, उत्तरास्तित्तः, वासवी घनिष्ठा । नवमीति एकाष्टनवशदानां

दन्तं कुराग नतः पुरणे मद्रप्रत्ययः, एतन्मन्त्रत्रापि यथायोग्यं न्युरपाद्यं । इह चारभयोर्चारित्थयोर्वा द्विक्रमुभयोगः, चारभतिथीनां तु त्रिक्रमुभयोगः ।
 पूर्णं कुयोगेऽपि नाच्यम् ॥

आरम्भ-
 सिद्धिः
 ॥३२॥

न चार्के वारुणं ग्राम्यं विशाखात्रितयं मघा । तिथिः षड्ससरुद्रा११ के१२ मनु१४ संख्या तथेज्यते ॥४०॥

न्याख्या—ग्राम्यं भरणी । विशाखात्रितयमिति विशाखादित्रयेण क्रमादुत्पातस्युक्त्याणाः कुयोगाः स्युः एवमग्नेऽपि कुयोगश्लोकस्थं ग्रयशब्देपूज्यं ।
 मनपञ्चपुरंश नेत्यते इति कुयोगोत्पत्तेरिति शेषः ॥

सोमे सिद्धयै मृगब्राह्ममैत्राण्यार्यमणं करः । श्रुतिः शतभिषक् पुष्यस्तिथिस्तु द्विनवाभिधा ॥ ४१ ॥

न्याख्या—मैत्रमनुराधा, न तु मृदुसंज्ञभानि पृथग्मृगशीर्षोक्तिः एवमग्नेऽपि यथासंभवं विचार्यं । आर्यमणं उत्तरफल्गुनी । श्रुतिः श्रवणः (णं) ॥

न चन्द्रे वासवासाढात्रयाद्र्शिध्विद्वैवतम् । सिद्धयै चित्रा च सप्तम्येकादश्यादित्रयं तथा ॥ ४२ ॥

न्याख्या—अपाढात्रयं पूर्वापाढोत्तरापाढाभिलितः, द्विद्वैवतं विशाखा ॥

भौमेऽश्विपौष्णाहिबुध्नमूलरार्थमाग्निभम् । मृगः पुष्यस्तथाऽश्लेषा जया षष्ठी च सिद्धये ॥ ४३ ॥

न्याख्या—आहिबुध्नमनुत्तरभद्रपदा, राधा विशाखा, अर्यमणमुत्तरफल्गुनी, अग्निमं कृत्तिका । जया तिथिः ३-८-१३ रूपा, एवमग्नेऽपि तिथिसंज्ञायाम् ॥

न भौमे चोत्तराषाढामघाद्र्वासावत्रयम् । प्रतिपद्दशमीरुद्रप्रमिता च मता तिथिः ॥ ४४ ॥

बुधे मैत्रं श्रुतिज्येष्ठा पुष्यहस्ताग्निभत्रयम् । पूर्वाषाढार्यमक्षे च तिथिर्भद्रा च भूतये ॥ ४५ ॥

न्याख्या—अत्रापि मैत्रमनुराधैव त्रयशब्देन पृथग्मृग उक्तः ॥-

प्रथमविमर्श
 चारेषु शुभा-
 शुभयोग
 वर्णनम्
 ॥३२॥

न बुधे वासवाश्लेषारेचतीत्रयवारुणम् । चित्रा मूलं तिथि-श्रेष्ठा ज्यै ३-८-१३के१न्द्र१४नवा९ङ्किता ॥४६॥

व्याख्या—इन्द्राङ्किता तिथिश्चतुर्विंशती ॥

गुरौ पुष्याश्विनदित्यपूर्वाऽ ३ श्लेषाश्च वासवम् । पौष्णं स्वातित्रयं सिद्धयै पूर्णा ५-१०-१५ श्रेष्ठादशी तथा ॥४७॥

व्याख्या—पूर्वास्तित्तोऽपि । एवमग्नेऽपि ॥

न गुरौ वारुणाग्नेयचतुष्कार्यमणद्वयम् । ज्येष्ठा भृत्यै तथा भद्रा २-७-१२ तुर्या षष्ठ्यष्टमी तिथिः ॥४८॥

व्याख्या—वास्यं कृत्तिका तच्चतुष्कं तत्र रोहिण्यादित्रयेणोत्पातादित्रय कृत्तिकाया तु यमघटः, 'गुरौ शतभिषजा यमघटः' इति तु हयंप्रकाशे ॥

शुक्रे पौष्णाश्विनाषाढा मैत्रं मार्गं श्रुतिद्वयम् । यौनादित्ये करो नन्दा १-६-११ त्रयोदशयौ च सिद्धये ॥४९॥

व्याख्या—अषाढाशब्देन पूर्वोत्तराषाढे, मार्गं मृगशिरः, यौनं पूर्वफल्गुनी ॥

न शुक्रे भृत्ये ब्राह्मपुण्यं सर्पं मघाऽभिजित् । ज्येष्ठा च द्वित्रिसप्तम्यो रिक्ताख्या ४-९-१४ स्थिथयस्तथा ॥५०॥

व्याख्या—पुष्यादौषधिभिः क्रमेणोत्पातादित्रयम् ॥

शनौ ब्राह्मश्रुतिऽन्द्राश्विमरुद्गुरुमित्रभम् । मघा शतभिषक् सिद्धयै रिक्ता ४-९-१४ ष्टम्यौ तिथी तथा ॥५१॥

व्याख्या—मरुदं स्वातिः, गुरुमं पुष्यः, मित्रममबुराधा ॥

न शनौ रेवती सिद्धयै वैश्वमार्यमणत्रयम् । पूर्वाऽमृगश्च पूर्णाख्या ५-१०-१५ तिथिः षष्ठी च सप्तमी ॥ ५२ ॥

ऽथाकथा—पैभमुपारापाडा । णु विनेपः—सुयोगश्लोकेऽद्यादौ न्यस्तेः—

“ इत्या १ सोम्या २ द्विनी ३ भेज ४ पुष्य ५ पौष्ण ६ विरंचितैः ७ । भवत्यमृतसिद्ध्याख्यो योगः सूर्यादिवारगैः” ॥ १ ॥

अणायुतमिदुगाम्य इति न मृता मिद्धिरमृतसिद्धिः । एष्ववश्यं कार्यसिद्धिरिति रत्नमालाभाव्ये ।

“ भद्रासंवतंकाद्येष्टेत् सर्वदुष्टेऽपि वासरे । योगोऽस्यमृतसिद्ध्याख्यः सर्वदोषक्षयस्तदा ॥ १ ॥”

इति इमंकादौ । “ शुक्रस्य रेवत्या मह शत्रुयोग उत्तरभद्रपदाभिः सार्धं त्वमृतसिद्धियोगः ” इति लोकश्रीग्रन्थे । केऽप्याहुः—“ वार ५

गिधिगः नसतिधिल्येते सप्तसि मृत्युदा क्रमशः ” । तत्स्थापना—

रवि	चन्द्र	मंगल	बुध	गुरु	शुक्र	शनि
५	६	७	८	९	१०	११
मृगशिर	अश्विनी	अनुराधा	पुष्य	रेवती	रोहिणी	

पुतत्तिधिल्येतेऽमृतसिद्धियोगा मृत्युदाः । तथा—

“ विशाखादिचतुष्के च रविवारादिसप्तके ।

उत्पातमृत्युकाणाश्च सिद्धियोगाश्च कीर्त्तिताः ॥ १ ॥”

उत्पातादित्रयाणां प्रवास १ मरण २ व्याधि ३ संज्ञेति पूर्णभद्रः । तथा—

“ मघा १ विशाखा २ द्रवि ३ मूल ४ कृत्तिका ५ रोहिणी ६ करैः । रव्यादिवारसंयुक्तैर्यमघंदो भृशोऽशुभः ॥ १ ॥”

पाकश्रीकृत् करस्थाने आपाढाद्वयमाह । तथा—

“ भर १ चित्तु २ उत्तरसाढा ३ धनि ४ उत्तरफल्गु ५ जिह्व ६ रेवत्या ७ । सुराहजम्मरिख्वा एषहिं वज्र मुसल पुणो ॥ १ ॥

अत्र भरणीस्थानेऽश्विनीति लोकश्रियां । जम्मरिखल ति एतान्यकर्द्वीनां जन्मभालि, एभिर्कादिवारेषु क्रमाद्ब्रह्मसुसलयोगः स्यात् लोकश्रीग्रन्थे

“ भर १ पुस्तु २ त्तरसाढा ३ अह ४ विसाहा ५ य रेवई ६ सभिस ७ । अक्काइआण एहिं अरिजोगा गुरुविणिदिंहा ॥ १ ॥ ”
 मह १ मूलु २ त्तरसाढा ३ अह ४ विसाहा ५ य रोहिणी ६ सभिसा ७ । सुक्काइआण कमसो जहाकमं अत्थरो जोगो ॥ २ ॥ ”
 इत्युक्तमस्ति । तेन श्रीतिकार्येष्वरियोगाः स्थिरकार्येषु चरयोगाश्च त्याज्याः । तथा—

अक्काइसु कक्की बारसी उ पच्छकमेण जा छ्ठी । कक्कयनामा, यदुक्तम्—

“ यत्र संख्यायुतौ वारतिथ्योर्जाताखयोदश । ज्ञेयः क्रकचयोगोऽय हेयश्च शुभकर्मसु ” ॥ १ ॥ तथा—

“ पडिवयतिज्जबुहेणं छ्ठी जीवेण विज्जसुकेण । सत्तमी सणिसूरेसुं एएसि वया जोगा ॥ १ ॥ ”

पडिवयबुहेण सत्तमी रविणा संवट्ठओ हवइ जोगो । ”

इत्येतावदेव तु हर्षप्रकाशादौ । अथैवं भानौ भूत्यै इत्यादि चतुर्दशश्लोकोक्तिविधानां रव्यादिवारैः सह शुभा अशुभाश्च योगा यद्यद्विशेष-
 नाम कर्मन्ते तत्रैषां प्रकाशितं । येषां तु न प्रकाशितं तेषां तिथिभानां रव्यादिवारैः सह ये शुभा योगास्ते सुयोगा इत्युच्यन्ते, ये त्वशुभास्ते
 सामान्ययोगा इति । सर्वेषामेषां क्रमात्स्थापना—

गार	अनुपपिठ	उत्पापयोग	मृत्युयोग	काणयोग	सिद्धियोग	यमघंटयोग	वज्रसुरालयोग	गयुयोग	चरयोग	कंकयोग	संवतंरुयोग
रती	हस्त	विशाखा	अनुराधा	ज्येष्ठा	मूल	मघा	भरणी	भरणी	उत्तराषाढा	तिथि १२	तिथि ७
गन्त	मृगशिर	पूर्वाषाढा	उत्तराषाढा	अभिजिठ	श्रवण	विशाखा	चित्रा	पुष्य	आर्द्रा	११	०
मंगल	अश्विनी	पनिष्ठा	शतभिषक्	पूर्वभाद्रपद	उत्तरभाद्रपद	आर्द्रा	उत्तराषाढा	उत्तराषाढा	विशाखा	१०	०
बुध	अनुराधा	रेवती	अश्विनी	भरणी	कृत्तिका	मूल	धनिष्ठा	आर्द्रा	रोहिणी	९	१-३
गुरु	पुष्य	रोहिणी	मृगशिर	आर्द्रा	पुनर्वसु	कृत्तिका	उत्तराफाल्गुनी	विशाखा	शतभिषा	८	६
शुक्र	रेवती	पुष्य	अश्लेषा	मघा	पूर्वफाल्गुनी	रोहिणी	ज्येष्ठा	रेवती	मघा	७	२
शनि	रोहिणी	उत्तराफाल्गुनी	हस्त	चित्रा	स्वाति	हस्त	रेवती	शतभिषा	मूल	६	७

गाराः	गारतिथ्योः सुयोगाः	गारति० सामा०	वारभयोः सुयोगाः	[धनिष्ठा रेवती.	वारभयोः सामा०योः
रवि	१-६-६-९	६-११-१३	अश्विनी, रोहिणी, मृगशिर, पुनर्वसु, पुष्य, उत्तराफाल्गुनी, उत्तराषाढा, उत्तरभाद्रपद,		शतभिषक्
चन्द्र	२-९	१२-१३	रोहिणी, उत्तराफाल्गुनी. हस्त, अनुराधा, शतभिषा.		अश्विनी, आर्द्रा, धनिष्ठा
मंगल	३-६-६-१३	१-११	कृत्तिका, मृगशिर, पुष्य, अश्लेषा उत्तराफाल्गुनी, मूल, रेवती.		मघा
बुध	२-७-७-१२	८-१३-१४	रोहिणी, मृगशिर, पुष्य, उत्तराफाल्गुनी, हस्त, ज्येष्ठा, पूर्वाषाढा, श्रवण.		अश्लेषा
गुरु	५-१०-११-१५	२-४-७-१२	अश्विनी, अश्लेषा, पूर्वाफाल्गुनि, पूर्वाषाढा, पूर्वभाद्रपद, स्वाती, धनिष्ठा, रेवती.		शतभिषक्, हस्त, ज्येष्ठा
शुक्र	१-६-११-१३	४-९-१४	अश्विनी, मृगशिर, पुनर्वसु, हस्त, अनुराधा, पूर्वाषाढा, उत्तराषाढा.		अभिजिठ
शनि	४-६-९-१४	५-१०-१५	अश्विनी, पुष्य, मघा, अनुराधा, श्रवण, धनिष्ठा.		मृगशिर, पूर्वाफाल्गुनी, शतभिषक्, उत्तराषाढा

पुत्रमेते विरुद्धनामानः १ सामान्ययोग २ सुयोग ३ सिद्धय ४ मृतमिद्वया ५ न्याश्रेति पञ्चविधयोगा उक्ताः आत्यन्तिकसिद्धि १ यांश्चिच्छ-
कसिद्धि २ विलम्बितसिद्धि ३ श्रान्तितसिद्धि ४ श्रान्तिततधिकसिद्धि ५ श्रेति क्रमादेयां फलानीति त्रिविक्रमः ॥ पुनर्योगानाह—

योगः क्रमारनामा शुभः कुजनेन्दुशुक्रवारेषु । अश्व्याद्यैर्द्वयन्तरितैर्नन्दादशपञ्चमीतिथिषु ॥ ५३ ॥

व्याख्या—कुजाद्यन्यतमवारै अश्व्याद्यैर्द्वयन्तरितैरिति अश्विनी १ रोहिणी २ पुनर्वसु ३ मघा ४ हस्त ५ विशाखा ६ मूल ७ श्रवण
८ पूर्वभद्रपदा ९ न्यतममेन नन्दाद्यन्यतमतिथौ कुमारयोगः । अयं विदित्य स्थिरकर्मणि मैत्रीदीक्षाव्रतविद्याशिल्पग्रहणादौ गृहप्रवेशे च शुभः ।
अयं च विरुद्धयोगोत्पत्ति वर्जयता ग्राह्यः । तेन भौमे दशमी पूर्वभद्रपदा च, सोमे एकादशी विशाखा च, बुधे प्रतिपन्मूलमश्विनी वा, शुक्रे रोहिणी,
पुते कुमारयोगा अपि नेष्टा. यथासंभव कर्कमंत्रककाणयमघट्योगोत्पत्तेरिति श्रीहरिभद्रसूरिकृते लग्नशुद्धिप्रकरणे ॥

राजयोगो भरण्याद्यैर्द्वयन्तरैर्भैः शुभावहः । भद्रावृतीयाराकासु कुजज्ञशुभानुषु ॥ ५४ ॥

व्याख्या—द्वयन्तरैरिति भरणी १ मृगशिरः २ पुष्य ३ पूर्वाफल्गुनी ४ चित्रा ५ जुराधा ६ पूर्वाषाढा ७ धनिष्ठो ८ तत्रभद्रपदा ९ न्यतममे
भद्रान्यतमतिथौ कुजाद्यन्यतमवारै राजयोगः । अयं लघुक्षिप्रमङ्गल्यधर्मपौष्टिकमूपणक्षेत्रारंभादिषु विदित्य श्रेष्ठः, तरुणयोगानामाध्ययमिति पूर्णभद्रः ।
अयमपि विरुद्धयोगोत्पत्ति वर्जयता ग्राह्य इति संभाव्यते । तेन रवौ सप्तमी द्वादशी वा भरणी च, भौमे धनिष्ठा, बुधे भरणी धनिष्ठा वा, शुक्रे
द्वितीया सप्तमी वा पुष्यश्च, पुते राजयोगा अपि नेष्टाः, यथासंभव संवर्तककवजसुसलोत्पातकाणादियोगोत्पत्तेः ॥

स्थिरयोगः शुभो रोगोच्छेदादौ शनिजीवयोः । त्रयोदश्य १३ ष्टः रिक्तासु ४-९-१४ द्वयन्तरैः कृत्तिकादिभैः ॥ ५५ ॥

व्याख्या—अष्टव्यष्टभ्या उपलक्षणं, शनौ जीवे वा त्रयोदश्याद्यन्यतमतिथौ द्वयन्तरैरिति कृत्तिका १५५२२ इत्येवो ३ त्रफल्गुनी ४ स्वाति ५ ज्येष्ठो ६

भारतम् ३ नताता ८ रेखा ९ न्यतमभेन स्थिरयोगः रोगोच्छेदादाप्तिः, उक्त च पाकश्रियां—

“ ज्वात्पण-लिल-याति-रिण रिउ-रण-द्विचं जलासप वंधो । कायञ्चो थिरजोने जस्स य करणं पुणो नत्थि ” ॥१॥

अस्यां भागः-स्थिरयोगे दत्तानशनो नोत्तिष्ठते, सिलं क्षेत्रं शोष्यं, व्याधिऋणरिपव उच्छेद्याः, युद्धदिव्याद्यमुपलक्षणत्वाग्निमत्रच्छेदस्नेहच्छेदादि च त्तर्गतिः । अत्र च स्थिरयोगनामापि । तथाऽयं योगोऽतिदुर्लभोऽनारंभित्वात्, स्वभावादनिवर्तकश्चोक्तकार्येणैव श्रेयो नान्येषु ॥

यमलाख्यो द्विपादक्षं त्रिपादक्षं त्रिपुष्करः । जीवारशनिवारेषु योगो भद्रातिथौ स्मृतः ॥ ५६ ॥

शान्त्या—येषां दो दो पादौ पूर्वोत्तरराशस्थौ तानि मृगशीर्षं १ चित्रा २ धनिष्ठा ३ ख्यानि त्रीणि भाति द्विपादानि । येषां तु त्रयः पादाः पूर्वस्मिन्नुत्तराग्निन् वा राशौ स्थिताः तानि कृत्तिका १ पुनर्वसु २ उत्तरफल्गुनी ३ विशाखो ४ तारापाढा ५ पूर्वभद्रपदा ६ ख्यानि पङ् भाति त्रिपादानि । जीवारन्यतमारे भद्रातिथौ चेद्विपाद भं तदा यमलनामा योगः । तेष्वेव वारतिथिषु चेत्त्रिपादं भं तदा त्रिपुष्करयोगः ॥

पञ्चके वासवान्त्यार्धात्तृणकाष्ठगृहोद्यमान् । याम्यदिगमनं शर्यां मृतकार्यं च वर्जयेत् ॥ ५७ ॥

श्याख्या—धनिष्ठायाम्बुभोगो यदा यावात् टिप्पनके लिखितः स्यात्तदा तत्पश्चार्धादारभ्य पञ्चभा-वधि पञ्चक्रयोगः । तत्र तृणकाष्ठादि न संग्राह्यं, गः नारभणीय न चाच्छादनीय, दक्षिणस्यां यात्रा न कार्या, खर्द्धादिशर्या न कार्या न च व्यापार्या । शुकं व्यवहारसारे—

“ श्रनिष्ठा धननाशाय प्राणघ्नी शततारका । पूर्वायां दंडयेद्राजा उत्तरा मरणं भुवम् ॥ १ ॥

अग्निदाहश्च रेवत्यान्त्येतत्पञ्चके फलम् ” इति

मृतकार्यमिति मृतक्रिया काऽपि न कार्या यदि कश्चिदकस्मात् पञ्चके मृतस्तदा छेदनसहितं करचरणबन्धनं तस्य कुर्यादिति लल्लः । तद्वहन-

विधिस्त्वयं गरुडपुराणे—“ दर्भमयाश्चत्वारः पुत्तलकाः कृत्वा शवपाशं स्थाप्याः, तेन सहैव च दहनीयाः, अन्यथा पुत्रगोत्रादीनां प्रत्यवायः स्यात् ॥

पञ्चकं श्रवणादीनि पञ्च ऋक्षाणि निर्दिशेत् । केचित्पुनर्धनिष्ठादिपञ्चकं पञ्चकं विदुः ॥ ५८ ॥

व्याख्या—नारचन्द्रे तु श्रवणरेवलोः सर्वदिगमनमुन्यमानेन दक्षिणदिग्यात्राऽप्यनुमेने । तथाहि—

“ सर्वदिगमने हस्तः श्रवणं रेवतीद्वयम् । मृगः पुष्यश्च सिध्धै स्युः कालेषु निखिलेष्वपि ” ॥ १ ॥
यमलादीनां संज्ञाः सान्त्वर्था इत्याह—

हानिवृद्ध्यादिकं सर्वं योगे स्याद्यमले द्विशः । त्रिशस्त्रिपुष्कराख्ये तु पञ्चशः पञ्चकेऽपि च ॥ ५९ ॥

व्याख्या—एष्विष्टमेव कार्यं कार्यं न त्वनिष्टमित्याशयः ॥

गंडान्तं च त्यजेत्त्रेधा लग्न ४-८-१२ तिथ्यु ५-१०-१५ डुषु ९-१८-२७ त्रिषु ।
प्रत्येकं त्रिभिर्भागान्तरधै १ कर द्विघटी ३ मितम् ॥ ६० ॥

व्याख्या—त्यजेदिति जन्माधानयात्रोद्वाहयतगृहनिवेशप्रवेशक्षौरादिसर्वकार्येष्वनुसो गंडान्त इति भावः । त्रेधेति लग्नगंडान्तः १, तिथिगंडान्तः २, नक्षत्रगंडान्त ३ श्रेति । कथमित्याह—त्रिभिर्भागान्तरिति वृतीयस्तृतीयो भागस्त्रिभागः, मयूरव्यसकादित्वात्तृतीयप्रत्ययलोपः तत्सन्नियोगजनवृत्त्वादेशनिवृत्तिश्च, ततोऽयमर्थः—लग्नानि द्वादश, तेषां त्रिभागे चत्वारि, ततो लग्नानां चतुष्कसान्तरेऽर्धघटी, कथं? तुयं लग्नं कर्कस्तस्यान्त्यानि पञ्चदश पलानि, पञ्चम-लग्नस्य च सिंहस्याद्यानि पञ्चदश पलानीत्युभयमीलनेऽर्धघटी लग्नगंडान्तः । एवमष्टमनवमयोर्द्वैश्चिकचतुर्षोर्द्वादशाद्ययोर्मौनमेवयोश्चान्तरालेऽपि भाव्यं । त्रिधयः पञ्चदश, तेषां त्रिभागे पञ्च पञ्च ततः पञ्चम्या अन्त्यार्धघटी षष्ठ्या अद्यार्धघटी चेत्येका घटी तिथिगंडान्तः, एव दशम्येकादशयोः पञ्चदशीप्रति-

पयोधारागारेऽपि भान्यं । उभूनि सप्तविंशतिः, नेपां त्रिभागे नय नय, तत्र नयमश्लेषा तस्या अन्त्या घटी, दशमं मघा तस्या आघा घटी चेति ३ पद्यो नक्षत्रगणान्तः, एतमष्टादशोत्तोरितरायोऽयंष्टामूलयोः सप्तविंशत्ययो रेवत्यश्विनयोश्चान्तरालेऽपि । गंडान्तस्थापना—

आरम्भः
सिद्धिः

॥४०॥

लग्न गणान्त	तिथि गणान्त	नक्षत्र गणान्त
भाग ३	भाग ३	भाग ३
४ कर्क	५ सिंहा	६ अश्लेषा
८ युञ्जिठ	९ धन	१० मघा
१२ मीन	१३ मे	१९ मूल
		२७ रेवती
अर्ध घटी	एका घटी	द्वे वक्यौ

श्रीपतिस्तु त्रीनप्येतान् द्विगुणद्विगुणप्रमाणात् । नक्षत्रगणान्तोऽष्टघटीमान इति सारः ।
नक्षत्रगणान्तरीत्या विष्कंभादिसप्तविंशतियोगगणान्तोऽपि पञ्चपञ्चघटीमानो गण्य इति केश-
वार्कः । विशेषस्तु—

“ नक्षत्रो मातरं हन्ति तिथिजः पितरं तथा ।

लग्नस्थो चालकं हन्ति गंडान्तो बालदूषकः ” ॥ १ ॥ तथा—

“ जातो न जीवति नरो मातुरपथ्यो भवेत्स्वकुलहन्ता ।

यदि जीवति गंडान्ते बहुगजतुरगो भवेद्भूपः ” ॥ १ ॥ तथा—

“ नष्टं न लग्नमई इत्थ अहिददो न जीवई ।

जाऊ वि भरई पायं पत्थिओ न निअत्तई ” ॥ १ ॥

विवाहवृन्दावने तु सन्धिनामाऽपि दोष उक्तः, तथाहि—

“ नक्षत्र १ योग २ तिथि ३ सन्धिषु नाडिकैका, तिथ्य १५ छ ८ विद्यति २० पलैः सहितोभयत्र ” ।

अस्य वृत्तार्धस्यायं पिंडार्थः—सर्वेषां तिथि १ नक्षत्र २ योगानां सन्धिषुभयपार्श्वमीलेनेन क्रमाच्चिभागोनघटिका १५ धंघृतीयघटी २ सपाद-
द्विघटिका ३ माना वेला सन्धिदोषनाम्नी मङ्गल्यकार्येषु स्याज्या । त्रिविक्रमस्त्वेवमप्याह—

प्रथमविभर्षे
लग्नतिथि
नक्षत्र
गणान्त
विचार
॥४०॥

“नक्षत्रराश्यो रविसंक्रमे स्युरर्वाक् परत्रापि रसेन्दु १६ नाड्यः । एका घटी षट्पलसंयुतेन्दोर्नाड्यश्चतस्रः सपलाः कुजस्य ॥१॥
बुधस्य तिस्रो मनवः १४ पलानि, सार्धाश्चतस्रः पलसप्त जीवे । द्वयशीतिनाड्यः पलसप्त शौरेः, शुक्रस्य हेयाः सपलाश्चतस्रः” ॥२॥
एता ग्रहाणां नक्षत्रराश्यन्तरसंक्रमेष्वनुभयपार्श्वयोः प्रत्येकमन्तरनाड्यो माङ्गल्यकार्येषु त्याज्याः ॥

वज्रपातं त्यजेद्द्वित्रिपञ्चषट्सप्तमे तिथौ । मैत्रेः २५थ त्र्युत्तरे ३ पैत्र्ये ५ ब्राह्मे ६ मूलकरे ७ क्रमात् ॥ ६१ ॥

व्याख्या—द्वित्र्यादिशब्दैः सह क्रमान्मैत्रे त्र्युत्तरे इत्यादिपदानां योगस्तथा । वज्रपातस्थापना-वज्रपातस्य फलं षणमासैः कार्यकर्तुंमृत्युरिति हर्षप्रकाशे । त्रयोदश्या सह चित्रास्वातियोगेऽपि वज्रपातो नारचन्द्रदिप्पनके उक्तविशेषास्तु—“सप्तनवदशमतिथिषु त्यजेत्क्रमाद्भरणिपुण्यसार्पाणि” । तथा—

२	३	५	६	७
अनुराधा	उत्तरात्रिकं	मघा	रोहिणी	मूल-हस्त

“ चरुत्तर पंच मघा कत्तिय नवमीद् तद्वध अनुराहा ।
अष्टमि रोहिणिसहिआ-कालमुही जोगि मास छगि मञ्च ” ॥१॥
कालमूलीस्थापना—

४	५	९	३	८
उत्तरा ३	मघा	कृत्तिका	अनुराधा	रोहिणी

इदं नारचन्द्रदिप्पनके । तथा—

“ मूलद् साहचिक्ता अस्सेस सयमिसय कत्ति रेवइया ।
नंदाए १ भद्राप भद्रवया फग्गुणी दो दो २ ॥ १ ॥
विजआप मिगसुइ अभिइ पुस्सस्सिणि भरणिजिठ्ठ ३ रिक्ताए । आसाढुग विसाहा अनुराह पुणव्वसुमहा य ४ ॥ २ ॥
पुत्ताइ करघणिठ्ठा रोहिणि ५ इवमयगवत्थनस्सक्ता । नंदिपइठ्ठापमुहे चोराउहरायपीडकरा ” ॥ १ ॥

इति रिचमुद्रो । तथा—

“ कृत्तित्रयभिर्द्वै चउरो सणि युटि ससि सूरवार जुत्तकमा । पंचमि विइ ण्गारसि बारसि अवला सुहे कजे ” ॥ १ ॥

अथ ज्योतिषशापना—

शुक्रिका	रोहिणी	शुक्रतिर	आर्द्रा
ननि	गुप	चन्द्र	रवि
५	२	१	१२

तथा ऋतुमेवाच्छुभाशुभयोगा एवम्—

“ कृत्ति उ मगसिरेऽमि अ पंचमि गुरुवार पुणव्वसू चेव ।

सुहयाउ हुंति सरप अद्वा दसमी कुजे असुहा ॥ १ ॥

पोसे माहे छ्ठी भिगुत्तराफगु अकजकरा ।

असुह इगारसि गुरुणा फगुणि पुव्वाय हेमंते ॥ २ ॥

फगुण चित्ते मासे तेरसि सफला विसाहवुहवारो । बारसि सुक्के साई वसंतकाले विवज्जिजा ॥ ३ ॥

चइसाहजिह्ठ सूरु पडिवय मूलो अ उत्तराफगु । सुहगिम्हिअसुह तेरसि सणिवारे सवणनखत्तं ॥ ४ ॥

आसाहसावणविया उत्तरभहवय चद दिण सुहउ । पाउसि उ सुहो उ बुहो चउदसि पुव्वा य भहवया ॥ ५ ॥

भहवय आसो मासे सत्तमि सणिवार रोहिणी सफला । वासारत्ते असुहा रवि कत्तिअ पुत्तमासी अ ” ॥ ६ ॥

इति पाकश्रिया । आशु गाथासु ऋतुमासानां नामसु विपर्यासोऽस्ति । कथं ? नाममालादावाश्विनकात्तिकादिरूपमासद्वयानां शारदादि नाम ॥

प्रसिद्धं, इह तु कार्तिकमार्गशीर्षादिरूपमासद्वयानामुक्तं । तथा शिशिरतुरत्र मूलतोऽपि नोक्तः, वर्षतैरेव प्राच्यैर्वारात्ररूपनामद्वयमारोप्य ऋतुषट्कं पुरित-

मिति शौच्यं विपर्यासस्तद्ग्रन्थकृन्मतेनेति ज्ञेयम् ॥ रवियोगमाह—

योगो रवेर्भात् कृत ४ तर्क ६ नन्द ९ दिग् १० विश्व १३ विशो २० डुषु सर्वसिद्धये ।
आद्ये १ निद्रया ५ श्व ७ द्विप ८ रूद्र ११ सारी १५ राजो १६ डुषु प्राणहरस्तु हेयः ॥ ६२ ॥

व्याख्या—रवेरित्युभयतोऽपि योज्यं । कथं? रवेर्भादिति कोऽर्थः? रविमुज्यमानभात्तद्विनभं चेतुर्यं तदा तुर्यो रवेर्योगः, षष्ठं चेतदा षष्ठो रवेर्योग इत्यादि । सर्वसिद्धयै इति । यदुक्त हर्षप्रकाशे—

“ पश्चाण फलं कमसो विडल सुखं ४ जय च सत्तूण ६ । लाभं च ९ कर्जासिद्धी १० पुत्तुप्पत्तीअ १३ रज्जं च २०” ॥१॥

अत्र पुत्तुप्पत्ती अ ति पुत्तोत्पत्तिः । यादृश शुद्धलभानां बलं तादृशासेषां रवियोगानां बलमिति यतिवह्मसे । उक्तं च—

“ इत्तस्स भए पंचाणणस्स भज्जति गयघडसहस्सा । तह रविजोगपण्णहा गयणंमि गहा न दीसति ॥ १ ॥

रविजोगराजजोगे अ सुद्धदिअहेऽवि । न सुहकज्जं कीरइ त सव्व बहुफलं होइ ” ॥ २ ॥

आद्येन्द्रियेत्यादि यथार्कमेव तद्विनभं तदा आद्यो रवियोग इत्यादि । द्विपा अद्यौ । सार्यो धृतोपयोगिन्यः पञ्चदश । राजानः षोडश । रवि-
योगेष्वभिजित्त गण्यते, सप्तविंशतेरेव तेषां ग्रन्थान्तरे फलकथनात् । तत्र द्वितीयतृतीयद्वादशसप्तदशपड्विंशसप्तविंशानामभिध्वानुक्तत्वादेव मध्यमत्व-
मर्थं । शेषाणां तु शुभाशुभत्वमत्रापि साक्षादेव केषाञ्चिदुक्त केषाञ्चिद्वक्ष्यते चोपग्रहतयेति ॥

अथ सप्तविंशतौ रवियोगेषु केषामुपग्रहसंज्ञा नास्ति तानाह—

नोपग्रहास्तु भूत्यै भूपा ५ द्वि ७ फणी ८ न्द्र १४ तिथि १५ धृति १८ युगले १९ ।
रविभात्तथैकविंशादिषु पञ्चसु २१-२२-२३-२४-२५ चरति भेष्विन्दौ ॥ ६३ ॥

भ्याः—शतियुगलं दृयतिष्टती अष्टादशकोनपिश्योश्चन्द्रोजाती । चरतीति रविभादेतावत्त्रियेपु दिनसेपु सप्तसु क्रमादेते द्वादशोपग्रहाः स्युरि-
त्योः पञ्चमणां संज्ञा उदाणयो फलं चैवं नारचन्ने उक्तम्--

“ विजयमुखा १ शूला २ शनि ३ केरू ४ लका ५ वज्र ६ कम्प ७ निर्घाताः ८ ।

ऊ ५ ज ८ ढ १४ व १८ ध १९ फ २२ वर ३ भ २४ संख्ये रविपुरत उपग्रहा धिण्ये ॥ १ ॥

फलमङ्गल १ पतिमरणे २ दशमदिनान्तस्तथाऽशनिनिपातः ३ । साजुजपति ४ धननाशो ५ दौःशौल्यं ६ स्थान ७ कुलघातौट” ॥२॥

शेषाद्यु चत्वार उपग्रहाः सामान्येनानिष्टफलदाः प्रकाशीतिपदाख्यवेधचक्रादावप्येतदनुसारेणोपग्रहफलं ज्ञेयं । विशेषस्तु भाउकयोगविचारणेऽभि-
सिद्धिषि गण्यते ।

भारम्भ-

सिद्धेः

॥४४॥

प्रथमविर्भञ्जे
उपग्रहमाह
॥४४॥

	४	३	२	१	२६	२७	२८	२९	३०	३१	३२	३३	३४	३५	३६	३७	३८
५	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
६	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
७	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
८	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
९	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
१०	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
११	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

आडलोडयं

आडलस्थापना यथा इह च—

“द्वि२ हया७ द्वे२ न्द्र१४ भूपै१६ कर१ व्य२३ प्र्युर्विचशति२८ प्रसे ।
सूर्यभाच्चन्द्रमे स्यादाऽडलस्त्याज्यः सदा बुधैः ” ॥ १ ॥

शेषाङ्कास्तु स्थापनायार्थव्यक्तीकरणार्थमेव लिखिताः, आडलेऽनुपयोगि-
त्वात् । नरपतिजयचर्यायां त्वाडलानयनोपाय एवसूचे--

“ सूर्यभाद्गुणयेन्दोभ साप्तभिर्भागमाहुर ।

शून्यं द्वौ वा न शेषौ चेदाडलो नास्ति निश्चितम् ” ॥ १ ॥

अयं च योगः प्रायः सुरगिरिदिशि व्याप्रियते, एतद्गणने च नवसो रवि-
योगो यात्रादौ नेष्ट इत्यागतम् ॥

अथ प्रत्यहभावित्वा उपयोगानाह--

उपयोगास्त्वन्धि१ सृगा२ श्लेषा३ कर४ भैत्र५ वैश्व६ वारुणतः७
रव्यादिषु तद्दिनभ्रमिताः क्रमतोऽभिधानफलाः ॥ ६४ ॥

व्याख्या—रव्यादिवृत्तति रविवारेऽश्विनीतो गण्यं, सोमवारे सृगशीर्षत्,

X डलो यात्रासु रोधकृत् इति वा पाठः,

भौमगारेऽधेपान इत्यादि । अत्रासिद्धिपण्यते । एवं च गणने दृष्टदिनभं यावतिथं स्यात्तावतिथसादिने उपयोगः ॥ तत्रामान्याह—

आनन्दः१ कालदंडश्च२ प्राजापत्यः३ सुरोत्तमः४ ।

सौम्यो५ ध्वाक्षो६ ध्वजश्चैव७ श्रीचत्सो८ वज्र९ सुह्रौ१० ॥ ६५ ॥

छत्रं११ मित्रं१२ मनोज्ञश्च१३ कंपो१४ लुंपक१५ एव च ।

प्रवासो१६ मरणं१७ व्याधिः१८ सिद्धिः१९ शूलार०मृतौ२१ तथा ॥ ६६ ॥

सुसलो२२ गज२३ मातङ्गौ२४ राक्षसो२५ऽथ चरः२६ स्थिरः२७ ।

वर्धमान२८ श्रेति नाम्ना स्युरष्टाविंशतिः क्रमात् ॥ ६७ ॥

१ आरम्भ-

२ सिद्धेः

॥४५॥

प्रथमविमर्शे
आनन्दा-
योगानाह
॥४६॥

इत्याख्या—उपयोगानां क्रमास्थापना यथा—

	रवि	सोम	मंगल	बुध	गुरु	शुक्र	शनि
१ आनंद	अश्विनी	मृगशिर	अश्लेषा	हस्त	अनुराधा	उत्तराषाढा	शतभिषा
२ कालदंड	भरणी	आर्द्रा	मघा	चित्रा	ज्येष्ठा	अभिजित्	पूर्वाभाद्रपद
३ प्राजापत्य	कृत्तिका	पुनर्वसु	पूर्वाफाल्गुनी	स्वाति	मूल	श्रवण	उत्तराभाद्रपद
४ सुरोत्तम	रोहिणी	पुष्य	उत्तराफाल्गुनी	विशाखा	पूर्वाषाढा	धनिष्ठा	रेवती
५ सौम्य	मृगशिर	अश्लेषा	हस्त	अनुराधा	उत्तराषाढा	शतभिषा	अश्विनी
६ ध्वांक्ष	आर्द्रा	मघा	चित्रा	ज्येष्ठा	अभिजित्	पूर्वाभाद्रपद	भरणी
७ ध्वज	पुनर्वसु	पूर्वाफाल्गुनी	स्वाति	मूल	श्रवण	उत्तराभाद्रपद	कृत्तिका
८ श्रीवत्स	पुष्य	उत्तराफाल्गुनी	विशाखा	पूर्वाषाढा	धनिष्ठा	रेवती	रोहिणी
९ वज्र	अश्लेषा	हस्त	अनुराधा	उत्तराषाढा	शतभिषा	अश्विनी	मृगशिर
१० सुह्र	मघा	चित्रा	ज्येष्ठा	अभिजित्	पूर्वाभाद्रपद	भरणी	आर्द्रा
११ छत्र	पूर्वाफाल्गुनी	स्वाति	मूल	श्रवण	उत्तराभाद्रपद	कृत्तिका	पुनर्वसु
१२ भिन्न	उत्तराफाल्गुनी	विशाखा	पूर्वाषाढा	धनिष्ठा	रेवती	रोहिणी	पुष्य
१३ मनोश्च	वस्त	अनुराधा	उत्तराषाढा	शतभिषा	अश्विनी	मृगशिर	अश्लेषा

१५	हंघ	विद्या	ज्येष्ठा	अभिलित्	पूर्वाभाद्रपद	भरणी	आर्द्रा	मघा	मघा
१६	गुरह	रानि	मूल	श्रवण	उत्तराभाद्रपद	कृत्तिका	पुनर्वसु	पुनर्वसु	पूर्वाफाल्गुनी
१७	प्रथम	विभागा	पूर्वाषाढा	धनिष्ठा	रेवती	शतभिषा	अश्लेषा	अश्लेषा	उत्तराफाल्गुनी
१८	भरण	अनुराधा	उत्तराषाढा	शतभिषा	अश्विनी	पूर्वाभाद्रपद	भरणी	मघा	चित्रा
१९	व्याधि	ज्येष्ठा	अभिलित्	पूर्वाभाद्रपद	उत्तराभाद्रपद	कृत्तिका	पुनर्वसु	पूर्वाफाल्गुनी	स्वाति
२०	सित्ति	मूल	श्रवण	रेवती	रेवती	रोहिणी	पुष्य	उत्तराफाल्गुनी	विशाखा
२१	दूल	पूर्वाषाढा	धनिष्ठा	अश्विनी	अश्विनी	मृगशिर	अश्लेषा	हस्त	अनुराधा
२२	अमृत	उत्तराषाढा	शतभिषा	भरणी	भरणी	आर्द्रा	मघा	चित्रा	ज्येष्ठा
२३	सुसल	अभिलित्	पूर्वाभाद्रपद	कृत्तिका	पुनर्वसु	पुनर्वसु	पूर्वाफाल्गुनी	स्वाति	मूल
२४	गज	श्रवण	उत्तराभाद्रपद	रोहिणी	पुष्य	उत्तराफाल्गुनी	उत्तराफाल्गुनी	विशाखा	पूर्वाषाढा
२५	मातंग	धनिष्ठा	रेवती	रोहिणी	अश्लेषा	हस्त	हस्त	अनुराधा	उत्तराषाढा
२६	राक्षस	शतभिषक्	अश्विनी	मृगशिर	अश्लेषा	मघा	चित्रा	ज्येष्ठा	अभिलित्
२७	चर	पूर्वाभाद्रपद	भरणी	आर्द्रा	मघा	पूर्वाफाल्गुनी	पुनर्वसु	मूल	श्रवण
२८	स्थिर	उत्तराभाद्रपद	कृत्तिका	पुनर्वसु	पूर्वाफाल्गुनी	स्वाति	स्वाति	पूर्वाषाढा	धनिष्ठा
२९	वर्धमान	रेवती	रोहिणी	पुष्य	उत्तराफाल्गुनी	विशाखा	विशाखा		

एषां फल नामभिरैव व्यञ्जितमिति न पृथक् प्रतन्वते । केचित् प्राजापत्य १ सुरोत्तम २ मनोद्वादिपट्टक ८ शूल ९ गजाना १० क्रमेण पूञ्च १ प्रजापति २ मानस ३ पद्म ४ लवको ५ त्पात ६ मृत्यु ७ काण ८ शुभ ९ गट १० संज्ञा प्राहुः । उपयोगसंज्ञा चान्वर्था अमीषां विष्कंभाद्यहर्योगसमीप एव सदाभावात् ॥ कुयोगेष्वपवादमाह—

यत्प्रातिकूल्यं वाराणां तिथिनक्षत्रसंभवम् । हूणवंगखसेष्वेव तत्त्यजेदिति केचन ॥ ६७ ॥

न्याख्या—तिथिसंभव यथा संवर्तककर्कयोगादौ । नक्षत्रसंभव यथा उत्पातमृत्युकाणोपयोगादौ । हूणाद्या देवाविशेषाः । केचनेति अयं भावः—
पुक्कान्तिककार्यं विना देशेष्वपि देशेष्वेते त्याज्याः ॥ शुभाशुभयोगसकरे शुभयोगवलमाह—

सिद्धियोगः कुयोगश्च जायेतां युगपद्यदि । कुयोगं तत्र निर्जित्य सिद्धियोगो विजुम्भते ॥ ६८ ॥

न्याख्या—यौगिकनामाश्रयणाच्छुभयोगः सर्वोऽपि सिद्धियोगशब्देनात्र ग्राह्यः ॥ अथ दिनयोगानाह—

विष्कंसः १ प्रीति २ रायुष्मान् ३ सौभाग्यः ४ शोभन ५ स्तथा । अतिगंडः ६ सुकर्मा ७ च धृतिः ८ शूल ९ तथैव च ॥ ६९ ॥

गंडो १० वृद्धि ११ ध्रुव १२ श्रैव व्याघातो १३ हर्षण १४ स्तथा ।
वज्रं १५ सिद्धि १६ वर्धनीपातो १७ वरीयान् १८ परिघः १९ शिव २० ॥ ७० ॥
सिद्धः २१ साध्यः २२ शुभः २३ शुक्लो २४ ब्रह्मा २५ चैन्द्रो २६ ऽथ वधृतः २७ ।
इति सान्त्वयनामानो योगाः स्युः सप्तविंशतिः ॥ ७१ ॥

व्याख्या—स्पष्टाः । विशेषस्तु

“विषयभरं सूत्रं गडे ३ अङ्गुले ४ वज्र ५ तह य वाघाए ६ । वइधिइ ७ सूराइकमा अइडुहा मूलजोगा ओ” ॥ १ ॥

इति नारचन्द्रटिप्पणके ॥ एषु दुष्टयोगानां दुष्टघटीराह—

व्यतिपातवैधृताख्यौ सकलौ परिघस्य पूर्वमर्धं च । प्रथमः पादोऽन्येष्वपि विरुद्धसंज्ञेषु हातव्यः ॥ ७२ ॥

व्याख्या—पूर्वार्धं पादश्च टिप्पणकलिखिततादाहिवक्तप्रमाणपेक्षया निर्णयः । विरुद्धसंज्ञेष्विति विशिष्टं कर्म जायमानं कृण्वतीति विरुद्धा दुष्टार्थमिलितेत्यर्थः, तादृशी सज्ञा येषां ते विष्कंभगडातिगंडशूलव्याघातवज्रपातेषु ॥ प्रथमः पाद इति यदुक्तं तत्र प्रकारान्तरमाह—

सजैद्वा पञ्च विष्कंभेषु तु गंडातिगंडयोः । घटिकाः सप्त शूले तु नव व्याघातवज्रयोः ॥ ७३ ॥

व्याख्या—स्पष्टः । विष्कंभादिदुष्टयोगेष्वेकार्गलवेधयोगस्योत्पत्तिमाह—

एकार्गलः कुयोगेषु चन्द्रेऽर्के च परस्परात् । गते साभिजिदोजर्क्षं त्याज्यः पादान्तरो न चेत् ॥ ७४ ॥

व्याख्या—एकार्गलस्याज्य इति सटकः । कुयोगेष्विति अनेन प्रीत्याशुष्मदादिसुयोगेष्वेकार्गलो न स्यादेवेति सूचितं । कुयोगेषु सस्त्वपि कदाऽस्य संभव इत्याह—चन्द्रेऽर्के चेत्यादि, साभिजिदित्यत्र सहशब्दो विद्यमानार्थे, तेनाभिजिदत्र गण्यत इत्याभिप्रायः । एवं लताश्लोकेऽपि व्याख्येयं । ततोऽभिजिता सहाष्टाविंशतिब्रह्मणेषु वक्ष्यमाणरीत्या एकार्गलचक्रे क्रमान्तर्यस्तेषु चन्द्रादार्कोऽर्काच्च चन्द्रो यद्यन्योन्यस्माद्विषमे नक्षत्रे एकस्मिन्नर्गले स्थितौ स्यातां तदा एकार्गलः स्यात् स त्याज्यः, यस्मिन्नक्षत्रे एकार्गलः पतति तन्नक्षत्रं शुभकार्येषु त्याज्यमित्यर्थः । पादान्तरो न चेदिति, पादयोर्नक्षत्रसंबन्धिचन्द्रार्कोभ्यामात्रान्तरयोरन्तरं प्रक्रमान्तिमथो सांमुख्यरूपो विशेषो यत्र स पादान्तर एकार्गलः, अयमनन्तरितपाद एकान्तेन त्याज्यः ।

चंद्र सृगक्षर सूर्य

रोहिणी	आर्द्रा
कृत्तिका	पुनर्वसु
मरिची	पुष्य
अश्विनी	अश्लेषा
रेवती	मघा
उत्तराभाद्रपद	पूर्वाफाल्गुनी
पूर्वाभाद्रपद	उत्तराफाल्गुनी
शतभिषक्	हस्त
घनिष्ठा	चित्रा
श्रवण	स्वाती
अभिजित्	विशाखा
उत्तराषाढा	अनुराधा
पूर्वाषाढा	ज्येष्ठा

मूल

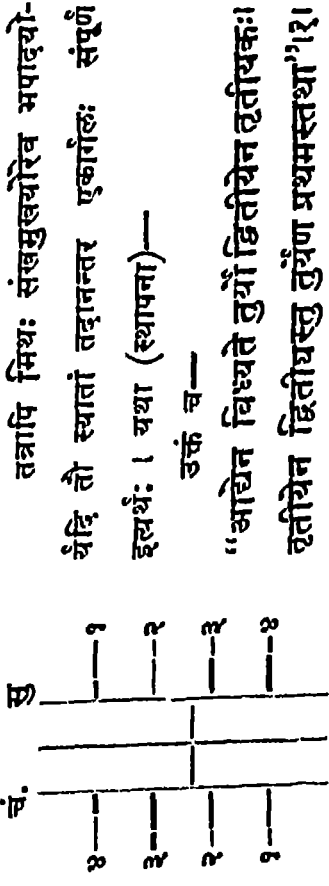
पादान्तरितस्य तु त्यागो कामचार इति भावः ॥

एतमेवस्थापनादिविधिना विशिष्याह—

तिर्यक् त्रयोदशोर्ध्वकरेखे खर्जूरके त्यजेत् ।

कुयोगे शीर्षभादर्कचन्द्रावेकार्गलक्ष्मणौ ॥ ७५ ॥

व्याख्या—तिर्यक् त्रयोदश रेखाः स्थाप्या ऊर्ध्वा चैका, खर्जूरकोऽय, तदाकारत्वात् । शीर्षभादिति खर्जूरकस्य शीर्षं वक्ष्यमाणरीत्या भं स्थाप्यं शेष-सप्तविंशतिभानि प्रादक्षिण्येन क्रमाद्देखन्तेषु च, ततश्चैकरेखारूपार्गलप्रान्तद्वय-स्थयोनक्षत्रयोरर्केन्द्रं यदि स्यातां तदा एकार्गलः स्यात् । तत्स्थापना यथा—

अन्वया एवंन्द्रोपस्थाने पादान्तरितोऽन्यो न दोषाय । अय भावः—यथा धातुःकस्य लक्ष्यं विध्यतः स्वल्पमपि लक्ष्याप्राद्वक्चलने कार्यसिद्धिर्न स्यादेव तथा केयोऽपि पादाप्राद्विश्रष्टो नाथभागभवेत् । उक्तं च यतिवृत्तमे—

“ वाणाग्रदृष्टिपाताद्यल्लक्ष्य भिनत्ति धातुःकः । तद्वत्समदृष्टिगतो वेधो धिष्यय प्रदृषयति ” ॥ १ ॥
 एवं नक्ष्यमाणवेधेन्यप्यूल्यम् ॥ शीर्षमस्थानयनमाह—

खजूरकस्य शीर्षक्षमानमेकार्गले मतम् । योगाङ्क सैक ओजोऽन्यः साष्टाविंशतिरर्धितः ॥ ७६ ॥

व्याख्या—शीर्षक्षमानमिति एतावतिथं भं शीर्षं देयमिति कथ्यमानत्वान्मानशब्दोऽत्र प्रयुक्तः । योगाङ्क इति दृष्टदिने यो विष्कंभादियोगस्त-
 स्याङ्कश्चेद्विपस्तदा सैकः कार्यः, समश्चेत्तदाऽष्टाविंशतियुतः कार्यः, पश्चादुभावप्यर्धकार्यौ, ततो योऽङ्कः स्यात्तावतिथं भ खजूरकस्य शीर्षं देयं । यथा
 इष्टेऽङ्कि शूलयोगो नवमः, सैकत्वे दश, अर्धिते पञ्च, ततः पञ्चमं भं सृगशीर्षं तद्धिने मूर्ध्नि दीयते । तथा इष्टेऽङ्कि गडयोगो दशमः, अष्टाविंशति-
 योगेऽष्टान्निनात्, अर्धिते एकोनविंशतिः, तत एकोनविंशत मूलं तद्धिने मूर्ध्नि देयं, एवमन्यकुयोगेष्वपि भाष्यं । तथा च लच्छः—

“ शूले मूर्ध्नि सृगो मघा च परिधे चित्रा पुनर्वैधृते, व्याघाते च पुनर्वसू निगदितौ पुष्यश्च वज्रे स्मृतः ।
 गंडे मूलमथाश्विनी पथमके मैत्रोऽतिगंडे तथा, सार्षपश्च व्यतिपात इन्दुतपनावेकार्गलस्थौ यदा ” ॥ १ ॥
 अत्र प्रथमके इति विष्कंमे । सप्तशलाकचक्रेण वेधयोगमाह—

वेध ऊर्ध्वतिरःसप्तरेखे पूर्वादितोऽग्निभात् । अस्य रेखाग्रगे खेटे हेयश्चेन्न पदान्तरम् ॥ ७७ ॥

व्याख्या—सप्त रेखाः समहताः सप्तरेखं, तत्र पूर्वस्थामादौ न्यस्तादभिमादारभ्य यथास्थान लिखितस्येष्टमस्य रेखाऽग्रगे खेटे सति तेन वेधः स्याद्वि-
 लयसंतकः । अयं भावः—ऊर्ध्वं तिर्यक् च सप्त रेखाः कृत्वा तासामन्तेषु पूर्वादितुर्दिक्षु कृत्तिकादिसप्तसप्तमान्यभिजिद्युतानि न्यस्यन्ते । तथाहि (स्थापना)—

ततो नो वो प्रदो यत्र यत्र नो स्यात् स स तत्र तत्र स्यात् । ततो
यत्रेणायाः ग्रान्ते तदितनं यमागं तस्य द्वितीयप्राप्त्यस्यै यदि कश्चिद्ग्रहः
इयावदा नेन ग्रहेनेष्टमस्य तेषः स्यात् स द्वेषः । यतः क्रूरवेधे सृष्टुरेव,
धीम्वेषे तु यथाशा मुगनाताः भद्रापरान्माह-चेष्टेयादि यदि य वेधः एवां-
वहीत्या पादान्तरिणः इयावदा न्यारे कामचारः भयं भायः-दृष्टमस्य सस्मिन्
पादे भायं विहीयंतं तस्य संसुद्धे नयादे चोप्य प्रदो नास्ति, किं तु पादान्त-
रेऽस्ति, तदा पादान्तरोऽसौ ग्रहवेधो न कुष्टः । यत् पूर्णभद्रः--

“ विदं पादं परित्यज्य कुर्यात् कार्यामशक्तिः ।
संपदप्रशङ्कुलित्त्वे वै विप (या) वेसोद्भवः कुतः ” ॥ १ ॥

केवरांस्तु क्रूरग्रहवेधं पादान्तरिणमपि ग्रहीतुं नानुमन्यते, आह च--

“ विश्लेषमायाति यथाऽसुभिः स्वरेणः शरैरेकदिशि दत्तोऽपि ।
तथाह्वयेद्यादपि तारकाणां, क्रूरस्य नश्येद्यलमचसंपत् ” ॥१॥
श्रीपतिरप्याह--

“ ऋक्षं मोम्यग्रहंविदं पादमानं परित्यजेत् ।
क्रूरस्तु सकलं त्याज्यमिति वेधविनिश्चयः ” ॥ १ ॥

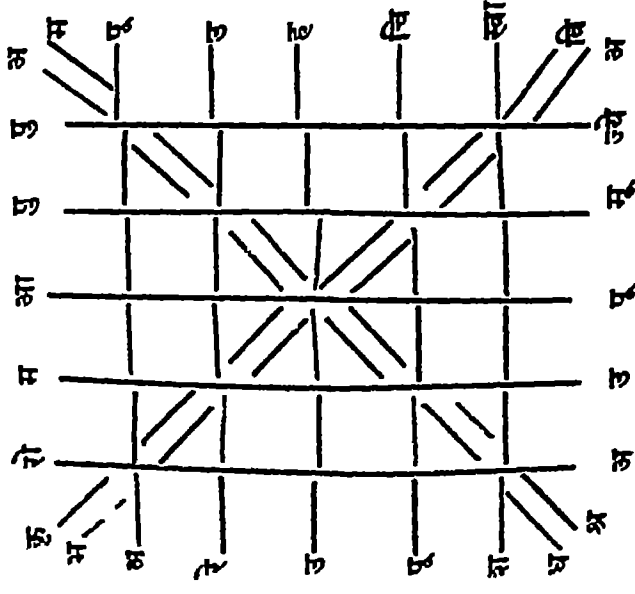
भ	क	रो	म्	भा	पुन	पुल	भले
अ	उ	इ	ए	ऋ	ॠ	ऌ	ॡ
अनु	ज्ये	सू	पू	उ	ल	श्र	

विवाहे विचार्यमपरं वेधयोगं पञ्चशलाकचक्रेणाह—

विवाहे पूर्ववत्पञ्च रेखा द्वे द्वे तु कोणके । लिखित्वाग्निभतो भानि वेधं तत्रापि चिन्तयेत् ॥ ७८ ॥

व्याख्या—पूर्ववदिति तिर्यग्गूर्धं च पञ्च रेखाः कोणेषु द्वे द्वे च कृत्वा तासु क्रमाद्भानि, तेषु च यथासंभवं ग्रहाः स्थाप्या इत्यर्थः ।

विवाहे वेधचक्रस्य पञ्चरेखनामनः स्थापनेयम्—

आरम्भ-

सिद्धेः

॥५४॥

प्रथमविमर्शे
वेधफलं
॥५४॥

तत्रापि अन्वयानामनेकार्थत्वादिपञ्चदशोऽत्रावधारणे, तेन पूर्वोक्तः सप्त-

रेखवेधः प्रतिष्ठादिसर्वकार्येषु वीक्ष्यः, विवाहे त्वयमेव पञ्चरेखचक्रवेधः । उक्तं

च विवाहवृन्दाने—“अन्यतः परिणयादयं वेधः सप्तरेखचक्रवेधे” । विलोक्यते

अत्रापि पादान्तरितत्वादिप्ररूपणा प्राग्बुद्धेया । अनन्तरिते ग्रहवेधे च फलमेवम्—

“रवि विहवा कुञ्जि कुलकखय बुद्धि बंधा भिगु अयुत्त सणि दासी

गुरुवेहेण तवस्त्रिणि विलासिणी राहुकेऊहि” ॥ १ ॥

अयं वेधो दीक्षायामपि वीक्ष्यः इति पूर्णमद्रः । आह च—

“सुरिपयाइसु सत्तसलाय वयगहणाइसु पंचसलायं ।

कत्तिअमाइ ठविज्ज हु चकं जो अह ससिणा तो गदवेहं ॥१॥

अत्र ससिणो ति चन्द्राधिष्ठितनक्षत्रस्येत्यर्थः ॥

लक्ष्मणयोगमाह—

लत्ता वज्रैष्टमादकीदीनां साभिजिदीयुपाम् । घृत्या१८कृत्यु२२दु२७सप्ता७हंत२४पञ्चा५कृत्य२२३१संख्यभं॥७९॥
व्याख्या—आकृतिद्वौविशच्छन्दोजालिः । उच्यते मसुविनातिः । अर्धन्तशतुर्पिनातिः अष्टा नव । अयमर्थः—इष्टप्रादृशदशो मे स्थितः यत्रकं
इष्टमं लत्तया हन्ति, चन्द्रस्तु द्वाविंशो मे स्थितः सप्तित्यादि । लत्ता किल पादप्रहारः स चाशार्दीनामिदं प्रायः पृष्ठाः स्यात्तत्सायोकः ॥

अथ ज्योतिर्विदां नक्षत्रगणनसौकर्यार्थं यथा पुरतः स्यात्तथा पाठान्तरेणाह—

लत्तयन्ति भ्रमर्काद्याः स्वर्क्षतः साभिजित्क्रमात् । अर्का१२ष्टा८त्रि३ विकृत्य२३ इ६ तत्त्वा२५ष्ट८ प्रकृति२१प्रमं॥८०

व्याख्या—स्वर्क्षत इति यथेन ग्रहेण तदा आक्रान्त स्यात्तस्य तत् स्वर्क्षं, ततो येषु येषु भेद्वर्काद्या राक्षन्ताः स्थिताः स्युस्तेष्व्योऽग्रे क्रमाद्-
द्वादशादीनि भानि लत्तया हन्ति । विकृतिप्रकृती त्रयोविंशैरुविंशो छन्दोजाती । तद्यानि सांख्यमते पञ्चविंशतिः । उत्तरार्धं सुखार्थं पाठान्तरं—
‘ः सूर्या १२ ष्ट८ त्रि३ त्रयोविंश२३ पट्६ तत्त्वा २५ ष्ट८ कविशाक२१ । अस्मिंश्च लत्ताद्विचित्र्येऽपि नार्थभेदः । तथाहि—इष्टममग्निनी ततोऽष्टादशो
मे ज्येष्ठायां स्थितोऽर्कोऽग्निनीं पृष्टतो लत्तयति । तथाकस्य स्वर्क्षं ज्येष्ठा तत्रस्थोऽर्कः पुरतो द्वादश भ्रमर्किनीं लत्तयति । एवं सर्वत्र भाग्यं । ननु
यदिष्टदिनस्यमं तदेवेन्दोर्भं, तत्रस्थश्चेन्दुर्यदि द्वाविंशमष्टमं वा म लत्तयति तदेष्टभस्य किमागत ? ततश्चेष्टभस्येन्दुलत्ताविचारणं व्यर्थमेवापद्यते । सत्य,
परमिन्दुः परिपूर्णं पुत्रं सत्त्वं लत्तयति, नान्यथा, यदाह श्रीपतिः—“ द्वाविंशं परिपूर्णंमूर्तिरुदुपः संतापयेन्नेतः ” । ततो गतराका यत्र मे समासा
स्यात्तदेवेन्दोर्भं कल्पयित्वा ततो विचार्यं । उक्तं च यतिवृष्टमे—

“ चकार यत्र नक्षत्रे राकान्त रजनीकरः । ततश्चाष्टमनक्षत्रं स पुरो हन्ति लत्तया ” ॥ १ ॥

लत्तायां परमतमप्याह—

अग्रतो नवमे राहोः सप्तविंशो भृगोस्तु भे । केचिज्ज्योतिर्विदः प्राहुर्लक्षां तामपि वर्जयेत् ॥ ८१ ॥

व्याख्या—नवमे इति, त्रिविक्रमस्तु विंशे भे राहोर्लक्षामाह, तथाहि—“ नख२० संख्यं तमोहन्तीति ” । लक्षाफलं च पौर्णभद्रज्योतिषे पृथमुक्तम्—

“अणुजविणासो १ नासो २ कजाभावो ३ भयं ४ विह्वलछेक ५ । गुरु १ बुध २ सिध ३ मसि ४ रवि ५ ह्यरिचखेसु भरणमन्त्रेसु” ॥१
इह च दृढाः प्राहुः—‘ सौम्यलक्षाः किल स्वल्पदोषाः, अस्य हि दौर्बल्यमेव ताः कुयुं; कूरुलक्षास्तु मरणदारिद्र्यादिनाऽनर्थदाः ।
केशवाकौऽप्याह—

“ उद्धुनि निर्दलिते शुभलक्षया, न फलमस्ति भस्य गलक्षया । अशुभलक्षि भमत्ति तदृढयोर्धनसुतानसुतापकरं परम् ” ॥ १ ॥
अनथान्तरेस्त्वैवमूचे—

“ सौम्यलक्षाहतं पातोपग्रहाद्यैश्च दूषितम् । भपादं वर्जयेदेव भञ्ज केन्द्रे न चेच्छुभाः ” ॥ १ ॥

अस्यायं भावः—यदि तात्कालिककार्ये लभे केन्द्रेषु शुभग्रहाः स्युस्तदा सौम्यग्रहलक्षा पादान्तरिता न दुष्यति । केन्द्रेषु शुभग्रहाभावे तु सौम्य-
लक्षाहवमपि भं संपूर्णमपि लाज्यं, एवमुपग्रहपातादिहतेऽपि भे वाच्यम् ॥ पातयोगमाह—

पातः सूर्यक्षतोऽश्लेषा मया चित्रानुराधिका । श्रुतिः पौषणं च यत्र स्युस्त्याज्यस्तसंख्यभेऽश्विभात् ॥ ८२ ॥

व्याख्या—इष्टदिने यत्र भेऽर्कः स्यात्तस्मादश्लेषाद्युक्तषड्भानि यत्र सङ्ख्यायां स्युः, कोऽर्थः ? यावत्तिथानि स्युः, अश्विनीतो गणनया ताव-
त्तिथेषु पद्मेषु पातः स्यात् । अस्य त्रिशूलपात इति नामान्तरं । भावना यथा—यदा सूर्यभं ज्येष्ठा ततोऽश्लेषा एकोनविंशती, मघा, विंशती, चित्रा चतु-

विंशती, अनुराधा सप्तविंशती, श्रुतिः पञ्चमी, वौष्णं दशमं चेत्यतस्तद्दिनेऽश्विनीत एकोनविंशती १ विंशती २ चतुर्विंशती ३ सप्तविंशती ४ पञ्चम ५ दशमीषु ६ मूल १ पूर्वाषाढा २ शतभिषग् ३ रेवती ४ मृगशिरा ५ मघाशु ६ पातः स्यात् । एवमन्यदपि भाग्यं । पातेऽभिलिख्य गण्यते ॥

अत्र सुबार्थमात्रायमाह—

पातं शूलस्य गंडस्य हर्षणव्यतिपातयोः । साध्यवैद्युतयोश्चान्ते धिष्ण्यं यत्तत्र वर्जयेत् ॥ ८३ ॥

व्याख्या—शूलाद्या एते षड् योगा येषु भेषु समाव्यन्ते तेषु तेष्वेते षडपि पाताः क्रमात् स्युः—

“ पवनः १ पावक २ श्रेव कालः ३ किंकर ४ पव च । मृत्युकृत् ५ क्षयकृ ६ ज्ञेति पाता नामसद्वक्फलाः ” ॥ १ ॥

एताः संज्ञा नरपतिजयचर्यायाम् ॥

॥ इति योगद्वारम् ॥ ४

इति श्रीमति आरंभसिद्धिवार्तिके तिथि १ वार २ भ ३ योग ४ परीक्षात्मकः प्रथमो विमर्शः ॥ १

श्रीसुरीश्वरसोमसुन्दरपुरोहितोपशिव्याग्रणीगण्डेन्द्रप्रभुरत्नशेखरगुरुद्वैदीप्यते साम्प्रतम् ।

नच्छिव्याश्रवहेमहंसरचितस्यारंभसिद्धेः सुधी शृङ्गाराभिधवातिकस्य समभूदाद्यो विमर्शोऽर्थतः ॥ १ ॥

॥ द्वितीयो विमर्शः ॥ ५

॥ अथ राशिद्वारम् ॥ ५

राशिरथ तत्र मेपोऽश्विनी च भरणी च कृत्तिकापादः । वृषभस्तु कृत्तिकांहि त्रयान्विता रोहिणी समार्गार्धा ॥ १ ॥

मिथुनो मृगार्धमाद्र्वा पुनर्वसोश्चाहयस्त्रयः प्रथमे । कर्की च पुनर्वसोः पादः पुष्यस्तथाऽश्लेषा ॥ २ ॥

सिंहस्तु मघाः पूर्वाफल्गुन्यः पाद उत्तराणां च । कन्योत्तरात्रिपादी हस्तश्चित्रार्धमाद्यं च ॥ ३ ॥

तौली चित्रान्त्यार्धं स्वातिः पादत्रयं विशाखायाः । स्याद्बृश्चिको विशाखाचतुर्थपादोऽनुराधिका ज्येष्ठा ॥ ४ ॥

धन्वी मूलं पूर्वाषाढाऽपि च पाद उत्तराषाढः । स्यान्मकर उत्तराषाढांहि त्रितयं श्रुतिर्धनिष्ठार्धम् ॥ ५ ॥

कुंभोऽन्त्यधनिष्ठार्धं शततारा पूर्वभाद्रपत्त्रिपादी । मीनो भाद्रपदांहिस्तथोत्तरा रेवती चेति ॥ ६ ॥

व्याख्या—एषां भावना—राशिकल्पनेऽभिलिख्य पृथग्न गण्यते, ततः सप्त विंशतौ मेषु प्रत्येकं पादचतुष्कभावाद्येऽष्टोत्तरं शतं नक्षत्रपादा वर्णनैय-

त्यक्यनेन प्राक् सूचितास्तेषु नवभिर्नैवभिः पादैरेकैको राशिरिति द्वादश राशयः स्युः, अत एव पुरुषादिनामसु राशिकल्पनानक्षत्रपादनियमितवर्णान्

ज्ञात्वा नामाणवर्णाः कार्याः । अभिलिखितस्तु पादत्रयस्य वर्णा उत्तराषाढाया अन्त्यपादे तदन्यपादस्य वर्णः श्रवणस्याद्यपादे चान्तर्भाव्याः ॥

मेषादीनां वर्णनाह—

मेधाच्छोणार्जुनहरिद्रक्तश्वेतैतमेचकाः । विंगर्पिगलकल्पमापकडारमलिना रुचः ॥ ७ ॥

व्याख्या—मेधादिति मेधाप्रभृति रातीनां नर्षात्पिचारगापो तु नर्षात्तानागपीति शेषः । अर्जुनो धानः । हरिद्र पीतनीलः । शुकपर्णं/षात् ।
पुतः कुंदुरः त्रिचित्रवर्णं/षात् । मेचकः कुल्याः । विंगः विंगलश्च पीतगकः । कल्पमापः कर्पूरः । युतकल्पित्यादिमध्यां कर्पूरः । कडारः कश्चिन्नर्णः ।
मलिनो मरसवर्णः । प्रयोजनं चास्य मिश्रित्य नगरोपु, नर्षां-धानुमूलवीपल्पं नर्षं शिल नर्षांजागते । उक्त च-“अंनकाजायते न्युषं” ।
तत्रश्च तस्य धातुमूलादेवंस्तुनो हतनष्टादिप्रभेदेन वर्णज्ञानं स्यात् ॥ रातीनां रूपाण्यगल—

उद्यद्घोषवतीगदं वृमिथुनं नौस्थानिसस्यान्विता, कन्या ना च तुलाशरो धृतवतुर्धन्वश्चपश्चार्थकः ।
एणास्यो मकरः कुटांकितशिराः कुंभो विलोमाननं, मीनो मीनयुगं च नामसदृशाः प्रोक्ताः परे राशयः ॥८॥

व्याख्या—घोषवती वीणा वीणापाणिः स्त्री, गद्गपाणिर्नरः, इंद्रश् संयुज्जनिषिष्ठं स्त्रीपुंसयुगं मिथुनराशिः । नौस्थानीत्यादि वान्ते इस्तेऽपि
दक्षिणे च धान्यं धरन्ती नौस्थिता कन्या कन्याराशिः । ना चेति तुलाहस्तः पुनोस्तुलाराशिः । एणयनुरिति कथ्यधोदेहपश्चांधंमभस्येय चगुण्यद
इत्यर्थः, उपरितनं तु देहपूर्वार्धं नरस्येव, तद्वस्ते च धनुः, इंद्रधनुंराशिः । एणास्य इति मृगतुल्य मुक्तो मरुतो मकरराशिः । शिरःस्थकुंभो नरः
कुंभराशिः, “स्कन्धासक्तारिक्कघट” इति तु दृढजातके । विलोमेति अन्योऽन्यं पुच्छामिसुप्रयुगो यमलस्यो मीनो मीनराशिः, अत एवास्य शीर्ष-
पृष्ठोदयित्वं । परे उक्तोपाः पञ्च राशयो मेपवृषकंसिंहवृश्चिकाख्याः स्वस्वनामानुरूपस्थाः । विदोपस्तु सर्वेषां किल रातीनां चेष्टास्थानायपि स्वस्व-
नामानुरूपमिति संप्रदायः । तथा च मारकः—

“ मेपो दैन्यमुपैति गर्वति वृपो नानामतिर्ममथः, शरः कर्कटको धृतिश्च वनपे कन्या च मायाविनी ।

सत्यं रज्युतुलास्वल्नौ मलिनता चापश्च पापशयो, मौख्यं मकरे घटे चतुरता मीने च धीरा मतिः” ॥ १ ॥

तथा मेपयुषी दिवा आरण्यो, निशि ग्राम्यो । मिथुनो ग्राम्यः । कर्कसीनो जले । सिंहोऽरण्ये । वृश्चिकः प्रवासी । धनुःकुंभौ ग्राम्यौ । मकरसार्धोऽग्न आरण्योऽन्यो जलचर इत्यादि । प्रयोजनं चास्य हतनष्टादौ चौरचेष्टा- स्थानादिज्ञानं । ऐषु च लभेपुचितकर्माण्येवं देवज्ञवह्नभे—“राज्या-
भियेकपिरोधयाहसदृष्टकर्मादि धारवाकाराणं च मेये लभे सिध्यति १ । विवाहवेदमप्रवेशकन्यावरणादिधुवं कर्म क्षेत्रारंभपशुकर्मणी च वृये २ । वृषोक्तं
धिषाशिल्पभूयणादि च मिथुने ३ । सेवाभोगौ मृदुशुभकर्म षोष्टिकं वापीकृपादिजलकर्म च कर्के ४ । मेपोक्तं वाणिज्यनृपसेवारिपुमिलनादि च सिंहे ५ ।
शिल्पौपधभूयणवाणिज्यादिचरस्थिरं कन्यार्यां ६ । कृषिसेवायात्रादि कन्योक्तं च तुलायां ७ । ध्रुवकर्म नृपसेवाचौर्यादिदारुणोप्रादिकर्म च वृश्चिके ८ ।
यात्राशुभयतसरकर्माणि धनुषि ९ । क्षेत्राश्रयमभ्युयात्रा चरकर्म नीचक्रिया च मकरे १० । अम्बुया- त्रानौसज्जीकरणबीजोसिद्धंभसेदव्रतादि नीचकर्म च
कुंभे ११ । विद्यालङ्कृतिसिल्पपशुकर्मनौयात्राभियेकादि मङ्गल्यकर्म च सर्वं मीने सिध्यति १२ ।”

“ एतान्युक्तानि संसिद्धिं यान्ति शुद्धेष्वजादिषु । क्रूराणि क्रूरयुक्तेषु शुभानि सशुभेषु तु ” ॥ १ ॥

राशिशीलान्याह—

पूर्वादिदिक्षु मेषाद्याः पतयः स्युः पुनः पुनः । चरस्थिरद्विस्वभावाः क्रूरक्रूरा नरस्त्रियः ॥ ९ ॥

व्याख्या-पुनः पुनरिति प्रतिविशेषणं योज्यं । ततश्चायमर्थः-मेषाद्याश्चत्वारः क्रमात् पूर्वादिचतुर्दिशासीमाः । एवं सिंहाद्याश्चत्वारो भजुरा-
द्याश्चत्वारो वाच्याः । प्रयोजनं चास्य वक्ष्यमाणं “ यातव्यं दिग्मुखे लभे ” इत्यादिकं हतनष्टादौ चौरादेर्गमनदिग्ज्ञा नादि च । चरस्थिरेति
मेपश्चरः । वृषः स्थिरः । मिथुनो द्विस्वभावः । कथं? आद्यार्धं, स्थिरं द्वितीयाध चरं, क्रमात् स्थिरचरयोर्वृषकर्कयोः सामीप्यादिति जातकवृत्तौ ।

आरम्भा-

सिद्धेः

॥६०॥

द्वितीय
विमर्श
राशीनांदि-
शास्वामि-
त्वनिरूपणं
॥६०॥

पुनःपुनरित्यस्य संबन्धनादेवमेव कर्कादित्रये तुलादित्रये मकरादित्रयेऽपि च चरादित्वं वाच्यं । प्रयोजनं तु चरादिषु जातास्तच्छीलाः स्युरित्यादि क्रूराक्रूरा नरस्त्रिय इति मेषः क्रूरो नरश्च, वृषः सौम्यः स्त्री च । पुनःपुनरित्यस्यात्रापि विशेषणद्वयेऽपि प्रत्येकं संबन्धनात् मिथुनः क्रूरो नरश्च, कर्कः सौम्यः स्त्री चेत्याद्येऽप्येकान्तरं वाच्यं । एवं च मेषमिथुनाद्याः षट् ओजराशयः क्रूरा नरश्च, वृषकर्काद्याः षट् समराशयः सौम्याः स्त्रियश्च प्रयोजनं तु क्रूरेषु पुंषु च जाताः क्रूरास्तेजस्विनश्च स्युः । सौम्येषु स्त्रीषु च सौम्या मृदवश्चेत्यादि “ मेषसिंहवृश्चिकमकरकुम्भाः षड् राशयः क्रूराः क्रूस्वामिकत्वात्, शेषाः सप्त सौम्येशत्वात्सौम्याः ” इति तु रत्नमालायां । अपि च क्रूरोऽपि राक्षिः सौम्यग्रहयुतिदृष्टया सौम्यः स्यात्, सौम्योऽपि च क्रूरग्रहयुतिदृष्टया क्रूरः स्यात् । उक्तं च दैवज्ञवृत्तमे—

“ ग्रहयोगेक्षणाभ्यां स्याद्राशेर्भावो ग्रहोद्भवः । राक्षिः स्वभावमाधत्ते ग्रहयोगेक्षणोच्छ्रितः ” ॥ १ ॥

षड् निशाबलिनोऽजोक्षयुगमकर्कधनुर्मृगाः । पृष्ठेनोचन्ययुगमास्ते शीर्षेणान्ये द्विधा झषः ॥ १० ॥

व्याख्या—अजो मेषः । उक्षा वृषः । युग्मं मिथुनं । निशाबलिन इति शेषास्तु षट् सिंह १ कन्या २ तुला ३ वृश्चिक ४ कुम्भ ५ मीना ६ दिवाबलिन इति सामर्थ्याल्लभ्यते । एषां प्रयोजनं तु हतनष्टादौ दिनरात्रिरूपसमयज्ञानं । उक्तं च—“ राशिम्यः कालदिग्देशा ” इत्यादि । तथा दिन-बलनि लभे दिवा यात्रादि शुभ, रात्रिबलनि तु रात्रौ, विपर्ययस्तु न श्रेष्ठ इत्याद्यपि । पृष्ठेनोचन्ययुगमा इति निशाबलिषट्के मिथुनवर्जाः षड् पृष्ठोदयिनः उदयतामेषां प्रथमं पृष्ठं प्रादुर्भवतीत्यर्थः । शीर्षेणोति अन्ये मिथुन १ सिंह २ कन्या ३ तुला ४ वृश्चिक ५ कुम्भाः ६ षट् शीर्षोदयिन उदयतामेषां प्रथमं शिरःप्रादुर्भावात् । झषो मीन उभयोदयी युगपच्छिरःपृष्ठाभ्यामुदेतीत्यर्थः । प्रयोजनं तु यात्रादौ शीर्षोदये लभे जयः, पृष्ठोदये वैफल्यमि-त्यादि ॥ राक्षीनां विशेषानाह—

अर्काद्युच्चान्यज १ वृष २ मृग ३ कन्या ४ कर्क ५ मीन ६ वणिजो ७ ऽश्वीः ।

दिग् १० दहन ३ प्राविंशति २८ तिथी १५ बु ५ नक्षत्र २७ विंशतिभिः २० ॥ ११ ॥

न्याख्या—अनेति मेपवृषमकराद्याः क्रमात्सूर्यादीनामुच्चस्थानानि । वणिगिति उपलक्षणत्वानुला । कैः कृत्वाऽजादयोऽर्काद्युच्चानीत्याह—
विन्ददनादिमित्तैरैरिति, कोऽर्थः ? दिगिमित्तैरैर्मैपो रव्युच मेपस्याद्या दश त्रिंशांशा रव्युच्चमित्यर्थः । एवमत्रेऽपि यथा वृषस्याद्याख्यखिंशांशा इन्दूच्चं,
मकरभ्राष्ट्राविंशतिरंशा औमोच्चमित्यादि । अत्र संप्रदायस्वयम्-मेयेऽर्कं उच्चस्तत्रापि दशांशान् यावत्परमोच्चः पश्चात्तूच्चः । शशी वृषे उच्चस्तत्रापि
शीगंशान् यावत् परमोच्चः पश्चात्तूच्च इत्यादि ” । लोकश्रूयादिग्रन्थैः सह संवादी चायं संप्रदायः । लघुबृहज्जातकनारचन्द्रादीनामभिप्रायस्वयं—
“मेयेऽर्कं उच्चस्तस्यैव दशमे त्रिंशांशे तु परमोच्चः । शशी वृषे उच्चस्तस्यैव तृतीयांशे तु परमोच्चः । औमो मकरे उच्चः तस्यैवाष्टाविंशेऽंशे परमोच्चः”
इत्यादि । ताजिके तु नास्ति परमोच्चसंज्ञा, किंतु मेये आद्यदशभागान् यावत्सूर्य उच्चः, पश्चात्तु तेजःपतित इत्युक्तं । एवं वृषादिषु चन्द्रादीनामपि वाच्यम्॥

स्वोचतः सप्तमं नीचं त्रिकोणान्यथ भानुतः सिंहो ५ क्ष २ मेष १ प्रमदा ६ धनु ९ धट ७ घटाः ११ क्रमात्॥१२॥

न्याख्या—यस्य यस्य यद्यदुच्चं तस्माद्यत्सप्तमं तत्तत्तस्य नीच दिग्दहनाष्टाविंशतीत्यादिरंशसंख्याऽत्रापि योज्या । ततश्चायमर्थः उच्चवक्त्रीचैऽपि
वाच्यः । तथाहि-मेपात्सप्तमे तुलायामाद्या दश त्रिंशांशा स्वर्नीचं, बुवात्सप्तमस्य वृश्चिकस्याद्याख्यखिंशांशा इन्दोर्नीचं । अत्रापि संप्रदायस्वयम्—
तुलायां रविर्नीचस्तत्रापि दशांशान् यावत् परमनीचः पश्चात्तु नीचः, एवं चन्द्रादिष्वपि वाच्यं । पाकश्रूयादिग्रन्थैः सह संवादी चायं संप्रदायः ।
जातकनारचन्द्रायभिप्रायस्वयम्-“तुलायामर्को नीचस्तत्रापि दशमे त्रिंशांशे परमनीचः, एवं चन्द्रादिष्वपि वाच्यं” । ताजिके तु नास्ति परमनीचसंज्ञा,
किंतु तुलायामाद्यदशांशान् यावदर्को नीच इत्युक्तं, एवं चन्द्रादिष्वपि वाच्य । विशेषस्तु—

“ कन्या राहुगृहप्रोक्तं राहूच्चं मिथुनः स्मृतः । राहुर्नीचं धनुर्वर्णादिकं शनिवदस्य च ” ॥ १ ॥

उच्चनीचस्थापना—

उच्चानि नीचानि परमोच्चपर मनीचानि	रवि	चन्द्र	मंगल	बुध	गुरु	शुक्र	शनि	राहु
	शेष तुल १०	बृष वृश्चिक ३	मकर कर्क २८	कन्या मीन १५	कक मकर ५	मीन कन्या २७	तुला मेघ २०	मिथुन धनुः ०

“ त्रिंशदशो शार्क्युक्राणां ३ दिनं सार्धचतुर्घटि । इन्दोः ४ कुजे ५ सार्धदिनं मासमेकं शनैश्चरे ॥ ६ ॥

ततश्च शेषसंक्रान्तौ नवदिनेभ्योऽनु दिनमेकं परमोच्चोऽर्कः १ । द्वये नवघटीभ्योऽनु सार्धं घटीचतुष्कं चन्द्रः परमोच्चः २ । मकरे सार्धचत्वारिंशदिनेभ्योऽनु सार्धमेकं दिनं शोमः परमोच्चः ३ । कन्यायां चतुर्दशदिनेभ्योऽनु दिनमेकं बुधः परमोच्चः ४ । कर्के द्वापञ्चाशदिनेभ्योऽनु त्रयोदशदिनानि गुरुः परमोच्चः ५ । मीने षड्विंशतिदिनेभ्योऽनु । दिनमेकं शुक्रः परमोच्चः ६ । तुलायामेकोनविंशतिमासेभ्योऽनु मासमेकं शनिः परमोच्चः ७ । परमनीचेऽप्येवमेव भावना । इदं च सामान्येनोक्तं दृष्टव्यं । यतो भौमाद्याः प्रायो वक्रिता अतिचरिता वा स्युः । न च तदानीमयं परमोच्चनीचत्वसमयः संवदिति, तेन वक्रातिचारवतां ग्रहाणां वक्ष्यमाणकरणेन स्पष्टतां कृत्वा यथोक्तौरेव परमोच्चनीचत्वे निर्धार्ये । सहजगतीनां तु सांशतोक्तसमययुक्त्येति । उच्चनीचप्रयोजनं त्वेवम्—

परमोच्चता परमनीचता च षष्टिलिखिताप्रमाणस्य तत्तदंशस्य मध्यभागे,
कोऽर्थः ? त्रिंशदशभिः क्रमे स्यातामिति तज्ज्ञाः । परमोच्चनीचत्वयोः
समयज्ञानोपायश्चायम्—

“ मास रविबुधशुक्राः ३ सार्धं भौमध्रुवयोदशाचार्यः ५ ।
त्रिंशन्मन्दोद्दश्यादश राहुश्चन्द्रः ८ सपाददिवसयुगम् ” ॥ १ ॥
इदं तावद्ग्रहाणां राशिस्थितिमानं । तथा च—

“ इक्षो जइ उच्चरथो हवइ गहो उन्नइ परं कुणइ । किं पुण वि तिन्नि गढा कुणंति को इत्थ संदेहो ” ॥ १ ॥

जन्मनि तरुलं यथा—

“ त्र्युचैर्नृपः पञ्चभिरर्धचक्री चक्री पडुचैर्मुनिभि ७ स्तथार्हन् ॥

त्रिभिर्नीचैर्भवेद्वासस्त्रिभिरुचेर्नराधिपः । त्रिभिः स्वस्थानैर्गैर्मत्री त्रिभिरस्तमितैर्जडः ॥ १ ॥

अन्धं दिग्गम्यं मूर्खं परपिडोपजीविनम् । कुर्यातामतिनीचस्थौ पुरुषं चन्द्रभास्करौ ” ॥ २ ॥

इत्यादि । त्रिकोणान्यथेति एतानि मूलत्रिकोणान्यव्युच्यन्ते । प्रमदा कन्या । धटः कुंभः । प्रयोजनं तु त्रिकोणग्रहा उच्चसमं किञ्चिदूनं वा फलं दद्युरिति पाकश्रियां । प्रश्नशतकवृत्तौ च त्रिकोणादीनि त्रिंशंशव्यक्त्या एवमूचिरे, तथाहि—“ सिंहे विंशतित्रिंशंशास्त्रिकोणं शेषा दश गृहं रवेः १ । वृषे द्वावंशायुचौ तृतीयः परमोच्चः शेषास्त्रिकोणसिन्दोः २ । मेषे द्वादशांशास्त्रिकोणं शेषा गृहं कुजस्य ३ । कन्यायां चतुर्दशांशा उच्चाः पञ्चदशः परमोच्चः ततः पञ्चांशास्त्रिकोणं शेषा दश गृहं बुधस्य ४ । धनुषि दशांशास्त्रिकोणं शेषा गृहं गुरोः ५ । तुलायां पञ्च दशांशास्त्रिकोणं शेषा गृहं शुक्रस्य ६ । कुंभे विंशतिंशास्त्रिकोणं शेषा दश गृहं शनैरिति ७ ॥ राशिसंबद्धान् द्वादश भावानाह—

लग्नाद्भावास्तनुः द्रव्यं २ भ्रातृः ३ बन्धुः ४ सुताः ५ रयः ६ ।

स्त्री ७ मृत्युः ८ धर्मः ९ कर्माः १० यः ११ व्ययाः १२ अश्च द्वादश स्मृताः ॥ १३ ॥

व्याख्या—भाष्यन्ते विचार्यन्ते इति भावाः । पृच्छायां जन्मनि यात्रादौ वा यः कश्चित्काले उदयन् राशिः स लग्नाख्यो द्वादशारचक्राङ्कितं न्यस्य संसुलारविवरूपे मुख्यस्थाने देयः, शेषा एकादश राशयोऽप्रदक्षिणमेकादशस्थानेषु च, एवं कुंडलिका स्यात् । तत्स्थापना—

३	२	१	१२
		लभ	११
४		श्री	१०
५	६	७	९

अत्र लग्नस्य तनुभावसंज्ञा इष्टनरादेस्तनुरेतदनुसारेण विचार्येत्यर्थः। ततोऽप्रदक्षिणमेकादशस्थानेषु द्वितीयादिस्थानस्थराशीनां क्रमाद् द्रव्यभाव २ आरुभाव ३ वन्धुभावाश्चदिसंज्ञाः इष्टस्य पुंसो द्रव्यभ्रात्रादिक्रमेपामनुसारेण विचार्य तथाहि—

“यो यो भावः स्वामिहृद्यो युतो वा, सौम्यैर्वा स्यात्तस्य तस्यास्ति वृद्धिः। पापैरेवं तस्य तस्यास्ति हानिर्निर्दृष्ट्या पृच्छतां जन्मतो वा ” ॥१॥

नवर षष्ठेऽरिभावे यथा क्रूरा अरिभावं हन्ति तथा सौम्या अपि हन्त्येव, न तु पुण्यन्ति । व्ययाष्टमयोश्च यथा सौम्या व्ययस्युः पुण्यन्ति तथा क्रूरा अपि पुण्यन्त्येव, न तु हन्ति । अत एवोक्तं—“सौम्या. षष्ठेऽरिघ्ना. सर्वे नेष्टा व्ययाष्टमगा” इति । यवनेश्वरमते तु—“अष्टमे सौम्या आयु-वृद्धिकरा इति । आरुभावे च भगिन्योऽपि लक्ष्याः । बन्धवः स्वजना वन्धुभावे माताऽपि । सुतभावे शिष्या अपि । स्त्रीति भार्या । अत्र गमागमा-द्यपि । अष्टमे रोगाद्यापि । धर्मभावे क्रमागतविद्याऽनुभितविद्याऽचिन्तितधनलाभाद्यपि । इशमेकमेव्यापारः, अत्र पिताभार्यमादौश्वर्याद्यपि च । लामे नष्ट-लाभाद्यपि । न्यये सदसद्द्वयादि च विचार्याणि (यं) द्वादशेति यथा लग्नादारम्य द्वादश भावा उक्तास्तथा चन्द्रादपि ज्ञेयाः, लग्नचन्द्रयोर्मध्ये यस्तदानीं बलवान् स्यात्तस्माद्द्वादश भावा विचार्यन्त इत्याम्नाय. ॥ भावाना नामान्तराण्यह—

सुहृन्मन्दिरपातालहिबुक्ताम्बुसुखाभिधम् । चतुर्थमष्टमं छिद्रं चतुरस्रे उभे पुनः ॥ १४ ॥
व्याख्या—सुहृन्मन्दिरेति मित्रभवनं गृहभवनं रसातलमित्यादिपर्याया अप्यत्र व्यवहर्तव्या. । एवमष्टोऽपि सर्वत्र पूर्वोक्ततन्वादिद्वादशभावनाम-

रापि च गच्छं । चतुर्गमिति स्थानमिति शेषः । छिद्रशब्दः क्षतपापपर्यायः । अष्टमं मृत्युस्थानमनायुःसंज्ञमपि ॥

त्रित्रिकोणं च नवमं त्रिकोणे नव पंचमे । सप्तमं कामजाभिन्नयुनयूनस्तसंज्ञकम् ॥ १५ ॥

अग्न्या—ऋमेत्यादि कामो मदनः, जामित्रशब्दो विवाहपर्यायः जामि भगिनीं त्रायति त्यज्यतीति कृत्वा । तथा सर्वोऽपि ग्रहो यस्मिन् राशालुधितन्नास्याप्तमेऽदर्शनं याति ततोऽस्तसंज्ञा ॥

स्यातां तृतीये दुश्चिक्वयचिक्रमे पञ्चमे तु धीः । मध्यमेधूरणव्योमान्याहुर्दशमधामनि ॥ १६ ॥

व्याख्या—इह किल तुर्यस्य पातालानुसंज्ञे दशमस्य मध्यव्योमसंज्ञे च भूगोलकल्पनयेत्युखं, भूगोलमते खकंः प्रातः प्राच्यासुवीय प्रदक्षिण भ्रमन्मध्याहे दशमधामनि व्योममध्यमागत्य सायं सप्तमेऽस्तमेति, तथैव च रात्रावपि भ्रमन्मध्यरात्रे तुर्यधाम्नि पाताले भूत्वा पुनः प्रातः प्राच्यामुदेतीत्याहुः । पातालं च स्वभावाद्भ्रुस्थानमिति प्रतीतमेव—

“ उपान्त्यं ११ सर्वतोभद्रमन्त्यं १२ रिष्पसुदीरितम् । वदन्त्युपचयाह्वोस्त्रिषड्दशैकादशान् पुनः ॥ १७ ॥ ”

व्याख्या—उपान्त्यमेकादशं सर्वतोभद्रमिति तत्रस्थग्रहस्य सर्वथाऽपि शुभत्वात् । अन्त्यं द्वादशं रिष्पशब्दः पकारोपान्त्यः । उपचयेत्यादिल-
भाचन्द्राच्च त्रिषडादिस्थानान्युपचयसंज्ञानि, यत एषु स्थितः पापग्रहोऽपि शुभफलप्रदः स्यात्, शेषाणि त्वपचयाह्वानीत्यर्थोल्लिख्यते । प्रयोजनं शिबदं—
कार्यं यदुक्तं तदुपैति सिद्धि वारे ग्रहे चोपचयर्क्षभाजि । नीचर्क्षसंस्थेऽपचयस्थिते च यत्ने कृते चापि भवत्यसाध्यम् ॥१॥

केन्द्रचतुष्टयकंडकनामानि वपुः १ सुखा ४ स्त ७ दशमानि १० ।

स्युः पणफराणि परत २-५-८-११ स्तेभ्योऽप्यापोह्निमानीति ३-६-९-१२ ॥ १८ ॥

व्याख्या—प्रथमद्वयसप्तमदशमानां प्रत्येकं केन्द्रादिसंज्ञात्रयं प्रत्येकं तेभ्योऽप्रेतनाना द्वितीयपञ्चमाष्टमैकादशानां एणफरसंज्ञा, तेभ्योऽप्यप्रेतनानां तृतीयपष्ठनवमद्वादशानामापोक्किलमसंज्ञा । केन्द्रेषु किल सर्वे ग्रहाः पूर्णवीर्याः स्युः, एणफरेष्वर्धवीर्याः अपोक्किलमेषु तु पादवीर्या इति त्रैलोक्यप्रकाशे । विशेषस्तु, संज्ञा किल द्विधा-सान्त्वयार्थां यादच्छिकी च । तत्र दुश्चिक्य १ हिरुक २ त्रिकोण ३ धुन ४ शू ५ त्रिकोण ६ चतुरस्र ७ मेषूरण ८ रिष ९ केन्द्र १० चतुष्टय ११ कंटक १२ एणफरा १३ पोक्किलम १४ संज्ञा चक्ष्यमाणहोरा १५ द्रेष्काण १६ संज्ञे चान्वर्थरहितत्वाद्यादच्छिक्यो यवनाचार्यादिमते रूढत्वादुक्ताः । विक्रम १ सुख २ वेदम ३ घी ४ जामित्रभुक्तिदादि ६ संज्ञास्तु सान्त्वयार्थाः । तेनेष्टसो विक्रम सुखं गृहं बुद्धिर्विवाहो हानिश्चेत्यादीनि तत्तद्गृहेभ्योऽपि विचार्याणि । एवमेव लगनाप्रभृति स्थितानां प्रथमादिस्थानानां तन्वादिसंज्ञाः प्रतिनियता उक्ताः । एतद्वजुसारेण-वाग्रतोऽपि सर्वत्र प्रथमादिस्थानार्थं तन्वादिशब्दव्यवहारोऽभ्यूहः ॥

अथ राशीनां गृह १ होरा २ द्रेष्काण ३ नवाश ४ द्वादशांश ५ त्रिशांश ६ रूपं षड्वर्गमाह—

मेषादीशाः कुजः १ शुक्रोऽरबुधश्चन्द्रोऽरविर्भुधः ६ शुक्रः ७ कुजोऽगुरुः १० मन्दो ११ जीव १२ इति क्रमात् ॥१९॥

व्याख्या—षड्वर्गाधिकारे राशीनां गृहमिति नाम, तेनैते गृहेषा उच्यन्ते । प्रयोजनं त्वेषां—“यो यो भात्रः स्वामिद्वेषो युतो वेत्यादि” ॥

होरा राश्यर्धमोजक्षेऽकेन्द्वोरिन्द्वर्कयोः समे, द्रेष्काणा भे त्रयस्तु स्व १ पञ्चम ५ त्रिकोण ९ पाः ॥२०॥

व्याख्या—राशेरर्धं होरा । तेन राशिषु प्रत्येकं द्वे द्वे होरे । तत ओले राशावाद्या होरा रवेः तत इन्दोः, समे राशावाद्या होरा इन्दोः ततो रवेः । प्रयोजनं तु—स्यैन्दुहोराजाताः क्रमात्तेजस्विनो मृदवश्च स्युरित्यादि । एवं द्रेष्काणादिवपि क्रूरसौम्यस्वामिवशाद्बुधं । मे इति राशौ राशौ राशि-त्रिभागरूपा द्रेष्काणास्त्रयस्त्रयः स्युः । त्रिकोणपा इति पातीति द्वाप्रत्ये पः स्वामी । ततश्चोष्टसुखादित्वाद्बुधोऽहिसमासे एकस्य पशब्दस्य लोपः । ततो

उपसर्गः—यस्मान्मरीचः स आण्येऽप्यणस्यापि, यस्मात्पञ्चमरीचः स द्वितीयस्य, यो नवमरीचः स तृतीयस्य । उक्तं च हारिभन्धां लभशुद्धौ—
“ दिक्काणो उ तिभागो सो पढमो निअयरासिअहिचइणो । वीओ पंचमपहुणो तइओ पुण नवमगिहवइणो ” ॥ १ ॥ ”

युद्धजागंकेऽप्युक्तं—“ द्वेष्काणा. स्युः स्वभवनसुनत्रिक्रोणाधिपानां ” इति । तेन “ द्वेष्काणा भे त्रयस्स्वाद्यपञ्चमान्यनयांशपाः ” इति
यत्केऽपि पेटुस्तुशिन्यं । विशेषस्तु केचिद्वादीनां सप्तंशकानपि व्यवहरन्ति, तेषां च नाथा एव होगमकरन्दे उक्ताः—“ स्वर्क्षोद्भोजे युग्मभे छूनगेहा-
दुग्ण्यास्तज्ञैः सप्तमांशाः क्रमेण ” ॥

नवांशाः स्युरजादीनामजैणतुलकर्कतः । वर्गोत्तमाश्चरादौ ते प्रथमः पञ्चमोऽन्तिमः ॥ २१ ॥

व्याख्या—राशिषु प्रत्येकं नव नव नवांशास्ततस्तद्गणनक्रममाह—अजैणेति अत्रादित्वान्मन्त्रार्थेऽप्रत्यये तुलस्तुलावान्, मेषस्य नवांशा सेपमादौ
दरमा नव गुण्याः, धृपस्य तु मकरं, मिथुनस्य तुलां, कर्कस्य च कर्कं । एवमेव सिंहादिचतुष्के धन्वादिचतुष्के च वाच्यं । एषां चेशा ये मेषादीशास्त
एव । प्रयोजनं स्थानबले वक्ष्यमाणमित्रस्वगृहोचनवांशागा इत्यादि । विशेषस्तु—

ति चउ पण सत्त नवमा रासीण नवं सया सुहा जस्मे । पढम तु अट्टम अहमा छट्टो पुण मज्झिमो नेओ” ॥ १ ॥

इति पूर्णभद्रः । वर्गोत्तमा इति वर्गे समूहे उत्तमाः कोऽर्थः? चरराशिज्वाद्यो नवांशो वर्गोत्तमः, स्थिरेषु पञ्चमः, द्विस्वभावेषु नवमः । सर्वस्य
राशेः स्तस्वसमाननामा नवांशो वर्गोत्तम इति भावः । प्रयोजनं तु “ वर्गोत्तमनवांशाजाः स्वकुले सुख्याः स्युरित्यादि ” । वर्गोत्तमत्ववशादन्योऽपि
नवांशो लभ्येत्वाद्रियते, अन्यथा त्वग्राह्योऽसौ । यत्पूर्णभद्रः—लभस्याद्यान्तमध्येषु बलं पूर्णल्पमध्यमं” इति । हर्षप्रकाशोऽप्युक्तं—“वर्गोत्तमं विणा दिजा नेव
चरमं नवंसगं । कह मिति” । वर्गोत्तमनवांशास्थो ग्रहोऽपि वर्गोत्तम उच्यते, स च शृशं बलवान् । उक्तं हि देवज्ञवृष्टभे—

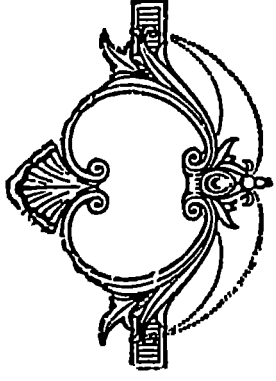
“ वलवानुदितांशः शुद्धं स्थानफलं ग्रह. । दद्याद्द्वर्गोत्तमंशे च मिश्रं शेषांशसंस्थितः ॥ १ ॥ ”

यतो य एव राशिः स्यात्स एव च नवांशकः । प्रोक्तं स्थानफलं शुद्धमतोऽस्मिन् सोपपत्तिकम् ॥ २ ॥

स्युद्धदिशांशाः स्वगृहादथेशास्त्रिशांशकेष्वोजयुजोस्तु राश्योः ।

क्रमोत्क्रमादर्थ ५ शरा ५ छ ८ शैले ७ न्द्रियेषु ५ भौमार्किगुरुशुक्राः ॥ २२ ॥

व्याख्या—राशियु प्रत्येकं द्वादशा द्वादशांशा. स्वगृहादिति अयमर्थः—यो राशिः स एवाद्यो द्वादशांशः शेषास्वेकादश क्रमात्तद्व्येतनाः, तथाहि—
 मेषे आद्यो मेष एव, द्वितीये वृष, यावदन्त्यो मीन इति । वृषे आद्यो वृष एव यावदन्त्यो मेषः । एवं मिथुने आद्यो मिथुन एव यावदन्त्यो
 वृष इत्यादि । तेषामीशाश्च ये मेषादीशास्त एव । अथेशास्त्रिशांशकेष्विति राशौ राशौ त्रिशास्त्रिशांशाः । तदीशोस्वाह-क्रमोत्क्रमादिति अर्था
 विषयाः पञ्च शब्दाद्याः । ओजे राशौ क्रमः, समराशौ त्भयत्राप्युत्क्रमः । अयं भावः—त्रिशांशपंक्तिर्यथोक्तदीशापंक्तिश्च यदा पूर्वानुपूर्व्यां गण्यते तदा
 क्रमः, तयोरेव पङ्क्त्योः पश्चानुपूर्व्यां गणने त्क्रमः सर्वराशीनां पङ्क्त्यस्य तत्स्वामिनां च क्रमास्थापना—

द्वितीय
विमर्श
द्वादशां-
शादिगण-
नप्रकारः
॥७०॥

राश्रीनां गुणानि	गुणेशा.	घोराः	त्रैलोक्येणेशा.	नवांशेशाः	द्वादशांशेशाः	त्रिंशदांशेशाः
१ मेष	मंगल	र चं	गु र	गु र	गु र	गु र
२ वृष	शुक्र	र चं	र उ	र उ	र उ	र उ
३ मिथुन	बुध	र चं	र उ	र उ	र उ	र उ
४ कर्क	चंद्र	र चं	र उ	र उ	र उ	र उ
५ सिंह	रवि	र चं	र उ	र उ	र उ	र उ
६ कन्या	बुध	र चं	र उ	र उ	र उ	र उ
७ तुला	शुक्र	र चं	र उ	र उ	र उ	र उ
८ वृश्चिक	मंगल	र चं	र उ	र उ	र उ	र उ
९ धन	गुरु	र चं	र उ	र उ	र उ	र उ
१० मकर	शनि	र चं	र उ	र उ	र उ	र उ
११ कुंभ	शनि	र चं	र उ	र उ	र उ	र उ
१२ मीन	गुरु	र चं	र उ	र उ	र उ	र उ

अथ ग्रहाणां लग्नस्य च स्पष्टीकरणे तद्भुक्त्युपयोगि सर्वपञ्चगोणां साधारणं लिप्तामानमाह--

षड्वर्गोऽष्टादश १८०० नव २०० षड्विंश २०० द्वे २०० सार्धं १५० शतानि षष्टिश्च ६० ।

क्रमशो गृहहोरादौ लिप्ताः स्युः प्रभुरिह नवांशः ॥ २३ ॥

व्याख्या—गृहाणां मेवादीनां सर्वेषां प्रत्येकं मानमष्टादशशती लिप्ताः होराणां नवशती गृहार्षरूपत्वात्, द्रेक्काणानां षट्शती गृहत्रिभागरूपत्वादित्यादि स्वयं भाष्यं । लिप्ता तु षष्टिविलिप्तमित्येति वक्ष्यते । विशेषस्तु—“ चन्द्रबलं किल तित्थ्यादिवलेभ्यः शतगुणं, ततोऽपि लग्नं सहस्रगुणबलं, ततोऽपि होराद्याः सर्वे यथोत्तरं पञ्चपञ्चगुणबलाः” इति बृहज्जातकवृत्तौ । अथैषु नवांशस्यैव प्राधान्यमाह—प्रभुरित्यादि बृहस्मिन् गृहादिषड्वर्गोऽनतिस्थूलसूक्ष्मत्वात्पतिष्ठाविवाहादिसर्वकार्यैस्त्वधिकारी नवांश एवेत्यर्थः । यल्लल्लः—

“ स्वार्धे नक्षत्रफलं तिथ्यर्धे तिथिफलं समादेश्यम् । होरायां धारफलं लग्नफलं त्वंशके स्पष्टम् ॥ १ ॥

तथा अहो नवांशस्य प्राधान्यं ? तथाहि—

“ लग्ने शुभेऽपि यद्यंशः क्रूरः स्यान्नेष्टिसिद्धिदः । लग्ने क्रूरेऽपि सौम्यांशः शुभदोऽंशो वली यतः ॥ १ ॥

इति दैवज्ञवल्लभे । तथा क्रूरांशस्यः सौम्यग्रहोऽपि क्रूरः स्यात्, सौम्यांशस्यस्तु क्रूरोऽपि सौम्यः स्यादिति लल्लः । तथा क्रूरांशस्यस्य सौम्यग्रहस्यापि इष्टिदुष्टा, सौम्यांशस्यस्य च क्रूरस्यापि इक् शुभा । तथा ग्रहगोचरशुद्धिविचाराणावसरे अहो राशिगोचरेणाशुभोऽपि नवांशगोचरेण यदि शुभः स्यात्तर्हि शुभ एवेत्यादि लल्लश्रीपती ॥ अथ यथा ग्रहः स्ववर्गोऽन्यवर्गो वा स्यात्तथाऽऽह—

षण्णां न्यादिषु वर्गेषु यो ग्रहः स्वेष्ववस्थितः । स स्ववर्गगतो ज्ञेय एवमेवान्यवर्गगतः ॥ २४ ॥

न्यागया—पणामिति निर्धारणे पष्ठी । ज्यादिदिगति अन्यतरेषु त्रिषु चतुर्दक्षिणैः पञ्चसु वा स्वकीयेषु यः स्थितः, न तु कदापि पटसु संभरति, अर्कन्दोखिशांशस्य कुजादीनां द्वोरायाश्चाभावात्, स स्ववर्गस्थस्त एव च सबलः । एवमेवेति यस्तु श्याद्रिषु परकीयेषु स्थितः सोऽन्यवर्ग-
 सास्ता एव विवरुश्र । विशेषस्तु यत्र नवांशे पञ्चानां चतुर्णां वा गृहाद्यन्यतरेषां सौम्य एव ग्रहस्वामी लभ्यते स नवांशः पङ्क्तिं पञ्चव-
 र्गस्य चतुर्वर्गस्य वा सौम्यत्वात् प्रतिष्ठादिलम्बेषु विशेषतो ब्राह्मः । स चैवं निर्धारितः, तथाहि—

“ सत्तमनवमा मेसे १ पचमतइआ विसे २ मिहुणि छहो ३ । पढमतइआ य कके ४ सिहे छहो ५ कणी तइओ ६ ॥ १ ॥
 अठ्ठमनवमा य तुले ७ विच्छियलगो चउत्थय नवंसो ८ । धणुलगि छहसत्तमनवमा ९ मयरस्मि पंचमओ १० ॥ २ ॥
 छहठ्ठमा य कुंसे ११ पढमो तइओ अ मीणलगमि १२ । चउपणवगगछवगो षपसु नवंसएसु सुहो ” ॥ ३ ॥

व्याख्या—अत्र चउपणवगगति णसु नवांशेषु चतुर्वर्गशुद्धिस्तावदस्येव, पञ्चवर्गशुद्धिपङ्क्तिषु स्तः, केषाञ्चित्तु कियत्पि भागे स्त, तद्व्यक्तिश्च ग्रन्थग्रान्तकाव्यवृत्तौ लिखिताऽस्ति ततोऽभ्यूह्या । इह च केचिन्निर्वाणशुद्ध्याऽप्यन्ये तु नवांशास्यैव प्रसुत्वात्तमेवैकं सौम्यसरकमादाय शेषवर्गशुद्धिं विनाऽपि लग्नमाद्रियन्ते, तदत्रेदं तस्व-लभे ध्रुवशाह्यनवांशशुद्धौ सत्यां यथा यथा शुभवहुवर्गलाभस्तथा तथा प्रतिष्ठादौ शुभकार्ये तद्विशिष्य ब्राह्मम् ॥ राशिप्रसङ्गाद्गणितमोक्त्वग्रहाणां प्रमेदमाह—

ग्रहाः स्युरेन्द्याचधिपा दिनेश १ शुक्रा२३ राहा ४ किं५ राशि ६ ज्ञ ७ जीवाः ८ ।

पापाः कुशेन्दूर्कतमोऽसितारास्तैः संयुतो ज्ञश्च परे तु सौम्याः ॥ २५ ॥

व्याख्या—पूर्वाद्यष्टदिशां क्रमान्नाथा एते । स्थापना—

राश्यः शुभ- नवांशाः	मेघ ७-९	वृष ३-५	मिथुन ६-	कर्क १-३	सिंह ६-	कन्या ३-	तुला ८-९	वृश्चिक ४	धन ६-७-९	मकर ५-	कुंभ ६-८	मीन १-३
---------------------------	------------	------------	-------------	-------------	------------	-------------	-------------	--------------	-------------	-----------	-------------	------------

अत्र प्रयोजनं तु केन्द्रस्थे बलनि ग्रहे चौरादेर्गमनदिग्ज्ञान । उक्तं च—“ विरवाच्या केन्द्रमतैरसंभवे वा वदेद्विलम्बार्थात् ” इत्यादि । केशेन्द्रित्यादि कृष्णचतुर्दश्यादिदिनत्रयेऽकलः कृशाः शशी क्रूः, तमो राहुः, असितः शनिः । तैः केशेन्द्राद्यन्यतरैः संयुत एकराशिस्थो बुधोऽपि क्रूः । परे इति अन्ये पुष्टेन्दुरक्रूरयुतो बुधो गुरुशुक्रौ च । अस्य प्रयोजन पापसौम्यग्रहबलिष्ठवाजातकादेस्ताच्छील्यदि । विशेषस्तु—

“ रक्तश्यामो भास्करो १ गौर इन्दु २ नाल्युच्चाङ्गो रक्तगौरश्च वक्रः ३ ।
दूर्वाश्यामो शो ४ गुरुर्गौरगात्रोऽश्यामः शुक्रोऽश्यामः कृष्णदेहः ७ ॥ १ ॥ ”

ईशान गुरु	पूर्व रवि	अग्नि शुक्र
उत्तर बुध	द्वितीया ग्रह यन्त्रं	दक्षिण मंगल
वायव्य चंद्र	पश्चिम शनि	नैऋत्य राहु

अस्यापि प्रयोजन बलिनः सदृशी जातकादेर्मूर्तिः । अद्वा लशे तत्काल यो नवांशास्तस्वामितुल्या तन्मूर्तिरिति ॥

पृच्छादिष्वपरे केतुं तमसः सप्तमं विदुः । शुक्रेन्दू योषितौ मन्दबुधौ क्लीबौ परे नराः ॥ २६ ॥

व्याख्या—पृच्छादिष्विति अनेन जातके ग्रहगोचरे प्रतिष्ठादिलक्षणे च केतुर्न तथोपयोगीत्यसूचि । सप्तमिति । उक्तं च सुवनदीपके—

“ राहुच्छाया स्मृतः केतुर्यत्र राशौ भवेद्यम् । तस्मात्सप्तमके केतू राहुः स्याद्यन्नवांशके ॥ १ ॥
तस्मादंशे सप्तमे स्यात् केतुरंशो नवांशकः ” । इति ।

असागं भागः—राशेरसंख्ये नचांशे राहुः स्यात्संख्ये एव तत्सप्तमराशेर्नवांशे केतुरपि स्यात्, परं राह्वाक्रान्तनवांशाद् गुणने केत्वाक्रान्तनवांशाः गसन एव जागते । यथा मेपम्याद्ये मेपांशे राहुश्चेत्तदा तुलाया आद्ये तुलांशे केतुः, मेपाद्य गुणनया तुलांशः सप्तम इति । तथा मेपस्य नवमे धनुर्शे चैत्राणुना तुलाया नवमे मिथुनांशे केतुः, धनुषश्च गुणनया मिथुनांशः सप्तम इति । शुक्रेन्दू इति परे रविकुजगुरवः । अस्य प्रयोजनं जन्मनि चिन्तायां हतनष्टादौ वा, बलान्तः स्ववर्गमेव ज्ञापयन्तीति । मन्दबुधावपि स्त्रियावित्येके ॥

वर्णानां जीवसितौ ? रविभौमा ? विन्दु ? रिन्दुज ? श्रेयाः ।

संकरजानां तु शनिर्जीव ? सिता ? रे ? रिन्दुजाश्च ? वेदानाम् ॥ २७ ॥

व्याख्या—विप्रवर्णस्येशो गुरुशुक्रौ, क्षत्रियाणामर्काशौ, वैश्यानामिन्दुः, शूद्राणां तु बुध इत्यर्थः । संकरजा मिश्रजातयो मूर्धावसिक्कादिरथका-
रान्ता निषंद्धकत्रयोद्गमभेदा यथा तथा जातिद्वयजाताः । वेदा ऋग्यजुः ? सामाश्चर्वाणः ? । प्रयोजनं तु जीवादीनामुदयास्तादौ तत्तज्जातीनां तत्त-
द्देवतां च सुखदुःखादि ॥ अथ ग्रहाणां स्थान ? दिक् ? काल ? चेष्टा ? दृग् ? निसर्गबल ? भेदात् षोढा बलमाह—

ते स्थानबलिनो मित्रस्वगृहोच्चनवांशागाः । स्त्रीराशिष्विन्दुभृगुजौ पुराशिशु पुनः परे ॥ २८ ॥

व्याख्या—ते महा मित्रस्वयोगुर्गृहाद्यैः प्रत्येकं योजना कार्या, गृहस्योपलक्षणन्वान्मूलत्रिकोणेऽपि । उक्तं च त्रैलोक्यप्रकाशे—“मित्र ? स्वर्क्ष ? ?
धिकोणो ? चैः ? ? फलं दत्तेऽह्विष्टद्वितः ” इति वक्ष्यमाणधर्मित्रांशे लम्बोदिताशे वर्गोत्तमाशे वा, ग्रहो बलिष्ठ इति तु स्फुटमेव । स्त्रीराशिष्विति
बलिनाविति योगः शुक्रेन्दोः स्त्रीत्वात् । राशीनां पुंस्त्रीत्वं प्रागेवोक्तं । परे पञ्च ग्रहाः । इदं स्थानबलम् ? ॥

लग्नाद्युत्क्रमकेन्द्राख्यदिक्षु प्राच्यादिषूढलाः । जीवशौ ? भास्करक्षमाजौ ? शनिः ? सितसितद्युती ? ॥ २९ ॥

व्याख्या—लग्नादारभ्योत्क्रमेण सृष्टया केन्द्राणि प्रथम ? दशम ? सप्तम ? तुर्य ? ? भवनानि तैराख्या कथनं यासां ताः पूर्वादयो दिशस्तासु ।
अयं भावः—लग्नं प्राची तत्र बुधगुरु बलिनौ । दशमं दक्षिणा तत्र रविकुजौ । सप्तमं पश्चिमा तत्र शनिः । तुर्यमुत्तरा तत्र शुक्रेन्दू च बलिन इति ।

अन्तरालस्थितव्यया १२या १ दिग्गुहद्वयद्वयरूपमाग्नेय्यादिशिदिक्चतुष्कं तु क्रमात् पूर्वादिचतुर्दिक्ममफलमेव विदिशां दिग्गुणामिवात् । इदं दिग्बलम् २ ॥

बलिनोऽहि गुरुसितार्काः सदा बुधो निशि तु चन्द्रकुजमन्दाः ।

स्वदिनादिषु च सितासिनपक्षदितयेषु शुभक्रूराः ॥ ३० ॥

व्याख्या—सदेति दिवा रात्रौ चेत्यर्थः स्वदिनादिष्विति स्वदिनस्वर्षमासस्वकालोरासु तत्तदधिपग्रहा बलिनः । ते चैवं—

“ यस्य वारस्य मध्ये स्याच्छुक्लप्रतिपद मुखम् । तन्मासेशः स विज्ञेयश्चैत्रे वर्याधिपः पुनः ” ॥ १ ॥

व्यवहारसारोऽप्युक्तम्—

“ चैत्रादिमेषसंक्रान्तिकर्कसंक्रान्तिवासराः । प्रतिवर्षं क्रमाज्ज्ञेया राजानो मंत्रिसस्यपाः ” ॥ १ ॥

दिनेवास्तद्दिनवार एव । कालहोरेषास्तु प्रागुक्ता । ततश्च “वर्षमामद्युहोरेऽर्कैर्बुद्धिः पञ्चोत्तरा फले” इति मुहूर्तनारे । अस्यार्थः—वर्षेशग्रहः किल समग्रं स्ववर्षं यावत्पाद, कोऽर्थः ? पञ्च विशेषान् फलं दत्ते । मासेशग्रहः समग्रस्वमासे दश विशेषान् । दिनेशस्तु स्वदिनावधि पञ्चदश विशेषान् । होरेषास्तु स्वहोरायां स्ववारायोगात् पूर्णं विशतिविशेषं फलं इदातीति । सितान्तितेहि शुक्ले पक्षे सौम्या ग्रहा बलिनः, कृष्णे तु क्रूराः । इदं कालबलम् ३ ॥

रविचन्द्राबुदगयने विपुलस्त्रिगधाश्च वक्रगाश्रान्ये । बलिने युधि चोत्तरगा व्यर्केन्दुयुताश्च चेष्टाभिः ॥ ३१ ॥

व्याख्या—उदगयने उत्तरायणे मकरादिषट्के इत्यर्थः, न तु कर्कादिषट्के । विपुला बहुदिनोदिता विशालस्थूलस्त्रिगधाश्च, न तु बाला वृद्धा अस्तमिता वा । तत्र बालत्वमुदयादनु स्यात्, वृद्धत्वं पुनस्तमयादुर्वाक् । “ बाल्ये वार्धके च सर्वे ग्रहाः सप्ताहं निर्वाला ” इति सप्तर्षयः प्राहुः । स्त्रिगधा इति स्फुटकिरणाः खे लक्ष्यमाणा इत्यर्थः, तथात्व चार्कादूत्तरस्थत्वे सति स्यात् । वक्रगा इति वक्रगतत्वे किल सर्वग्रहाणां मूलत्रिकोणतुल्यं बलं इति पाकश्रियां । अन्ये इति भौमाद्याः पञ्च ग्रहाः रवीन्द्रोर्वक्रगत्यभावात् । हर्षप्रकाशे तूक्तं—“ वक्त्रो पावो बली सुभो सिग्धो ” इति । भौमादिग्रहाणां गतयश्चैवम्—

“ सूर्यमुक्ता उदीयन्ते शीघ्रा अकं द्वितीयगे । सभं तृतीयगे यान्ति मन्दा भानौ चतुर्थगे ॥ १ ॥
वक्राः पञ्चमपष्टेऽकं तेऽतिवक्रा नगा ७ प्र ८ गे । नवमे दशमे मार्गः सरला लाभ ११ रिप्य १२ गे ” ॥ २ ॥

अत्र पञ्चमपष्टेऽकं इति शनिकुण्डलपेक्ष्योक्त । बुधशुक्रौ त्वर्कस्यासन्नस्थावेव वक्री स्यातां । एवं मार्गेऽपि वाच्यं । इदं प्रश्नशतकवृत्तौ । शुधि
चेति ते पुरुस्मिन्नशत्रुपादे मिथस्ताप्राग्रहाणां योगो युद्धसुच्यते । तत्रोत्तरगामिनो जयित्वाद्बलिनः, दक्षिणगामिनस्तु पराजयित्वाद्बलिनः । वराहमते
तु शुक्रो दक्षिणगामी मन् वली । तथा चोर्कं वराहसंहितायां—“ सर्वे बलिन उदक्स्थ्या दक्षिणदिक्स्थो बली शुक्रः ” इति । व्यर्केन्द्विति अर्कवियुताः
सन्त इन्दुना युता एकराशिस्थाः । इदं चेष्टाबलम् ४ ॥

सौम्यैर्हृद्वलिनो हृष्टा बले नैसर्गिके पुनः । मन्दारज्ञेज्यशुकेन्दुभास्कराः स्युर्बलोत्तराः ॥ ३२ ॥

व्याख्या—सौम्यैरुपलक्षणत्वान्निमन्त्रैश्च पादा ५ धं १० पादोन १५ पूर्णाभि २० ईर्निभर्हृष्टाः क्रमात्तावसावर्द्धिशोषान् बलिनः । इदं हृद्वलम् ५ ।
यदा ग्रहयोर्भ्रंशोणा वाऽन्यबलसाम्यं स्यात्तदा स्वाभाविकबलेनैव सबलाबलत्वं भाव्यते इत्यतस्तदाह—बले नैसर्गिके इति नैसर्गिकं सहज बलं तस्मिन्
विचार्ये इति शेषः राहुस्त्वर्कादपि बलिष्ठः । इदं स्वाभाविकबलम् ६ ॥ सौम्यैर्हृष्टा इति यदुक्तं तत्र हृष्टिप्रकारमाह—

पश्यन्ति पादतो वृद्ध्या भ्रातृ ३ व्योम्नी १० त्रिकोणके ५-९ ।
चतुरस्रे ४-८ स्त्रियं ७ स्त्रीवन्मतेनाया ११ दिमा १ वपि ॥ ३३ ॥

व्याख्या—विशतेः पादः पञ्च विशोषाः, ततो वृद्धयेति अयमर्थः—स्वस्थानाद्दशमवृत्तीये रथःने ग्रहाः पञ्चविशोषया हृद्व्या पश्यन्ति, नवपञ्चमे
दशविशोषया, तुर्थाष्टमे पञ्चदशविशोषया, सप्तमं विशतिविशोषया पूर्णया । मतेनेति केषाञ्चिन्मतेनैकादशाद्ये अपि विशतिविशोषया हृष्ट्या पश्यन्ति ।
शेषपृहाणि तु द्वितीयषष्ठ्यादशानि न पश्यन्त्येवैस्वर्थाह्वयन्ते । यत्र च यात्रद्विशोषा हृष्टिस्तत्र तावद्विशोषं फलमूह्यम् ॥

ननु सर्वेषामपि स्त्रियामेव पूर्णा हृष्टिः किं वा केषाञ्चिदन्यत्रापीत्याशक्याह—

पश्येत्पूर्णं शनिभ्रातृ३ व्योम्नी१० धर्म१ धियौ५ गुरुः । चतुरस्रे कुजोऽर्केन्दुबुधशुक्रास्तु सप्तमम् ॥ ३४ ॥

व्याख्या—अस्यायं भाव—आतृव्योन्नोस्तावदन्यग्रहाणां पादद्वगस्ति, शनेस्तु पूर्णा इक् । त्रिकोण ९-५ चतुरस्र ४-८ स्त्रीयु७ तु, यथार्ध १० पादोन १५ पूर्णा २० क्रमादन्यग्रहाणां इक्. तथा शनेरपीरयेतावता, शनेः पाददक् क्वापि नास्तीत्यागत । तथा धर्मधियोरन्यग्रहाणामर्धद्वगस्ति, गुरोस्तु पूर्णा इक् । आतृव्योमचतुरस्रस्त्रीषु तु, यथा पादपादोनपूर्णा द्वगन्यग्रहाणां तथा गुरोरपीरयेतावता, गुरोरर्धदक् क्वापि नास्तीत्यागतं । तथा चतुरस्रेऽन्यग्रहाणां पादोनद्वगस्ति कुजस्य तु पूर्णा इक् । आतृव्योमत्रिकोणस्त्रीषु तु, यथा पादार्धपूर्णा इक् अन्यग्रहाणां तथा कुजस्यापीरयेतावता, कुजस्य पादोनदक् क्वापि नास्तीत्यागतं । अर्केन्दुबुधशुक्रास्तु सप्तममेव पूर्णया दशा पश्यन्ति न त्वपरं किञ्चिद्गृहं । आतृव्योमादीनि तु पादादिदशा पश्यन्तीति प्रागुक्तमेव । श्रुतिपसारे तु—“ सर्वग्रहाणा द्विद्वादशयोर्न इक्, षडष्टमयोः पाददक्, द्येकादशयोरर्धदक्, नवपञ्चमयोः पादोना इक्, केन्द्रेषु तु चतुर्षु पूर्णा इगित्युक्तं ” तालिके तु द्विद्वादशपडष्टमेषु दृग् मूलतोऽपि नेष्टा ॥ स्थानत्रलोक्तिसमये मित्रस्वगृहेलाद्युक्तमित्यतो गृहमैत्र्यायाह—

रवेः शुक्रशानी शत्रू शः सप्तः सुहृदः परे । चन्द्रस्यार्कबुधौ मित्रे कुजगुर्वदियः समाः ॥ ३५ ॥

व्याख्या—सप्तो मध्यस्थः, न रिपुर्न मित्रशुदासीन इत्यर्थः । परे चन्द्रकुजजीवा । चन्द्रस्येति इन्दोर्नास्त्वरिः ॥

कुजस्य शो रिपुर्मध्यौ शनिशुक्रौ परेऽन्यथा । बुधस्य मित्रे शुक्रार्कौ शत्रुरिन्दुः समाः परे ॥ ३६ ॥

व्याख्या—परेऽर्केन्दुजीवा मित्राणि । शत्रुरिन्दुरित्यत पवेन्दुगृहे शो मित्रश्रेत्री । शत्रुरिन्दुः शत्रुश्रेत्रीति । परे भौमगुरुमन्दाः ॥

जीवस्यार्कत्रयो मित्राण्यार्कर्मध्यः परावरी । कवेरिमित्रौ मित्रेन्दू मित्रे ज्ञार्की समाबुभौ ॥ ३७ ॥

व्याख्या—परो जशुक्रौ । उभौ भौमगुरु ॥

मन्दस्य ज्ञसितौ मित्रे गुरुर्मध्यः परेऽरयः । तत्कालसुहृदो द्वि२ त्रि३ सुख४ लाभा११ न्य१२ र्कर्म१० गाः ॥ ३८ ॥

व्याख्या—परेऽर्केन्दुभौमाः । शत्रुमित्रमध्यस्थानां स्थापना यथा—

द्वितीय
विमर्श
ग्रहाणां
मित्रशत्रु
विचारः ॥
॥७७॥

आरम्भ-
सिद्धिः

॥७७॥

ग्रहाणां	रवि	चन्द्र	मंगल	बुध	गुरु	शुक्र	शनि
शत्रवः	शुक्र-शनि	—	बुध	चन्द्र	बु-शु	र-चं	र-चं-मं
मित्राणि	च-मं-गु	र-बु	र-चं-गु	र-शु	र-चं-मं	बु-श	बु-शु
मध्यस्थाः	बु	मं-गु-शु-श	शु-श	मं-गु-श	श	मं-गु	गु

तत्कालेत्यादि जन्मनि पृच्छादिलभे वा यत्र स्थाने कश्चिदेको ग्रहोऽस्ति, तस्माद् द्वितीयादिस्थाने योऽन्यो ग्रहः स्यात्स तत्काले द्वित्यादिस्थानस्थितिकालावधीत्यर्थः तस्य मैत्री स्यात् । इयं तात्कालिकी मैत्रीत्युच्यते ॥ अस्याः फलमाह—

मित्रमध्यारयो येऽत्र निसर्गोदिताः क्रमात् । अधिमित्रसुहृन्मध्यास्ते स्युस्तत्कालमैत्र्यतः ॥ ३९ ॥

व्याख्या—अधिक मित्रमधिमित्रं, अर्थादेव च मित्रस्थानेभ्योऽन्यानि प्रथमपञ्चमषष्ठसप्तमाष्टमनवमस्थानानि तत्कालवैरस्थानानि । तत्फलं चैवं—
“ येऽत्रारिमध्यमित्राणि निसर्गोदिताः क्रमात् । अधिशुक्रद्विषन्मध्यास्ते स्युस्तत्कालवैरतः ” ॥ १ ॥
सुवनदीपके तु ग्रहाणां मित्रशत्रुस्वरूप पक्षद्वयमेवोक्तं, तथाहि—

“ रवीन्दूमौमगुरवो शशुक्रशनिराहवः । स्वस्मिन् मित्राणि चत्वारि परस्मिन् शत्रवः स्मृताः ” ॥ १ ॥

राहुरव्योः परं वैरं गुरुभार्गवयोरपि । हिमशुभुधयोर्वैरं विवस्वन्मन्दयोरपि ॥ २ ॥

अतिमैत्री राहुशान्योरिन्दुगुर्वोः कुजार्कयोः । सितज्योः” इति । एवं च ग्रहाणां मित्रात्मगुहाण्युच्चानि विशेषाद्धर्षदीप्तिस्थानानि, यथा रवेर्मेषः सुहृदृहसुचं च, बुधस्य कन्यागृहसुचं चेत्यादि । अरिगृहाणि सूचान्यपि प्रभादायीनि स्युः परं नान्तःसुखदानि, यथा शुक्रस्य मीनः । नीचान्यपि च सुहृदगृहाणि किञ्चित्प्रभादायीनि यथेन्दोर्वृश्चिकः । रिएगृहाणि तु नीचानि नानाऽनर्थान् प्रभाहानि च कुर्तुरिति सुवनदीपकवृत्तौ ॥ अथ यवनाऽचार्योक्तं राशिस्थग्रहाणां मिथो वेधमाह—

स्याद्गोचरेणात्र शुभोऽपि विद्धः, खेटोऽन्धखेटैरशुभः क्रमेण ।

दुष्टोऽपि चेष्टश्च म वामवेधान्मियो न वेधः पितृपुत्रयोस्तु ॥ ४० ॥

व्याख्या—गोचरेण शुभोऽपि ग्रहो वक्ष्यमाणक्रमेणान्यग्रहेर्विद्वः सकृशुभः स्यात् । दुष्टोऽपीत्यादि अपिचेत्यखंडमव्ययसमुदायः क्रमेणेत्येतदत्रापि योज्यं गोचरेण दुष्टोऽपि च ग्रहः क्रमेण वामवेधादिष्टः स्यात् । इह किल तृतीयादिस्थानस्थस्य रवेर्नवमादिस्थानस्थग्रहैर्यो वक्ष्यते न वेधः । यस्तु नवमादिस्थानस्थार्कस्य तृतीयादिस्थानस्थग्रहैः स्यात् स वामवेधः । कोऽर्थः ? तृतीयादिस्थानस्थोऽर्कः शुभः चेन्नवमादिस्थानस्थैरन्यग्रहैर्न विष्येत । नवमादिस्थानस्थश्चाशुभोऽप्यर्कः शुभो यदि तृतीयादिस्थानस्थैः परैर्विष्येत । पुत्रमन्येऽपि भाव्याः । उक्तं च यतिवृत्तमे—

“ पर्विवधैर्विद्धा विफलाः स्युर्गोचरे ग्रहाः सर्वे । विपरीतवेधविद्धाः पापा अपि सौम्यतां यान्ति ” ॥ १ ॥

“यत्रस्थेन ग्रहेणैष्टग्रहो विष्यते तत्रस्थस्यैव स्वस्य फलं शुभमशुभं वा स ददातीति तत्त्वं” इति रत्नभाष्ये । ये तु गोचरफलमेव प्रमाणयन्तो वेधविधौ माध्यस्थ्यमाद्वियन्ते, तन्मतं न बहुसंमतं । यदाह सारङ्गः—

“यत्र गोचरफलप्रमाणता, तत्र वेधफलमिष्यते न वा । प्रायशो न बहुसंमतं त्विदं, स्थूलमार्गफलदो हि गोचरः” ॥१॥यतिवृत्तमेऽप्युक्तं—
वेधौ च वामोऽवामश्च जन्मराशित एव गण्यौ । मिथो न वेध इति रविशानी चन्द्रबुधो च पितापुत्रौ । अत्र पितृपुत्रयोरिति पाठश्चिन्त्यः, ऋत आवभवनात्, तेन “ मिथो न पित्रङ्गजयोस्तु वेधः ” इति पठोऽस्तु ॥ वेधप्रकारमेवाह—

वेधस्त्रिषड्गगनलाभगतस्य ३-६-१०-११ भानोः, खेटैः क्रमेण नवमान्यसुखात्मज ९-१२-४-५ स्थैः ।
इन्दोस्तनौ त्रिरिपुमन्मथखायगस्य १-३-६-७-१०-११, धीधर्मरिषधनबन्धुसृतौ ५-९-१२-२-४-८स्थितैश्च ॥४१॥
स्यान्मङ्गलस्य सहजद्विषदायगस्य ३-६-११, सौरैस्तथा व्ययतपः सुखगैश्च १२-९-४ वेधः ।

चान्द्रेः खबन्धुरिपुसृत्युखलाभगस्य २-४-६-८-१०-११, पुत्रत्रिधर्मतनुर्निर्व्यथनान्त्यगैश्च ५-३-०-१-८-१२ ॥ ४२ ॥

व्याख्या—तिव्यंथनं छिद्रमष्टममित्यर्थः ॥

वाचस्पतेः स्वतनयास्तनवायगस्य २-५-७-९-११, वेधस्तथान्यसुखविक्रमत्वाष्टगैश्च १२-४-३-१०-८- ।
शुक्रस्य षट्खमदनान्यजुषो १-२-३-४-५-६-७-९-११-१२ षट्सप्ताद्याकाशधर्मानतनयायतृतीयषष्टेः ८-७ १-१०-९-५-११-३-६ ॥

व्याख्या—पट्खेत्यादि पष्टदशमसप्तमवर्जनवस्थानजुषः । अहाणां वेधस्थापना यथा—

गुरोः	शुक्रस्य	रवे	चन्द्रस्य	भौमदान्योः	बुधस्य
१२१	८	३	९	१२	५
४	७	६	३	९	३
३	१	१०	४	१२	९
१०४	१०	११	५	७	९
८	९	१०	१०	४	९
९	५	११	११	८	९
११	३	३	३	१०	९
१२	६	६	६	११	९

॥ इत्युक्तं सप्तसङ्गं राशिद्वारम् ॥ ५

वक्रार्की त्रिषडायगा ३, ६, ११ वथ बुधस्त्वन्थान्यथुगलाभगः २, ४, ६, ८, १०, १२ ॥
जीवः स्त्रीधनधर्मलाभसुतगः ७, २, ९, ११, ५, शुक्रोऽरिखास्तान्यगो १, २, ३, ४, ५, ८, ९, ११, १२ ।
जन्मेन्दोर्ग्रहणे तमोऽप्युपचये ३, ६, १०, ११, ५न्येषां त्वनाद्येन्दुवत् ३, ६, ७, १०, ११ ॥ ४४ ॥

आरम्भ-
सिद्धेः
॥८०॥

द्वितीय
विमर्श
ग्रहशुभभा-
वप्रदर्शनं ॥
॥८०॥

॥ अथ गोचरद्वारम् ॥ ६ ॥

अथ स्याद्गोचरेणेतन्न प्रागुपक्षिसं क्रमप्राप्तं च, ग्रहगोचरद्वारमाह—

श्रेयान् गोचरतोऽंशुमानुपचये ३, ६, १०, ११,
चन्द्रस्तु साद्यष्टने ३, ६, १०, ११, १, ७, ।

जन्मादि द्वादशगृहगत गोचरफल्यन्त्रं वराहसंहितानुसारेण ॥

गृह	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२
ग्रहाः रत्रि	स्थान अंश	भय	श्रीः	परि- भव	दैत्य	अरि- हति	पथः	अंगा- प्तिः	क्षान्ति क्षय	सिद्धिः	धन	व्यय
चन्द्र	तुष्टिः	आधिः	धन	आजिः	अर्थ अंश	श्रीः	सार्थ शुवतिः	सृति	भीतिः	सुखं	जय	सख्य धन क्षयः
मंगल	रग्	धन	धन	अरि- मीः	अर्थ क्षय	धन	शुग्	अख घात	अर्तिः	शुग्	लाभ	विविध दुःख
बुध	बन्ध	अर्थ	वध	अर्थ	हतिः	न्याय	वपु- बाधा	धन	महा- पीडा	सौख्य	अर्थ	वित्त नाश
गुरु	रोग	अर्थ	केश	व्यय	सुख	मीः	टप- मान	धना- गम	श्रीदः	अभीति	लाभ	हृदुःख
शुक्र	अरि नाश	अर्थ	सुख	श्रीः	सुत	अरि वृद्धिः	शुग्	अर्थ	वख	असुख	आय	लाभ
शनि	अस्थान न	धन गमन	अर्थ	अरि वृद्धिः	सुत नाश	लाभ	दुःखः भर	पीडा	अर्थ गम	अर्तिः	श्रीः	दुःख

व्याख्या—गवां चरणभूमि. किल गोचरः, ततो लक्षणया ग्रहाणामपि चरणभूमिः गोचरः, तमाश्रित्य विरूपचये श्रेष्ठः । उपचयादिकं कस्मादारभ्य गण्यते इति शङ्कयामाह—जन्मेन्दोरिति, इदं सर्वग्रहेषु योज्यते । इष्टपुसो जन्मसमये यत्र राशाविन्दुः स्यात्स राशिर्जन्मेन्दुरुच्यते, जन्मराशिरित्यर्थः, तस्मादारभ्य सर्वग्रहाणां गोचरो गण्यते इति भावः । साद्येति उपचयस्थानेषु प्रथमसप्तमयोश्च । अन्यान्येति द्वादशं वर्जयित्वा सर्वसमस्थानेषु । अरिखास्तेति षष्ठदशमसप्तमवर्जसंस्थानेषु गोचरेणागतः शुक्रः शुभः । पूर्णभद्रेण त्वष्टममपि वर्जितं । ग्रहणे इति अर्केन्द्वोर्ग्रहणदिने राहुर्जन्मराशित उपचयस्थः शुभः । अन्येषामिति ते प्राहुः आद्यं विना चन्द्रवद्गुहः उपचयेषु स्मरे च शुभ इत्यर्थः । ग्रहणे इति कथनेनान्यदा राहुगोचरो न गण्यते इत्यसूचि । ग्रहणे इति कथनेनाश्रित्यान्यदाऽपि गण्यते इति ज्योतिषसारे । विशेषस्तु जन्मललादप्येषु स्थानेष्वेव शुभा इति रत्नभाष्ये । जन्मराशितस्तु शुभा एव । गोचरफलानि चैवम्—

“ स्थानभ्रंश १ भय २ श्री ३ परिभव ४ दैन्या ५ रिहति ६ पथा ७ झार्तीः ८ ।
 शान्तिक्षय ९ सिद्धि १० धन ११ व्ययौ १२ अत्र जन्मादिगो रविः कुरुते ॥ १ ॥
 तुष्ट्या १ धि २ धना ३ ज्य ४ र्थभ्रंश ५ श्री ६ सार्थयुवति ७ मृति ८ भीतीः ९ ।
 सुख १० जय ११ सरुग्धनक्षय १२ मिन्दुर्जन्मादिगो दत्ते ॥ २ ॥
 र्ण १ धननाश २ धना ३ रिभ्य ४ र्थक्षय ५ धन ६ शुग ७ खघाता ८ तीः ९ ।
 शुग् १० लाभ ११ विविघदुःखानि १२ दिशति जन्मादिगो वक्रः ॥ ३ ॥
 वन्धा १ र्थे २ वधा ३ र्थे ४ हति ५ स्थान ६ वपुर्वाघ ७ धन ८ महापीडा ९ ।
 सौख्या १० र्थे ११ वित्तनाशाः १२ स्युर्ज्ञे जन्मादिगो क्रमशः ॥ ४ ॥
 रोगा १ र्थे २ क्लेश ३ व्यय ४ सुख ५ भी ६ नृपमान ७ धनागम ८ श्रीदः ९ ।
 अप्रीति १० लाभ ११ हृद्दुःखदश्च १२ जन्मादिगो जीवः ॥ ५ ॥
 अरिनाशा १ र्थे २ सुख ३ श्री ४ सुता ५ रिवृद्धी (चि) ६ शुग ७ र्थे ८ वस्त्राणि ९ ।
 असुखा १० य ११ लाभ १२ मुशना सनापि जन्मादिगस्तनुते ॥ ६ ॥
 अस्थान १ धनगमा २ र्था ३ रिवृद्धि ४ सुतनाश ५ लाभ ६ दुःखभरान् ७ ।
 पीडा ८ र्थगमा ९ त्ति १० श्री ११ दुःखानि १२ शनिस्तनोति जन्मादौ ” ॥ ७ ॥ इदमर्थतो वराहसंहितायां ।

“ गहणे तमरासीओ नियरासी ति चउ अड्डिगार सुहा । पण नव दंहंत १२ मज्झिम छ सत्त इग डुन्नि अइअहमा ” ॥ १ ॥
 इति ज्योतिषसारे । तथा—

“ यादशेन वाशाङ्केन सङ्क्रान्तिर्जायते रवेः । तन्मासि तादृशं ग्राहुः शुभाशुभफलं नृणाम् ” ॥ १ ॥

एतेनार्को द्वादशाष्टमाद्यशुभस्थानस्थोऽपि गोचरेण ताराबलेन शुभावस्थादिना च, शुभे चन्द्रबले सति जातसङ्क्रमः शुभ एवेति रत्नशास्त्रे । तथा—
 “सितापक्षादौ चन्द्रे शुभे शुभः पक्षकोऽशुभे त्वशुभः । बहुले गोचरशुभे न शुभः पक्षेऽशुभे तु शुभः” ॥ १ ॥
 इति लच्छः अर्थः—शुक्लपक्षस्य प्रतिपदि लगत्यां यदि चन्द्रः शुभस्तदा, तस्मिन् पक्षेऽपि चन्द्रः शुभ एव, यदि चाशुभस्तदा अशुभः ।
 कृष्णपक्षस्य तु प्रतिपदि लगत्यां यदि चन्द्रः शुभस्तदा तस्मिन् पक्षेऽपि चन्द्रोऽशुभ एव, यदि त्वशुभस्तदा चन्द्रस्तस्मिन् पक्षेऽपि शुभ एवेति ।
 तथा—“यादशेन ग्रहेणेन्दोर्युतिः सात्तादशो हि सः” इति दैवज्ञबल्लभे । तथा—

“अशुभोऽपि शुभश्चन्द्रः सौम्यमित्रगृहांशुके । स्थितोऽथवाधिमित्रेण बलिष्ठेन विलोकितः” ॥ १ ॥
 इति दैवज्ञबल्लभे । अथ सर्वग्रहसाधारणसुबन्धते—

“असत्फलोऽपि यः सौम्यैर्दृष्टो यः सत्फलोऽपि वा । क्रूरेण दृष्टोऽरिणा वा स न किञ्चित्फलप्रदः” ॥ १ ॥
 इति दैवज्ञबल्लभे । तथा—“नीचेऽस्तेऽरिगृहे वापि निष्फलो ग्रहगोचरः” । इति लच्छः ।

चन्द्रो जन्मत्रिषट्सप्तदशैकादशः शुभः । द्विपञ्चनवमोऽप्येवं शुक्लपक्षे बली यदि ॥ ४५ ॥

न्याख्या—जन्मेति । विशेषस्तु—

“यात्रा १ युद्ध २ विवाहेषु ३ जन्मेन्दौ रोगसंभवे ४ । क्रमेण तस्करा १ भङ्गो २ वैधव्यं ३ मरणं ४ भवेत्” ॥ १ ॥
 इति नारचन्द्रटिप्पण्यां । ननु चन्द्रगोचरण्ये प्रागप्युक्ते पुनरुक्तमिदं, सत्यं, परमिन्दोः प्राधान्यञ्चप्यर्थत्वाददोषः । प्राधान्यं कथमिति चेत् उच्यते—
 यथा मनस उपयोगे सत्येव सर्वाण्यपीन्द्रियाणि स्वस्वत्रिपयग्रहणक्षमाणि, नापरथा, तथा चन्द्रे शुभे सत्येव शेषग्रहाः शुभं फलं ददति, नापरथा ।
 “चन्द्रे च शुभे सति शेषग्रहाः शुभफलदा एव प्रायो, न त्वशुभफलदा” इति व्यवहारप्रकाशे । हर्षप्रकाशोऽप्युक्तं—“चंद्रस्तेव बलाबलमासज्ज
 गहा कुणति सुहमसुहं” इति । द्विपञ्चेत्यादि विशेषविध्यारोपणार्थत्वाच्च नात्र पुनरुक्तदोषः । एवमिति शुभ इत्यर्थः । शुक्लपक्षे इति प्रवर्धमान इति
 भावः, न तु कृष्णपक्षे, क्षीयमाणत्वात् । बली यदीति अनेन शुक्लपक्षेऽपि कृत्वाः सन् शशी द्विपञ्चनवमो न ग्राह्यः । कृष्णपक्षे च पुष्टोऽपि सन्

द्विपञ्चनपमो न ग्राह्य इत्युक्तं, तदय भावः—याहश द्विपञ्चनवमो गुरुः सदा शुभं (फलं) दत्ते, ताहशं वर्धमानतनुः शुक्लपक्षे पुष्टश्चन्द्रोऽपि द्विपञ्चनवमः शुभं इतो इति रत्नभाष्ये ॥ यली यदीत्युक्तरवादिन्दायंलावलमाह—

हीनमध्योच्चबलता तिथिवत्तु हिनद्युतेः । बलहानाविदं त्वस्य ग्राह्यं ताराबलं बुधैः ॥ ४६ ॥

व्याख्या—शुक्लतरपक्षयोस्तिथिपञ्चत्रयीषु हीनमध्योत्तमता यथोक्ता तथेन्दोरपि हीनमध्योत्तमबलत्वं क्रमोक्तमाह्वान्य । जातकवृत्तौ त्वेवं—“उदयादाथे दशाहे शशी मध्यबलः, द्वितीयेऽधिकबलः, तृतीयेऽल्पबलः, कृष्णचतुर्दश्यादित्रिदिनीं सर्वथाऽबलः । सौम्यग्रहैर्दृष्टस्त्विन्दुः सदापि बलवानिति ” । अन्ये तु कृष्णाष्टम्यर्धादनु शुक्लाष्टम्यर्धं यावच्चन्द्रः क्षीणः, शेषं पक्षं पुष्टश्चेत्येवमाहुः । नक्षत्रसमुच्चयग्रन्थे त्वेवम्—

“ उदिते च तथा चन्द्रे शुभयोगे शुभे तिथौ । कृष्णस्य दशमीं यावत्सर्वकार्याणि साधयेत् ” ॥ १ ॥

विशेषस्तु शुक्लद्वितीयाया दिवा उदितोऽपीन्दुर्न ग्राह्यः, प्रायो जगद्दृग्गोचरीभावाभावनासांभ्यवहारिकत्वात् । उक्तं च विवाहवृन्दवाने—
“ उदेति चायं प्रतिपत्समाप्तौ कृशोऽपि वर्धिष्णुतया प्रशस्तः । द्वीपान्तरस्थो विफलस्तु तावद्यावन्न पृथ्वीनयनाध्वनीनः ” ॥ १ ॥
इदं रिचति वक्ष्यमाणं । अस्येति इन्दोः । ग्राह्यमिति तदर्नां ताराबलेनैव शशिवलभवनमिति भावः । उक्तं च—

“ चन्द्राद्बलवती तारा कृष्णपक्षे तु भर्तेरि । विकले प्रोषिते च स्त्री कार्यं कर्तुं यतोऽर्हति ” ॥ १ ॥ ततश्च—

“ कृष्णस्याष्टम्यर्धादनन्तरं तारकाबलं योज्यं । प्रतिपत्प्राप्तोत्पन्नं सन्ध्याकालोदयं यावत् ” ॥ १ ॥

इति व्यवहारप्रकाशे । न च ताराबल गौणमिति चिन्त्यं, यतः स्फुटमेव ताराबलस्य प्रधान्यं । यल्लेखः—

“ ताराबले शशिवलं शशिवलसंयुतसंक्रमाद्बलं भानोः । सूर्यबले सति सर्वेऽप्यशुभा अपि खेचराः शुभदाः ” ॥ १ ॥ तारा एवाह—

जनिभान्नवकेषु त्रिषु जनि १ कर्मा १० धान १९ संज्ञिताः प्रथमाः ।

ताभ्यस्त्रि ३, १२, २१ पंच ५, १४, २३ सप्तम ७, १६, २५ ताराः स्युर्न हि शुभाः कचन ॥ ४७ ॥

व्याख्या—यस्य जन्मनि यत्र भे चन्द्रः स्यात्तस्य, तज्जनिभं तस्मात्तदपरिज्ञाने नामभाद्वा आरस्य नक्षत्राणां नवकत्रयं कृत्वा, त्रिष्वपि नवकेषु या आधास्तित्त्वस्तासां जन्मतारा १ कर्मतारा २ आधानतारेति ३ संज्ञाः । उक्तं च—“ आधानाद्दशमे जन्म, दशमे कर्म जन्मभात् ” इति । ताम्य-
स्त्विसृभ्योऽपि या यास्तृतीयाः पञ्चम्यः सप्तम्यश्च तारास्तास्थाल्याः । द्वितीयदिताराणां नामान्येवम्—

“ संपद्धिपक्षेसंज्ञा प्रत्यरा राधका मृतिः । मैत्री परममैत्री च स्युद्धितीयादिमा इमाः ॥ १ ॥
प्रत्यराया यमेति नामान्तरं । ताराणां स्थापना यथा—

मध्यमाः	मध्यमाः	अधमाः	श्रेष्ठाः	अधमाः	श्रेष्ठाः	अधमाः	श्रेष्ठाः	अधमाः	श्रेष्ठाः
जन्म १	संपत् २	विपत् ३	क्षेमा ४	यमा ५	साधना ६	निधना ७	मैत्री ८	परममैत्री ९	श्रेष्ठाः
कर्म १०	संपत् ११	विपत् १२	क्षेमा १३	यमा १४	साधना १५	निधना १६	मैत्री १७	परममैत्री १८	
आधान १९	संपत् २०	विपत् २१	क्षेमा २२	यमा २३	साधना २४	निधना २५	मैत्री २६	परममैत्री २७	

आशु त्रिनवसु चतुर्थ्यः ३ पञ्च्यो ३ नवम्यश्च ३ तित्तस्तित्तस्तारा. श्रेष्ठाः । यल्लः—

“ ऋक्ष न्यूनं तिथिन्यूना क्षपानाथोऽपि चाष्टम. । तत्सर्वं शशयेत्तारा षट्चतुर्थ्यनवस्थिता ” ॥ १ ॥
आधा ३ द्वितीया ३ अष्टम्यश्च ३ तित्तस्तित्तो मध्यमाः । तृतीयाः ३ पञ्चम्यः ३ सप्तम्यश्च ३ तित्तस्तित्तोऽधमा इति त्कमेव ॥ विक्षिष्य चाह—

जन्माधानान्वितान्तिस्त्रस्तास्त्यजेत्क्षौरयात्रयोः । शुक्लेऽप्यासूत्थिते रोणे दीर्घक्लेशोऽथवा मृतिः ॥ ४८ ॥
व्याख्या—तित्तस्ता इति अत्र प्रत्येकं त्रित्वसद्भावान्नवेति वक्तुं युक्तं, परं जातेरेव प्राधान्याश्रयणात्तित्त इत्येवोक्तं । यात्रयोरिति यल्लः—

“ यात्रायुद्धविवाहेषु जन्मतारा न शोभना । शुभाऽन्यशुभकार्येषु प्रवेशे च विशेषतः ॥ १ ॥
जन्मश्रवदाधान कर्मसु शस्तेषु शस्तेमेव स्यात् । यच्च न जन्मनि कार्यं विवर्जनीयं तदाधाने ” ॥ २ ॥
शुक्लेऽपीति यद्यपि शुक्लपक्षे चन्द्र एव बली, न च तदानीं तारायाः प्राधान्यं, यदुक्तं—

“ शुक्ले पक्षे वली चन्द्रस्ताराबलमकारणम् । पत्न्यौ स्वस्थे गृहस्थे च न स्त्री स्वातंत्र्यमर्हति ” ॥ १ ॥
चन्द्रग्रहं च तदानीं वर्तते तथापीत्येतर्यः, आस्विति जन्माधानत्रिपञ्चसप्तमतारासु । दीर्घकलेशोऽथवेति ग्रहान्तरप्रातिकूल्याभावे दीर्घकलेशः

तारसन्नाये तु मृशुदित्यर्थः । यल्लः—

“ यद्यपि स्याद्बली चन्द्रस्तारा तथाव्यनिष्टदा । जन्माधाने तृतीया च पञ्चमी सप्तमी तथा ॥ १ ॥
शेषासु तु तारासु व्याधिः साध्यो नृणां भवति जातः । व्याधिवदवगोद्धव्याः सर्वांभाश्च तारासु ” ॥ २ ॥

अत्र यात्रादिषु चन्द्रः शुभावस्थो विलोक्यते, इति रत्नमालाभाष्ये उक्तमित्यतश्चन्द्रावस्थाः ग्राह—

चन्द्रावस्था प्रोषितः १ हृत् २ मृतः ३ जय ४ हास ५ हर्ष ६ रति ७ निद्राः ८ ।

मुक्ति ९ जरा १० भय ११ सुखिता १२ राश्यंशा द्वादश यथार्थाः ॥ ४९ ॥

व्याख्याः—यदा यावद्घटीमानश्चन्द्रस्येष्टराशिभोगः स्यात्तदा तावान् टिप्पनकं विलोक्य निर्णयः । यथा सामान्येन पञ्चत्रिंशदधिकशत १३५ मितस्येन्दो राशिभोगस्य द्वादशभिर्भागे एकादश घट्यः पञ्चदश पलानि च स्युः । इष्टसमये च पञ्चत्रिंशदधिकशतमध्ये यावत्यो घट्यो मुक्ताः स्युस्तासां सर्पदैकादशभिर्भागे यल्लब्धं ता मुक्ताः, देवाङ्गेन मुज्यमानद्वादशांशा श्रेयाः । अत्र च सामान्योक्तेऽप्ययं भावः—राशौ राशौ द्वादशांशरीत्या इन्दुद्वादशावस्था शुद्धे । उक्तं च यतिबलमे—

“ राशौ राशौ द्वादशामुर्द्धुक्तेऽवस्थाश्च चन्द्रमाः । द्वादशांशक्रमात्सांदिह्यहेनाख्यासद्वक्फलाः ” ॥ १ ॥

ततोऽयमर्थः—मेये स्थितस्येन्दोः प्रोषितात आरभ्य द्वादशावस्था गणयाः । वृषस्थस्य तु हृतातः, मिथुनस्थस्य मृतात इत्यादि यावन्मीनस्थस्य सुखितात इति लोकव्यवहारोक्त रत्नमालाभाष्ये । यथार्था इति स्वस्वसंज्ञासद्वक्फलादा इति भावः । तेन प्रोषित १ हृत् २ मृत ३ निद्रा ४ जरा ५ भया ६ ख्याः पडवस्थास्त्याज्या इति नारचन्द्रटिप्पण्यां । अत एव दिनशुद्धावयुक्तम्—

“ पद्मरासि वारसंसा असुहायो चप जयो सुहो वि सती । एआर्हि होइ असुहो, सुहार्हि असुहो-वि होइ सुहो ” ॥ १ ॥

अथ शनेर्दुष्टत्वाद्भक्षत्रगोचरं पृथगाह—

मन्दर्क्षितः प्रथम १ वेद ४ षड ६ विध ४ बाण ५ त्रि ३ द्वये २ क १ चन्द्र १ मितभेषु यथाक्रमेण ।

पीडा १ विभ्रति ५ पथ ११ बन्धन १५ धर्म २० लाभ २३ पूजा २५ विभृत्य २६ पशुतीः २७ फलमूत्रुच्चैः ॥५०॥

व्याख्या—मन्दर्क्षित इति शन्याक्रान्तभास्वजन्मभं यावद्गण्यं । अभिश्रुतिः परामवः । अपमृतिरपमृत्युः । अत्र चानुक्तोऽपि शनिर्नराकारोऽन्युद्यः । यदुक्तं यतिवच्छमे—

“ यस्मिन् शनिश्चरति वक्रगतं तदृक्षं, चत्वारि दक्षिणकरेऽह्रियुगे च पट्कम् ।

चत्वारि वामकराण्युदरे च पञ्च, मूर्ध्नि त्रयं नयनयोर्द्वितयं गुदे च ” ॥ १ ॥

नवरमत्र द्वितयमिति यदा नराकारः पट्कदौ क्वचिदालिख्यते, तदा गुदगुह्योरैक्यमेव दृश्यत इति कृत्वाऽत्र गुद एव द्वयं विवक्षितं, सूत्रकृता तु तयोः पार्थक्यविवक्षया स्थानद्वयेऽप्येकैकं नक्षत्रमूचे । तत्स्थापना यथा—

। शनिनरः ।

खदयामले तु नवग्रहाणामपि नराकारस्थापनया नक्षत्रगोचरफलाभ्युचिरे । तत्र रविनरं सूत्रकृदेव जातकाधिकारे वक्ष्यति । शेषग्रहनरास्त्वेवम्—

शुभे	१	पीडा
दक्षिणकरे	४	लक्ष्मी
पादद्वये	६	पंथा.
वामकरे	४	बंधनं
उदरे	५	धर्मः
मस्तके	३	लाभः
नेत्रद्वये	२	पूजा
गुदे	२	मृत्युः

दृग् ३ बाहुयुग्म ६ वक्त्रेषु ३ भानां प्रत्येकतन्त्रिकम् १२ ।

द्विदि सप्त १९ तथा गुह्ये चतुष्कं २३ पञ्चकं पदोः २८ ॥ १ ॥

वक्त्रे पीडां भृशं चक्षुर्द्वयेषु शुभं सुखम् ।

बाहोर्लाभं मृतिं गुह्ये भ्रमं दत्ते पदोः शशी ॥ २ ॥ इति चन्द्रनरः ॥ १ ॥

त्रयं त्रयं त्रिंशद्वक्त्रिस्सु ३-९, द्वयानि वामे २ तरबाहु २ कंठे २-१५ ।

पञ्चोरसि स्यु २० छितयं च गुह्ये २३, चत्वारि चांघ्र्योः २७ कुजचक्रमेतत् ॥ १ ॥

कीर्तिं शिरसि हृन्नेत्रे लाभं चरणयोर्भ्रमम् । गुह्येऽन्यस्त्रीरतिं दत्ते कुजः शेषेषु चाशुभम् ॥ २ ॥ इति भौमनरः ॥ २
 वक्त्रेऽनेत्रेऽगलोऽरस्सुऽपादयोऽऽपञ्च पञ्च चरऽऽ । बाहुऽशुग्मेऽतथा गुह्येऽश्रीण्यमूर्ति भवन्ति च २८ ॥ १ ॥
 चक्त्रहृदाह्रुषु शक्तिं गुह्यपादेषु संक्षयम् । गले सुस्वरातां दत्ते नेत्रे राज्यं बुधो ग्रहः ॥ २ ॥ इति बुधनरः ॥ ३
 शीर्षं चत्वारि राज्यं युगपरिगणिता सब्यहस्ते च लक्ष्मीरेकं कंठे विभ्रति मदनशरमिते वक्षसि प्रीतिलाभम् ।
 पङ्क्तिः पीडांहियुग्मे जलधिपरिमिते वामहस्ते च मृत्यु-द्विगुग्मे त्रीणि कुर्नुर्नृपतिसमसुखं वाक्पतेश्चक्रमेतत् ॥१॥ इति गुरुरनरः ॥ ४
 युगं शीर्षं द्वयं वक्त्रे चतुष्कं हृदयेऽपि च । दश बाह्योऽख्यं गुह्ये जान्वां हिषु द्वयं द्वयम् ॥ १ ॥
 जानुमुष्ककपादेषु दुःखं बाह्योऽनृपाह्णाम् । हृच्छीर्षं सौम्यतां वक्त्रे मरणं कुरुते सितः ॥ २ ॥ इति शुक्रनरः ॥ ५
 वक्त्रे त्रीणि जयाय दक्षिणकरे चत्वारि लक्ष्म्यै पदोः, षड् भ्रान्त्यै न सुखाय वामकरे चत्वारि हृच्छं त्रयम् ।
 लक्ष्म्यै कंठगमेकमामयकरं शीर्षं त्रयं राज्यदं, सौभाग्यं युगलेऽक्षिणे मृत्तिरथो गुह्यद्वये राहुभात् ॥ १ ॥ इति राहुनरः ॥ ६
 वक्त्रे द्वे भयदे जयाय शिरसि स्यात् पञ्चकं पञ्चकं, भीत्यै तत्फणगं जयाय करयोर्युग्मे चतुष्कं स्थितम् ।
 अद्भयोः पञ्च सुखाय हृत्स्थयुगलं शोकाय कंठे व्यथा । भीत्यै स्याच्च चतुष्टयं फलमिदं केतौ तदाक्रान्तभात् ॥ १ ॥ इति केतुनरः ७

द्वितीय
विमर्श
अष्टवर्ग-
स्वरूपं ॥
॥८९॥

नन्वेवमन्यान्यग्रहपुरुषाणां शुभाशुभफलसंभेदे सति, कथं ग्रह-
संबन्धिनो भगोचरफलस्य निर्णयं कर्तुं शक्यः? उच्यते-इष्टसमये यो
ग्रहः सर्वेषामधिकबलकः स तदानीं शुभाशुभं फलं दत्ते । सर्वानच्येतान्
ग्रहनरान् जन्मसमय एव केचिद्विचारयन्ति । ज्योतिषसारे तु राहोर्न-
क्षत्रफलमेवमूचे—

“ तमरिबुंभुसुहि १ तिफुल्लिभ ४ चउफलिअ ८

‘तिअहल ११ तिअडिअ १४ गुदिक्कं १५ ।

तिअरायस १८ तिअतामस २१

चउसुह २५ तिअ असुहं २८ तमचक्कं ॥ १ ॥

फुल्लिअफलिप लाहं अपाणि लच्छी सुहं च सुह्रिब्वे ।

सुह अहलअडिअरायसतामसअसुहेअ असुहतमं ॥ २ ॥”

अत्रापि राह्वाक्रान्तभास्वम यावद् गण्यम् ॥

अथाशुभे ग्रहगोचरे सति, तद्विफलीकारिणमष्टवर्गमाह—

गोचरेण ग्रहाणां चेदानुकूल्यं न दृश्यते ।

जन्मलग्नग्रहेभ्योऽष्टवर्गेणालोक्येत्तदा ॥ १५ ॥

व्याख्या-ग्रहाणांसिति सामान्योक्तेऽपि रवीन्दुजीवानामानुकूल्याभाव

इति श्रेयं । यदुक्तं नारचन्द्रे—

चन्द्रपुरुषः १	भौमपुरुषः २	बुधपुरुषः ३
नेत्रयोः दक्षिणकरे वामकरे मुखे हृदये गुह्ये पादयोः	सुखे नेत्रे मस्तके वामकरे दक्षिणकरे कंठे हृदये गुह्ये पादयोः	ज्ञानं राज्यं सुखरता ज्ञान क्षयः ज्ञानं ज्ञानं क्षयः
रोगः लाभः लाभः अतिपीडा सुख मरण अमण	रोगः लाभः यशः रोगः शोकः दिव्कादि लाभः परस्त्रीरत अमणं	रोगः लाभः यशः रोगः शोकः दिव्कादि लाभः परस्त्रीरत अमणं
गुरुपुरुषः ४	शुक्रपुरुषः ५	राहुपुरुषः ६
मस्तके दक्षिणकरे कंठे हृदये पादद्वये वामकरे नेत्रयोः	सुखे हृदये हस्तद्वये गुह्ये जानुद्वये वामकरे नेत्रयोः	सुखे मस्तके फण्डे हस्तद्वये पादद्वये हृदये कंठे
४ राज्यं ४ लक्ष्मी- १ धन ५ प्रीतिः ५ असुखं ४ मृत्युः ३ लाभः	४ सौम्यता २ मरण ४ सौम्यता १० पूजा ३ दुःखं २ दुःख २ दुःखं ३ लाभः	३ जयः ४ लक्ष्मीः ६ अमणं ४ क्लेशः ३ लाभः १ क्लेशः ३ राज्यं २ सौभाग्यं २ मरणं
२ मय ५ जयः ५ महाभयं ४ जयः ५ सुख २ शोकः ४ पीडा	२ मय ५ जयः ५ महाभयं ४ जयः ५ सुख २ शोकः ४ पीडा	२ मय ५ जयः ५ महाभयं ४ जयः ५ सुख २ शोकः ४ पीडा

“ रविशशिजीविः सवलेः शुभदः स्याद्गोचरोऽथ तद्भावे । ग्राह्याष्टवर्गशुद्धिर्जननविलग्नग्रहेभ्यस्तु ॥ १ ॥ ”

जन्मेति जन्मनि यलुप्तं चेति ये च ग्रहास्तेभ्यः । अष्टवर्गेणेति अयमर्थः—ग्रहस्य राशौ संचरतः षड्भ्योऽपरग्रहस्थानेभ्यः स्वस्थानाद्युप्राच
त्पियारणयाऽष्टकवर्गं उच्यते ॥ तमेवाह—

अर्कः स्वमन्दभौमेभ्यो नवद्वयायाष्टकेन्द्रगः ९-२-१-१-८-१-१-४-७-१० ।

त्रिकोणायारिगो ९-५-१-१-६ जीवाच्छुक्रादन्यारिकामगः १२-६-७ ॥ ५२ ॥

चन्द्रादुपचयस्थो ३-६-१०-११ ज्ञाद्धीधर्मोपचयान्त्यगः ५-९-३-६-१०-११-१२ ।

पातालोपचयान्त्येषु ४-३-६-१०-११-१२ लग्नाच्च तरणिः शुभः ॥ ५३ ॥ इति स्यष्टवर्गः ॥ १

चन्द्रश्चोपचये ३-६-१०-११ लग्ना-ज्ञानोः साष्टसरे स्थितः ३-६-१०-११-८-७ ।

स्वात्सादिसप्तमे ३-६-१०-११-१-७ ष्वारा-त्सद्व्यनवमात्मजे ३-६-१०-११-२-९-५ ॥ ५४ ॥

छिद्रत्रिलाभात्मजकेन्द्रगो ८-३-११-५-१-४-८-१० बुधाद्-

गुरोस्तु रिष्पाष्टमलाभकेन्द्रगः १२-८-११-१-४-७-१० ।

शुक्रात्रिपञ्चास्तनवायत्वांबुगः ३-५-७-९-११-१०-४,

शुभः शनेः षट्त्रिसुतायगः ६ ३ ५-११ काशी ॥ ५५ ॥ इति चन्द्राष्टवर्गः ॥ २

कुज इन्दोरुपचयमे ३-६-१०-११ साधे ३-६-१०-११-१ लग्नात्सपञ्चमे ३-६-१०-११-५ सूर्यात् ।

द्वयायाष्टकेन्द्रगः २-११८-१-४-७-१० स्वात्सौम्यात्रिसुतारिलाभस्थः ३ ५-६-११ ॥ ५६ ॥

जीवात्त्वान्त्याथारिषु १०-१२-१-१-६, शुक्राच्छिद्रान्त्यलाभशत्रुगतः ८-१२-११-६ ।

मन्दाह्लाभनवाष्टमेकेन्द्रस्थः ११-९-८-१-४-७-१० शोभनो भौमः ॥ ५७ ॥ ॥ इति भौमाष्टवर्गः ॥ ३

बुधोऽर्कतोऽन्त्यायनवारिधीषु १२-११-९-६-५, स्थितः स्वतः सत्रिदशादिमेषु १२-११-९-६-५-३-२-०-१ ।

द्विषड्दशायाष्टसुखेषु २६-१०-११-८-४ चन्द्रा-ल्लग्रात्तु तेऽवाद्ययुतेषु २-६-१०-११-८-४-१ शस्तः ॥ ५८ ॥

कुजशानितो व्यन्यारिषु १-२ ३-४-५-७-८-९-१०-११, जीवादरिनिधनलाभरिषुस्थः ६-८-११-१२ ।

शुक्रादापुत्राष्टमनवमायस्थो १-२-३-४-५-६-७-८-९-१०-११ बुधः शुभदः ॥ ५९ ॥

व्याख्या—व्यन्येति द्वादशषष्ठवर्जसर्वस्थानेषु । आपुत्रेति आद्यापुत्रं पञ्चम यावत् पञ्च स्थानानीत्यर्थः ॥ इति बुधाष्टवर्गः ॥ ४

गुरुः केन्द्रस्वरन्ध्राये १-४-७-१०-२-८-११ इवारात्स्वात्सत्रिषूत्तमः १-४-७-१०-२-८-११-३ ।

अर्कात्सत्रिनवसि १, ४, ७, १०, २, ८, ११, ३, ९ नदोः स्वधीकामनवायगः २, ५, ७, ९, ११ ॥ ६० ॥

स्वादिल्वायसुखधीतपोऽरिषु २, १, १०, ११, ४, ५, ९, ६ ज्ञाद्गुरुः स्मर्युतेषु २, १, १०, ११, ४, ५, ९, ६, ७ लग्रतः ।

स्वत्रिकोणरिपुलायगः २, ९, ५, ६, १०, ११ सितात्, त्र्यन्यधीरिषु ३, १२, ५, ६ मन्दतः शुभः ॥ ६१ ॥

॥ इति गुर्वष्टवर्गः ॥ ५

शुक्रो लग्नादासुतधर्मायाष्टसु १, २, ३, ४, ५, ९, ११, ८ मतः स्वतः सात्रः १, २, ३, ४, ५, ९, ११, ८, १० ।

शशिनः सान्यः १, २, ३, ४, ५, ९, ११, ८, १२, शनितः खायतपस्त्रिसुखधीमृत्तिषु १०, ११, ९, ३, ४, ५, ८, ॥ ६२ ॥
व्याख्या—आसुतेति प्रायत् ॥

आयव्ययाष्टगोऽर्का ११, १०, ८ दू. बुधात्रिकोणायषट्त्रिगः ९, ५, ११, ६, ३, शुभवः ।
ध्यापोक्लिमासिषु ५, ३, ६, ९, १०, ११, कुजाद्, गुरोस्त्रिकोणाष्टवायगः ९, ५, ८, १०, ११ शुक्रः ॥ ६३ ॥

व्याख्या—आपोक्लिमानि तृतीयपङ्क्तवमद्वादशानि । आसिर्लिभभवन्म् ॥ इति शुक्राष्टवर्गः ॥ ६ ॥

शनिः स्वात्त्रयायपुत्रारि ३, ११, ५, ६ ष्वारात्सव्ययकर्मसु ३, ११, ५, ६, १२, १० ।
केन्द्राष्टायार्थगः १, ४, ७, १०, ८, ११, २ सूर्याच्चिन्द्रात् षट्त्रयायगो ६, ३, ११ मतः ॥ ६४ ॥
आद्याम्बूपचये लग्नात् १, ४, ३, ६, १०, ११, कवेरायव्ययारिषु ११, १०, ६ ।
गुरोः सधीषु ११, १२, ६, ५, साभ्राष्टधर्मेषु ११, १२, ६, १०, ८, ९, ज्ञाच्छनिर्भतः ॥ ६५ ॥ ॥ इति शन्यष्टवर्गः ॥ ७

पृषा चतुर्दशवृत्ताना पिडार्थोऽय-आद्यवृत्तेऽर्क इति, यदा यात्रादिकार्थचिकीर्षाऽस्ति तस्मिन् काले यः स तात्कालिकोऽर्कः । स्वमन्देत्यादि स्वशब्देनेह जन्मकालिकोऽर्को ग्राह्यः । एवं मन्दभौमादयोऽपि जन्मकालिका एव, ततस्तात्कालिकार्काद्या जन्मसत्कार्कमन्दादिभ्यश्चेन्नवद्वयादीनामन्यतर-स्थाने स्युस्तदा शुभः । ते नर्वेऽपि रेखां ददतीति परिभाषा । ततश्च यात्रज्ञयो लग्नग्रहेभ्य उक्तान्यतरस्थाने तात्कालिका अर्काद्याः प्राप्यन्ते तावत्यो रेखा देयाः, यावद्भयश्च न प्राप्यन्ते तावन्ति शून्यानि देयानि, एवमेकैकग्रहस्याष्टाष्ट रेखाः समवेद्युः, तासां मध्ये यदि चतस्रो हीना अधिका वा रेखाः स्युस्तदा मध्या अधमाः श्रेष्ठाश्च क्रमात् । एवं च यस्य ग्रहस्य रेखाबाहुल्यं स गोचरेणाशुभोऽपि शुभः, शून्यबाहुल्ये तु गोचरेण शुभोऽप्य-शुभः । केऽप्याहुः—कार्यकालेऽष्टकवर्गरेखा न मील्यन्ते, किंतु यदा तदा वा जन्मकुंडलिकामेव सप्तशः संस्थाप्य, आद्यकुंडलिकायां यत्र स्थानेऽर्कोऽस्ति,

तस्मान्नवमादित्वस्थानेऽष्टौ रेखा देयाः । पूर्वं मन्दभौमाभ्यामपि प्रायेरुमष्टौ, गुरुःश्रतागः शुक्रातिथः, बुधःमस, लग्नात् पट्, पूर्वं तस्यामर्काष्टयानां कुडलिकाया सर्वरेखा खेरष्टयार्गिशत् । पूर्वमेव द्वितीयाद्विषु चन्द्राष्टयार्गं कुडलिकामु क्तमान् सर्वरेखा, एतन्नन्वस्यंकोनपञ्चानत्, भौमस्य चत्वारिंशत्, बुधस्याष्टपञ्चानत्, गुरोः पट्पञ्चानत्, शुक्रस्य द्वापञ्चानत्, रत्नेरेभोननगराशित्येति । उक्तम्—

“ वसुवेदो १ नन्दवेदो २ सवेदो ३ वसुसायको ४ । पट्याणो ५ त्रिशरो ६ नन्द्यानी ७ रेखा इनाद्रिजाः ” ॥ १ ॥

पूर्वं चैकैकप्रहाष्टवर्गकुडलिकायां द्वादशरूपि राशित्थानेषु प्रायेकं यास्यंभग्न रेखा देयाः, शेषाणि नून्यानि च । उत्तरं तेष्वेकत्र स्थाने यथायोगमष्टौ रेखाः संभवेयुः । ततः कार्यकाले यो ग्रहो यत्र राशौ स्यात्तस्थान वीक्ष्यते, तत्र स्थाने रेखाधिस्ये संभ्रतः, शून्याधिस्ये तत्रशुभ इति द्विधाऽपि चैकमेव तत्वं । अथामासुपयोग एव—

“ चतूरेखे मध्यफलं हीने हीनं ततोऽधिके श्रेष्ठम् । विफलं गोचरगणितं त्वष्टरुचरेण निर्दिष्टम् ” ॥ १ ॥

एकग्रहमाश्रित्येदमुक्तं । तास्काङ्किनीनां सर्वग्रहरेखाणा मीलने तु, षोडशमस्ये ऋदापि न न्यात्, मसदशस्य आरस्योऽष्टौः पट्पञ्चानत् यावत्सु स्युः । तत्र पट्पञ्चानत् यावदशुभा एव, सप्तविंशत्या समता, अष्टाविंशत्यादशसु पट्पञ्चानत् यावत्तत्रशुभं त्रयाः पट्पञ्चानत् यावत्तत्रशुभतमाः ।

“ रेखाधिक्यं शस्तं शून्याधिक्यं तत्राऽधमं कथितम् । पट्पञ्चानत् जालु अधिकास्ताः ” ॥ १ ॥

अत्र पट्पञ्चानत् इति रव्यादिसप्तकस्य प्रायेरुमष्टौरेखासंभवे पट्पञ्चानत्देव तामां मेलनादिति भावः । विशेषस्तु—“ चतूरेखं मध्यफलं ” इति यद्यप्युक्तं, तथापि यस्य ग्रहस्याष्टकवर्गशुद्धिस्तदानीं विलोक्यमानाऽन्ति, तस्य शुद्धिपतेर्ग्रहस्य स्वतः मसुथा रेखा यदि संपद्यते तदा चतूरेखमपि श्रेष्ठं, तदभावे षड्विधादिवलालङ्कृतस्य तन्मित्रग्रहस्य स्वतः मसुथा रेखा यदि संपद्यते तदापि चतूरेखं प्रशस्यं । तस्या अर्थभावे स एव शुद्धिपतिर्ग्रहो यदि वामवेधेन शुभः स्यात्तदाऽपि चतूरेखं शुभ । प्रकारत्रयस्याप्यभावे त्वधिकरेनोऽपि ग्रहो न शुभ इति व्यवहारप्रकाशो । तथा पट्पञ्चानत् इति रेखासर्वाभं यदुक्तं, तदाहोः सर्वथा रेखा न सन्तीति मतेन । केचित्तु राहोरेपि रेखाः प्राहुः । तथाहि—

“केन्द्राष्टाङ्कित्रिगः १-४-७-१०-८-२-२-३ सूर्याद्राह रेखाप्रदः स्मृतः । इन्द्रोस्तनुत्रिधीस्त्यष्ट धर्मकर्मव्यये १-३-५-७-८-९-१०-१२ स्थितः॥१॥

भौभात्तनुत्रिधीरिण्ये १-३-५--१२ स्वाग्बुस्व्यष्टान्तिमे २-४-७-८-१२ बुधात् ।
जीवात्सप्रथमे २-४-७-८-१२-१ शुक्रादरिष्टृनायारिण्यगः ६-७-११-१२ ॥ २ ॥

शनेस्त्रिधीवधूलाभे ३-५-७-११ लग्नाद्राहुस्तु शोभनः । त्रिपञ्चसप्तनवमान्त्येषु ३-५-७-९-१२ रेखाऽस्य न स्वतः ॥ ३ ॥

त्रिचत्वारिंशद्वैत्रं स्पू रेखा राह्वप्रवर्गगाः । ” अथ कस्मिन् कार्ये को ग्रहः सबलोऽन्वेष्यत इत्याह—

सर्वत्रेन्दुः कुजः संख्ये बोधे ज्ञः स्थापने गुरुः । याने शुक्रः शनिर्मौण्डये बली भानुर्दृपेक्षणे ॥ ६६ ॥

व्याख्या—सर्वकार्येषु कार्यकर्तुश्चन्द्रो गोचरादिवली विलोक्यत इति शेषः । यदुक्तं—

“ पग १ चउ २ अट्ट ३ सोलस ४ बत्तीसा ५ सट्टि ६ सयगुण ७ फलाइं ।

तिहि १ रिखब २ वार ३ करण ४ जोगो ५ तारा ६ संसंकवलं ७ ” ॥ १ ॥ अत एवोक्तं—

“ कर्तुरनुकूलयोगिनि शुभेक्षिते शशिनि वर्धमाने च । तारायोगोऽभीष्टे सर्वेऽर्थाः सिद्धिसुपयान्ति ” ॥ १ ॥ तत्र चायं विभागः—

“ ग्रामे नृपतिसेवायां संग्रामव्यवहारयोः । चतुर्थे नामभं योज्यं शेषं जन्मनि योजयेत् ” ॥ १ ॥

इदं नरपतिजयचर्यायां । तात्कालिकलभ्येऽपि च सर्वकार्येषु चन्द्रबलं नियमेन प्रकल्पयेत् । यत्सारंगः—

“ लग्नं देहः पट्कवर्गोऽङ्गकानि, प्राणश्चन्द्रो धातवः खेचरेन्द्राः । प्राणे नष्टे देहधात्वङ्गनाशो, यत्नेनातश्चन्द्रवीर्यं प्रकल्प्यम् ” ॥ १ ॥

संख्यं युद्ध । बोधो विद्या । स्थापनं पदप्रतिष्ठाविवाहादि । यानं प्रस्थानं । मौण्ड्यं दीक्षा । नृपेक्षणे इति यो यस्य स्वामी स तस्य नृपः

तस्य दर्शने । अय भावः—यदैतानि कार्याणि लग्नबलात् क्रियन्ते तदैषां ग्रहाणामुदितत्वेन वा लग्नस्थत्वेन वा लग्नधिकृतवर्द्धगाधिपत्वेन वा केन्द्रोप-

चयस्थत्वेन वा पङ्क्तिधादिवलालङ्कृत्वेन वा सबलत्वं लभ्ये कार्यं, कार्यकर्तुश्चैषां गोचरबलं ग्राह्य । यदा तु सुहृत्समाप्तबलात् क्रियन्ते तदैषां गोचरबलं

वाह्योरादि च ग्राह्यम् ॥ अथ राशावागतः को ग्रहः कदा फलद इत्याह—

ज्ञोऽखिले फलदो राशावादावादित्यमंगलौ । मध्ये सुरासुराचार्यौ प्रान्ते त्विन्दुशनैश्चरौ ॥ ६७ ॥

व्याख्या—फलद इति शुभगोचरस्थः शुभं फलं दत्ते, अशुभगोचरस्त्वशुभमिति भावः । राशिविति यस्तेन स्वयमक्रान्तोऽस्ति तस्मिन् । आदिविति आद्यद्रेष्काणे । मध्ये इति द्वितीयद्रेष्काणे । प्रान्ते इति तृतीयद्रेष्काणे । इदं च सहजगतौ वर्तमानानां ग्रहाणामुक्तं । यदा तु वक्रगति-चारेण वा ग्रहा राश्यन्तरं गता. स्युस्तदैवम्—

“ पक्षं १ दशाहं २ मासं ३ च दशाहं ४ मासपञ्चकम् ५ । वक्रेऽतिचारे भौमाद्याः पूर्वराशिफलप्रदाः ॥ १ ॥ ” इति लक्षः ।
अत्र पूर्वराशीति वक्रे सत्यग्नेप्रतनराशौः अतिचरितास्तु पाश्चात्यराशौः फलं ददतीत्यर्थः । प्रश्नप्रकाशकरस्त्वाह—

“ वक्रेऽतिचारे भौमाद्याः पूर्वराशिफलप्रदाः । जीवः शनिश्च यत्रस्थौ तस्य राशेः फलप्रदौ ॥ १ ॥ ” विशेषस्तु—
“ राश्यन्तगत. खेटः परभावफलं ददाति पृच्छासु । अन्यघटीं यावदसावासीनफलं विवाहादौ ॥ १ ॥ ”

अत्र राश्यन्तोऽन्यत्रिंशाशरूपः ॥ विरुद्धे ग्रहगोचरे पुंसा विक्षिप्य सत्कर्मनिरतेन भाव्य, सुदूरयात्राहयवाहनविकालचर्यासाहसादि च त्याज्यं, सदापि चैव न निर्बहतीत्यत- स्तच्छान्तिकमाह—

अर्कारयो १ र्जस्य २ गुरोः ३ सितेन्द्रो ४ र्मन्ऽस्य ५ राहूरगयो ६ अश्च तुष्ट्यै ।
सदा बहेद्विद्रुम १ हेम २ सुक्ता ३ रूप्याणि ४ लोहं ५ च विराटजं ६ च ॥ ६८ ॥

व्याख्या—विद्रुमादीनां पण्णां पूर्वार्धस्थैरकार्योरित्यादिपदैर्यथासंख्यं योगः । उरग केतुः । विराटजो राजावर्तमणिः । ननु सप्तानां ग्रहाणां सर्वदा विचार्य गोचरफलमुक्तं, दिनमासवर्षहोराधिपत्यमप्येषामेव, तत्कथं राहुकेत्वोर्ग्रहत्वं, कथं वा तयोः प्रतिकूलगोचरत्वं, यच्छान्त्यर्थं विराटजादिव-हने क्रियते ? उच्यते—तयोर्दिनाधिपत्याद्यभावोऽस्तु, ग्रहत्वं त्वस्येव, राश्यादिचारस्यान्यथाऽनुपपत्तेः । राहुगोचरश्च ग्रहणदिने विचार्यः इत्युक्तं, तत्कदा तत्प्रतिकूलत्वे तच्छान्तिकसुपयुज्यते । केतुरपि यदोदितः स्यात्तदा तदुत्थारिष्टशान्त्ये तच्छान्तिकस्योपयोगः ॥ तथा—

पूषादितोषाय च पद्मराग १ सुक्ता २ प्रवालानि ३ सगारुडानि ४ ।

सपुष्परागं ५ कुलिशं ६ च नील ७ गोमेद ८ वैडूर्यं ९ मणीन् वहेत ॥ ६९ ॥

व्याख्या—स्पष्टा ॥ तदर्थमेव खानान्याह—

पलाशिलापद्मकयष्टुशीरसुराहकश्मीरजशोणपुष्पैः ।

अर्कं विधौ कैरवपञ्चगव्यैः, सशंखशुक्तिस्फटिकेभदनैः ॥ ७० ॥

व्याख्या—शिला मनःशिला । यष्टियंठीनधुराह्वो देवदारुः । शोणेति रक्तकणवीरुष्वैरिति । स्नायादितिपदेन त्रिसप्ततितमवृत्तस्थेन सह योजनीयमिदं । भावार्थं—एताति जलमध्ये प्रक्षिप्य मत्रपूर्वं स्नानं कार्यं रविवारे । एवमग्रेऽपि तत्तद्ग्रहस्य वारोऽनुक्तोऽप्युक्तः । पञ्चगव्यं चैवं पराशरोक्तम् । “ कृष्णाया गोमयं मूत्रं नीलायाः कापिलाघृतम् । सुरभेर्दधि शुक्लायास्ताम्रायाः क्षीरमाहरेत् ” ॥ १ ॥ इभानां दानं मदवारि ॥

भौमे बलाहिगुलबिल्वकेसरैर्मस्या फलिन्याऽरुणपुष्पचन्दनैः ।

सुवर्णमुक्तामधुगोमयाक्षनैः, सरोचनामूलफलैर्बुधे पुनः ॥ ७१ ॥

व्याख्या—बलेति बलधान्यं । बिल्वेति बिल्वफलं । केसरो बकुलदुः । मांसी सुरमांसिनाम्नी । फलिनी प्रियंगुः । अरुणपुष्पं । जपाकुसुमं । चन्दनं रक्तचन्दनं । मूलफलैरिति नारगस्येति वसिष्ठः ॥

जीवे सजातिकुसुमैः सितसर्षपयष्टिमल्लिकापत्रैः । मूलफलकुंकुमैलामनःशिलाभिस्तु दैत्यगुरौ ॥ ७२ ॥

व्याख्या—मल्लिकेति विचकिलपत्रैः । मूलफलेति बीजपूर्वा इति वसिष्ठः ॥

कृष्णतिलाञ्जनलाजैः शतपुष्पीरोधमुस्तकबलाभिः । तरणितनये च गोचरविरुद्धराशिस्थिते स्नायात् ॥ ७३ ॥

व्याख्या—अक्षनं सौवीराञ्जनं । लाजा व्रीहिधानाः । शतपुष्पीति सोभा नाम । भास्करस्त्विदमप्याह—

द्वितीय
विमर्श
प्रतिकूल
ग्रहबल-
शमनाय
स्नानं ॥
॥९६॥

“सोमगर्भतिलपत्रकमुस्ताहस्तिदानसृगनाभिपयोभिः । स्नानसेतदपरोषति रादोः, साजमूत्रमिदमेव च केतोः” ॥ १ ॥ पीठामित्तिलेषः ॥

“ सप्रियंगुलजनीद्वयमांसीकुष्ठलाजसितसर्पचन्द्रेः । वारिभिः सह वैचः सह रौद्रेः, स्नानमत्ति तिलप्रहपीठाम् ” ॥ २ ॥

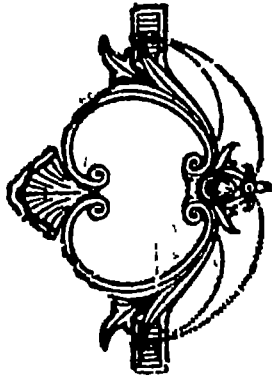
स्नानं च नृपादीनामेवोचितं । अन्यो जनस्तु—

“रत्नं १ सेयं २ रत्नं ३ नीलं ४ पीठं ५ सिधं ६ तिलु अ किट्टं ९ । पूथं बलिं च कुजा सुरार्णं विरुद्राणं” ॥ १ ॥ इति शंभुकाण्डे ॥

॥ इति गोचरद्वारम् ॥ ६

॥ इति श्रीमति आरंभसिद्धिवार्तिके राशि १ गोचर २ परीक्षात्मको
द्वितीयो विमर्शः संपूर्णः ॥ २

श्रीसुरीश्वरसोमसुन्दगुरोर्नि शेषशिल्पाग्रणी गच्छेन्द्रः प्रभुरत्नशेखरगुरुर्देदीप्यते साम्प्रतम् ।
तच्छिल्पाश्रवहेमहंसरचितस्यारंभसिद्धेःसुधी-शृङ्गाराभिघवार्तिकस्य किल इदं संख्यो विमर्शोऽभवत् ॥ १ ॥

॥ तृतीयो विमर्शः ॥ ३

॥ अथ कार्यद्वारम् ॥ ७

कार्यं वितारेन्दुबलेऽपि पुष्ये, दीक्षां विवाहं च विना विदध्यात् ।

पुष्यः परेषां हि बलं हिनस्ति, बलं तु पुष्यस्य न हन्युरन्ये ॥ १ ॥

अथ कार्यद्वारमाह—

न्याय्या—कार्यं प्रस्तावात्सौम्य । वितारेन्दुबलेऽपीति गोचरेणाष्टकवर्गेण वा विरुद्धे चन्द्रे, जन्मप्रत्यरात्रैधनादितारासु चेत्यर्थः । सतारेन्दुबले तु विशेष्येति भावः । अपिशब्दात् पुष्यः, पञ्चरेखे सप्तरेखे वा चक्रे दुष्टग्रहेण विद्धो यदि स्यात्, पापग्रहेणाक्रान्तो वा सुक्तो वा भोग्यो वा, पश्चिमायां दक्षिणस्यां वा गमनेऽन्तरा परिघदंडपातेन तद्विग्विपरीतो वा तदापि, पुष्ये चन्द्रयुक्ते सति पुष्यस्योदयसमये, पुष्यसत्के सुहृत्ते वा, प्रतिष्ठायान्नाक्षौरात्प्र-
प्राप्तोपनयनविद्यारंभश्चेतवत्परिधानादि सर्वं शुभकार्यं कुर्यादिति रत्नमालाभाष्ये । दीक्षां च विवाहं च विनेति उपलक्षणत्वात्कन्यावरणाद्यपि पुष्ये न कार्यं । पुरा किल प्रजापतिः पुष्पनक्षत्रे प्रेयसीमुद्बवात्, नक्षत्रानुभावाद्दीव कामार्यां पीहितस्तां सोढुमशक्नुवन् “आः पापाऽतः परं विवाहकार्येष्व-
नधिकारी भूया” इति पुष्यं शप्तवान् इति श्रुतिः । उक्तञ्च विवाहवृन्दाने—“पुष्यः सः पुष्यत्यतिकाममेव, प्रजापतेः प्राप स शपमसात् ” कामपो-
पकत्वादेव दीक्षायामप्यनधिकारी पुष्य इत्युक्तं । परेषामिति कुतिथिकुवारकुयोगादीनां । अन्ये इति वारतिथ्यादयः । ते किल यथा पुष्यस्य बलं न हन्युस्तथा ग्रहवैधविरुद्धतारत्वादिरूप पुष्यस्य दोषमपि न हन्युः । पुष्यस्तु स्वयमेव स्वदोषं हन्तीति भावः । अत एवाहुः—

“ सिहो यथा सर्वेष्वनुपदानां तथैव पुष्यो बलवानुद्भूनाम् ” ॥ अथ कार्यमेदात्तद्विधानां मेदमाह—

तृतीय
विमर्श
पुष्यबल
वर्णनम् ॥
॥९८॥

अधोमुखानि पूर्वाः स्युर्मूलांश्लेषामघास्तथा । भरणीकृत्तिकाराधाः सिद्धये खातादिकर्मणाम् ॥ २ ॥

न्याख्या—आदिपदाद्वापीकूपतटाकपरिखादिखनननिधानोद्धारक्षेपचूतविवरप्रवेशधातुकर्मनृपविग्रहगणितारंभादीनि ॥

तिर्यङ्मुखानि चादित्यं मैत्रं ज्येष्ठा करत्रयम् । अश्विनीचान्द्रपौष्णानि कृषियात्रादिसिद्धये ॥ ३ ॥

न्याख्या—आदेरश्वजगवादितिर्यग्दमनवाणिज्यनृपसन्धिप्रवहणनौकर्मंशचटरथयत्रप्रवाहादीनि ॥

ऊर्ध्वास्थान्युत्तराः पुष्यो रोहिणी श्रवणत्रयम् । आर्द्रा च स्युर्ध्वजच्छत्राभिषेकतरुकर्मसु ॥ ४ ॥

न्याख्या—कर्मस्त्विति बहुवचनाद् दुर्गप्रकारतोरणोच्छ्रयारामनिधिपट्टाभियेकादिष्वपि ॥ सामान्येन कार्ययुक्त्वाऽथ स्वस्वस्थाने नामप्रकाशानप-
वन्मुपयोगिनः कियतोऽपि कार्यविशेषानाह—

ऋत्वाद्यद्युचतुष्टयवर्जो विषमासु रात्रिषु न योषाम् । सेवेत पुत्रकामः पौष्णमघामूलभेष्वपि च ॥ ५ ॥

न्याख्या—वर्जोति । उक्तञ्च विवेकविलासे—

“ निशाः षोडश नारीणामृतुः स्यात्तासु चादिमाः । तिस्रः सर्वैरपि त्याज्याः प्रोक्ता तुर्यापि केनचित् ॥ १ ॥ ” यतः—
“ चतुर्थ्यां जायते पुत्रः स्वल्पगयुर्गुणवर्जितः । विद्याचारपरिभ्रष्टो दरिद्रः क्लेशशभाजनम् ॥ २ ॥ ” विषमास्त्विति । यतः—

“ समार्यां निशि पुत्रः स्याद्विषमायां च पुत्रिका । ”

न योषामिति निषेधमुखेनोक्तिर्वचनगुणसिल्यापनार्थं । एवमग्रेऽपि निषेधमुखोक्तौ विचार्य पौल्लेगिति, उक्तञ्च—
“ गर्भधाने मघा वर्ज्या रेवत्यपि यतोऽनयोः । पुत्रजन्मदिने मूलांश्लेषे स्तस्ते च दुःखदे ॥ १ ॥ ”

अत्र मूलांश्लेषे स्त इति “ आधानाद्दशमे जन्मेति ” वचनात् ।

“ रत्नानीव प्रशस्तेऽह्नि जाताः स्युः सूनवः शुभाः । अतो मूलमपि त्याज्यं गर्भधाने शुभार्थिभिः ॥ २ ॥ ”

सीमन्तः स्यान्वृत्तरेषु मासि षष्ठेऽष्टमंऽपि वा । हस्तमूलमृगादित्यपुष्यश्रुतिषु योषिताम् ॥ ६ ॥

व्याख्या—नृत्तारा रविकुजनीयाः । हस्तेत्यादि त्रिविक्रमेण तु पुंनक्षत्रेष्विवत्युक्तं, तत्राप्येतान्येव भाणि संगृहीतानि, एषामेव पुंस्त्वात्, शेषाणां तु स्त्रीत्वात् । विशेषस्तु—

“ अर्वाण्विवाहकालाच्च पितृचन्द्रबलं सदा । स्त्रीणां सीमन्त उद्धाहे श्राद्धमन्यत्र तत्पतेः ॥ १ ॥ ” इति व्यवहारप्रकाशे ॥
विषकौमारजन्म स्याद् द्वितीयाशानिसार्पभैः । सप्तम्यारशतक्षैश्च द्वादश्याकार्पिभैस्तथा ॥ ७ ॥

व्याख्या—पृभिर्यथोक्ततिथिवारभयोनैजातं विषापत्यं स्यात् ।

“ विषकन्याख्या प्रथमं पित्रोर्वेशक्षयंकरी । हन्ति पश्चात् पतिं श्वश्रूं श्वशुरं देवरं तथा ॥ १ ॥ ”
विशेषस्तु—अभिजिति कृतं सर्वं कार्यं शुभं स्यात्, जातमपत्य तु प्रायो न जीवतीति व्यवहारप्रकाशे ॥ मूलजातायाश्रित्याह—

मूलस्यांहिचतुष्के पितृ १ मातृ २ द्रव्यनाश ३ सौख्यानि ।
बालस्य जन्मनि स्युः क्रमतः सार्पस्य तूत्क्रमतः ॥ ८ ॥

व्याख्या—सौख्यानीति, वराहस्तु मूलतुर्यपादफलमेवमाह—

“ क्षेत्राधिपसंहरे शशिनि नृपस्तत्सुहृद्भिरर्थपतिः । द्रेष्काणांशकपैर्वा प्रायः सौम्यैः शुभं नान्यैः ” ॥ १ ॥

इदं तात्कालिकजन्मलभे विचार्य । अत्र क्षेत्राधिपेति तदर्नां यत्र राशौ चन्द्रोऽस्ति, तद्वाशीशो यदीन्दुं पश्येत्तदा मूलतुर्यपादजो नृपः स्यात्, तद्वाशीशस्य सुहृदः पश्येयुस्तदाऽर्थपतिः स्यात्; चन्द्राक्रान्तस्य द्रेष्काणस्य नवांशस्य वा स्वामी यदि सौम्यश्चन्द्रं पश्येत्तदा शुभं क्रूरेण त्वशुभ-मिति । बालस्येति, केऽप्याहुः—

“ मूलस्यांहिचतुष्के क्रमेण पशुनाशिनी १ सुखकरी २ च । पितृपक्षमथ क्षपयति ३ मातुलपक्षं च ४ जाता स्त्री ॥ १ ॥

मूले जातोऽधम. स्यात्ता, स्त्री तु पुण्यवती भवेत् । ज्येष्ठा मघा विपरीताऽश्लेषा तदुभयेऽधमा ॥ २ ॥
तृतीया दशमी कृष्णा इनिभौमज्ञसंयुता । शुक्लचतुर्दशीमूलजातः संहरते कुलम् ॥ ३ ॥ सार्पस्य तूष्णमत इति । बडुकम्—
“सापौंशे प्रथमे राजा, द्वितीयांशे धनक्षयः । तृतीये जननीं हन्ति चतुर्थे पितृघातकः” ॥ १ ॥ मूलपुरुषमाह—
सूर्या ५ स्य ५ स्कन्ध ८ बाहा ८ कर २ हृदय ८ कटी २ गुह्य १० जानु ६ क्रमेण ६,

स्युर्ध्वः पञ्च पञ्चोरगकरटिकराष्ट्रद्विदिकर्तकाः ।

बालश्छत्री १ पितृघ्नो २ ऽसलहृदबलवान् ३ राक्षसो ४ ब्रह्मघाती ५,

राजा ६ नाथी ७ स्वसौरुष्यावह ८ इह चपलो ९ नश्वर १० श्वासु जातः ॥ ९ ॥

व्याख्या—स्कन्धेति द्वयोः स्कन्धयोः प्रत्येक चतस्रश्चतस्र इति घट्यष्टकं द्वैधीकृत्य स्थाप्य, एव करजानुपादेवपि । अन्यत्रापि यथायोगमूढं ।
असलहृदबलवानित्यखण्ड । आसु सूर्यादिन्यस्तपञ्चादिघटीषु । केऽस्याहुः—

मस्तके	५	राजा	८	राज्यधर.
मुखे	५	पितृहन्ता	२	अल्पायुः
स्कन्धयोः	८	स्कन्धिलः	१०	सुखी
बाह्वोः	८	द्वैध.	६	चपलः
हस्तयोः	२	ब्रह्मघ्न	६	अल्पायुः

“ब्रह्महत्याकरः पाणौ यद्वा मातुलघातकः ।
गुह्यजातो धनं हत्याद् वृद्धत्वे च सुखी भवेत् ॥ १ ॥
न जीवेद्दामजंघायां पान्थो वा जायते नरः ।
दक्षिणस्यां तु जंघायां जातकः स्यान्महाघनी ॥ २ ॥

कृच्छ्रजीवति वामेऽहो दक्षिणे धनपुण्यवान् ।” इति, अन्ये. मूलं वृक्षरूपमेवमाहुः—

“पात् १ स्तम्ब २ च्छलि ३ शाखा ४ दल ५ कुसुम ६ फले ७ स्युः शिखार्या ८ च घट्यो,

मूलद्रोर्वाधि ४ सप्ता ७ एक ८ दशक १० नवे ९ ष्व ५ ऋ ६ रुद्र ११ प्रमाणाः ।
मूला १ र्थ २ आट ३ मातृन् ४ क्षपयति पतति ५ प्रौढमंत्री ६ नृपश्च ७,
स्यादेनासु प्रसूतः श्रयति कशतरं चायुरेतच्छिखायाम् ८ ॥ १ ॥

कारम्-
सिद्धेः
॥१०२॥

तृतीय
विमर्श
अश्लेषाज्वात
फलादेशः ॥

॥१०२॥

मूलवृक्षस्थापना—

मूले	४	मूलपातः
स्थुडे	७	अर्थहातिः
त्वचि	८	आवृनाशः
शाखायां	१०	मातृनाशः
पत्रे	९	न्नियते
पुष्पे	५	मंत्री स्यात्
फले	६	राज्यासिः
शाखायां	११	स्वल्पायुः

केचिच्छिखायां परमायुराहुः । शाखान्तरे तु मूलनराद्विपरीतोऽश्लेषानरोऽप्येवमूचे, तथाहि—

‘अश्लेषाघटिकावापिष्टेवं स्थाप्या नराकृतिः । आदौ पादद्वये पञ्च जान्वोः पञ्च गुदेऽष्ट च ॥ १ ॥

नाभावद्यौ हृदि द्वौ च पाण्योरष्टौ द्वयं भुजे । स्कन्धयोर्दशकं वक्त्रे षट् शीर्षे षड्दितिक्रमात् ॥ २ ॥

मृति १ श्रमः २ सुखं ३ व्याधी ४ राज्यं ५ हत्या ६ च दैत्यता ७ ।

स्कन्धिलः ८ पिष्ट्वा ९ नेता १० फलं ज्ञेयं यथाक्रमम् ॥ ३ ॥

एवमेव मूलवृक्षाद्विपरीतोऽश्लेषावृक्षोऽपि शाखान्तरोक्तोऽभ्यूहः । नवरं वटीक्रमस्तत्रापि मूलवृक्षवदेव ।

पादयोः	५	मरण	हत्याकृत्
जान्वोः	५	अमणं	दैत्य
गुदे	८	सुखं	स्कन्धिल
नाभौ	८	न्याधिः	पितृघ्नः
हृदये	२	राज्य	राजा

शाखाया	४	स्वल्पायुः	शाखाया	९	मातृनाशः
फले	७	राज्यासिः	त्वचि	५	आतृनाशः
पुष्पे	८	मंत्री स्यात्	स्थुडे	६	अर्थहातिः
पत्रे	१०	मृत्युः	मूले	१०	मूलनाशः

विवेकविलासादौ तु मूलाश्लेषयोर्मुहूर्तैः फलमूचे, तथाहि—

‘‘ साधः षष्ठ्ययोर्विशो द्वितीयो नवमोऽष्टमः । अष्टादशश्च मूलस्य मुहूर्ता दुःखदा जनौ ॥ १ ॥

त्रयोविंशपञ्चविंशौ द्वाविंशोऽष्टत्रयोदशौ । एकोनत्रिंशत्रिंशौ च सार्धं स्युरशुभाः क्षणाः ॥ २ ॥”

कुत इदमेवमिति चेदुच्यते—एषां सुहृत्तानां कूरस्वामिकत्वोक्तैः, तथाहि—

“ राक्षसो१ यातुधानश्च२ सोमः३ शक्रः४ फणीश्वरः५ । पितृ६ मातृ७ यमाः८ कालो९ वैश्वदेवो१० महेश्वरः११ ॥ १ ॥

साध्यदेवः१२ कुबेरश्च१३ शुक्रो१४ मेघो१५ दिवाकरः१६ । गन्धर्वो१७ यमदेवश्च१८ ब्रह्मविष्णुमयस्ततः१९ ॥ २ ॥

ईश्वरो२० विष्णुर्१ रिन्दाणो२२ पवनो२३ मुनयश्च२४ स्तथा । षण्मुखो२५ भृंगीरीटा२६ च गौरा२७ मातृ२८ सरस्वती२९ ॥३॥

प्रजापतिश्च३० मूलस्य त्रिंशसुहृत्सर्चनायकाः । विपरीताः पुनर्ज्ञेया अश्लेषाजातवालके ॥ ४ ॥

त्यजेन्न वीक्षेत समाष्टकं वा, बालं पिता मूलविकारशान्त्य ।

शतौषधीमूलमृदम्बुरत्नैः, स्नायाच्च हुत्वा सशिशुमसूकः ॥ १० ॥

व्याख्या—एजेदिति स्वगृहादिति शेषः । समा त्रयोविंशति मूलशतमृत्तिकाससकयुततीर्थोदकपञ्चरत्नैः साहचर्यात् पञ्चगव्यदन्तिमद-
मत्रीजकपायपञ्चकसर्धोपधियुतैः सौवर्णमूलनक्षत्रेण राक्षसरूपेण सह शतच्छिद्रकुम्भमध्यस्थितैस्तज्ज्योक्तविधिना हवनपूर्वं । सशिशुमसूक इति मूलजातशिशुना
तलनन्या च सह स्नायात् । अश्लेषाजातेऽप्येवमेव, नवरं तत्र सौवर्णसर्पेण संहतं ज्ञेयं । एतच्च मूलाश्लेषाविधानं सविस्तरं गृहस्थधर्मसमुच्चयादि-
ग्रन्थेषुक्तमपि बहुमाद्यत्वात्त्रेह प्रतन्यते । बहुसावधारमपातकभीरुणा तु मूलाश्लेषाजात बालके सात, सर्वनक्षत्रभोक्तृनवग्रहसततसेव्यमानपादपीठस्य
श्रीमद्देहो विनिर्गम्य च, मूलनक्षत्रजातस्य श्रीसुविधिजिनस्याष्टोत्तरशतीयविधिना शास्त्रोक्तेन समहोत्सव स्नात्रं कार्यं । एवमपि सकलशुद्धोपद्रवोपशमस्य
सर्वत्र साक्षाद्दानात् । अत्र कऽप्याहुः—

“धिक्रंभादिशुयोगेषु कुलिके सन्निपुष्करे । संक्रान्तौ दुर्दिने विष्टौ मूलाश्लेषाजातवालके ॥ गणकैर्नैव कर्तव्यं पैष्टिकं मूलसापयोः” इति ॥

जन्मादौ नक्षत्रमेदानाह—

कुलभान्यश्विनी पुष्यो मया मूलेत्तरात्रयम् । द्विदैवत मृगश्रित्राकृतिकावासवानि च ॥ ११ ॥

उपकुल्यानि भरणी ब्राह्मं पूर्वोन्नयं करः । ऐन्द्रमादित्यमश्लेबा वायव्यं पौःणवैष्णवे ॥ १२ ॥

व्याख्या—वैष्णवं श्रमणम् ॥

पूर्वेषु जाता दातारः संग्रामे स्थायिनां जयः । अन्येषु त्वन्यसेवार्ता यायिनां च सदा जयः ॥ १३ ॥

व्याख्या—स्थायिनामिति षु भेषु यदि युद्धं स्यात्तदा स्वस्थानस्य राज्ञो जयः स्यात्, चट्टिवाऽऽयातस्य तु राज्ञः पराजयः स्यात् । अन्येषु उपकुल्येषु जाता अन्यसेवकाः स्युः, युद्धे च यायिना जयः, नागराणां पराजयः, येन प्रथमं यात्रोद्यमः कृतः स यायी, येन पश्चात् स नागरः ॥

कुलोपकुलभान्याद्राऽभिजिन्मैत्राणि वारुणम् । फलन्त्येतानि पूर्वोक्तद्वयसाधारणं फलम् ॥ १४ ॥

व्याख्या—साधारणमिति, जाता दातारोऽपि स्युरन्यसेवकाश्च, युद्धे च सन्धिः स्यात् । उक्तं च—“ कुलोपकुलमे सन्धिरिति ” ॥

वारणां कुल्यादित्वमाह—

गुर्वर्काकीन्दवः कुल्या उपकुल्यः कुजः सितः । तमश्चाथ बुधो मिश्रस्तत्र नक्षत्रवत्फलम् ॥ १५ ॥

व्याख्या—तसो राहुः । अयं वारत्वाभावेऽपि ग्रहमसङ्गादूचे । मिश्रः कुलोपकुलः । केचित्तिथिवारवेलाराशियोगेन कुल्यत्वमाहुः, तथाहि—

“ सूर्योदये कुजस्याहि नन्दा वृश्चिकमेषयोः १ । कुलीर्युग्मकन्यानां भद्रायामे बुधाहतिर ॥ १ ॥”

अत्र यामे इति प्रहरदिनचटनसमये इत्यर्थः ।

“चापसिंहघटानां च मध्याहे वाक्पतौ जयाः ३ । वणिग्वृषभयो रिक्ता त्रियामान्ते भृगोदिनेऽ ॥ २ ॥”

त्रियामान्ते इति तृतीयप्रहरमान्ते ।

“ सूर्यास्ते शनिवारे तु पूर्णा स्यान्नक्षत्रीनयोः ५ । कुलजास्तिथयो वारे वेलायां राशिषु क्रमात् ॥ ३ ॥”

एभिर्गोर्गजाः कुल्यास्त एव चोत्तमाः स्युरित्याशयः ॥ रविनरमाह—

सूर्यां ३ स्यां ३ स २ भुजा २ करो २ र ५ उदरा १ धोभाग १ जानु २ क्रमे ६-
ष्वग्नित्रिद्वियमद्विपञ्चकुहत्ककेषु भेष्वर्कभात् ।

भूपः १ स्वाहृशानो २ संमलो ३ अधिकबल ४ श्रौरो ५ धनी ६ शीलवान् ७,

जारः ८ स्यात्पथिकश्च ९ भिक्षु १० रपि चोत्पन्नः क्रमाद् बालकः ॥ १६ ॥

व्याख्या—अर्कभादित्यर्कान्तम रविनस्य मूर्ध्नि दस्वा, क्रमाजातकस्य जन्मभं यावद् गण्यं ।

बाहुद्वये स्थानअष्टः स्यादित्यपि क्वचित् । विशेषस्तु—
“ शतं मूर्ध्नि मुखे स्कन्धे चाशीतिभुजहस्तयोः ।
सप्तसप्ततिवर्षाणि हुन्नाभ्योरष्टषष्टिका ॥ १ ॥
गुह्ये षष्टिस्तथा जान्वोरष्ट षट् पादयोस्तथा ।
रविचक्रे क्रमेणैवमायुर्ज्ञेयं विचक्षणैः ॥ २ ॥

मस्तके	३	राजा	हृदये	५	धनवान्
मुखे	३	मिष्टाशी	नाभौ	१	सुशीलः
स्कन्धयो-	२	स्कन्धिलः	गुह्ये	१	परदाररत
बाह्वो-	२	बलवान्	जान्वोः	२	विदेशगमनः
हस्तयोः	२	चौर्यरतः	पादयोः	६	भिक्षाचरः

जातकर्मोद्याश्रित्याह—

स्याज्जातकर्म चरलघुमृदुध्रुवर्क्षेष्वमीषु नामापि । तच्चाविरुद्धसुभयोर्योनीं गण २ राशि ३ तारका ४ वर्गः ५ ॥ १७ ॥

व्याख्या—जातकर्म षष्ठीजागरादि । चरेत्यादि एषु चन्द्रयुक्तेषु वा एषामुदयसमये वा एतत्संबन्धिषु मुहूर्तेषु वा कार्यं । अस्मिन् प्रकारकृत्येऽपि पूर्वपूर्वस्थालामे, उत्तरोत्तरः प्रकार आदरणीयो न त्वन्यथा । यदुक्त व्यवहारप्रकाशे—“धिष्ण्याना मौहूर्तिकमुदयात् शीतरश्मियोगाच्च अधिकबलं यथोत्तरमिति ” । यदि च तदेव दिनभ क्षणेऽपि च तस्यैव कार्यं क्रियते तदा शुभतरं यच्छौनकः—

“ नक्षत्रवत्क्षणानां बलमुक्तं द्विगुणितं स्वनक्षत्रे ” इति ।

एतं मयं तामं मेपु वाचयं । अमीत्विजति नामाप्येषु स्थास्यं । उभयोरिति प्रस्तावाद्दम्पत्योः गुरुशिव्ययोः स्वामिश्रुत्ययोश्चेत्याद्युदात्तम्—
 अश्राष्टाभिदत्तेभानां चोनीराह—

उट्टूनां योन्वोऽश्व १ द्विप २ पशु ३ भुजङ्गा ४ हि ५ शुनकौ ६—
 त्व ७ जा ८ मार्जारा ९ खुद्ध्य १०-११ वृष १२ मह १३ व्याघ्र १४ महिषाः १५ ।
 तथा व्याघ्रै १६ णै १७ ण १८ श्व १९ कपि २० नकुलद्वन्द्व २१-२२ कपयो २३,
 हरि २४ वर्जि २५ दन्तावलरिपु २६ रजः २७ कुञ्जर २८ इति ॥ १८ ॥

व्याख्या—योन्व इति उत्पत्तिस्थानानि, पुताश्च, गुरुशिव्यदम्पत्यादियोगार्थं पूर्वाचार्यैः कल्पिता एव, न तु पारमार्थिक्य इति रत्नमालाभाष्ये ।
 पशुरजः । ओतुर्माजोरः । द्वयेति मघापूर्वाफल्युयोराखुः । एवमग्रेऽपि ॥ योनिवैरमाह—

श्वैण हरीममहिबभ्रु पशुप्लवङ्गं, गोव्याघ्रमश्वमहमोतुकमृषकं च ।
 लोकात्तथाऽन्यदपि दम्पतिभर्तृश्रुत्य-योगेषु वैरमिह वर्ज्यमुदाहरन्ति ॥ १९ ॥

व्याख्या—श्वा च एणश्चेति नित्यवैरस्येत्यनेनान्यमते वैरे वाच्ये समाहारद्वन्द्वे श्वेण, यत्रैकस्य जन्मभस्य श्वा योनिरन्यस्य च सृगयोनिः तयोः
 श्वेण वैरमित्यर्थः । प्लवङ्गो मर्कटः । अन्यदपीति व्याघ्रैण श्वमार्जोरमित्यादि । भर्तृश्रुत्येत्युपलक्षणत्वाद् गुरुशिव्यादियोगेऽपि । विशेषस्तु—

“ विहाय जन्मभं कार्ये नामभं न प्रमाणयेत् । जन्मभस्यापरिज्ञाने नामस्य प्रमाणाता ॥ १ ॥ ” तथा—
 “ द्वयोर्जन्मभयोर्मेलो द्वयोर्नामभयोर्मेलो न कर्तव्यः कदाचन ॥ २ ॥ ”

अस्यार्थः—द्वयोर्जन्मभज्ञाने तयोरेव मेलश्चिन्त्यते । एकस्यापि जन्मभापरिज्ञाने तु द्वयोर्नामयोरेव चिन्त्यः, परमेकस्य जन्मभमन्यस्य च नामभं
 एवं मेलो न विलोक्यः । एवमेव गणराश्यादिसर्वप्रकारेषु ज्ञेयं । एतौ व्यवहारप्रकारे ॥ सप्तविंशतेर्भानां गणानाह—

दिव्यो गणः किल पुनर्वसुपुष्यहस्तस्वात्यश्विनीश्रवणपौष्णशुक्राशुक्राः ।
स्यान्मानुषस्तु भरणीकमलासनर्क्षपूर्वोत्तरात्रितयशंकरदैवतानि ॥ २८ ॥

व्याख्या—कमलामनर्क्ष रोहिणी, पूर्वाणाशुक्राणां च त्रितयम् ॥

रक्षोगणः पितृभराक्षसवामवेन्द्रचित्राद्विदेववरुणाशिशुजंगभानि ।

प्रीतिः स्वयोरति, नरामरयोस्तु मध्या, वैरं पलादसुरयोर्मृतिरन्वयोस्तु ॥ २१ ॥

व्याख्या—पितृभं मघा, राक्षसं मूलं । स्वयोरिति आत्मीययोः । अनीति अत्रिययेन । यन्नामभयोरेक एव गणः स्यात्, तयोर्भृशं प्रीतिरिति । अन्त्योर्नृक्षसो । उक्तञ्च—

“ स्वकुले परमा प्रीतिर्मध्यमा देवमर्त्ययोः । देवराक्षसयोर्वैरं मरणं मर्त्यरक्षसोः ॥ १ ॥ ”

अभिनिदिध्याधरणे इति क्वचिद् । विशेषस्तु—मुख्यस्य वरादे रक्षोगणो, गौणस्य च कन्यादेर्नृगणस्तदाप्युभयोः मद्गधिकृतत्वे । तस्त्वामिमैत्र्ये
२ योनिशुद्धौ ३ नाडीविधशुद्धौ ४ च सत्यां सुयोग एव । यद् गर्गः—

“ रक्षोगणो यदा पुंसः कुमारी नृगणा भवेत् । सङ्गकूट १ खगप्रीति २ योनिशुद्धि ३ स्तदा शुभम् ॥ १ ॥ ”

अथ रात्रिकूट, रात्रीनां मिथो वैरमैत्र्यादि चाह—

राशेरोजान्मृतिः षष्ठे सर्वाः स्युः संपदोऽष्टमे । राशौ द्विद्वादशे नैःसुभ्यं स्वामिमैत्र्ये पुनः श्रियः ॥ २२ ॥

व्याख्या—यत्र द्वयो राशौ मिथः षष्ठाष्टमौ स्याता, तयोः षष्ठमकाश्या राशिकूटं, एव द्विद्वादशानपञ्चमादिवपि भाव्यं । मृतिरिति यन्नो-
जान्मेषमिशुनादितः सकाशाद् षष्ठो राशिः स्यात्किकल कान्त्रुषष्ठमकं राशीशानां मिथो वैरसद्भावात् । तत्र यस्याष्टमो राशिस्तस्य मृत्युः स्यादिति रत्न-
मालामात्र्ये । संपद इति ओजादेव सकाशादष्टमे राशौ सति यस्यात्तथीतिषष्ठमकं राशीशानां मिथः प्रीतिसद्भावात् । तदयं भावः—

‘ मकरदृपमीनकन्यावृश्चिककर्काग्रमे रिपुत्वं स्यात् । अजमिथुनधन्विहरिवटतुलाष्टमे मित्रताऽवश्यम् ॥ १ ॥ ’

ननु धैर्यैश्चैत्रद्वयोर्जन्मलग्नयोर्धचारिभुसुचित, तस्यैव सर्वत्र बलवत्त्वात्, तर्हि जन्मराशयोर्निहोक्तः उच्यते-

“ जन्मलग्नमिदमङ्गमङ्गिना, मेनिरे मन इतीन्दुमन्दिरम् । सौहृदं च मनसोर्न देहयोर्भलकस्तदयमिन्दुगोहयोः ॥ १ ॥ ”

ननु यद्येनं तदाऽस्तु राशिमैत्र्यादिविचारः, नो चैर्ककेस्थे मकराशोऽपि गतोऽर्कः किं नोत्तरायणीत्युच्यते ? तथा यथोक्तद्वैवसिकनक्षत्रविरहेऽपि तदुदये तन्सु-
स्थूलस्यैवात्र पूर्वाचार्यैः प्रमाणीकरणत्, नो चैर्ककेस्थे मकराशोऽपि गतोऽर्कः किं नोत्तरायणीत्युच्यते ? अतः स्थूलस्यैवात्र प्रामाण्यं । नापि सूक्ष्मत्वमप्रमाणमेव । यतः—
इतैषु वा, जातकर्मक्षीरादिकार्याणीव करग्रहोऽपि किमिति नानुमन्यते ? अतः स्थूलस्यैवात्र प्रामाण्यं । नापि सूक्ष्मत्वमप्रमाणमेव । यतः—

“ भिन्नभिन्नफलभागशुचि भूयानेकधिष्ण्यदिनजोऽपि जनोऽयम् । सूक्ष्मतापि ननु तेन गरिष्ठा, किंतु मूलमनुरुध्य विधेया ॥ २ ॥ ”

अत्र धिष्ण्यदिनेत्युपलक्षणं, तेनैकलग्नोऽपीत्यपि ज्ञेयं । तदयमाशयः—लक्ष्मिं किल नवाशद्वादशाशत्रिंशत्शाकलाविकलादीनि यथोत्तरं सूक्ष्माणि सन्ति ततः—

“ अत्यन्तसूक्ष्मः स कलैकदेशो, येनाखिलानां भिदुरा फलार्द्धिः । नास्मादशां दृग्विषयः स तस्मान्मूलानुक्कला व्यवहारसिद्धिः ॥३॥ ”

इदं विवाहवृन्दावने । अत्र मूलानुकुलेति पूर्वाचार्यैश्च यत्प्रमाणीकृतं तत्तत्र मूल, ततो जन्मादिलक्ष्मिणु कलादिकं यावद्विचयते, इह तु राशे-
रेव मैत्री विचार्या, तथैव पूर्वाचार्यैः प्रमाणीकरणत्, इत्यलं प्रसङ्गेन । द्विविधषडष्टमकस्थापना यथा—

६	वृष	कर्क	कन्या	वृश्चिक	मकर	मीन	६	वृश्चिक
	धनुः	कुंभ	मेष	मिथुन	सिंह	तुला	६	मकर
	कुंभ	मेष	मिथुन	सिंह	तुला	धनुः	६	मीन
	वृश्चिक	मकर	मीन	वृष	कर्क	कन्या	६	वृश्चिक

नैःस्थमिति द्विद्वादशा तावत्स्वभावतो दारिद्र्यकरं । स्वामिमैत्र्य इति तद्वाशिस्वामिनो-
र्धदि मिथो मैत्री, उपलक्षणत्वाद्वाइयोरेकस्वामिकत्वं वा तदा द्विद्वादशं शुभतरं । यदि चैकस्य
माध्यस्थ्ये सतीतरस्य मैत्री तदापि द्विद्वादशं शुभमेव । पारिशेष्याद्यदि राशीशयोर्मिथो वैरं,
यद्वैकस्य माध्यस्थ्ये सतीतरस्य वैरं यद्दोभयोर्मिथो माध्यस्थ्यमेव तदा न शुभं । यत्सारंगः—

“ प्रीतिरायुर्मिथो मैत्र्यां सुखं स्यात्सममित्रयोः ।

द्वयोः समत्वे न स्नेहो न सुखं समवैरिणोः ॥ १ ॥ ”

एषां स्थापना यथा—

२	मेघ मिथुन सिंह तुला धनुः कुम्भ पुतानि षड् द्विदशानि श्रेष्ठानि	१२	मीन वृष कर्क कन्या वृश्चिक मकर
---	--	----	---

२	कन्या इदमपि वृश्चिक मकर मीन वृष पुतान्यशुभानि कर्क	१२	सिंह शुभम् तुला धनुः कुम्भ मेघ शुभानि मिथुन इदमशुभतरम्
---	---	----	--

अत्राप्येषु पञ्चसु राशीशप्रहयोर्यो मैत्री, षष्ठे एकस्वामिकत्वं, सप्तमे त्वेकस्य माध्यस्थ्यमितरस्य मैत्री, तेनैतानि सप्त प्रीतिद्विद्वादशानि । शेषे त्वा-
चचतुष्के स्वामिनोर्यो माध्यस्थ्यं, पञ्चमे त्वेकस्य माध्यस्थ्यमन्यस्य वैरं,
“हिमांशुधयोवैरं” इति मते मिथो वैरं वा, तेनैतानि पञ्च शत्रुद्विद्वादशानि ।
त्रिविक्रमोऽप्याह—“ सिंहवज्रविपमराशितो द्वितीयत्वे सति यानि द्विद्वादशानि
स्युत्तान्यशुभानि, यानि तु समारिसहाच द्वितीयत्वे सति स्युत्तानि शुभान्ये-
वेति ” । केचिन्नाड्यादिचतुष्कात्कुल्ये मति मिथो माध्यस्थ्यमपि शुभमाहुः ।
यत्सारंगः—

“ नाडी१ योनिर गणा३ स्तारा४ चतुष्कं शुभदं यदि ।

तदौदास्येऽपि नाथानां भक्तुदं शुभदं मतम् ॥ १ ॥ ”

अत्रौदास्यसुदासीनता माध्यस्थ्यमिति यावत् । नाडीतारास्वरूपं त्वग्रे वक्ष्यते । सिंहद्विद्वादशं सुक्त्वा शेषाणि सर्वाणि द्विद्वादशान्यशुभानीति तु व्यवहारप्रकाशे ॥

श्रेयो मैत्र्यात् परे त्वाहुः कलिकृन्नवपञ्चमम् । एकवृक्षे च भिन्नांशे श्रेयः शेषेषु च द्वयोः ॥ २३ ॥

व्याख्या—कलिकृदिति नवपञ्चमं स्वभावात् कलहहेतुः । विवाहे स्वपयदलिक्रमिति व्यवहारसारे । श्रेयोमैत्र्यादित्यन्ये त्वाहुः—राशीशयोर्योर्मिथो यमैत्रां तु सत्यां श्रेष्ठमेव । यत्र त्वेकस्य मैत्री, अन्यस्य तु माध्यस्थ्यं तन्मध्यमं । (स्थापना पृ. ११० विलोक्या)
विशेषस्तु—प्रीतिनवपञ्चमात् प्रीतिद्विद्वादशकमुत्तमं, ततोऽपि प्रीतिषडष्टमकं । तथा—

“ आसन्नस्तु वरो श्राहो नासन्ना कन्यका पुनः । स्रैकमातापितरं संग्राह्यं नवपञ्चकम् ॥ १ ॥ ”

श्रेष्ठानि नद्यं चमानि

१	मेघ	१	मिथुन
	गुप		कर्म
	मिथुन		वृश्चिक
	सिंह		मकर
	तुला		
	धनुः		
	कुम्भ		
	मीन		
	मेघ		
	वृष		

एतानि मध्यमानि

१	कुम्भ	१	मिथुन
	मीन		कर्म
	कर्म		वृश्चिक
	कन्या		मकर

“ एकर्शं जायते यत्र विवाहे वरकन्ययोः । मूलवेधस्तु स प्रोक्तो महादुष्टफलप्रदः ॥ १ ॥ ” लछोऽप्याह—
 “ एकनक्षत्रजातानां परेषां प्रीतिरुत्तमा । दम्पत्योस्तु मृतिः, पुत्रा आतरो वाऽर्थनाशकाः ॥ १ ॥ ”

अपि च ऋक्षशब्दो नक्षत्रार्थेऽप्यस्ति, तेनैकनक्षत्रेऽपि पादसेदाच्छुभमेव, एकपादत्वे तु न शुभ । यदुक्तम्—

“नक्षत्रमेक यदि भिन्नराशयोरभिन्नराशयोरपि भिन्नमृक्षम् । प्रीतिस्तदानीं निविडा नृनार्योश्चेत्कृत्तिकारोहिणीवन्न नाडिः ॥ १ ॥ ”

अत्र कृत्तिकारोहिणीवदिति, यथा कृत्तिकारोहिण्योर्मिथो नाडीवेधोऽस्ति, तथा नाडीवेधो यदि स्यादित्यर्थः । तथा—

“ नाग्निर्दहत्यात्मतनुं यथा वा, द्रष्टा स्वहृष्टेर्न हि दर्शनीयः । एकांशकत्वे समतैव तद्वन्न भर्तृभार्याव्यवहारसिद्धिः ॥ २ ॥ ”

एकपादत्वेऽपि शुभमेवेत्यन्ये । यदुक्तम्—

“ पराशरः स्माह नवांशमेदादेकर्क्षराशयोरपि सौमनस्यम् । एकांशकत्वेऽपि वशिष्ठशिष्यो नैकत्र पिंडे किल नाडिवेधः ॥ ३ ॥ ”

शेषेषु च द्वयोरिति शेषेऽप्यसप्तम १, दशमचतुर्थं २, तृतीयाकादेशेषु ३, द्वयोरपि संबन्धिनोः श्रेय एव । राशयोरेवात्र मैत्रीत्यतो न तदीश-
 योमैत्री विचार्या । यद्गदाधरः—

“ राशिकूटे शुभे लब्धे ग्रहमैत्री न चिन्तयेत् । अलाभे राशिकूटस्य ग्रहमैत्री तु चिन्तयेत् ॥ १ ॥ ”

तत्रापि स्वामिमैत्र्ये एकस्वामिकत्वे च श्रेष्ठतरमेव । सर्वेषामेषां क्रमात् स्थापना यथा—

अत्रोभयसप्तमेषु तृतीयैकादशेषु च स्वामिमैडयत्रिन्ता नास्त्येव । दशम-
चतुर्थेषु त्वाद्ये चतुष्टये मैत्री अन्यद्वयोरैकेशब्धं, तेनैतानि पट् श्रेष्ठतराण्युक्तानि ।
शेषाणि पट् स्वभावादेव श्रेष्ठानि । विशेषस्तु-आदौ तावद्भयोन्यादिशुद्धिर्बलिनी,
ततोऽपि राश्योर्वैद्यत्वं वक्ष्यमाण, ततोऽपि राशीशब्दहयोमैत्री, ततोऽपि राश्योः
स्वभावमैत्री बलिनी यदुक्तम्--
“स्वभावमैत्री? सखिता स्वपत्योर् वंशित्वं मन्योऽन्यभयोनिशुद्धिः ४ ।
परः परः पूर्वगमे गवेष्यो, हस्ते त्रिबर्गी युगपद्युतिश्चिव ॥ १ ॥ ”
परं तारामैत्री नाडीवेधशुद्धिश्च सर्वत्र विलोक्ये एवेति, ग्रामधारणागति

केऽप्येवमाहुः-

‘ जन्मराशिस्थितो ग्रामस्त्रिषष्टः सप्तमोऽपि वा ।
स्वकीयो द्रव्यनाशाय आपदा च पदे पदे ॥ १ ॥
चतुर्थोऽष्टमको ग्रामो द्वादशो यदि वा भवेत् ।
यत्रैवोत्पद्यते अर्थस्तत्रैवार्थो विलीयते ॥ २ ॥
पञ्चमो नवमो ग्रामो द्वितीयो यदि वा भवेत् ।
दशमैकादशश्चैव शुभदः स फलप्रदः ॥ ३ ॥ ”

३	मेघ वृष मिथुन कर्क सिंह कन्या	शुभं	३	तुला वृश्चिक धन मकर कुंभ मीन	११	सिंह कन्या तुला वृश्चिक धन मकर
---	--	------	---	---	----	---

उभयसप्तमं		दशमचतुर्थश्रेष्ठतरं		दशमचतुर्थश्रेष्ठ	
७	मेघ वृष मिथुन कर्क सिंह कन्या	१०	वृष कर्क वृश्चिक मेघ कन्या मीन	८	कुंभ मेघ सिंह तुला मिथुन धनुः
९	तुला वृश्चिक धन मकर कुंभ मीन	१०	मेघ मिथुन सिंह तुला धनुः कुंभ	४	मकर मीन वृष कर्क कन्या वृश्चिक

अथ तारासु वाच्यासु पूर्वं तत्संबद्धं नाडीवैधसाह-

चक्रे त्रिनाडिके धिष्ण्यमेकनाडीगतं शुभम् । गुरुशिष्यवयस्यादेर्न वधूवरयोः पुनः ॥ २४ ॥

श्यामया—नाट्योऽत्र रेखारूपा लक्ष्याः, ततो येषां जन्मभानि नामभानि वा एकनाडीगतानि म्युस्तेषां नाडीत्रयोऽस्ति । भिन्नभिन्ननाडीगतत्वे तु स नास्तीति भावः । त्रिनाडिकचक्रस्थापना यथा—

चयस्यावेरिति, आदिपदाप्रभुश्रुत्यादिसर्वद्वयेष्वपि संबन्धिनोर्मियो नाडीवैधः शुभः । तदध्वरयोरिति, दम्पतियोगे तु नाडीवैधो न शुभः । उक्तञ्च हर्षप्रकाशे—

“ सुअसुहि सेवयसिस्सा घरपुरदेस सुह एगनाडीआ । कन्ता पुण परिणीआ हणइ पंइं ससुरं सासुं च ॥ १ ॥ ”
विशेषस्तु—सुतसुहृदादीना नाडीवैधसन्नावे विरुद्धयोनिकभयोगोऽपि न दुष्यति । दम्पत्योर्नाडीवैधे तु फलमेवम्—

“ हृन्नाडीवैधतो भर्तुर्मध्यनाडीव्यधे द्वयोः । पृष्टनाडीव्यधे नार्या मृत्युः स्यान्नात्र संशयः ॥ १ ॥ ” आद्यनक्षत्रसंगता या सा हन्नाडी । अपि च यदि नक्षत्रवैधस्त्यक्तुं न शक्यते, तदाऽपि पाद्वैधस्त्याज्य एव । उक्तञ्च नरपतिजयचर्यायाम्—

“ एतच्चक्रं समालिख्य अश्विन्याद्यं ह्यपिङ्गुक्तः । वैधो द्वादशनाडीभिः कर्तव्यः पतिकन्ययोः ॥ १ ॥
एव निरन्तरो येषां दम्पतीनां भवेद्द्वयधः । तेषां मृत्युर्न सदैहः सान्तरस्त्वल्पदुःखदः ॥ २ ॥ ”

तथा तत्रैव ग्रन्थे दम्पतिवद्देवतामंत्रयोर्गुरुशिष्ययोगे च नाडीवैधो दुष्ट इत्युक्तं । तथाहि—

“ एकनाडीस्थिता यत्र गुरुर्मंत्रश्च देवता । तत्र द्वेषं रुजं मृत्युं क्रमेण फलमादिशेत् ॥ १ ॥ ”
सर्वेषां चैषां मैत्रीप्रकाराणां नाडीवैधो बलिष्ठः । यदुक्तम्—

“ सदा नाशयत्येकनाडीसमाजो, भक्कुटादिकान् सर्वमेदान् प्रशस्तान् ” ॥ अथ तारामैत्रीमाह—
द्वयेषु गुरुशिष्यादेः प्रीतिहेतोः परस्परम् । त्रिपञ्चसप्तमीं तारां सर्वत्र परिवर्जयेत् ॥ २५ ॥

व्याख्या—परस्परमित्युभयतो योज्य । परस्परं प्रीतिहेतोः, परस्पर त्रिपञ्चसप्तमी तारा त्याज्येति । कोऽर्थः ? यदि द्वेकस्यापि तारा त्रिपञ्चसप्तमी स्यात्तदा न तयोस्माद्दशी प्रीतिः स्यादिति । त्रिपञ्चेति पूर्वोक्तेन ताराणां नवकत्रयकल्पनविधिना गुरुशिव्यादितारासु त्रिपञ्चसप्तमत्वं भाष्यं । त्रिशिष्य च गुरुवरप्रभुप्रभृतीनां तारा त्रिपञ्चसप्तमी विलोक्यते । यदुक्तम्—“भीरुपाद्चल ७ पञ्च ५ तृतीया ३ शोकधैरविपदे वरताराः” । सर्वत्रेति सर्वेषु द्वयेष्वित्यत्र योज्यं, प्रधानं (ना) चेयं तारामंत्री । यदुक्तम्—

आरम्भ-
सिद्धेः
॥११३॥

“पुंभोरशोशयोर्भैज्यामेकेशत्वे च वक्ष्यसे ।

चत्वारोऽकचटा वर्गाः क्रमात्तपयशास्तथा । यत्नतो वर्जनीयाः स्युरितरेतरपञ्चमाः ॥ २६ ॥

व्याख्या—अकारादयः स्वराः अवर्गः १ । ततः कवर्गाद्याः पञ्च वर्गाः ६ । अन्तस्था यवर्गाः ७ । शपसहाः शवर्गाः ८ इत्यष्टौ वर्गाः । इतरिति द्वयोः संबन्धिनोर्नामाद्यवर्णवर्गौ यदि मिथः पञ्चमौ स्यात्, तदा तदीशयोर्जातिवैरसद्भावात्थाज्यौ । वर्गेशाक्षिवं हर्षप्रकाशे—

“वैनतेयौ १ तु २ सिह ३ श्वा ४ ऽद्वि ५ मूपक ६ मृगो ७ रणाः ८ । क्रमादकचटादीनां स्वामिनोऽभी स्यूता बुधैः ॥ १ ॥ ”
उरणो मेषः । एषा पञ्चमेन पञ्चमेन सह जातिवैरं, दृकसजातीयत्वात् शुनो मेषेण सह वैर । विशेषस्तु—योलि १ गण २ राशि ३ तारा-
शुद्धिः ४ नादिविधा ५ जन्मसे परिशायमाने जन्मसेनैव विलोक्याः, अन्यथा तु नाममेन । वर्गमैत्री १ लभ्यदेयज्ञाने २ तु प्रसिद्धनाम्नैव विलोक्ये ॥
वर्गवक्तव्यतासंबद्धं मिथो लभ्यदेयज्ञानमाह—

नामादिवर्गाङ्गमथैकवर्गे, वर्णाङ्गमेव क्रमतोऽक्रमच्च ।
न्यस्योभयोरष्टहतावशिष्टे, ऽर्धितेविशोपाः प्रथमेन देयाः ॥ २७ ॥

व्याख्या—उभयोरिति सर्वद्वयेषु द्वयोः संबन्धिनोर्नामाद्याक्षरयोर्वर्गाङ्गौ स्थाप्यौ, द्वयोश्चेदको वर्गस्तदाऽऽद्याक्षराङ्गावेव ताभ्यां जातस्याङ्गस्याष्ट-
भिर्भागो यच्छेष, तस्यांशं जाता ये विशोपास्ते आद्याङ्गवता उत्तराङ्गवतो देयाः, तेन त्वाद्याङ्गम्याः । एवं क्रमोक्तमाभ्या यथासंभवं लभ्यदेयमानीय
यथायोगं वालनीयं शेषं च देयं निर्णयं । यदि तु मिथो लभ्यदेयं नायाति, तदा यस्यैव स्यात्तस्यैव निर्णयः । यथा कणादवल्मीक्योर्गुरुशिव्ययोर्नामव-

तृतीय
विमर्श
वर्गानुसा-
रतोलभ्यदे
यविचारः ॥

॥११३॥

गौडो न्यस्तो=(क)-२(घ)-७ जाता ससर्विद्वतिः, तस्या अष्टभिर्भागे शेषं त्रयः(८)२७(३), आर्धते सार्धविशोपः कणादेन कल्मीकस्य देयः । तावेव विपरीतो न्यस्तो(८)-२-जाता द्वाः-सतः, अष्टभिर्भागे शेषाभावात्तास्ति किञ्चिद्द्वल्मीकेन गुरोर्देयं, किंतु गुरुणैव शिष्यस्य देयमस्तीत्येतद्योगनिधानग्रन्थोक्तमुदाहरणं । तथा आदिनाथश्रीदत्तयोर्वर्गाङ्की रथापितो १-८-जाता अष्टादश, अष्टभिर्भागे शेषं द्वौ, अर्धे एको विशोपो देवेन श्रीदत्तस्य देयः । तगुरोयोक्तमास्थापने ८१ जाता एकाशीतिः, अष्टभिर्भागे शेष एकः, अर्धे-अर्धविशोपः श्रीदत्तेन देवस्य देयः । मिथो वालने शेषोऽर्धविशोपः श्रीदत्तस्य देवेन निर्णीतः । एवं सर्वत्र । लभ्यं च स्तोत्रं वर्णं, दातुं लातु च सुशक्यत्वादिति नारचन्द्रटिप्पण्यां । अत्र गर्गोक्तः सद्ग्रहश्लोकोऽयम्—

“ राशि १ ग्रहभैत्री २ गण ३ योनि ४ तारै ५ कनाथता ६ स्वश्यम् ७ ।

स्त्री दूर ८ नाडियुति ९ वर्ग १० लभ्य ११ वर्ण १२ युजयो १३ द्वयेपुह्याः ॥ १ ॥ ”

अस्यार्थः—द्वयेषु गुरुशिष्यदम्पतिभर्तृभृत्यादिकेषु एते जम्बाः । तत्र राश्योः स्वभावजा राशिभैत्री, तृतीयैकादश १ दशमचतुर्थो २ भयसप्तमेषु ३ । ग्रहभैत्री प्रीतिषट्पष्टमक १ प्रीतिद्विद्वादशक २ प्रीतिनवयञ्जमेषु ३ । गण १ योनि २ तौरै ३ कनाथता ४ नाडीवेध ५ वर्ग ६ लभ्या ७ न्युक्तत्वात् स्फुटान्येव । वश्यत्वं तु वक्ष्यते । स्त्रीदूरेति वधुराशिर्वरराशितो दूरगः शुभः, वरराशितु वधुराशित आसन्नः शुभ इत्यर्थः । वर्णेति “भीनाशाश्रवारश्चरस्त्रिद्विजादिवर्णा” इति मारावल्यां । ततश्च—

“ यत्र वर्णाधिका नारी तत्र भर्ता न जीवति । यदि जीवति भर्ता स्यात्तदा पुत्रो न जीवति ॥ १ ॥ ” इति महादेवः ।

युजिः प्रागुक्ता “पूर्वाधयोगिपूठखीणामतिवृद्धो भवेद्धर्ता” इत्यादिना । विशेषस्तु-सुनीना किक जिनविम्बकारयितुस्तद्वारणागतिज्ञाने शैक्षस्य नामकरणे च भयोन्यादिभिर्विशिष्योपयोगः । तत्र शैक्षस्य नाम्नि नाडीवेधो वर्धः, जिनस्य तु नाम्नि त्याज्य एव । ताराविरोधश्च जिनविम्बाधिकारे प्रायो न विचार्यः । यदुक्तम्—

“ योनि १ गण २ राशिभेदा ३ लभ्यं ४ वर्गश्च ५ नाडिवेधश्च ६ । नूतनविम्बविधाने षड्विधमेतद्विलोक्यं ह्यः ॥ १ ॥ ”

तत्र यस्य धनिकस्य जिनस्येव जन्मभं ज्ञायते, तस्य जन्ममेव योसिगणराशयो नाडीवेधश्च विलोक्याः । न तु वर्गलभ्ये, यतो वर्गयोर्मिथः

पञ्चमत्वं मिथो लभ्यदेयं च तिनस्येन, तस्यापि प्रसिद्धेनैव नाम्ना विलोचयेते, सर्वत्रापीयं रीतिः । जन्ममापरिज्ञाने तु तस्य योन्यापि मवं प्रसिद्ध-
नाममैनेव विलोक्यं । तत्र पूर्वं तावच्चिनधनिकयोर्योगलिगवर्णां मिथो धैर स्वाज्यमेव । परमद्वावेऽपि वा धनिकसका योन्यादयो देवसंकेतस्यसंभ्य-
भेदलिङ्गाः सुखदा प्राणा अपि । अयं भावः—अल्पवलेन बलिष्ठो नाभिभूयते इत्यभिप्रायेण धनिकस्य आत्मावर्षिष्ठो, देवस्य चोन्तुरादिरत्यबल इत्ये-
तावता न दोषः । जातिवैराभावे च धनिकयोनिवर्गयोर्वल्लवेऽपि न विशिष्य दोषः, शान्ते योनिवर्गयोर्जातिवर्गस्थेय यजनात्, लोकेऽपि च तथैवाद्-
णात् । तथा यत्र देवराशितो धनिकराशिरामन्नो, धनिकराशितस्तु देवराशिदूरे ताम्रीतिपट्टमकादि प्राण, इतरतु न । तथा तात्क्युद्वापराकामे तु तदपि
कृत्विच् प्राण । देवराक्षसरूप गणवैरमप्येवमेव, यतो लोके वरकन्यादेरपि शुद्धापरालामे देवराक्षसरूपं गणवैरमप्याद्विषमाणा इत्यन्ते । निष्यनामकरणे
तु गुरुशिव्योर्मयस्ताराविरोधः शत्रुपट्टमकादीनि च सर्वाणि स्वाज्यानि । योनिविरोधोऽप्येवमेव । नाडीवेधसन्नावं स्वसौ न बुष्टः । उक्तञ्च इयंप्रकाशो-

“ दुब्बारस नवपंचम छकृष्टग ति पण सत्तमी तारा । अन्तुन गुरुसीसाणं नामकरणे विचज्जिजा ॥ १ ॥
गुरुसीसाण करिजा नाम न विरुद्धजोणीप रिब्बे । जइ हुज्ज न तं रिब्बे आरूढं पगनाडीप ॥ २ ॥ ”

गणवर्गविरोधो तु लाज्यावेव । लभ्यदेय च मिथो विलोम्यं, मिथो राशिभैश्यायभावे राशीनां नश्यत्तु च प्राणं, तनावे शत्रुपट्टमकादी-
नामपि विशिष्टतरदोष्ट्यासंभवात् । पुत्रादिनामस्तपि सर्वं प्रायः शैक्षनामवज्ञेय । एवं च मति—

“ जीवेन्द्रकेंकु बलियु त्रियु गोचरशुद्धितः । नामप्रथमवर्णस्य नृणां नाम विधीयते ॥ १ ॥ ” इति पूर्णमद्रः ।
अस्य श्लोकस्यान्वय पूर्व—नामाद्यवर्णस्य गोचरशुद्ध्या जीवेन्द्रकेंकु बलियु सशु, नृणां नाम विधीयते । अय भावः—नामकतुराचार्यादेयं
केऽपि वर्णा मैत्रीभाजः सन्ति, तेषां वर्णाना मध्ये यस्य वर्णस्य जीवेन्द्रकेंगोचरशुद्ध्या बलिष्ठाः स्युरिष्टदिने तं वर्णमाहो न्यस्य, शिल्प्यादीना नाम
देयम् ॥ अथ कार्यान्तराण्याह—

कर्णवेधोऽह्नि सौम्यस्य मार्गे मैत्र्ये शुतिद्वये । हस्तचित्रोत्तराः पौष्णाश्विनादित्यद्वये शुभः ॥ २८ ॥
न्याख्या—सौम्यो बुधः । गुरावपीति व्यवहारमात्रे । उत्तरास्तित्तः ॥

आद्याटनं प्रथमकल्पिकस्य, सृद्युवक्षिप्रचरेषु भेषु ।

पूर्वाशनं मासि शिशोश्च षष्ठे, भं वारुणं स्वातिमितश्च सुकत्वा ॥ २९ ॥

व्याख्या—आद्यं हिडन गोचरचर्याभ्रमणं च, प्रथमकल्प आद्यारमः प्रयोजनमस्येति, “पद्मफलक्षणान्तकृशवाख्यानाह्यायिकात्” इत्यनेनेकणि प्राथमकल्पिको बालः शैक्षश्च, चारे वाऽनुक्तेऽपि कुजशानी सर्वत्र त्याज्यौ । पूर्वाशनं बालस्य बोटणाद्यं । षष्ठे इति “पुंसः षष्ठे मासि, पुण्यास्तु पञ्चमे मासीति” भोजः । “माननियमो न पुण्याः” इति तु हरिः । अरिक्तियात्रिति च सर्वत्राप्युख्य । विशेषस्तु—

“ शशिशुक्रे च मन्दान्नः शनिभौमे बलक्षयः । बुधार्कगुरुवारेषु प्राशनं तु हितावहम् ॥ १ ॥ ”

इतः पूर्वोक्तनक्षत्रेभ्यः शतभिषक्स्वाती त्यक्त्वा, ‘चो’ भिन्नक्रमत्वास्त्वाति चैत्यं योज्यः ॥

पात्रभोगोऽश्विनीऽनुराधारेवतीसृगे । हस्ते पुष्ये च गुर्विन्दुवारयोश्च प्रशस्यते ॥ ३० ॥

क्षौरं शुभस्याहनि तारकाबले, तिथौ च रिक्ताष्टमीषष्ठयमाज्जस्यते ।

चित्राचरैन्द्राश्विनपुष्यरेवती-हस्तैन्दवैस्तुल्यपतौ क्षणेऽथवा ॥ ३१ ॥

व्याख्या—क्षौरनिति बालानां प्रथमं यस्य सुडनिति नाम । नैक्षाणां तु प्रथमश्लोचः, शेषक्षौराणि तु वारभमात्रशुद्ध्यादिनाऽपि स्युः । शुभस्येति अक्रवारे । यतः—

“ क्षौरे मास दुनोत्यर्को भौमोऽष्टौ सप्त सूर्यजः । षट् प्रीणातीन्दुरष्टौ क्षौ गुरुर्नव भृगुर्दश ॥ १ ॥ ” इति व्यवहारसारे । तारकेति, उक्तं हि—“जन्माधातेत्यादि” । ताराबलं च क्षौरेऽवश्यं ग्राह्यं, यतः—“तारासुद्ध खडरं” इति हर्षप्रकाशे । चन्द्रबलमप्यवश्यं प्राप्नोति व्यवहारसकाशे । अष्टमीति “इयापो बलं नाग्नि” इति ह्रस्वः । अमा अमावास्या । चरं स्वात्यादि । ऐन्दवं सृगशिरः । तुल्यपताविति ययुक्तभानि नाप्यन्ते क्षौरं चावश्यं कार्यं, तदोक्तभानां यः पतिः स एव यस्य क्षणस्य पतिः स्यात्तस्मिन् क्षणे क्षौरं कार्यं, क्षणश्च सुद्धर्तालयोऽहो रात्रेर्वा पञ्चदशोऽंशः । तदीयास्त्रावदेवम्—

- “ शिव १ सुजग २ मित्र ३ पितृ ४ वसु ५ जल ६ विश्व ७ विरश्चि ८ पङ्कजप्रभवाः ९ ।
इन्द्रा १० शीन्द्र ११ निशाचर १२ वरुणा १३ र्यम १४ योनय १५ आहि ॥ १ ॥
रुद्रा १ जा २ हिर्बुधाः ३ पूषा ४ दक्षा ५ न्तका ६ त्रि ७ धातारः ८ ।
इन्द्र ९ दिति १० गुरु ११ हरि १२ रवि १३ त्वष्ट्र १४ नलाख्याः १५ क्षणाधिपा रात्रौ ॥ २ ॥” क्षणनामानि पुनरेवम्—
“आर्द्रा १ श्लेषा २ नुराधा ३ च मघा ४ नैव धनिष्ठिका ५ । पूर्वाषाढो ६ चरापाढे ७ अभिजि ८ द्रोहिणी ९ तथा ॥ ३ ॥
ज्येष्ठा १० विशाखिका ११ मूल १२ नक्षत्रं शततारकम् १३ । उत्तर १४ पूर्वं फल्गुन्यो १५ क्षणास्तित्थिसमा दिने ॥ ४ ॥” एषां मध्ये च—
“उष्णाय विष्ट वइवाय दड्ढतिहि पावगह विह्निदोसे । मञ्जणहगओ सूरौ सव्वे ववणीय सुखकरो ॥ ५ ॥” यतः हर्षप्रकाशो—
“ त्रसते त्रहचक्रमसौ रविरुदये यावदेव यामयुगम् । उद्रमति वमनकाले वान्तं तद्विह्वलीभवति ॥ ६ ॥” पूर्णभद्रोऽप्याह—
विह्वलतामुपगतवति तस्मिन् विजयाह्वयो भवति योगः । यस्मिन् विहितं कार्यं, न चलति कथमपि युगान्तेऽपि ॥२॥” लहोऽप्याह—
“ रवौ गगनमध्यस्थे मुहूर्तेऽभिजिदाह्वये । छिनत्ति सकलान् दौर्घाश्चक्रमादाय, माध्वः ॥ १ ॥” केचित्तु—
“ दुपहरयडिधा ऊणे दुपहर घडिषग अहिध मञ्जणहे । विजय नाम मुहुत्तं पसाहंगं सव्वकज्जाणं ॥ १ ॥” इत्याहुः ।
सायं सन्ध्यायामपि विजययोगे हर्षप्रकाशे उक्तः, तथाहि—
“ ईसि संज्ञामहकंतो किंचि उब्भिन्नतारओ । विजओ नाम जोगोऽयं सव्वकज्जप्पसाहओ ॥ १ ॥”
लहैन प्रातस्सन्ध्यायामपि यात्रेष्टा, तथाहि—
“ आवदयकं तथा याने सौम्येऽस्ते निघनेऽपि वा । त्रजेदकौदये वाऽपि मध्याह वाऽविशङ्कितः ॥ १ ॥”

अग्नौ भोग्येऽस्ते एति यणकौदियसमये मध्याह्ने वा, तात्कालिकलभकुडलिकायां सप्तमेऽष्टमे वा भवने सौम्यग्रहः स्यात्तदा लिःशंकं प्रयाणं कुर्यादिति । प्रातस्त्वसन्ध्याया उपात्रितारसंज्ञेऽपि । यरणभद्रः—

“ उपाभिधान वरयोगमेवं त्रितारमाहुर्मुनिवृन्दवन्धाः ” । इति

तथा—“ उपां प्रदांसयेद् गगं ” इति । एवं च सन्ध्यास्तिष्ठोऽपि दास्ता इति तात्पर्यं । तथा—

“ रात्रावाद्वा १ तथैवाष्टौ पूर्वभाद्रपदादयः ९ । आदित्य १० पुष्य ११ श्रुतयो १२ हस्ताद्याश्च त्रयः १५ क्रमात् ॥ १ ॥ यस्मिन् धिष्ण्ये यच्च कर्मापदिष्टं, तदैवक्षैस्तन्मुहूर्त्तेऽपि कार्यम् । दिक्शूलाद्यं चिन्तनीयं समस्तं, तद्वह्ण्डः पारिघश्च क्षणेषु ॥ २ ॥ ”

अत्र दिक्शूलाद्यमिति नक्षत्रदिक्शूलादीकादिकं वक्ष्यमाणस्वरूपं मुहूर्त्तैष्वपि नक्षत्रवद्विचार्य, यस्यां दिशि च तदुत्पद्यमानं स्यात् सा दिक् प्रयाणादौ त्याज्या । तथा चरस्थिरादयः सप्त धिष्ण्यमेदा धिष्ण्यसंबन्धिषण्णेष्वपि इष्टकार्यांशुरूपतामपेक्ष्य विचार्याः । पारिघश्चेति वक्ष्यमाणपरिवहण्डं मुहूर्त्तेऽपि नक्षत्रवद्विचार्य यात्राद्यं कुर्यादिति रत्नभाष्ये । पौराणिकक्षणास्वेवम्—

“ रौद्रः १ श्वेतो २ भैत्र ३ श्रारभटः ४ पञ्चमस्तु सावित्रः ५ वैराजो ६ गान्धर्व ७ स्तथाऽभिजि ८ द्रोहिण ९ बलौ १० च ॥ १ ॥ विजयो ११ ५थ नैर्ऋताख्यो १२ माहेन्द्रो १३ वारुणो १४ भग १५ श्रैव । एते पुराणकथिता दिवसमुहूर्त्तास्तथाऽभिजित्कुतुपः ॥ २ ॥ ” एषु-अभिजि १ द्विजयो २ मैत्रः ३ साधित्रो ४ बलवान् ५ सितः ६ । विराज ७ श्रैति सप्त स्युः क्षणाः सर्वार्थसाधकाः ॥ ३ ॥

रौद्रो १ गन्धर्वो २ शर्थप ३ श्रारणाख्यो ४, वायु ५ बर्हो ६ राक्षसो ७ घात ८ सौम्यो ९ ।

ब्रह्मा १० जीवः ११ पौष्ण १२ विष्णू १३ समीरो १४, रात्रावेते नैर्ऋताख्यः १५ क्षणोऽन्यः ॥ ४ ॥ ”

इत्युक्तो बहूपयोगित्वासप्तसङ्गः क्षणविचारः ॥ प्रथमप्रथमं च क्षौरमाश्रित्य वर्जनीयान्याह—

अभ्यक्तस्नाताशितभूषितयात्रारणोन्मुखैः क्षौरम् । विद्यादिनिशासन्ध्यापर्वसु नवमेऽह्नि च न कार्यम् ॥ ३२ ॥

न्याय्या—अशितो मुखः । यात्रा प्रस्थानं तदुन्मुखैः । विद्याया आदिः प्रारंभः । सन्ध्यास्तिष्ठोऽपि । पर्व दीपोत्सवादि । नवमेऽन्धीति

तृतीय
विमर्श
क्षौर करण-
निषेध
कालः ॥

॥ ११८ ॥

पूर्वक्षौरदिनादिति शेषः, नवम्याभिति तु न व्याख्येयं रिक्तात्वेन तद्दर्जनस्य जातत्वात्, किं तु अस्मिन् क्षौरं कृतं, तस्माद्गणनया यत्रयमं दिनं तस्मिन् द्वितीयवारस्य क्षौर न कार्यं । न च केवलं क्षौर एव, ग्रहप्रवेशादिव्यपि नवमदिवसो निश्चिद् । यत्तुल्यः—

‘निर्गमात्रवसे चाहि प्रवेशं परिचर्जेयत् । शुभे नक्षत्रयोगेऽपि प्रवेशाद्वापि निर्गमम् ॥ १ ॥’

इदं च मङ्गल्यक्षौरपूर्कं, अमङ्गल्यक्षौराणि तु नवमेऽर्थाहं स्युः । निरामनानपि क्षौर न कार्यमिति लक्ष्यः ॥

षट्कृत्तिकोऽष्टवैरंचस्त्रिमैत्रश्चतुरस्तरः । पञ्चपैत्रः सकृन्मूलः क्षौरी वर्षं न जीवति ॥ ३३ ॥

व्याख्या—यः षट् क्षौराणि संलग्नानि कृत्तिकायामेवाकारयत् स षट्कृत्तिकः । एवमन्येऽपि । गणित्रिघायां तु कृत्तिकाविशाखाभामरणोऽप्येव लोचकमं निश्चिद् । विशेषस्तु—

“सर्वदाऽपि शुभं क्षौरं राजाहामृत्तिसूतके । बन्धमोक्षे मखे दारकर्मतीर्थत्रताद्रिषु ॥ १ ॥

सर्वदापीति सर्वेषु वारनक्षत्रेष्वित्यर्थः । दारकर्मति कुलाचरोऽयं केयाञ्चित् । तथा च दुर्गसिंहः—‘सुगुडयितारः श्रात्रिघाथिनो भवन्ति बधूसूढाम्’ । इति ॥

इमश्रुकर्म नरेन्द्राणां पञ्चमे पञ्चमेऽहनि । क्षौरभेषु नखोल्लेखो व्यर्के क्रूरे त्रिशेषतः ॥ ३४ ॥

व्याख्या—क्षौरमेखित्वस्योभयतोऽपि योजनादयमर्थः—क्षौरभेषु त्रिपञ्चमसमताद्यभावे क्रूवारेऽपि च शुभग्रहस्य कालहोरायां पञ्चमे पञ्चमे दिने इमश्रुकर्म कार्यं, नखोल्लेखोऽप्येवमेव, पर व्यर्के इत्युक्तेऽत्र रविवास्त्याज्य । कुजशनी तयोर्होरा न त्रिशिष्य ग्राह्याः ॥

विद्यां सुराध्यापकराजपुत्रसितार्कवारेषु समारभेन । पूर्वाश्विनीमूलकरत्रयेषु श्रुतित्रये वा मृगपञ्चके वा ॥ ३५ ॥

व्याख्या—सुराध्यापको गुरुः । राजपुत्रो बुधः । समारभेतेति यदुक्तम्—

“विद्यारम्भे घृणां वाराः, कुर्वते भास्करादयः । आयु १ जीर्ण्यं २ मृत्ति ३ लक्ष्मीं ४ बुद्धिं ५ सिद्धिं ६ च पञ्चताम् ७ ॥१॥”

इति व्यवहारसारे । पूर्वास्तित्तः । श्रुतित्रये वेति कैश्चित् श्रुतिरेवोचि, न तु तत्रयम् ॥

नियमालोचनायोगतपोनन्द्यादि कारयेत् । सुक्त्वा तीक्ष्णोऽग्रिमिश्राणि वारौ चारशनेश्वरौ ॥ ३६ ॥

न्याख्या—नियमाः सम्पत्कुरद्वादशव्यवस्थाश्रिताः, आशोचना धर्मगुरुगामग्रे प्राश्रित्तर्गणाय स्वपापप्रकाशनं, योगाः श्रुताराधनतपोविधिवि-
शेषाः, तपः सिद्धान्तोक्तश्रेण्यादि पदभेद, तेषां नन्दिः प्रतिपत्तिसमयक्रियमाणो विधिविशेषो जैनविप्रसिद्धः । आदेरन्यदपि धर्ममयोत्सवकार्यं गृह्यते ।
विशेषस्तु—“ शान्तिक पौष्टिकं कार्यं शैल्यशुक्रार्कवासरे । कन्याविवाहनक्षेत्रे पुष्याश्विभ्रवणे तथो ॥ १ ॥ ” इति त्रिविक्रमः ॥
अग प्रायो विप्राणाश्रितं पद्मदशश्लोकैराह—

मौञ्जीयन्धोऽष्टमे गर्भाज्जन्मतो वाऽग्रजन्मनाम् । राज्ञामेकादशे च स्याद्दत्सरे द्वादशे विशाम् ॥ ३७ ॥

न्याख्या—मौञ्जीयन्धो मेखलाबन्धः । अष्टमे इति यथाकुलाचार विप्राणा गर्भाहशमे वर्षेऽपि अग्रजन्मानो विप्राः । विशो वैश्याः ॥
शाखाधिपे बलोपेते केन्द्रस्थेऽह्नि च तस्य वा । बले सूयैन्दुजीवानां वर्णनाथे बलीयसि ॥ ३८ ॥

माघादौ पञ्चके मासां पौष्णाश्विनयोः करत्रये । श्रुतिद्वये भृगादित्यपुष्येषूपनयः श्रिये ॥ ३९ ॥ युग्मम् ॥

न्याख्या—शाखाधिपो वेदाधिप एव, यो जीवसितारेत्यनेन प्रागुक्तस्त्वस्मिन् पञ्चविधादित्रलाह्ये केन्द्रस्थे सत्युपनयः कार्यः । शाखाधिपे त्रिबले
सति वर्णसंकरसंभवात् । अह्नि चेति शाखेशग्रहस्य वारे च । तस्य वेति 'वा' शब्देनेहं सूच्यते—यदि लग्नबलाहुपनयः क्रियते, तदा शाखेशग्रहस्य वारे
लग्नं प्राप्तं । लग्नकुण्डलिकाया च शाखेशो बलिष्ठः सन् केन्द्रस्थः कार्यः । यदि च दिनशुद्धिमात्रेण क्रियते, तदापि वारः शाखेशग्रहस्यैव ग्राह्य इति ।
वर्णनाथो वर्णानां जीवसितानित्युक्तेः । यद्वा सूयैन्दुजीवानां सबलत्वे, सर्वे वर्णनाथाः सबला एवेति दैवज्ञवल्लभे । उपनयो यज्ञोपवीतप्रदानम् ॥

पराजितेऽरिविश्वस्थे, नीचस्थेऽस्तंगते गुरौ । सितेऽपि चोपनीतः स्यात्, श्रुतिस्मृतिबहिष्कृतः ॥ ४० ॥

न्याख्या—ग्रहयुतौ जातार्थां यो दक्षिणगामी स पराजित इति वराहः । श्रुतयो वेदाः, स्मृतयोऽष्टादश आत्रेयाद्याः ॥

क्रमादंशेषु सूयदिः, क्रूरो मन्दो रऽतिपातकीर्ष । पटुर् यज्वा ५ च यज्वा ६ च, सूय ७ श्रोपनयाद्भवेत् ॥ ४१ ॥

न्याख्या—लग्नस्थेऽर्कनवांशे सत्युपनीतः क्रूरः स्यात्, चन्द्रनवांशे मन्द इत्यादि ॥

चतुष्टयेऽर्कादिषु राजसेवी १, स्याद्दृश्यवृत्तिः २ क्रमतोऽस्त्रवृत्तिः ३ ।

अध्यापकः ४ कर्मसु षट्सु विद्वान् ५, विद्यार्थयुक्तो ६ ऽन्त्यजसेवकश्च ७ ॥ ४२ ॥

व्याख्या.—चतुष्टये इति अर्के केन्द्रस्थे सत्युपनीतो राजसेवी स्यात् । चन्द्रे तु वैश्यवृत्तिः कृषिपशुपाल्यादिकर इत्यादि । दंहनां केन्द्रस्थारवे उ, यो बलात्कृतस्य फल वाच्यं । एवमन्यत्राप्युक्तम् ॥

लग्ने गुरौ त्रिकोणे सिते सितांशे विधौ च वेदज्ञः । भवति यमांशे गुरुसितलग्नेषु जडो विशीलश्च ॥ ४३ ॥

व्याख्या—सितांशे इति यत्र तत्र राशौ स्थितश्चन्द्रो यदि शुक्रस्यांशे स्यादित्यर्थः । एवमग्रेऽपि । यमांशे इति यमः शनिस्तस्यांशे इति चैवगु-
स्त्युक्तमिति स्यु । विशीलश्चेति 'च' शब्दात्कृतश्च ॥

विधुगुरुशुक्रैः सार्कैर्धनगुणहीनः कुजान्वितैः क्रूरः । सबुधैर्बुधः सशौरैः स्यादुपनीतोऽलसो विगुणः ॥ ४४ ॥

व्याख्या—सार्कैरिति एषामर्कयुतौ सत्यामित्यर्थः । शौरः शनिः । अयं श्लोको राज्यामित्येकलग्नेऽपि योज्यः ॥

चन्द्रे षष्ठाष्टमे मृत्युर्भूवत्वमथवा बटोः । व्रतमोक्षेऽथ केशान्ते चोले चैवंविधो विधिः ॥ ४५ ॥

व्याख्या—व्रतमोक्षो मौक्षीवन्धच्छोटनादिरूपः । केशान्तो सुण्डनं । चोलं चूलाकर्म । यथा कुलाचारं प्रथमे तृतीये वा बर्धे यत्क्रियते । एवंविध इति योऽनन्तरमेव सार्धाष्टश्लोकैरुक्तः ॥

बहेः परिग्रहं प्राहुः कृत्तिकारोहिणीभृगैः । उत्तरात्रितयज्येष्ठापुष्यपौष्णद्विदेवतैः ॥ ४६ ॥

व्याख्या—परिग्रहः स्थापनम् ॥

केन्द्रोपचयधीधर्मेष्वर्केन्दुं जसुरार्चितैः । शेषेस्त्रिषड्दशाथस्थैराध्याज्जातवेदसम् ॥ ४७ ॥

व्याख्या—शेषैः कुजशुक्रमन्दैः ॥

उदयेऽथ नवांशे वा, राशीनां जलचारिणाम् । उदयस्थे च शीतांशौ, वहिरह्राय शाम्यति ॥ ४८ ॥

न्याख्या—उदयो लग्न । जलचारिण. कर्मकरकुंभमीनाः । ननु कुंभस्य जलचरत्वरूढिर्नास्ति, सत्यं, परमत्र जले चरतीति यौगिककृत्युपत्तेर्वै-
यस्यणाए कुंभोऽपि संगृहीतः । अह्राय शीघ्रम् ॥

क्रूराः कुर्युर्धने निःस्वमाढ्यं सन्तोऽन्नदं विधुः । हन्युश्छिद्रे ग्रहाः सर्वे लग्ने च ज्ञयसौ द्विजम् ॥ ४९ ॥

न्याख्या—अन्याधानलग्ने धनभवने यदि क्रूराः स्युस्तदा द्विजो निःस्वः स्यात्, सन्तः सौम्यास्तदा 'आढ्यः' स्यात्, इन्दुश्चेत्तदाऽऽन्नदः, छिद्रे-
ऽष्टमे चेरुत्रिषुग्रहस्तदा मृत्युः । अत्राय विशेषोऽनुक्तोऽपि ज्ञेयः—“अष्टमस्थे चन्द्रे द्विजपत्न्या मृत्युः, भौमे द्विजस्यैव, रविगुरुशनिषु तु द्विजोऽसा-
ध्यरोगार्तः स्यात्, बुधशुक्रयोरेवष्टमस्थयोर्न किञ्चित्फलमिति” । लग्ने च ज्ञयमाविति, लग्ने चकाराच्चन्द्रे च, बुधशानियुते द्विजस्य मृत्युरिति रत्नमाका-
भात्ये । लघुस्त्वाह—“ लग्ने विधौ वा बुधशारियुक्ते, लोकानिना वह्निरूपेति सङ्गम् ” ॥

जितैरस्तमितैर्नीचशत्रुक्षेत्रगतैरपि । सोमभौमसुराचार्यैराहिताग्निर्न नन्दति ॥ ५० ॥

न्याख्या—पुषु ससु, आहितोऽग्निर्धन ॥

चन्द्रेऽर्के वा त्रिशत्रुस्थे लग्ने धनुषि वा गुरौ । मेषस्थे रवा १० स्त ७ ने वाऽरे यज्वा स्यादात्तपावकः ॥ ५१ ॥

न्याख्या—आरे भौमे । पुष्वत्तः पावको येन । यज्वेति याज्ञिकः ॥ इति विप्राद्याधिकारः संपूर्णः ॥

नववाससः प्रधानं वासवपौषणाश्विनादितिद्वितये । करपञ्चकध्रुवेषु च बुधगुरुशुक्रेषु परिधानम् ॥ ५२ ॥

न्याख्या—नववाससः परिधानं प्रधानं स्यादिति योगः । वासवेत्यादि, यदुक्तम्—

“ नष्टप्राप्ति १ स्तदनु मरणं २ वह्निदाहो ३ ऽर्थसिद्धि ४, आखोर्भाति ५ मृति ६ रथ धनप्राप्ति ७ रथांगमश्च ८ ।

शोकोऽ मृत्युः १० नरपतिभयं ११ संपदः १२ कर्मसिद्धि १३, विद्यावाप्तिः १४ सद्दशन १५ मथो वल्लभत्वं जनानाम् १६ ॥ १ ॥

मित्रासि १७ रस्वरहतिः १८ सलिलञ्जुतिश्च १९, रोगो २० अतिमिष्टमशनं २१ नयनामयश्च २२ ।
धान्यं २३ विषोद्धवमयं २४ जलमी २५ धनं च २६, रत्नासि २७ रस्वरधृतेः फलमश्विभात् स्यात् ॥ २ ॥ ”

न च केवलं श्वेतस्यैव, यद्रक्तस्यापि वस्त्रस्य भोगे एतान्येव भासि शुभानीति व्यवहारप्रकाशे । रक्तवस्त्रभोगे पुंसामपि तान्येव भासि शुभानि यानि योषितो वक्ष्यन्ते, इमानि तु श्वेतवस्त्रमेवाश्रित्योक्तानीति तु व्यवहारसारे । बुधेत्यादि, यद्रुक्तम्—

“ नवाम्बरपरीभोगे कुर्वन्त्यर्कादिवासराः । जीर्णं १ जलार्द्रं २ शोकं ३ च धनं ४ ज्ञानं ५ सुखं ६ मलम् ७ ॥ १ ॥ ”
कात्रलभोगे रविरपि शुभः तत्र तस्योक्तत्वात् । केऽप्याहुः—

“ व्यापार्यते रवौ पीतं बुधे नालं शनौ श्रिति । गुरुभार्गवयोः श्वेतं रक्त मङ्गलवासरे ॥ १ ॥ ”

योषिद्भजेत करपञ्चकवासवाश्वि-पौष्णेषु वक्रगुरुशुक्रदिनेश्वारे ।

मुक्ताप्रवालमणिशङ्खसुवर्णदन्त-रक्ताम्बराण्यविधवात्वमतिः सती चेत् ॥ ५३ ॥

व्याख्या—करपञ्चकेति, विनिश्चय च—

“ पुष्यं पुनर्वसुं चैव रोहिणी चोत्तरात्रयम् । कौसुमे वज्रयेद्वले भर्तृघातो भवेद्यतः ॥ १ ॥ ”
अत्र कौसुमवस्त्रयोपलक्षणत्वात्प्रवालरक्ताम्बरहेमशङ्खादिष्वपि पुष्यादिभासि त्याज्यानि ॥

वासः प्राप्तं विवाहादौ राज्ञा दत्तं च यन्मुदा । विरुद्धेऽपि हि वारक्षं तद्रसीताविशङ्कितः ॥ ५४ ॥

व्याख्या—वारक्षं इति उपलक्षणत्वाच्चन्द्रदिशातिकृत्येऽपि वसीत परिदधीत ॥ क्षितदग्धादिवस्त्रमाश्रित्याह—
कृतनवभागे वाससि कोणेषु सुरास्तथान्तयोर्मनुजाः । असुरास्तु मध्ययोः स्युर्मध्यतमो राक्षसो भागः ॥ ५५ ॥

व्याख्या—वस्त्रस्य नव भागान् कृत्वा तेष्वेव सुराधाः स्थाप्याः । तथाहि—

केप श्रेष्ठतमं	असुर	केप श्रेष्ठतमं
मनुज श्रेष्ठ	राक्षस	मनुज श्रेष्ठ
देव श्रेष्ठतमं	असुर	देव श्रेष्ठतमं

ततः—

सुर १ नर २ दनुज ३ पलादाः ४ श्रेष्ठतम १ श्रेष्ठ २ हीन ३ हीनतमाः ४ ।

अन्ताः सर्वेऽप्यशुभा एवं शयनासनाद्येऽपि ॥ ५६ ॥

व्याख्या—यदि तत् क्षितदग्धादि देवाशो स्यात्तदाऽतिश्रेष्ठं, नरांशो तु श्रेष्ठं, असुरांशोऽधमं, रक्षोऽशोऽत्यधमं, तत्त-
दंशप्रान्तेषु तु सर्वेष्वपि अनिष्टमेव । यच्छः—

“ ह्य राक्षसांशिव्यथाऽपि मृत्यु, पुंजन्म तेजश्च मनुष्यभागे । भागेऽमराणामथ भोगवृद्धिः, प्रान्तेषु सर्वत्र भवत्यनिष्टम् ॥ १ ॥ ”

अत्र राक्षसशब्देन असुरा अपि संगृहीताः, अत एव हाथवा मृत्युरित्युक्तं असुराशो ह्य, राक्षसांशो तु मृत्युरित्यर्थः । श्रीकल्पपाख्यच्छेदग्रन्थ-
वृत्तो तु श्रीगुरुगच्छयोगवैख्येणार्थनिर्गतसाधूनामादौ तादृशच्छलासे एवमेव नवभागकल्पनया निमित्तज्ञानमुक्तं । तथाहि—

“ देवेषु उत्तमो लाभो माणसेषु अ मज्जिमो । असुरेषु अ गेलञ्जं (च) मरणं जाण रल्लसे ॥१॥ ”

एवं शयनेति शय्यादिष्वपि नवभागैरेवमेव फलमूढमित्यर्थः ॥

क्षिते दग्धेऽथ लिप्तेऽस्मिन् गोमयाञ्जनकर्दमैः । असुके भूरि मुक्तेऽल्पं फलमेतच्छुभाशुभम् ॥ ५७ ॥

व्याख्या—अस्मिन्निति वस्त्र परिधीयमाने इति शेषः । भूरीति यदि तद्वासोऽनाहतं तदा शुभाशुभं फल बहु सुके त्वल्पं । विशेषस्तु—

“ छेदाकृतिः श्रिये स्याच्छत्रादिसमा गतापि रक्षोऽंशे । काकोलूकादिसमा न देवभागाश्रिताऽपि पुनः ॥ १ ॥ ”

सुलभं स्वं भवेन्न्यस्तं निखातं दत्तमेव वा । मृत्युश्रुतित्रयादित्यलक्षुभेषु शुभेऽहनि ॥ ५८ ॥

व्याख्या—न्यस्तं स्थापनिकायां वाणिज्यव्यवसायादौ वा मुक्तं, निखातं भूम्यादौ, दत्तं व्याजेनार्पित, नष्टमज्ञानाद्गत तदपि वाक्शब्देन संगृ-
हीतं । शुभेऽहनीति कुजशनिवर्जवारे । विशेषस्तु—

“ ऋणदानमथादानं क्षिप्रघिण्यैविधीयते ” । तथा—

“ निधिलब्धिनविवर्धनमादित्याद्ब्राह्मणः करात् ऋणात् । द्वितये श्रवणत्रितयोत्तरासु मित्राधिदेवे च ॥ १ ॥ ”

नष्टं चतुर्भिरन्धाद्यैर्गच्छेत् पूर्वदिषु क्रमात् । तच्चाप्यते सुखाद् १ यत्ना २ तद्द्वौतैव ३ न साऽपि ४ च ॥ ५९ ॥

व्याख्या—सुखार्दिति आसन्नस्थाने इति शेषः । अन्धेषु सर्वं लभते, काणेषु त्वर्धमिति केचित् । द्विपादचतुष्पादेऽन्धेष्वपि दुःखेन लभ्यते, यानि तु त्रिपादत्वेन पादखलानि तेषु सुलोचनेष्वपि लभ्यते इति त्वन्धे ॥ अन्धादितिवमेवाह—

रेवत्यादिचतुष्केषु नामानि प्रतिभं जगुः । अन्ध १ माकेकरं २ चिह्नं ३ सुलोचन ४ मिति क्रमात् ॥ ६० ॥

व्याख्या—आकेकरं काणं । चिह्नं चिष्प-

दाक्ष । अत्र दिनशुद्धिकृत् प्राह—

“ रविरिच्छा छु ब्याला बारस,
तरुणा य नव परे शेर ।
तरुणेहिं जाह शेरहिं न जाह,
बाले भमइ पासे ॥ १ ॥ ”

अष्टाविंशति तक्षत्रनामानि		दिशा	लाभः
अन्ध	रेवती	रोहिणी	पुष्य
काण	अश्विनी	मृगशिर	अश्लेषा
चिह्न	भरणी	आर्द्रा	मघा
सुलोचन	कृत्तिका	पुनर्वसु	पूर्वाषाढा
		उ०फा०	विशाखा
		हस्त	अनुराधा
		चित्रा	ज्येष्ठा
		स्वाति	मूल
		श्रवण	उ०भा०
		उत्तर	उ०भा०
		पूर्व	धनिष्ठा
		दक्षिण	शतभि०
		पश्चिम	पूर्वाभा०
		अभावः	यत्नेन
			वृत्तान्त
			शीघ्र

न प्रेतकर्म कुर्वीत यमले सत्रिपुङ्करे । क्रूरमिश्रुवाद्रासु तथा मूलानुराधयोः ॥ ६१ ॥

व्याख्या—प्रकर्षेण इतो गतो भवान्तरं प्रेतस्तस्य कर्म लोकखंडं । यमले इति, पञ्चके तु तद्दर्शनं प्रागप्युच्ये । रविकुजवारौ चात्र त्याज्याविति

दिनशुद्धौ । अन्यत्र त्वेवम—

“ पुष्याश्विनीस्वातिहस्ता ज्येष्ठा श्रवणरेवती । एषु प्रेतक्रिया कार्या रविवारं विना बुधैः ॥ १ ॥ ”

तृतीय
विमर्श
कार्यद्वारे
प्रेतकर्मनि-
षेधनक्ष-
त्राणि ॥

॥१२५॥

मृते मातौ पञ्चदशमुहूर्तेनैव पुत्रकः । एकस्त्रिंशन्मुहूर्तैस्तु क्षेप्यः शेषैस्तु भैरुभौ ॥ ६२ ॥

व्याख्या—भानां पञ्चदशमुहूर्तमादि प्रागुक्तं । नेवेति अभिलिख्यपि न कार्यः पुत्रकः “अत्रह्यहं न कायव्यो” इत्युक्तेः । क्षेप्य इति
पुत्रकः कुर्यात्पुत्राणां व्याप्यः, मन्कारामरे मध्य एव क्षेप्यश्चेति रीतिः ॥

सर्पदष्टः सुपर्णेन रश्मिनोऽपि न जीवति । मूलाद्राभरणीयुग्ममघाश्लेषाद्विद्वैतैः ॥ ६३ ॥

व्याख्या—न जीवतीति शेषेण जीवतीत्यर्थः । मूलेत्यादि, विवेकविलासे त्वेवम्—

“मूलाश्लेषोमघाः पूर्वात्रयं भरणिकाश्विनी । कृत्तिकादर्श विशाखा च रोहिणी दृष्टमृत्युदाः ॥ १ ॥ ” तथा—

“निथयः पञ्चमी पण्ड्यष्टमी त्वमिका तथा । चतुर्दश्यप्यमावास्याऽहिना दृष्टस्य मृत्युदाः ॥ २ ॥

दृष्टस्य मृतये चारा भानुभौमशनैश्चराः । प्रातःसन्ध्यास्तसन्ध्या च संक्रान्तिसमयस्तथा ॥ ३ ॥ ” इत्यादि ॥

जातरोगस्य पूर्वार्द्रास्वानिज्येष्ठाहिभैर्मृतिः । भवेन्नरीरोगता रेचल्यनुराधासु कष्टतः ॥ ६४ ॥

मासान्मृगोत्तराषाढे विंशत्यह्नां मघासु च । पक्षेण तु द्विद्वैतये धनिष्ठाहस्तयोस्तथा ॥ ६५ ॥

व्याख्या—उत्तराषाढेति, अभिजिज्ञानरोगस्य मासद्वयेन मृत्युरारोग्यं चेति वृद्धाः ॥

भरणीवारुणश्रोत्रचित्रास्वेकादशाहतः । अश्विनीकृत्तिकारक्षीनक्षत्रेषु नवाहतः ॥ ६६ ॥

आदित्यपुष्याहिर्बुध्नरोहिण्यार्यमणेषु तु । सप्ताहोद्विह ताराया यदि स्यादनुकूलता ॥ ६७ ॥

व्याख्या—ताराया इति “शुद्धेऽप्यासूस्थिते रोगे” इत्युक्तेः ॥ अत्र प्रसङ्गान्मृत्युञ्जानं लिख्यते—

“आइषाद् घरेविमुअंगह, पनरहमाहि ठवे चिणु अंगह । बारह बाहिरि तस्स य दिज्जह, जीवियमरण फुडं जाणिज्जह ॥ १ ॥ ”

रव्याक्रान्तभसादौ दशवा भुजङ्गस्थापना यथा—स्थापना यथा नं. २.

अत्र ये ये ग्रहा येषु तेषु येषु स्युस्ते ते तेषु तेषु मेषु देयाः, ततो ऽर्कभाद्रोगिनामभं यावद् गण्यते । यथाघनाढीमध्ये प्रथमं १ नवमं ९ त्रयोदशं १३ एकविंशं २१ पञ्चविंशं २५ वा स्यात्तदा मरणं । यदि द्वितीयनाडीमध्ये द्वितीयं २ अष्टमं ८ चतुर्दशं १४ विंशं २० षड्विंशं २६ वा स्यात्तदा बहु-
छेदाः । यदि तु तृतीयनाडीमध्ये तृतीयं ३ सप्तमं ७ पञ्चदशं १५ एकोनविंशं १९ सप्तविंशं २७ वा स्यात्तदाऽल्पकलेशः । शेषद्वादशभेसु आरोग्यं । शुभाशुभग्रहवेधाच्च विशिष्य शुभाशुभं वाच्यं । यतिवह्नेसे त्वेवमेव चक्रमार्दीमादौ दत्त्वा स्थाप्यमूचे—
“ आद्राद्यैः पञ्चदशभिस्त्रीणि त्रीण्यन्तरा त्यजन् । त्रिनाडिकचक्रे चन्द्रा १ कर्क २ जन्म ३ वेधे न जीवति ॥ १ ॥ ”

त्रिनाडिकचक्रस्थापना यथा—नं. ३.

पुत्रसूचितत्रिनाडिकचक्रस्थापनेयम्—नं. ४.

रोगिणो जन्मक्रक्षस्य एकनाड्यां यदा शशी । तदा पीडां विजानीयादप्रहारिकीं ध्रुवम् ॥ २ ॥ ”

चन्द्रार्कजन्मेति, अयं भावः—‘सूर्येन्द्रोर्भं रोगिणश्चैकनाड्यां चेरस्यान्मृत्यु रोगकाले नरस्य’ इति । दिनशुद्धिग्रन्थे तु त्रयत्रयत्यागं विनाऽप्याद्रौदिकक्रक्षया-
पत्तं फलं चैवमूचे, तथाहि—
“ आई अहा मिंगं अंते, मज्जे मूलं पइट्ठिअं ।
रविदु जम्मनखत्तं, तिविद्धो न हु जीवई ॥ १ ॥ ”

ततश्च—“रविदुजम्मनखत्तं एकनाडीगयं जया ।
तया दिणे भवे मच्चू नन्नहा जिणभासिअं ॥२॥” केऽप्यत्रैवमप्याहुः—
“ रोगिणो जन्मक्रक्षस्य एकनाड्यां यदा रविः ।
यावदक्षं रवेर्भांग्यं तावत्कष्टपरंपरा ॥ १ ॥ ”

करप्रहास्तदाज्ये तु यदि तत्रैव संस्थिताः । तदाऽकाले भवेन्मृत्युः सत्यमीशानभाषितम् ॥ ३ ॥ ”
पतारन्यैश्च प्रकरोर्यैर्भाष्य क्रूरग्रहदशैन्दुप्रातिकूल्यतिथ्यादिक्लेशैर्वादिभिर्थास्त्राय रोगिणो मृत्युममयो निर्णयः ॥

भैषज्यसिद्धं मृगयाकृणानुराधाग्रनिष्ठाश्रुतिरेवतीषु । पुष्याश्विनीराक्षसहस्तचित्रापुनर्वसुस्वातिषु देहपृष्ठ्यै ॥६८॥

न्याख्या—शैषज्य रसायनादि । वारविशेषेऽनुक्तस्य सर्वत्र सौम्यचारा आद्याः, इह त्वर्कोऽपि, भैषज्यस्य तत्रोक्तेः । एवं ह्य १ गजकर्म २ पशुविधि ३ नाटक ४ वापी ५ कृपा ६ राम ७ बालनामस्थापन ८ चेदमकरण ९ हयवाहन १० वीजोसि ११ नगरादितोरणोच्छ्रय १२ सुरपूजादि १३ सर्वमंगल्यकर्मस्वपि विशेषानुक्ते सौम्यचारा रविवारश्च आद्या इत्युल्लम् ॥

स्नानमुल्लाघनस्येष्टं वारयोर्नैन्दुशुक्रयोः । ब्राह्मणौषणोत्तराश्लेषादित्यस्वातिमघासु च ॥ ६९ ॥

न्याख्या—उल्लाघन नीरुजीकरणं । वारेषु शुक्लेन्दू, भेषु ब्राह्मादीनि च त्याज्यानि । ५ (पौ)र्णभद्रे बुधगुरु, हर्षप्रकाशे शनिश्च त्याज्या उक्ताः ॥

अभ्यंगमर्ककुजजीवसितेषु पर्व-संक्रान्तिविष्टिषु विवर्जितयोगयुग्मे ।

कुर्याद् द्वि२ पञ्च सुजगत् दिक्ः० तिथि१५ शक्र१४ विश्व१३-संख्ये तिथौ च न कदाचन भृतिकामः॥७०॥

न्याख्या—अभ्यङ्गमिति स्नास्थेन तैलाभ्यङ्गयुत स्नानमित्यर्थः । पर्वण्यर्केन्दुग्रहणदीपोत्सवादीनि । संक्रान्तीति सूर्यसम्क्रमणद्विवसे । योगौ व्यतिपातवैष्ट्याख्यौ, वणसुकस्य तु व्यतिपातविष्टयोरपि न स्नाननिषेधः । उक्तञ्च—

“ रविमन्दारवारेषु विष्टौ वा व्यतिपातकै । स्नातव्यं वणसुकतेन शशिन्यशुभतारकै ॥ १ ॥ ”

सुखीतानं नवं दस्वा शुभेऽहि ध्रुवचान्द्रभे । पुनर्वसुकरश्रोत्रेरेवतीनां द्वयेषु च ॥ ७१ ॥

न्याख्या—द्वयेष्विति, एवमष्टौ भाति ॥

राजावलोकनं कुर्यान्मृदुक्षिप्रध्रुवोडुभिः । वासवश्रवणाभ्यां च सुधीः सर्वार्थसिद्धये ॥ ७२ ॥

व्याख्या—राजेति, यो यस्य स्वामी स तस्य राजा ॥

गजवाजिकर्म नेष्टं रौद्रे पूर्वो ३ तरा ३ विशाखासु । भरणित्रितयाश्लेषाद्वितयज्येष्ठाद्वयेषु तथा ॥ ७३ ॥

व्याख्या—गजानां कर्म शान्तिकवन्तकर्तनादि । अश्वानां शान्तिकनीराजनादि । रौद्रे इत्यादि शेषेषु तु कार्यमित्यर्थः । सामान्योक्तेऽपि चाय विशेषो इत्यर्थः—“ अश्विनी १ पुनर्वसु २ पुष्य ३ हस्तप्रयेषु ६ गजानां, तथाऽश्विनी १ मृग २ पुनर्वसु ३ पुष्य ४ हस्त ५ स्वाति ६ धनिष्ठा ७ शतभिषक् ८ रेवती ९ ज्वश्राना च कर्म कार्यमिति ” ॥

गवां स्थानं च यानं च प्रवेशश्च न शस्यते । तिर्यौ भूताष्टदशांख्ये श्रोत्रचित्राष्टवे च भे ॥ ७४ ॥

व्याख्या—गवामित्युपलक्षणत्वाद् गजतुरगमहिष्यादीनामपि । स्थानमिति बन्धनार्थं स्थानकरणं यानं गोचरादौ । प्रवेशो गृहादौ । भूतेति चतुर्दशी ॥

ऋयविक्रयौ न हि गवां हस्तज्येष्ठाश्विनीधनिष्ठाभ्यः । अन्यत्र पौषणवारुणराधादित्यद्वयेभ्यश्च ॥ ७५ ॥

व्याख्या—अन्यत्रेति हस्तादिवेव कार्यावित्यर्थः । अपि च—

“ तीक्ष्णेषु पशुं दमयेत् दारुण्य न ध्रुवेषु संग्राह्यम् । पशुपोषणं विधेयं चरेषु दीक्षा रतं मृदुषु ॥ १ ॥ ” इति लङ्घः ॥

लस्य वाहनारंभं न हि कुर्वीत कर्हिचित् । पूर्वसु कृत्तिकासार्पज्येष्ठाद्र्भरणीषु च ॥ ७६ ॥

व्याख्या—वाहनारंभमिति प्रथमं हलेन मूस्युल्लेखनम् ॥ क्षेत्रारंभदिने किं न ग्राह्यमित्यत्रार्थं हलचक्रमाह—

हलचक्रेऽर्कमुक्ताद्भ्रात्रयं नेष्टं शुभं त्रयम् । त्यजेन्नव शुभाय स्युः कृषौ भानि त्रयोदश ॥ ७७ ॥

व्याख्या—अर्कमुक्तादिति अर्केण मुक्त्वा मुक्ताद्भ्रात्र्याद्याविशतिभानि हलचक्रं एवं स्थाप्यानि । तथाहि—

“ लाङ्गलं दण्डिका यूपं योत्रद्वयसमन्वितम् । हलं न्यस्य लिखेन्नानि रविणा मुक्तचिष्यतः ॥ १ ॥ ”

दण्डिकाहल्युगानां द्विद्वयन्तेषु त्रयं त्रयम् । योत्रयोः पञ्चके न्यस्य गणना चक्रलोहले ॥ २ ॥ ”

अथ चाश्विनीं सुक्तं प्रकल्प्य, भरणीस्थाकं कल्पनया हलचक्रस्थापना यथा—

रा ध श्र लक्ष्मी.

लक्ष्मीभउपूमज्ये

भरणी-
स्थाकं
चक्र
दण्डिका
स्थापना
मपूवहचि
लक्ष्मीयोत्र

रे उ पू स्वामिनो भयम्
शश्विनीं सुक्तं प्रकल्प्य
कल्पनया हल-

गगां हानिः रो मृ आ

लांगल स्वामिनो भयम्

उ पु अ
यूपलक्ष्मी

ततश्च—“दण्डिकास्थे गर्वा हानिर्यूपस्थे स्वामिनो भयम् ।
लक्ष्मीलांगलयोत्रस्थे क्षेत्रारंभद्विदर्शके ॥ १ ॥ ”

इति नरपतिजयचर्याया । अत एव त्रयं नेष्टमिति, दण्डिकामूलस्थं
त्रयं नेष्ट, तदग्रे हलाशःस्थत्रयं शुभ, दण्डिकासुखयूपग्रान्तद्वयसत्त्वानि नव
त्यजेत्, शेषाणि त्रयोदश भानि योत्रद्वयहलशीर्षस्थानि शुभानि । उक्तञ्च
व्यवहारप्रकाशे—

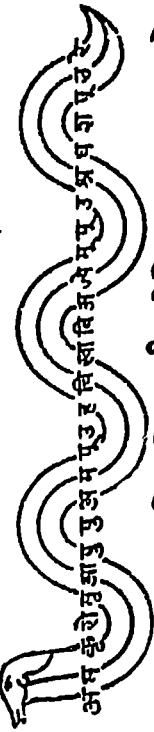
“ पूष्णो सुक्तभतस्त्रयं न शुभदं श्रेष्ठं चतुर्थात्रयम्,
न श्रेष्ठ त्रितयं च सप्तमभतो द्विभाच्छुभं पञ्चकम् ।
सीरेऽन्व्यं त्रितयं न पञ्चदशतोऽप्यष्टादशात् पञ्चकं,
श्रेष्ठं नैव शुभ त्रयं च विकृतेः २३ षड्विंशतेः सत्रयम् ॥१॥ ”

बीजोक्तौ प्रतिषिद्धानि पूर्वाभरणीद्वयम् । सापर्पादित्यश्रुतिद्वेष्याविशाखावारुणान्यपि ॥ ७८ ॥

व्याख्या—प्रतिषिद्धानीति, शेषेषु ए सर्वबीजानामुक्तिः शुभतरा स्यादित्यर्थः । परं पूर्वोक्तचक्रशुद्धे शेषमेध्विति श्रेयमिति रत्नमालाभाष्ये । विशेषस्तु—

“ स्थाप्योऽह्निः सूर्यमुक्ताद्भ्रिनाड्येकान्तरक्रमात् । मुखे त्रीणि गले त्रीणि भानि द्वादश चोदरे ॥ १ ॥
वेदाः ४ पुच्छे वहिः पञ्च दिनभाच्च फलं वदेत् । क्ष्वेडमक्षनमन्त्रासिः क्रमाच्चिष्कणतेतिभीः ॥ २ ॥ ”

मुखस्थे त्रिके द्वेडं सस्यानामवृद्धिः स्यात् । गोलस्थे त्रिकेऽञ्जनमङ्गारद्वपातः । उदरस्थे द्वादशके वृद्धिः । पृच्छस्थे चतुर्के निलान्हुलता बग-
सरमिति यस्य नाम । बहिःस्थे पञ्चके मूपकादीतीनां भी । त्रिनाडीरुफणिचक्रस्थापना यथा— न ५

इद वीजोसिद्धिनर्क्षे विचारंमिति रत्नमालाभाष्ये । ब्यवहारप्रकाशेऽप्युक्तम्—

“ अर्कभुक्ताष्टमाश्रीणि द्वादशाच्च त्रयं शुभम् ।

वीजोमौ पौडशात्रीणि एकविंशत्तथा त्रयम् ॥” इदं द्वादश शुभानि शेषाण्यशुभानि॥

कृषिरूचे सूर्यर्क्षादिषु ५ कु १ रसे ६ न्द्र १ त्रि ३ भू १ रसे ६ न्द्रु १ युगेः ४ ।

असुख १ सुख २ मध्य ३ लाभा ४ रति ५ मध्या ७ र्थ ८ दुःख ९ कृत्कमशः ॥ ७९ ॥

व्याख्या—अत्र कृषिचक्रे षानिचक्रवदनुक्तोऽपि नराकारोऽभ्यूह्य, ततो सुखादिनस्थानेषु सूर्यभाटारभ्याष्टाविंशतिमान्येवं स्थाप्यानि, यथा—

जलाशयं न कुर्वीताश्विनीभरणिमिश्रभैः । आजपादश्रुतिस्वाति भाग्यदारुणभैस्तथा ॥८०॥

व्याख्या—जलाशय चापीकृपतडागादिक । आजपाद पूर्वभाद्रप्रदा । भाग्यं भगवैवत पूर्वफल्गुनी । दारुणान्यश्लेषादीनि॥

न वृक्षरोपणं कुर्यात्क्रूराद्रादिल्ववह्निभैः । अश्लेषामारुनज्येष्टाथनिष्ठाश्रवणैरपि ॥ ८१ ॥

व्याख्या—आदित्य पुनर्वसु । मारुतं स्वाति ॥

नृत्तं मैत्रे स्याद्धनिष्ठाद्वये वा, हस्तज्येष्ठापुष्यपौष्णोत्तरे ३ वा ।

संधानाद्यं नाचरेत्किं च सुव्रत्वा. धिष्यं क्रूरं दारुणं वारुणं वा ॥ ८२ ॥

व्याख्या—उत्तरास्तिक्र. । पपु नाटक कर्तुं शिक्षितु वा प्रारभ्यते । संधानाद्यमिति मदिरादिकं नाचरेत्त कार्यमित्यर्थः ॥

इत्युक्तान्यत्र विमर्शे नामग्राहमेतान्युपयोगीनि कार्याणि । सन्ति चान्यान्यपि शुभाशुभानि कार्याणि । तेषामयं संक्षेपः पूर्णमद्रोक्तः—

“ रित्तानिहि असुहृजोगे कुरविलगाह कूरवारे अ । आयरह कसिणपखं असुहे अन्नत्थ विवरीअं ॥ १ ॥ ”
अत्र ‘कूरविलगाह ति’ यल्लभ कूरपड्वगं कूरप्रहाध्यासित कूरदणं वा, आदिसाब्दात्रक्षत्रेण्वपि नीक्षणोमसिश्रेणु क्रूरप्रहाध्यासितेषु पातोपग्रहाविहतेषु
गा । ‘कूरवारे अ’ ति चगन्दान् कूरप्रहोराया कूरकरणे च विष्टयाख्ये । “अन्नत्थ विवरीअं ति” शुभे कार्ये तिध्यादीनि सर्वाणि शुभान्येवावर्णी-
कानि । लभमपि शुभपुर्णं शुभप्रहाध्यासित शुभदष्ट वा । भान्यपि कार्यानुसारेण चरलघुमृदुध्रुवाणि सौम्यग्रहाध्यासितानि आद्याणीत्यर्थः । न चेत्तेषु
ऽस्मिन् विमर्शे मौञ्जीवन्धाद्यग्निपरिग्रहान्तकार्याणामग्नेतनविमर्शे च यात्रायाः वास्तुनिवेशप्रवेशयोश्च सूत्रकृतं लभवलान्युक्तानि । येषु तु नोक्तानि तेष्वेवं-
“ शुकेज्ययोर्वलवतोः शेषेण्वलेषु पुं प्रसवयोगे । द्विपदे लशे शीर्षोदयिनि च गुरुशुक्युतदष्टे ॥ १ ॥
यद्वा त्रिकोणकेन्द्रस्थितयोरनयोः स्वजन्मलग्ने वा । लशोपचयोगे चन्द्रे ऋतौ सुतार्थी भजेद्भार्याम् ॥ २ ॥ ”
अत्र पुं प्रसवेति पुं प्रसवयोगे जातकोक्तः । स चैवम्—

“ विपमर्शे विषमनवांशस्थिता गुरुशशांकलशार्काः । पुंजन्मकराः समभेषु योषितां समनवांशगताः ॥ १ ॥
वलिनौ विपमोऽर्कगुरु नरं स्त्रियं समग्रहे कुजेन्दुसिताः । लग्नाद्विषमोपगतः शनैश्चरः पुत्रजन्मकरः ॥ २ ॥ ” इत्याधानम् १ ।
सीमन्तकर्म पुरुषे लग्नेऽंशे च त्रिकोणकेन्द्रस्थे । जीवे त्रिकोणकेन्द्रव्ययाष्टमेवशुभरहितेषु ॥ ३ ॥ इति सीमन्तकर्म २ ।
गुरौ भृगौ वा केन्द्रस्थे मिश्रतीक्ष्णोग्रवर्जिते । जातकर्म शिशोः कुर्यान्नामविन्यसनं तथा ॥४॥ इति जातकर्म ३ नामस्थाने ४ ।
कर्णवैधः शुभे लग्ने सौम्यग्रहविलोकिते । क्रूरोज्झिते च लाभत्रिसंस्थेः सौम्यग्रहैः शुभः ॥ ५ ॥ इति कर्णवैधः ५ ।
अन्नप्राशनलग्ने मूर्त्यादिस्थे ग्रहे फलमेवम्—

क्षोणे चन्द्रे भिशुः संपूर्णं सत्रदश्च यज्वा स्यात् । झेज्यसितैर्लशस्थैर्नीरुक्कूरैर्महाव्याधिः ॥ ६ ॥
निघनत्रिकोणकेन्द्रान्त्यगैः फलं तद्यदेव तनुगेषु । लग्नात् षष्ठाष्टमगश्चन्द्रोऽनिष्टः शुभयुतोऽपि ॥ ७ ॥ इति पूर्वानाम् ६ ।

क्षौरं शुभकरमिष्टैः केन्द्रस्थैर्नो शुभं ग्रहैः क्रूरैः । द्वादशघनत्रिकोणाष्टौर्भवेदसुखवृद्धिकरम् ॥ ८ ॥ इति क्षौरम् ७ ।
 चूडा शुभाय क्षुरकर्मभेषु, सौम्येषु केन्द्रे म्रियते कुजेऽखात् । क्षीणे क्षयायोहपतौ जराय, भातुः सुतस्तस्य च पङ्कगुताप्त्यै ॥९॥ इति चोक्तम् ८ ।
 सौम्यैर्दशमोपगतैर्लग्ने चन्द्रात्मजे गुरौ वाऽपि । विद्याशिल्पारम्भौ जीवेन्दुजवर्गगे चन्द्रे ॥ १० ॥ इति विद्या ९ शिल्पारंभौ १० ।
 बुधे विलग्ने शशिनौ शुभेषुदयवर्तितेषु । बुधेः शुभैर्नृत्यं काव्यं चारभ्यते बुधैः ॥ ११ ॥ इति नाट्य ११ काव्यारंभौ १२ ।
 शीतांशौ बुधराशिस्ये शुभेषुदयवर्तितेषु । मंत्रादिग्रहणं कार्यं हित्वा पापग्रहोदयम् ॥ १२ ॥ इति मंत्रादिग्रहणम् १३ ।
 पित्र्येशयाम्यमूलेन्दुमेषु शुद्धेऽष्टमेषु च । वेतालसिद्धिः पाताले भृगौ ज्ञे कुमलग्रगे ॥ १३ ॥ इति वेतालमंत्रादिसाधनम् १४ ।
 हिलुकेऽर्के गुरौ लग्ने धर्मारंभो रवेदिने । गुरुशलग्रवर्गे वा शुभारंभास्तयोर्वले ॥ १४ ॥ इति धर्मारंभ १५ नन्धादिके १६ ।
 मोक्षार्थिनां च दीक्षा स्थिरोदये कर्मगे त्रिदशपूज्ये । पापैर्धर्मप्राप्तैर्वलहीनैः प्रव्रजितयोगे ॥ १५ ॥

अत्र प्रव्रजितेति चतुरादिभिर्ग्रहैरेकस्थानस्थैः प्रव्रज्यायोगः । तथा जन्मनि यत्र राशौ चन्द्रस्तदाशीशोऽन्यग्रहैरष्टः सन्, शक्तिं पश्येत्तदा प्रव्रज्यायोगः । यदि वा तद्वाहीनां तथाविध शनिः पश्येत्तदापि प्रव्रज्यायोगः ॥ इति दीक्षा १७ ।

पूर्णे चन्द्रे वेदम ४ गेऽर्केऽम्बर १० स्थे जीवे लग्ने वाकपतेर्वासरे च ।

श्रीमन्त्यायुष्याणि कार्याणि कार्याण्युक्तस्तस्मिन्नेव राज्याभिषेकः ॥ १६ ॥ इत्यायुष्यकार्याणि १८ ।

वक्रग्रहणं कुर्यात् क्रूरैस्त्यक्ताष्टमात्तमैर्लग्ने । उपचयमेषु च सद्भिर्दृष्ट्विन्दुवुपचयस्थे ॥ १७ ॥ इति वक्रग्रहणपारः १९ ।
 औषधसेवा विहिता शुभाय बलवत्सु सौम्यखेटेषु । निधनान्धसप्तसरिपुलकते क्रूरे विना रिष्टम् ॥ १८ ॥

विना रिष्टमिति रिष्टयोगा जावकोक्तास्तदभावे इत्यर्थः । इत्यौषधसेवा २० ॥

लग्ने चरे केन्द्रगते च जीवे, क्रूरे दिने रिक्तितथौ क्लेशेन्दौ ।

केन्द्रत्रिकोणोपगतैश्च पापैः, खानं हितं रोगविमुक्तिकाले ॥ १९ ॥ इति नीरुक्खानम् २१

भौमे विद्याकरे वा दशमायगते शुभग्रहविलग्ने । विद्यायुधोपजीवी योनिवशादाश्रयेदीशम् ॥ २० ॥

योनिवशादिति श्रृणु ऋभिल्यादिकं योनियंरं लक्ष्मणार्थः । इति नृपादिसेवा २२ ॥

लग्नस्थिते शुभे शुद्धेऽष्टमे धिष्ये स्वयोनिके । रक्षावृद्धिः क्रयश्चापि पशूनां शोभनो भवेत् ॥ २१ ॥

स्वयोनिके इति उरूना योऽन्योऽश्वद्विपेयादिना यः पशुस्तद्योनिके नक्षत्रे । इति पशुकर्म २३ ॥

शैर्धत्व्ये पापानां शुक्लेन्दुवले गुरो विलग्नस्थे । चन्द्रे जलराशिस्थे कुर्यात् कृपिकर्मवीजवृक्षोसोः ॥ २२ ॥ इति कृपिकर्म २४ बीज २५ वृक्षोससः २६ ।

तोयानां कर्माणि प्रोक्तानि बुधोद्गमे गुरोरुदये । चन्द्रे जलचरराशौ रव १० स्थसिते दुर्वैल्लशुभैः ॥ २३ ॥ इति जलाभयादि २७ ।

शुभदा यद्दयोरचरैः सौम्यैर्लगाश्रवित्ताभगतैः । ऋरैर्व्ययाप्रवर्जं विपणिः सेन्दो सिते लग्ने ॥ २४ ॥ इति विपणिः २८ ।

चित्तप्रयोगकालश्चरोदये पुत्रधर्मकेन्द्रेषु । शुभयुक्तेष्वथ निधने ग्रहरहिते शोभनः प्रोक्तः ॥ २५ ॥ इति वित्तप्रयोगः २९ ।

दशमैकादशे लग्ने वित्तकेन्द्रत्रिकोणैः । शुभैः पण्यस्य कर्मोक्तं वर्जयित्वा घटोदयम् ॥ २६ ॥

दशमैकादशे इति स्वजन्मराशौर्जन्मलग्नद्वेति शेषः । पण्यं भाण्डं रिक्तकुम्भधारिपुरुषरूपत्वात् कुम्भलग्नस्य वर्जनम् । इति क्रयविक्रयो ३० ।

चन्द्रोदये तद्विषसे केन्द्रे ज्ये रससंग्रहः । स्तेयस्य समयो लग्ने बुधे भौमे नभःस्थिते ॥ २७ ॥

अत्र चन्द्रोदये इति लग्नस्थे चन्द्रे । केन्द्रे ज्ये इति केन्द्रस्थे गुरो । इति रससंग्रह ३१ स्तेये ३२ ॥ किं बहुना ?

व्ययनैघनसशुद्धौ सदष्टोपचयोदये । सर्वारम्भेषु संसिद्धिश्चन्द्रे चोपचयस्थिते ॥ २९ ॥

सदष्टोपचयोदये इति, इष्टपुंसो जन्मलग्नजन्मराशौर्बोपचयस्था ये राशयस्तेषु लग्नस्थेषु ।

मायः शुभा न शुभदा निधनव्ययस्था, धर्मान्यधीनिधनकेन्द्रगताश्च पापाः ।

सर्वार्थसिद्धिषु शाशी न शुभो विलग्ने, सौम्यान्वितोऽपि निधनं न शिवाय लग्नम् ॥ ३० ॥

अत्र निधनमिति, इष्टपुंसो जन्मलग्नजन्मराशितो वाऽष्टमं लग्नं कापि कार्यं न ग्राह्यमित्यर्थः ॥ कूरकर्म पुनरेवम्—

अभिचारविधिवलवाञ्छन्द्रे क्रूरस्य योगवर्गव्ये । रिपुनिधने लभस्थे रिष्टयोगे बुधे बलिति ॥ ३१ ॥

अभिचारो मंत्रादिनोबाटनं । रिपुनिधने इति, रिपोर्जिघासितस्य जन्मलग्नाजन्मराशेर्वा शोऽष्टमो राशिस्तस्मिँल्लग्नस्थे सति इत्यादि । एषु यानि निरवष्टकर्मणि तानि शुभेच्छुभिरादरणीयानि, यानि तु धर्मबाधकानि तानि पापभीरुभिः परिहरणीयानि, न च सावद्यप्रवृत्तेभ्यः प्रकृषणीयानि ॥

॥ इति कार्यद्वारम् ॥ ७ ॥

॥ इति श्रीमति आरम्भसिद्धिवातिके कार्यपरीक्षात्मकस्तृतीयो विमर्शः ॥ ३

श्रीसूरीश्वरसामुन्द्रगुरोर्निःशेषशिष्याग्रणी-र्नच्छेन्द्रः प्रमुरत्नशेखरगुरुर्देदीप्यते साम्प्रतम् ।
तच्छिष्याश्रवहेमहंसरचितस्यारंभसिद्धेः सुधी-श्रृङ्गाराभियवातिकस्य शिवहृक् ३ संख्यो विमर्शोऽभवत् ॥ १ ॥

॥ चतुर्थो विमर्शः ॥ ४

॥ अथ गमद्वारम् ॥ ८

अथ गमद्वारं वदन्नादौ प्रस्थानविधिमाह—

प्रस्थानमन्तरिह कार्मुकपञ्चशत्याः, प्रादुर्धनुर्दशकतः परतश्च भूत्यै ।

सामान्य १ मांडलिक २ भूमिभुजां ३ क्रमेण, स्यात् पञ्च सप्त दश चात्र दिनानि सीमा ॥ १ ॥

व्याख्या—प्रस्थानं प्रसिद्धं, यतिकल यात्रासुहूर्त्तसाधनाय क्रियते, तत्करणे च तिथिवारनक्षत्राणि तान्येव ग्राह्याणि यानि यात्रायां वक्ष्यति । तत्र राजादिराचार्यादिश्च स्वयं देहेन कुर्यात् छत्रधनुःस्वखड्गशयनासनायुधसन्नाहदर्पणादि प्रास्थानिकमक्षतमालापुस्तकादि वा वस्तु, गन्धाचीदिपूर्वं प्रस्थापयेत् श्वेतवस्त्राद्यपि, न तु कृष्णजीर्णादि, नापि शंखमधौपधलवणस्नेहगुडोपानत्प्रभृति अन्यदप्युपहतं वस्तु वा । कार्मुकेति चतुर्विंशत्यङ्गुलमानैश्चतुर्भिर्हस्तैर्धनुः । प्रस्थानं याता दक्षिणपार्श्वे साधनीयमिति द्रुढाः । सामान्येति, भूमिभुजो महानृपाः, मांडलिका मंडलेशा, ताभ्यामन्ये ये ते समाना एव, प्रस्तावादन्योऽन्यमिति स्वार्थे यणि सामान्याः, वाचस्पतिमते पुच्छिगोऽयं शब्दः । दश चेति महानृपः प्रस्थानं प्राप्त एकत्र स्थाने दशाहं नोच्छेत्त दशदिनमभ्य एव पुरस्तात्प्रयाण कुर्यादित्यर्थः । एवं पञ्च सप्तेत्यत्रापि भाव्यं । अथ कार्यवशात्तिष्ठेत् प्रास्थानिकं वा स्थापयेत् तदा पुनरन्येन सुसुहूर्त्तेन प्रस्थानकोदम्रतश्चलेत्, न तु प्रथमसुहूर्त्तवलेन । विशेषस्तु—कतरदप्युद्विष्टस्थानं प्रति सुलग्नसुहूर्त्तं प्रस्थितो नृपादिर्बहूनि प्रयाणानि गावा क्वचिदेकत्र प्रदेशे चेत्तिष्ठति, तत्र परमतान्येवं—“यदि क्वचिद् पथि त्रिदिनीं स्थितस्तदाऽग्रे पुनरन्यसुहूर्त्तबलं गृहीत्वा चलनीयमिति” गौतमः । पञ्चाहस्थिता-विस्त्रिः । सप्ताहस्थिताविति व्यवनः । लघ्वोऽप्याह—

“ योधानामविरोधेन तोयेन्धनवशेन वा । ज्यादिरात्रोषितां सेनां पुनर्भङ्गेण योजयेत् ॥ १ ॥ ”

परमेतानि मतान्ययुक्तानि । यतः प्रथमे सुनिश्चिते क्लेशे प्रस्थितो यावत्स्वपृहं नायाति तावत्तदेव लभ्यमिति बहुनां सम्मतं मतमिति रत्नमालाभाष्ये । तथा एकैकं सुसुहूर्त्सुलग्नेन प्रस्थित एकामेव यात्रा कृत्वा पश्चान्निवर्तत, न तु प्रथमलग्नसुहूर्त्सुत्तैर्बलेनैव द्वितीयामपि यात्रां कुर्यात् । यच्छुः—“संसाध्यैकां यात्रां वीर्यादवहीयते ब्रह्मः सर्वः” । नौप्रस्थान त्वंधं व्यवहारसारे—

“ रेवत्यां तु समुत्थानं श्रेष्ठं स्वामिहितावहम् । अश्विन्यां गतगामित्यं नौर्भवेद्ब्रह्मरत्नमृत् ॥ १ ॥

अनुराघामृगे चैव घनिष्ठा हस्तवैष्णवे । प्रस्थापयेत्ततो नावं सर्वकामसमुद्भये ॥ २ ॥

पूर्वाफल्युनीसौम्ये च हस्तचित्रासु वैष्णवे । वादित्रमङ्गलैश्चापि पोतं संचारयेज्जले ॥ ३ ॥ ”

प्राक् सीमारुथनेन पञ्चमेऽह्नि चलनीयमेवेत नियमित । अथ यात्रार्हाणां नवनक्षत्राणां मध्यात् यैर्नक्षत्रैः कृतप्रस्थानेन पुंसा पञ्चम्यो दिनेभ्योऽर्वांगपि चलनीय तान्याह—

श्रुतौ तदहरन्येद्युर्धनिष्ठापुष्यपौषणसे । तृतीये मैत्रमृगंगयो हस्तेन तुर्थेऽहनि ब्रजेत् ॥ २ ॥

व्याख्या—चेत् प्रस्थानं श्रवणे कृतं तदा तद्दिन एव प्रस्थानादप्रतश्चलनीय । तदहरित्याधारस्य “ कालाध्वभावे ” त्यनेन कर्मत्वे द्वितीया । अन्येद्युरिति अन्यत्र द्वितीयेऽह्नि अन्येद्युः, “ पूर्वांपराधरोत्तरादेद्युस् ” इत्याद्युम् प्रत्यये “अधपूसु” इत्यव्ययत्वं । तुर्थेऽहनीति पारिशेष्यादश्विनीपुनर्वस्वोः कृतप्रस्थानेन पञ्चमदिनेऽप्रतश्चलनीयमेव, एव सप्ताहदशाहयोरपि यथासप्रदायमर्वादिन्दनितियमोऽभ्यूहः ॥ प्रस्थाने समयशुद्धिमाह—

यात्रा दिनतिथिताराचलशुद्धौ मृगकरानुराधासु । अश्विनपौषणधनिष्ठाश्रुत्यादित्यद्वये श्रेष्ठा ॥३॥ व्याख्या—दिनेति ।

“ रथच्छत्र १ मन्मच्छत्रं २ पर्यंपचणं ३ तथा सनिगायं ४ । सुरथणु ५ परिवेस ६ दिसादाहाह ७ जुभं दिणं दुहं ॥ १ ॥ ”

इति हर्षप्रकाशे । अत्र दुहमिति प्राचुर्यं विनेति मर्वत्राम्यूह, एतद्वहितत्वे दिनशुद्धिः स्यात् सौम्यवारेण वा । यदुक्तं—

“ गमनेऽक्रद्वियो वाराः क्रमशः कुर्वते फलम् । नैःस्वयं १ धनं २ रुजं ३ द्रुग्ं ४ जयं ५ चैव श्रियं ६ वधम् ७ ॥ १ ॥ ”

इति श्यमभारमारे । राजादीनां तु रविचारोऽपि शुभ इति व्यवहारप्रकाशे । तथा—“पडिवहनमष्टमिचउत्सीसु गमणं करे न बुहवारे” इति हर्षप्रकाशे । यद्वा—

“ चंद्राद्या द्विगुणा मासा वर्तमानदिनेर्युताः । सप्तभिस्तु द्वरेद्भागं यच्छेष तद्धिनं भवेत् ॥ १ ॥
श्रीद्विन. ? कलह २ श्रंन नन्दनः ३ कालकर्णिका ४ । धर्मः ५ क्षयो ६ जयश्चेति ७ दिना नामसदृक्फलाः ॥ २ ॥ ”
इति गणिगणने । तिथीति पक्षच्छिद्रावमफलुदुग्धकूरास्यतिथीना त्यागतिथिशुद्धिः, पूर्णिमायां न गन्तव्यं,
यदि कार्येण भवेत् इति व्यवहारसारे । तारेति, यदुक्तं—“जन्माधानान्विता” इत्यादि । ताराबल च यात्रायामवश्यं प्राप्तं । श्रेष्ठेति अभिलिख्यपि
यात्रा भेष्टे । यल्लक्षः—“अभिजिति कृतप्रयाणः सर्वार्थान् साधयन्नियतम् ” । विशेषस्तु—

“ दसमि तेरसि पंचमि वीथगो, भिगुसुओ गमणोऽतिसुहावहो । गुरुपुणव्वसुप्पुस्सविसेसओसयभिसा अणुराह बुहे तथा ॥ १ ॥ ”
इति दिनशुद्धौ । तथा चन्द्रसत्कगोचरादेः शिवशुभेत्याद्युक्तदिनरात्रिशुद्धौर्त्ताना लग्नस्यापि च बलं संभवे शक्यमेव । यदुक्तं—
“ पक्षि कुसलुलगि तिहि कज्जसिद्धिलाभं मुहुत्तओ होइ । रिब्वेणं आरुग चंदेणं सुखसंपत्ती ॥ १ ॥ ”
इति दिनशुद्धौ । तथा—“तिथ्यादिगुणाः सर्वे शुभेन लभ्यन्ते ” इति लक्षः ॥

मध्या तु ध्रुवपूर्वाज्येष्ठाद्वयवारुणेषु यात्रा स्यात् । निन्द्याद्राभरणीद्वयचित्रात्रयसार्पत्रेषु ॥ ४ ॥
व्याख्या—मध्येति पृतानि दश भानि नेष्टानि नाप्यनिष्टानीति भावः । निन्द्येति यतः “कृतप्रयाणोऽष्टास्वेषु कदाचिन्न निवर्तते” इति व्यव-
हारसारे । नारचन्द्रे तु ‘ज्येष्ठासूक्तयोः श्रेष्ठा, धित्रास्वातिश्रवणधनिष्ठासु मध्या, उत्तरात्रये च निन्द्या यात्रा’ इत्युक्तं, विशेषस्तु—

“ अशुभे मे शुभे घञ्चे दिवा यात्रादि साधयेत् । शुभे मे त्वशुभे घञ्चे रात्रौ यात्रादि साधयेत् ॥ १ ॥ ”
यतः—“नक्षत्रं बल्यद्रात्रौ दिने बलवती तिथिः ” इति लक्षः ॥ अथ भविष्योपायात्रायै दिनांशान्तियमसाह—

न दिवाद्ये ध्रुवमिश्रैस्तीक्ष्णैर्मध्येऽथ लघुभिरन्त्येऽंशे । अंशेष्विति रात्रेरपि मैत्रो १ ग्र २ चरै ३ न भैर्यात्रा ॥५॥
व्याख्या—त्रिभागीकृतस्य दिवसस्याद्येऽंशे ध्रुवमिश्रभैर्यात्रा न कार्येत्यादि, इति त्रिभागीकृतया रात्रेराद्येऽंशे मैत्रमेतु यात्रा न कार्या । उग्रमेतु
द्वितीयेऽंशे, चरमेतु तृतीयेऽंशे चेति । यल्लक्षः—

‘घनहानिर्मृत्युर्वा नियतो भङ्गः पराजयश्चैव । यस्मादिभिः कालैः प्रायेण विवर्जयेत्तस्मात् ॥ १ ॥’ अस्य वक्ष्यमाणपरिघस्य चापवादमाह—

सर्वदिग्द्वारकौ पुष्यहस्तौ, मैत्राश्विनी युतौ । तावेव सर्वकालीनौ मृगश्रुतिसमन्वितौ ॥ ६ ॥

परिघयन्त्रं

व्याख्या—सर्वासु दिक्षु त्रिदिक्षु च द्वारं ययोस्तौ, एषु परिघो भदिक्शूल च न स्यादित्यर्थः । “श्रवणरेवत्यावपि सर्वदिग्द्वारके” इति नारचन्द्रे । सर्वकालीनाविति एषु भेषु ‘न दिवाद्ये’ इत्यादि न प्रयोज्यमित्यर्थः । दिनशुद्धिकृता तु दिग्गयात्रायां षड्भाना सर्वकालीनत्वमूचे । तथाहि—

“ पुष्वदिसि सव्वकालं रिद्धिनिमित्तं विहारसमयस्मि ।

पुस्सस्सिणिमिगहत्था रेवहसवणा गहेअव्वा ॥ १ ॥ ”

अथ यात्राया दिग्शुद्धिं वदन् परिघमाह—

सप्त सप्त गमने वसुक्कक्षादुत्तराप्रभृति दिक्षु शुभानि ।

वह्निवायुपरिघोऽत्र न लंघ्यो, मध्यमानि तु मिथः स्वदिशोः स्युः ॥ १ ॥

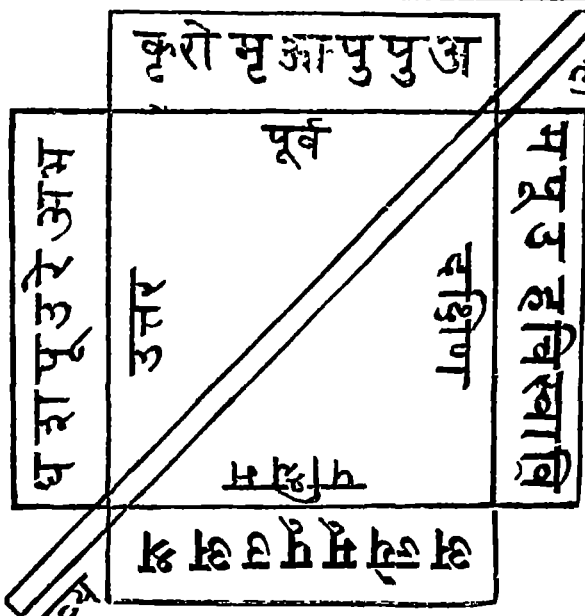
व्याख्या—वसुक्कक्षं घनिष्ठा, तत आरभ्य सप्त सप्त भान्युत्तरादिचतुर्दिक्षु गमने शुभानि । अथ भावः—पूतानि सप्त सप्तोदीच्यादिदिग्द्वारकाणि । तथाहि—घनिष्ठादिसप्तमान्युत्तरद्वारकाणि, कोऽर्थः ? एषु भेषुदीच्या यात्रा शुभेति श्रीस्थानाङ्गचन्द्रप्रक्षसिद्ध्यादिषु । एव कृत्तिकादि-मघाद्यजुराधादीनि त्रीणि भसप्तकानि क्रमात् पूर्वदक्षिणपश्चिमदिग्द्वारकाणीत्यतोऽस्मिन् भसप्तकत्रये क्रमात् पूर्वादिदिक्षु यात्रा शुभा । अत्रेति गमने । वह्निवायविति मसरेखचक्रवच्चतुर्दिक्षु कृत्तिकादिसप्तमस्रेषु स्थापितेषु आग्नेयवायव्यकोणयोः परिघः स्यात् । तस्य स्थापना यथा—

आरम्भ-
सिद्धेः

॥१३९॥

॥१३९॥

चतुर्थे
विमर्शे
गमनेपरि-
घो वक्ष्यः ॥

अथमाग्नेयगायत्र्यकोणाचलं वितान्तरालरूपः परिघो नोद्धयः । अयमर्थः— धनिष्ठादिचतुर्दशभेषूत्तरप्राच्योरेय, मघादिचतुर्दशसेषु दक्षिणप्रती-
र्योरेय न गन्तव्य । मध्यमानीति स्थितः स्वानि सज्जनभूतानि परिक्षेपार्थस्थत्वेन यानि भानि सन्ति, तेषां दिशोस्तानि पार्श्वस्थद्विगुक्तानि भानि
यात्रायां मध्यमानि स्युः, न शुभानि नाप्यशुभानीत्यर्थः । अयं भावः— धनिष्ठासप्तकस्य कृत्तिकासप्तकं स्वं, तद्विक्त्पूर्वा, तस्यां गमने धनिष्ठासप्तकं
मध्यमं । एव कृत्तिकासप्तकस्य धनिष्ठासप्तकं स्वं, तद्विक्त् उत्तरा, ततस्तस्यां गमने कृत्तिकासप्तकं मध्यमं । एवमन्यार्धेऽपि भाव्यं । नन्वेव परिघोक्त्या
विदु यात्राया अनियम उक्तः, विदिक्षु यात्रायां तु को अनियमः ? उच्यते— पूर्वद्वारभैरगनेयीं व्रजेत, दक्षिणद्वारभैर्नंक्रतीं, पश्चिमद्वारभैर्वायवीं,
उत्तरद्वारभैर्दानीं चेति स्फुटमेव, विदिशां दिगनुगामिभवात् । उक्तञ्च देवज्ञवह्नभे— “ यायात् पूर्वद्वारभैरगिनकाष्ठां प्रादक्षिण्येनैवमाशा विपूर्वाः ” ।
अत्राशा विपूर्वा इति विदिश इत्यर्थः । विशेषस्तु—

“ स्वामिनः सप्त भौमाद्याः क्रमतः कृत्तिकादिषु । प्राच्यादौ तत्सनाथेषु तेषु यात्रा महाफला ॥ १ ॥ ”

इति पूर्णभद्रः । अस्यार्थः— कृत्तिकादिभसप्तकस्य क्रमेण भौमाद्याश्चन्द्रान्ताः सप्त ग्रहा स्वामिनः, तेषु स्वस्वमस्थेषु पूर्वस्यां यात्रा शुभा । एव
मघाद्विमत्प्रभानां तथैव भौमाद्याः सप्तेषां, तेषु तत्तत्स्थेषुद्वीच्यां यात्रा शुभा । एव शेषदिशोरपि भाव्य । तथा—

“ प्राच्यादिषु चरन् भानुः सप्तके कृत्तिकादिके । वितनोति दिशामस्त यात्रां तासु कृता अत्रिये ॥ १ ॥ ” इत्यपि पूर्णभद्रः ॥
उद्धेद्यः परिघोऽपि लग्नचलतः शूलं तु भानां सदा, हेयं तच्च पुनः सुरेश्वरदिशि ज्येष्ठाश्विनोर्द्विभुभिः ।
राधावैष्णववासवाजपदभैर्याभ्यां प्रतीच्यां पुनर्ब्रह्मया मूलयुजा तथोत्तरदिशि स्यादयमर्क्षेण च ॥ ८ ॥ ।

न्याख्या— उल्लङ्घन इति एकान्तिकेषु कार्येषु, परचक्रागमादिषु श्रद्धे यातव्यदिङ्मुखे ग्रहबलोपेते यात्रालगने सति परिघलङ्घनं न दोषायेत्यर्थः
सदेति शूलनक्षत्रेषु ससु, लग्नशुद्धावपि न गच्छेत्, यतो भञ्जलदोषः शुद्धलग्नेनापि न दलति । उक्तञ्च— “ त्यजेच्छगनेऽपि शूलर्क्षं, शूलर्क्षं नास्ति
निर्वृतिः ” इति न्यवहारप्रकाशे । सुरेति पूर्वाभुविश्वोद्धुनी पूर्वोत्तराषाढे यामी दक्षिणा ।

भङ्गलस्थापना—

उत्तर

उ. फा.	३
नक्षत्रशूलं	(अ २) (ब २)
वि-अ-ध-पू. अ.	

पश्चिम

दक्षिण

वायव्य	उत्तर	ईशान
मंगल	मंगल	बुध
शनि	बुध	सोम
रवि	दिग्	शनि
शुक्र	विदिग्	पूर्व
पश्चिम	शूलयन्त्र	रवि
सोम	गुरु	गुरु
शुक्र	दक्षिण	अग्नि
नक्षत्र		

“पुन्वाइजिष्ठसाढा धणिष्ठपुत्रभद्रदाहिणदिसाप । रोहिणिमूलवराए विसाह पुव्वफगुणुत्तरओ ॥१॥ ”

इति तु पूर्णभद्र । पुण्ये प्रतीच्यां हस्त उदीच्या च भङ्गलमिति तु नारचन्द्रे । अतिवहसे तु नक्षत्रकीला उक्ताः । तथाहि—

“ज्येष्ठा१ भद्रपदा पूर्वा२ रोहिण्यु३ तरफल्गुनी४ । पूर्वादिषु क्रमात् कीलागतस्यैतेषु नागतिः ॥१॥
औस्तुभ्याद्यपि पूर्वाकदलंघनवर्जने । असमर्थस्तदाऽवश्यं दिक्कीलान् वर्जयेदिमान् ॥२॥” लोके त्वेवमपि—

“ उत्तरहृत्था दखिण चित्ता, पुन्वा रोहिणि सुणिरे पुत्ता ।
पच्छिमसवणा म करसि गमणा, हरिहरवमपुन्दरमरणा ॥१॥ ” वाराणां दिग्निचिक्शूले प्राह—
शूलं सोमे शनौ च प्राग्गुरौ दक्षिणतस्यजेत् । रवौ शुक्रे च वारुण्यासुत्तरेण कुजज्ञयोः ॥२॥

आग्नेय्यादिविदिक्शूलं क्रमादादित्यजीवयोः १ ।

शीतांशुशुक्रयो २ भौममन्दयो ३ ज्ञस्य ४ च त्यजेत् ॥ १० ॥

व्याख्या—दिक्शूलविदिक्शूलस्थापना यथा— अवश्यकर्तव्ये तु गमनेऽनयोर्विधानमाह—

दिक्शूलध्वंसि वन्देत चन्दनं १ दधि २ मृत्तिकाम् ३ ।

तैलं ४ पिष्टं ५ च सर्पिश्च ६ खलं ७ वा (चा) कार्दिषु क्रमात् ॥ ११ ॥

दिक्शूलेति दिक्छन्देन विदिशोऽपि प्राह्या । वन्देतेति कोऽर्थः? चन्दनद्रव्याद्यैस्तिक्तं कुर्यात् ॥ योगिनीचारमाह—

स्याद्योगिनी शक्र? कुबेरर वह्नि? रक्षो? ४ अन्तका? ५ पत्न्या ६ निले? ७ शदिक्षुट ।

यातुर्न भव्या प्रतिपन्नवम्यादितो विना पश्चिमवामभागौ ॥ १२ ॥

स्यात्प्राया—शक्रकुचेरश्रोऽन्तकदिनाः पुर्वोत्तरानंर्कनदक्षिणाः । अथा पतिः अप्पतिः वरुणः तद्विष् पश्चिमा । आसु तिथिषु क्रमादेतासु विष्णु योगिनी पयसि, यागुश्च समुखी स्यात् । प्रतिपञ्चम्यादित इति प्रतिपत्तोऽष्टम्यवधेऽश्राऽऽद्युत्तिः योगिन्याः । नवमीतः प्रभृति तु पक्षान्तं यावद् द्वितीया । अत्र नवमीतो गुणने पक्षतिययः मंसव स्युर्द्विंशश्राष्टो, तत्कथं युक्तिः ? उच्यते—द्वितीयावृत्तित्वेलायामनिलेयाद्विचित्र्येतदेवं व्याख्येयं । तथाहि—पूर्णिमायां यावत्प्राया योगिनी वसन्ति, अमावस्याया ख्येद्यान्यां । एव च द्वितीयावृत्तौ तिथीनां सप्तकवद्विंशामपि सप्तकमेवेति । पूर्णभद्रोऽप्येवमेवाह—
" पु? उ२ आ३ ने४ प६ वा७ ई८ दिसिसु पडिवहनवमी उ जोइणिआ, वायत्रि पुत्रिमाए ईसाणे अमावसाह तहा ॥ १ ॥ "

योगिन्याः कोष्टकम्

दिना	तिथि
पूर्णे	१-९
उत्तर	२-१०
अश्विन	३-११
मार्गश	४-१२
दक्षिण	५-१३
पश्चिम	६-१४
वायव्य	७-१५
ईशान	८-३०

मतान्तरे योगिन्याः कोष्टकम्

दिना	कृष्णपञ्चमिथयः	शुक्लपक्ष
पूर्णे	१-६-१५	१-६-११
दक्षिण	२-७-१०	२-७-१२
पश्चिम	३-८-१३	३-८-१३
उत्तर	४-९-१४	४-९-१४
अधोदक्षि	१०	५-१५
ऊर्ध्वदक्षि	५-१५	१

त्रिनैति, अयमर्थः—इयं यातुः पृष्ठे वामतो वा भव्या । केचित्तु कृष्णप्रतिपदा-दितिथिचतुष्के पूर्वादिचतुर्विंशु योगिनी, पञ्चम्यां तूर्ध्वं । एवं षष्ठ्यादिचतुष्के चतुर्विंशु, दशम्यां त्वधः । एकादस्यादिचतुष्के चतुर्विंशु, अमावास्यायां तूर्ध्वं । एव शुक्लपक्षेऽपि, नवरं तत्र पञ्चम्यामधः, दशम्या तूर्ध्वं राकायां चाध इति वाच्यं । यदा च यद्विंशु योगिनी तदा दक्षिणपार्श्वस्थविद्विदिशिकरे कार्तिका, वामपार्श्वस्थविद्विदिशिकरे तु कर्पूरं, तास्ति-स्रोऽपि च दिशो युद्धादौ पृष्ठत एव शुभा इत्याहुः । उक्तञ्च व्यवहारप्रकारे—

" योगिनि (नी) देवी पृष्ठे दक्षिणवामे स्थिता विजयदात्री ।
संमुखसंस्था युद्धे पराजयं नाशमादत्ते ॥ १ ॥ "

विशेषस्तु—अवश्यकर्तव्ये गमनेऽस्या दगेव संमुखी स्याज्या, सा चैवं—

"ऊर्ध्वं तिथि१५ मितनाड्यो दश चाधो१० वाम१० दक्षिणे पार्श्वे । घटिकाः पञ्चदशापि च१५ योगिन्याः संमुखी दृष्टिः ॥ १ ॥ "

इति नारचन्द्रे । तथा तत्कालयोगिन्यवश्यं स्याज्या, सा चैवम्—

"दिणदिसि धुरि चउ वडिआ पुरओ पुःबुत्तदिसिसु अणुकमसो । तत्काल जोइणी सा वजेअव्वा पयत्तेणं ॥ १ ॥" इति दिनशुद्धौ ।

अत्र दिग्दिसि धुरि चि. यदा यद्वर्तमानदिन तस्य या या दिक् प्रोक्ता तस्यां तस्यां दिशि धुरि प्रभाते योगिनी वसति, तदनु यथाक्रमोक्तासु शेषदिक्षु भ्रमति, ततोऽयं भाव — प्रतिपदि प्राच्या प्रथम यामार्धं वसति, शेषासूत्रारान्नेर्यादियथोक्त क्रमाच्छेषाणि यामार्धाणि । एवं द्वितीयायां प्रथमं यामार्धमुत्तरस्यां, शेषाण्याग्नेर्यादिप्राच्यन्तसप्तदिक्षु इत्यादि । एवं चाहोरात्रेण दिग्दिकेऽस्याः द्विरावृत्तिः ॥ पाशकालावाह—

पाशो मासस्येष्टस्तिथिरष्टहतावशिष्ट ऐन्द्र्यादौ । तत्संमुखस्तु कालः स तु दक्षिण एव सौहयाय ॥ १३ ॥

न्याख्या—मासस्य ‘न्याख्यातो विशेषार्थप्रतिपत्तिरिति’ न्यायात् कृष्णपक्षाद्दैविकमामस्य तिथिश्चिह्नश्लक्ष्णोऽष्टभिर्हते हरणे सत्यवशिष्ट ऐन्द्र्यादौ दिग्दशके पाश इष्ट इत्यन्वय । भावश्चायं—मासे तिथयश्चिह्नत्, तासामष्टभिर्भाते शेषं षट्, (८ । ३० । ३ ।) ततः कृष्णषष्ठ्यां प्राच्या पाशः, सप्तयामान्नेर्या, यात्रच्चतुर्दश्यामूर्ध्वं, अमावास्यायां त्वधः । पुन. शुक्लप्रतिपदि प्राच्यां, यावत् शुक्लदशम्यामधः । पुनरेकादश्यां प्राच्यां यावत् कृष्णपञ्चम्यां चाध इति त्रिभि. परिवर्तैर्मासपूर्ति । तथा च पाशस्थापनैवं—

पू.	आ	द	ने	प०	वा	उ	ई	ऊर्ध्वं	अध.
६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	३०
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०
११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	५

“पुत्र्याद्दसदिसाहि कमेण सिअ पडिवयाइ हुइ पासो । तस्समुहो अ कालो गमणे दुच्चि वि संमुहवज्जे ॥ १ ॥” इति दिनशुद्धौ ।

एवं च कालस्थापना—

पश्चिम	त्रायव्य	उत्तर	ईशान	पूर्व	आग्नेयी	दक्षिण	नैर्ऋत	अधः	ऊर्ध्वं
६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	३०
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०
११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	५

तस्समुख इति ऊर्ध्वार्धोद्दिशोरगणे पाशादिक्तः पञ्चम्या पञ्चम्यां दिशि, समुलः सदा कालः स्यात्, यदा चाधः पाशास्ततोर्ध्वं कालः, यदा तूर्ध्वं पाशास्तदाध. कालः संमुखत्वस्यैवमेव भवनात् उक्तञ्च—

स त्विति कालः । सौख्यायेति, अयं भावः—पाशकालो

क्रमाद्दामदक्षिणावेव गच्छतां शुभौ । उक्तञ्च दिनशुद्धौ—

“कुजा विहारि वामो पासो, कालो अ दाहिणओ” इति ।

वास्तुविद्याविदस्स्वाहुः—“शुक्लप्रतिपदिदितिथिचतुष्के पूर्वान्ने-
र्यादिदिक्चतुष्के पाशः, पञ्चम्यामूर्ध्वं । ततः षष्ठ्यादितिथिचतुष्के

पश्चिमभागाभ्यादिगार्वाक्षु पाश, दशम्या रमधः । पुनरेकादश्यादितिचतुष्के पूर्वोर्गनेरथादिचतुर्दशु, रात्राया तूर्ध्वं पुनः । कृष्णप्रतिपदादितिचतुष्के पश्चिमभागाभ्यादिगार्वाक्षु पाशः, पञ्चम्या रमधः । एवमेव तृतीयास्यावृत्तिर्वाच्या । तत्समुल्लस्र सदापि काठ इति । अत एव पूर्णातिथिषु प्रासादादेः मालभाजोरोपादिसंभेद्यते, अथ उर्ध्वं षाड्म्यस्य कालस्य वाऽवश्यसंभवादिति ” तथा—

“दिणानां पुञ्चाङ्कमेण मंहारि जत्थ ङणि सणी । कालं तत्थ वि आणसु तस्ममुहुपास भणइ इगे ॥ १ ॥ ” इति ज्योतिषपारे । अयेदानाजं गणनीयं, ईशगृन्वेन तत्र कालस्य प्रवेशाभवनादिति ते प्राहुः । एषां मते वारप्रतिबद्धावेव कालपाशौ, न तिथिप्रतिबद्धौ ॥ राहुचारमाह—
राहुरसंमुखवामोऽष्टसु यामार्धेष्वहर्निशं ह्युमुखात् । क्रमशः षष्ठ्यां षष्ठ्यामिष्टः प्राच्यादिषु प्रचरन् ॥ १४ ॥

व्याख्या—युमुखादहर्निशमष्टसु यामार्धेषु क्रमशः प्राच्यादिषु षष्ठ्या पृष्ठ्यां त्रिंशो प्रचरन् राहुरसंमुखवामः सन्नियो ज्ञेय इत्यन्वयः कार्यः । अमसुलेति याता पृष्ठतो दक्षिणतश्च वर्ध इत्यर्थः । यामार्धशब्देऽभिरुन्धिः प्राग्वत् । अहर्निशमिति द्विवा रात्रौ च राहुश्चरति । ह्युमुखात् प्रभातादारभ्य, षष्ठ्यां षष्ठ्यामिति आगे यामार्धे प्राच्यां, द्वितीये ततः षष्ठ्यां वायव्या, तृतीये ततोऽपि षष्ठ्यां दक्षिणस्यामिति । उक्तञ्च हर्षप्रकाशे—

“ जामखे राहु गई पू १ वा २ दा ३ ई ४ प ५ आ ६ उ ७ नं ८ दिसिसु । ”
अमदक्षिणं गणने तु मा दिक् तुर्या तुर्या स्यात् । यदुक्तं नारचन्द्रे—

अष्टसु प्रथमाद्येषु महर्षेष्वहर्निशम् । पूर्वस्यां वामतो राहुस्तुर्यां तुर्यां ब्रजेद्दिशम् ॥ १ ॥ ”
राहुचार स्थापना

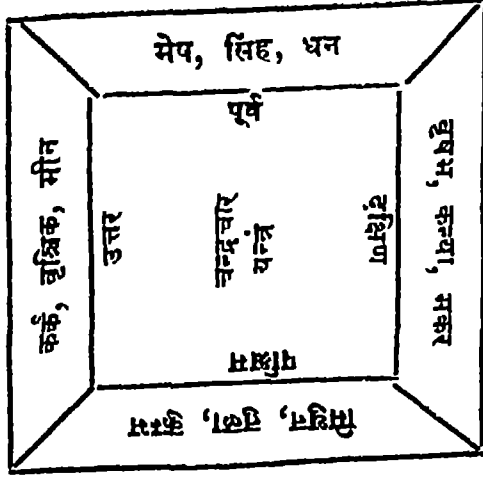
एवमहोरात्रे राहोर्द्विरावृत्तिः ॥

चन्द्रचारमाह—

अहोरात्रं द्विरावृत्तिः ॥	
वायव्य २	उत्तर ७
पश्चिम ५	अर्धप्रहगणि
नैर्ऋत्य ८	दक्षिण ३
	आग्नेयी ६

चन्द्रश्चरति पूर्वोदौ क्रमात्रिर्दिक्चतुष्टये ।

मेषादिब्धेष यात्रायां मसुखस्वत्वतिशोभनः ॥ १५ ॥

व्याख्या—शेषादित्रयुक्तस्यश्चन्द्रः क्रमात् पूर्वादिचतुर्विंशु चरति । एवं सिंहादिचतुष्कभन्वादिचतुष्क-
योरपि ।

दिनशुद्धौ तु चन्द्रस्यापि शुक्रत्रिबिधं सम्बन्धं ग्राह्यमूचे । तथाहि—

“ उदयवसा १ अहवा दिसि २ दारभवसथो ३ हवह ससीसमुद्धो ।
सो अभिमुद्धो पहाणो गमणे अमिआहं वरिसंतो ॥ १ ॥ ”

अतिशोभन इति, उक्तञ्च नारचन्द्रे—

“ जयाय दक्षिणो राहुयंगिनी वामत. स्थिता । पृष्ठतो द्वयमव्येतच्चन्द्रमाः संसुखः पुनः ॥१॥ ”

अतिशन्देन दक्षिणोऽपीन्दुः शुभ इत्युच्यते, यदुक्तं नारचन्द्रटिप्पणके—

“ सम्मुखीनोऽर्थलाभाय दक्षिणः सर्वसंपदे । पश्चिमः कुरुते सृष्ट्युं वामश्चन्द्रो घनक्षयम् ॥१० ॥ ”

रविचारमाह—

रविद्वौ द्वौ तु पूर्वदौ यामौ रात्र्यन्त्ययामतः । यात्रास्मिन् दक्षिणे, वामे प्रवेशः, पृष्ठगे द्वयम् ॥ १६ ॥

व्याख्या—रात्र्यन्त्येति रात्रेरन्त्य द्वितस्य प्रथम याम चार्कः प्राच्यां तिष्ठति, दिनमध्यमयामौ तु दक्षिणस्यां, दिनान्त्ययामं रात्र्याद्ययामं चापरस्यां, रात्रेरमध्यमयामौ तूदीच्यां । नारचन्द्रे तु सर्वग्रहाणसुदयसमयादारभ्य भ्रमणवशादष्टदिक्पर्यान्मूचे । तथाहि—

“ स्वस्योदयस्य समयात्पूर्वयामादितः क्रमात् । संचरन्ति ग्रहाः सर्वे सर्वकालं दिगाष्टके ॥ १ ॥ ”

चात्रेति—दक्षिणेऽर्के यात्रा कृता शुभा । यल्लङ्घः—

“ न तस्याङ्कारको विप्रिनं शनैश्चरन् भयम् । व्यतिपातो न दुष्येच्च यस्याकां दक्षिणस्थितः ॥ १ ॥ ” नक्षत्रसमुच्चयेऽप्यत एवोक्तं—

“ पूर्वाह्ने चोत्तरां गच्छेत् प्राच्यां मध्यदिने तथा । दक्षिणामपराह्णे तु पश्चिमामर्धरात्रके ॥ १ ॥ ”

एव गमनेऽर्कं दक्षिण एव स्यादिति भावः । लक्षः पुनरपि चन्द्रार्कवारानुकूल्यमेवमाह—

“ रघिशक्तिरप्रदीपां मकरादात्तरां च पूर्वां च । यायाञ्च कर्कटादौ याग्यामाशां प्रतीचीं च ॥ १ ॥
अयनानुकूल्यानं हि तमर्कन्दोर्द्वयोरसंपत्तौ । द्युनिशं प्रगृह्य यायाद्विपर्यये क्लेशवश्वन्धाः ॥ २ ॥ ”

अनयोर्भे—यदाऽर्कन्दु मकरादिषट्के उत्तरायणे स्तः तदा पूर्वात्तरां च सर्वदा गच्छेत् । यदा च तौ कर्कादिषट्के दक्षिणायने स्तदा दक्षिणां पश्चिमां च सर्वदा गच्छेत् । सर्वदेति कोऽर्थः ? दिवा रात्रौ चेति, अर्कन्दोरेकायनासंभवे तु यथासख्यं दिवानिशं गच्छेत् । अयमर्थः—यदाऽर्को मकरादौ तदा दिने उत्तरां पूर्वां च गच्छेत्, यदा कर्कादौ तदा दिने दक्षिणां पश्चिमां च गच्छेत् । एव चन्द्रे मकरादिस्थे रात्रात्तरां पूर्वां च गच्छेत्, कर्कादिस्थे तु रात्रौ दक्षिणां पश्चिमां च गच्छेदिति । विपर्यये त्वशुभं कोऽर्थः ? रवीन्दोर्भेकरादिस्थयोर्दक्षिणपश्चिमे यदि गच्छेत् कर्कादिस्थ-योत्तरापूर्वं यदि गच्छेत्, तदा सूर्यं मकरादिस्थे दिवा दक्षिणपश्चिमे यदि गच्छेद्, चन्द्रे वा कर्कादिस्थे रात्रात्तरापूर्वं यदि गच्छेत्तदा यातुर्वधन-न्पादियोपाः ॥ रविचारमेव हसचारेण विशिल्याह—

हंसेऽन्तरा विशति दक्षिणतोऽथ पृष्ठे, कृत्वा रविं प्रवहनाडिपदं पुरश्च ।

सिद्धये व्रजेदथ विजेतुमना विपक्ष-पक्षं स्वतस्तु विदधीत विनाऽऽनपक्षम् ॥ १७ ॥

व्याख्या—अध्यात्मशास्त्रिया हंसः प्राणवायुस्तस्मिन् विशति सति न तु निःसरति सति । यदाहुराध्यात्मिकाः—

“ पद्मशताम्भिकान्याहुः सहस्राण्येकविंशतिम् । अहोरात्रे नरे स्वस्थे प्राणवायोगमागमः ॥ १ ॥ ”

प्रवहा प्रविशत्यवना पूर्णा नाडी नासातन्ध्ररूपा यस्य स्यात्तपद वाम दक्षिण वाऽंहि पुरः कृत्वा च सिद्धये कार्यस्येति शेषः । उक्तञ्च विवेकविभासे—
“ दक्षिणे यदि वा वामे यत्र वायुर्निरन्तरः । तं पादमग्रतः कृत्वा निःसरेन्नजमन्दिरात् ॥ १ ॥

न हानिकलहोद्वेगाः कण्टकैर्नापि भिद्यते । निवर्तते सुखेनैव क्षुद्रोपवद्भवजितः ॥ २ ॥

दूरदेशे विघातब्यं गमनं दुहितृगतौ । अभ्यर्णदेशे दीप्ते तु तरणाविति केचन ॥ ३ ॥ ”

चतुर्थं
विमर्शं
गमद्द्वारे
सूर्यचन्द्र
नाडी-
विचारः

॥ १४६ ॥

अत्र तुहिनेति वामदक्षिणाङ्घ्रयोः क्रमाच्चन्द्रसूर्यसञ्चयं । विशेषस्तु—“ दक्षिणनाड्यां पूर्णायां विषमपदैः १-३-५-७-९ गन्तव्यं प्रतीचीद-
क्षिणथोश्च न गन्तव्यं । वामायां तु पूर्णायां समपदैः २-४-६-८-१० गन्तव्यं, पूर्वोत्तरयोश्च न गन्तव्यमिति” स्वरोदयविदः । अजेदिति प्रस्तुतहं-
सचारादिशुद्धौ सत्यां जिनं प्रदक्षिणीकृत्य ब्रजतो विशिष्य सर्वार्थसिद्धिः स्यात् । उक्तञ्च यतिवल्लभे—
“ प्राणप्रवेशो वहनाडिपादं, कृत्वा पुरो दक्षिणमर्कचिम्बम् । प्रदक्षिणीकृत्य जिनं च याने, विनाप्यहःशुद्धिसुशान्ति सिद्धिम् ॥ १ ॥ ”

उपलक्षणत्वाच्च प्रवेशोऽप्ययमेव विधिः । यदुक्तं दिनशुद्धौ—

“ पुन्ननाडिदिसापायं अग्रे किञ्चा सया वि ऊ । पवेशं गमणं कुञ्जा कुणतो साससंगहं ॥ १ ॥ ”

अथ विजेतुमना इति अरिं जिगीषुः सन् अर्थात्तमेव स्वतः मकाशात् आनो वायुस्तस्य पक्षं पार्श्वं विना, एतावता शून्यपार्श्वं कुर्यात् ।
केचित् वितानपक्षे इति पेतुस्तत्र वितानशब्दः शून्यार्थः । कोऽर्थः ? रिक्तेऽङ्के रिपुः कार्यो, न तु पूर्णे, यथा सुखाज्जीयते अर्थाच्छेष्टवर्गः पूर्णाङ्के कार्यः ।
उक्तञ्च विवेकविलासे—

“ अरिचौराघमर्णाद्या अन्येऽप्युत्पातविग्रहाः । कर्तव्याः खलु रिक्ताङ्के जयलाभसुखार्थिभिः ॥ १ ॥

शुक्लचन्द्रपामास्या अन्येऽपीप्सितदायिनः । पूर्णाङ्के खलु कर्तव्याः कार्यसिद्धिमभीप्सतां ॥ २ ॥ ”

दक्षिणतोऽयं पृष्ठे कृत्वा रविमित्येतदत्रापि योज्यं । यदुक्तं यतिवल्लभे—

“ वहनाडिगतो वाच्यो दक्षिणेऽर्केऽर्थलब्धये । रिक्तनाडीगतः शत्रुजीयते पृष्ठगे रवौ ॥ १ ॥ ” शुक्लचारमाह—

शुक्रस्तु यत्रोदयति अमन् वा, यां याति यद्द्वारकमेति भं वा ।

इत्थं त्रिधा तदिदिशि संसुखः स्यात्प्राज्यस्तु तत्रोदयसम्मुखीनः ॥ १८ ॥

व्याख्या-शुक्रो यत्रेति यस्या दिशि प्राच्यां प्रतीच्यां बोदेति तदिदिशि यातां सम्सुखः स्यादित्यत्रे योज्यं । अमन् वेति यथा रवेऽमणवन्नाहत्तु-
दिक्स्पर्शान्मूत्रे, तथा शुक्रोऽपि अमन् यस्याः प्राच्यादिदिशो यां दिश याति, यद्वा मेघाद्याश्चत्वारश्चत्वारः पूर्वार्धाश्चत्वारश्चत्वारो दिश इति तेषु अमन्

प्राप्त दूतार्थः । गार्द्वारकमिति परिचयकोक्तीत्या अद्विद्वारकं भं समेतीति त्रिधा मन्मुगएभचनेऽपि शुक्रस्योदयदिगेव प्राची प्रतीची वा सम्मुली
प्रापया । पिरोपन्तु-दिक्षिणोऽपि शुक्रस्त्याज्यः । गुरुक नारचद्रे—

“ अग्रतो लोचनं दृन्ति दक्षिणो ह्यशुभप्रदः । पृष्ठतो वामनश्चैव शुक्रः सर्वसुखावहः ॥ १ ॥ ” केचित्—

“ पौष्णशिवनीपादेकं यदा वहति चन्द्रमाः । तदा शुक्रो भवेदन्यः संमुखं गमनं शुभम् ॥ १ ॥ ” इत्याहुः ।

अस्य पूर्वांशं—“शशिन्या वह्निपादान्तं यावचरति चन्द्रमाः” इत्येके पठन्ति । तथा—

“ काश्यपेपु चशिष्टेषु भृगव्याङ्गिसेषु च । भारद्वाजेषु वात्स्येषु प्रतिशुक्रं न विद्यते ॥ १ ॥

एकत्रासे पुरे वापि दुर्भिक्षे राष्ट्रचित्रमे । विवाहे तीर्थयात्रायां वत्सशुक्रौ न चिन्तयेत् ॥ २ ॥

स्वभवनपुरप्रवेशे देशानां चित्रमे तथोद्धाहे । नववधवागमने च प्रतिशुक्रविचारणा नास्ति ॥ ३ ॥ ” इति लल्लुः ।

अत्र स्वभवनेति स्वभावेन गृहप्रवेशान्ते, न तु नव्यगृहप्रवेशोऽत्र ग्राह्यः, तत्र प्रतिशुक्रं त्याज्यमिति वक्ष्यमाणत्वात् । तथा शुक्रस्य
वात्यगार्धकवनीचत्याक्रमितत्ववक्रगामित्वग्रहपराजितत्वादिष्वपि सस्य यात्रा दुष्टा, “याने शुक्रः सबलोऽन्वेष्य” इत्युक्तेः । तथा च रत्नमालायाम्—

“ नीचने ग्रहजितेऽथ विलोमे, भार्गवे कलुषितेऽस्तमिते वा । प्रस्थितो नरपतिः सबलोऽपि, क्षिप्रमेव वशमेति रिपूणाम् ॥१॥”
शुक्रस्योदयास्त्रादिनसंख्या चौरसर्गिक्येव नारचन्द्रदिप्यनके—

“ प्राच्यां भृगुर्जलधितत्त्व २५४ दिनानि तिष्ठेत्, तत्रास्तगस्तु नयनादि ७२ दिनान्यदृश्यः ।

तिष्ठेच्च पौडशकृति २५६ दिवसान् प्रतीच्यामस्तंगतस्त्विह सयश्च १३ दिनान्यदृश्यः ॥ १ ॥ ”

तथा सजन्मनक्षत्रनाथेऽप्यस्तमिते यात्रा दुष्टेति दैवज्ञचल्लमे ॥

प्रतिशुक्र त्यजन्त्येके यात्रायां त्रिविधं बुधाः । तस्मात्प्रतिकुजं कष्टं ततोऽपि प्रतिसोमजम् ॥ १९ ॥

स्यास्या—संमुलोऽप्यनिष्टत्वात् प्रतिकूलशुक्रः प्रतिशुक्रः, एवमग्रेऽपि । त्रिविधमिति इदमपि मतं ग्रन्थकृतः सम्मतं, तेन यत्प्रागुक्तं ‘त्याज्यस्तु

तत्रोदयसम्बुलीन' इति तदैकान्तिककार्यविषयं, सौत्स्ये तु यथाशक्ति त्रिविधमपि सम्मुखत्व त्याज्यमिति द्रष्टव्यं । तथा चोक्तं दैवज्ञवच्छमे—
 “ धनिष्ठ्यादिकमश्लेषार्पणं भृगुः । यदा चरति नोदीचीं नापाचीं च तदा व्रजेत् ॥ १ ॥
 मघादिश्रवणान्तानि भानि शुक्रो यदा चरेत् । नापाचीं न प्रतीचीं च तदा गच्छेज्जिजीविषुः ॥ २ ॥ ”

‘तस्मात् प्रतिकुजमिति’ शुक्रादपि भौमः सम्मुखः कष्टदत्वाकष्टः, तमपि त्रिविध लज्जनीति योगः । तस्मादपि सोमजो बुधः सम्मुखः कष्टः ।
 उक्तञ्च दैवज्ञवच्छमे—
 “ प्रतिशुक्रेऽपि निर्गच्छेदनुकूलो बुधो यदि । गतः प्रतिबुधेनान्यैः शक्यते रक्षितुं ग्रहैः ॥ १ ॥ ”

शुक्रवक्रौमबुधयोरपि सम्मुखत्व दक्षिणमुजस्थत्व च त्याज्यमिति त्रिविक्रमः । बुधः सम्मुख एव त्याज्य इति तु रत्नमालाभाष्ये ॥ वत्सचारमाह—
वत्सः प्राच्यादिषूदेति कन्यादित्रिजिगे रवौ । प्रवासवास्तुद्वारार्चाप्रवेशाः सम्मुखेऽत्र न ॥ २० ॥

व्याख्या—प्रवासो दूरदेशयात्रा, वास्तु गृहादि तस्य द्वारं न निवेश्यते, अर्च्यतेत्यर्चां जिनादिप्रतिमा तथाः प्रवेशो भक्तिकगृहानयनं ।
 अत्रेति वत्से । नारचन्द्रदिपपनके वत्सरूपमेव प्रोचे—
 “ वपुरस्य शत हस्ता. शृङ्गयुगं षष्ठिसंयुता त्रिशती । पक्षाभिपुच्छशिरसां भूप १६ नव ९ त्रि ३ शर ५ करमानम् ॥ १ ॥ ”

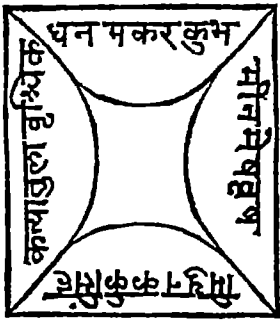
स्थापना—				
हस्ताः १००	३६०	१६	९	५
देहः	शुक्रे	पदाः	नाभिः	शीर्षं
			पुच्छं	

तथैव स्थापना—(ममीपस्थपत्रे विलोक्या) इद ज्योतिषमारे । केचिद्वत्सस्य वास्तुसंज्ञामाहुः ॥
सम्मुखोऽयं हरेदायुः पृष्ठे स्याद्धननाशनः । वामदक्षिणयोः किन्तु वत्सो वाञ्छितदायकः ॥ २१ ॥

व्याख्या—सुगमः । अन्येऽर्कादिमर्वप्रहणां वत्सवद् गृहाण्येवमाहुः—

राहुचार चक्रम्

उत्तर

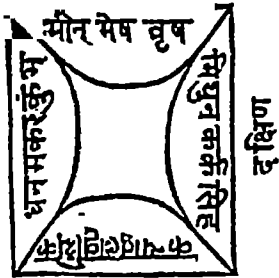

पश्चिम

“मीनादित्रयमादित्यो,
वत्सः कन्यादिकत्रये ।
धन्वादित्रितये राहुः,
शेषाः सिंहादिकत्रये ॥१॥”
अत्र पूर्वादिदिक्षु वसन्तीति शेषः।
सर्वेषां स्थापना यथा—
इह प्रसङ्गात् शिवचक्रं लिख्यते
यथा—

रविचारचक्रम्

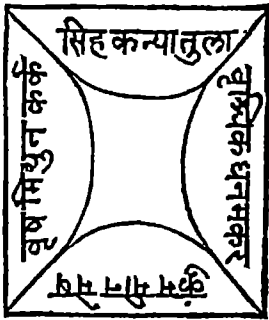
उत्तर

पश्चिम

चन्द्र-मंगल-बुध-गुरु-शुक
शनि चाराणां चक्रम्

उत्तर

पश्चिम

दक्षिण

५५	३०	१५	३०	१५	३०	५५
५५	३०	१५	३०	१५	३०	५५
धन मकर कुंभ						
स्थितिं चक्र						
वत्सचार तथा वत्सनी						
ॐ मीन मेष						
५५	३०	१५	३०	१५	३०	५५
५५	३०	१५	३०	१५	३०	५५
ॐ मीन मेष						
५५	३०	१५	३०	१५	३०	५५
५५	३०	१५	३०	१५	३०	५५

उत्तर

मेघेऽकादुत्तरादौ दिशि चिदिशि शिवो मासमेकं तथा द्वौ,
संहत्या संस्थितो द्विभ्रमति भृशमहोरान्नमध्ये तु सुष्टया ।
अथर्धे नाडिके द्वे दिशि चिदिशि घटीपञ्चके चैष तिष्ठन्,
चन्द्रादेः प्रातिकूल्यं हरति किरति शं दक्षिणः पृष्ठगोऽसौ ॥२॥

वायव्य घडी २॥	उत्तर मेघदकैः घडी २॥	ईशान घडी २॥
वायव्य घडी २॥	शिवचार चक्रम्	ईशान घडी २॥
नैऋत्य घडी २॥		अग्नि घडी २॥
नैऋत्य घडी २॥	दक्षिण तुलार्कः घडी २॥	अग्नि घडी २॥

पूर्ण शिवस्य स्वदिशि स्थितिः स्यात् । तदनु पुनः संहारेण द्वितीयदिश्यप्यागतस्याप्येव क्रमो ज्ञेयः ॥

“ निवादे शत्रुहनेने रणे झगरके तथा । धृते चैव प्रवासे वा पृष्ठे मुष्टौ शिवे जयः ॥ ३ ॥

स्वरात्र शत्रुना दुष्टा भद्रा ग्रहबलं तथा । दिग्दोषा योगिनीमुख्या अभयाः स्युः शुभे शिवे ॥ ४ ॥ ” तथा—

“ सूर्यराश्यादितः सन्ध्ये लग्नं तत्कालसम्भवम् । पृष्ठदक्षिणं कृत्वा जयेद्युद्धे न संशयः ॥ १ ॥

अस्यार्थः—यत्र राशवर्कोऽस्ति तत्पूर्वस्थां दृष्ट्वा तत आरभ्य सृष्ट्या गणयन्ते, ततश्च तदानीं यद्वर्तमानं कर्म स्यात्तत् पृष्ठतो दक्षिणतो वा कृत्वा

अत्र चन्द्रदेरित्सादिशब्दात्ताराणामवस्था चेत्युक्तं । शिवचारस्थापना—
इयं च स्थापना स्थूलमानेन । सूक्ष्मेक्षिका पुनरेत्रम्—

“ सङ्क्रान्तेराद्यधत्से स्वदिशि शर ५ पलान्येष भुक्त्वा अमाभ्यां,
पश्चात्सृष्ट्या तटस्थां दिशमटति दर्शवं पलान्यन्यधत्से ।

वृद्धिः पञ्चोत्तरैवं प्रतिदिवसमहो तावदेतस्य यावत्,
सङ्क्रान्तेरन्यधत्से स्थितिरधिककुम्भं सार्धनाडीद्वयं स्यात् ॥३॥”

अत्र अमाभ्यामिति अहोरात्रेण तावत् शिवो द्विर्भ्रमति । तत्र प्रथमभ्रमणे
सार्धपलद्वयं स्वदिशि तिष्ठति, द्वितीयभ्रमणेऽपि पुनरपरं सार्धपलद्वयं, एवं
पलपञ्चकं सङ्क्रान्तेः प्रथमदिने भ्रमणद्वयेन स्वदिशि शिवः स्थित्वा ततः
सृष्ट्याऽन्यदिशि याति । एव द्वितीयदिनेऽपरं पलपञ्चकमिति दश पलानि
स्थितिः । एवमेव तृतीयदिने पञ्चदश पलानि । एवं प्रत्यहं पञ्च पञ्च पलानि
तावद्धर्तनीयानि यावत्सङ्क्रान्तेःश्रमे शिरो दिने सार्धशतपलैः सार्धं घटीद्वयं

युदादि कुर्वन् जयी स्यात् ॥ उक्ता यात्रायां समयशुद्धिर्द्विगुणश्च । अथ चेष्टामित्तादीनां शुद्धिमाह—
उत्सवमशनं स्नानं प्रगुणं चोपेक्ष्य मङ्गलमशेषम् । अममापिते च सूतकयुगेऽङ्गनर्त्तौ च नो घायात् ॥ २२ ॥

व्याख्या—प्रगुणं सर्वेषु योग्यं । उत्सवः कौमुद्यादि । स्नानमुह्याघनस्य मामान्येत वा । मङ्गलं विवाहपुत्रान्नाप्राशनादि । सूतकयुगं

जातमृतसृगकमेवापि ॥

अवमन्य माननीयान्निर्भर्त्स्य स्त्रीं च कमपि संताड्य । बालमपि रोदयित्वा जिजीविषुर्नैव निर्गच्छेत् ॥ २३ ॥

व्याख्या—अश्रेतदपि लहोक्तं लक्ष्यं—

“ प्रमत्तो व्याधितो भोत. श्रान्तः क्रुद्धो बुभुक्षितः । अध्वानं न प्रपद्येत ह्रीववेपस्तथैव च ॥ १ ॥

रात्रौ तु मैथुनं कृत्वा प्रभाते योऽभिगच्छति । यात्राकालेऽथवा प्राप्ते मैथुनं यो निषेवते ॥ २ ॥

यो वा प्रस्थानके गत्वा पुनर्गृहमुपागतः । इत्येवमादिचेष्टाभिः सिद्धिर्नास्त्यभिगच्छतः ॥ ३ ॥ ”

श्रुतगृहकलहज्वलनौतुयुद्धदुर्वचनवसनसङ्गाद्यम् । अशुभं यात्रावसरे शुभमपि शकुनागमाद्विन्द्यात् । २४ ॥

व्याख्या—श्रुतेति, उक्तञ्च—

“ सर्वतः श्रुतमशोभनमुक्तं, श्वौतुगोपशुकृत मृत्तिदं तु । केचिदाहुरफलं हि बलाद्यद्बुद्धपीनसिकवालहृतं च ॥ १ ॥ ”

गृहेति गृहशब्दः कलहज्वलनाभ्या योज्यः । नौतुयुद्धेति महिषादियुद्धमपि । दुर्वचनं माऽगाः मरिच्यसीत्याद्यमङ्गलवाक्यं । वसनाञ्जलस्य सङ्गः कपाटादौ विलगनं । आद्यशब्दात् शिरःसंघटाद्विस्खलनादि । शुभमपीति शुभाशुभं शकुनं ज्ञात्वा कुर्यान्न कुर्याद्विति भावः । विशेषस्तु—

“ रिक्तोऽनुकूलः कुम्भोऽम्भः पूर्णाय प्रयोजितः । विद्यार्थिवौरवणिजां प्रयाणेऽतीव सिद्धिदः ॥ १ ॥ ” इति भास्करव्यवहारे ।

अस्यायं भावः—यात्राया चेत् कश्चित् रिक्तघटहस्तो जलार्थो अध्वनेन सह समेति तदा सोऽपि घट इव पूर्णोऽभूय निवर्तते । तथा—

“ आद्ये विरुद्धे शकुने प्रतीक्ष्य, प्राणान्नुपः पञ्च च षट्च यायात् ।

अष्टौ द्वितीये द्विगुणांस्तृतीये, व्यावृत्त्य नूनं गृहमभ्युपेयात् ॥ १ ॥ ” इति रत्नमालायां ।

अत्र प्राण- पक्षस्य षष्ठाशरूपः । पञ्च षट्- चेत्येकादश । अष्टौ द्विगुणान् षोडशेत्यर्थः । शकुनागमादिति वसन्तराजादिरचितशकुन-
शास्त्रात् । अयमत्राभिसन्धिः—अन्यैराचार्यैः त्वस्वग्रन्थेषु यात्राधिकारे तदहंशकुना अपि विस्मरेणोक्ताः, अस्माभिस्विचह्राप्रस्तुतत्वाच्छकुनशास्त्रादपि
तत्परिज्ञानसंभवाच्च न ते प्रोक्ताः ॥

चतुर्वर्ण्यसाधारणी यात्रामुक्त्वाऽथ रिपुविजयप्रयोजनां नृपादियात्रां चरवारिशाता श्लोकैः कथयन्नादौ दुर्निमित्तपरिहारमाह—

आक्रालिकीषु विद्युद्गजितवर्षासु वसुमतीनाथः । उत्पातेषु च भौमान्तरिक्षदिव्येषु न प्रवसेत् ॥ २५ ॥

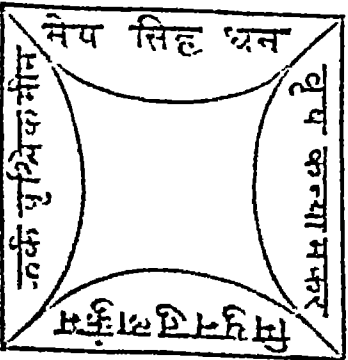
व्याख्या—आक्रालिक्योऽकालजाः गर्भं वर्षाकालं वा । विना सज्जाता इत्यर्थः । वसुमतीनाथ इति, उपलक्षणत्वात्सामन्तादेराचार्यादीनां च
ग्रहणं । उत्पातेषु चेति, चकाराद्राहुयोगिन्यावपि चिन्तयेदिति रत्नभाष्ये । भौमेत्यादि भौमो भूमिकम्पघडहडादिः । यच्च चराणां स्थिरत्वं स्थिराणां
वा चरत्वं पुष्पफलादिवैकृत वा स सर्वोऽपि भौम उत्पातः । आन्तरिक्षा उल्कानिर्घातपवनगन्धर्वपुरशक्रवापरोहितैरावतपरिवेपदण्डपरिघादयः । दिव्या-
श्चन्द्रार्क्षोपरागादिग्रहक्षैवेकृतकेतुदर्शनादयः । लालाटं धनुर्देन्द्रं न शुभकृदन्यत्र शस्त्रफलमिति तु लल्लः । न प्रवसेदिति, आ सप्ताहादिति दैवक्षवल्लभे ।
पृष्ठाट तु त्याज्यमेवेति सारङ्गः । दृष्टः केतुः षोडशाह त्रिवर्ष्यश्चित्रे वैशाले च दृष्टः शुभोऽसौ इति तु वराहः ॥ अथ यात्रार्थं लभ्यमाह—

यातव्यं दिग्मुखे लग्ने सिद्ध्यै शीर्षोदये तथा । एतद्विलोमयोजति यात्रा यातुर्न सिद्धये ॥ २६ ॥

व्याख्या—नेपाद्याश्चरारश्चरश्चतुर्दिगीना इति प्रागुक्तं, ते च तत्तद्विमुखा इति ज्योतिशांः । तथा चेत्य चतुर्दिग्मुखलक्षणां स्थापना ।
(ममीपस्यपत्रे विलोकाया) निशेषस्तु—यात्रायां लग्नं प्रायश्चरमेव ग्राह्यं । एतद्विलोमयोरिति उत्तरपूर्वामुखलग्नेषु यथामहर्ष्य दक्षिणपश्चिमामुखलग्नेषु उत्तर-
पूर्वागमने गृहोदयलग्ने चेत्यर्थः । न सिद्धये इति, यल्लल्लः—“अनिष्टं दिक्प्रतिलोमलग्नं गृहोदये वास्तुकार्यनाशः ॥

रामस्य रिग्गुणचक्रम्

उत्तर

दक्षिण

जन्मलम्ब्रे शुभा यात्रा जन्मराशुदये तु न ।

तयोश्चोपचयस्थेषु राशिष्विष्टा परेषु न ॥ २७ ॥

व्याख्या—जन्मलग्ने इति यात्राकर्तुं पादेयं जन्मलग्नं तस्मिन् लग्ने यात्रा शुभा, एवमग्रेऽपि भाव्यं । अनेन चेदं सूचयति—आदौ तावज्जुलं गे ज्ञाते सति यात्रालग्नं देयं, नान्यथा, यतो जन्मलग्ने ज्ञाते सति दशायुर्ग्रहबलान्यवलोक्य दत्तं यात्रादिमुहूर्तं फलदं स्यात् ।

“ अनातजन्मनोऽप्यन्यैर्यानि योज्यमिति स्मृतम् । प्रश्नलग्नमिच्छाद्ये विज्ञाते संदसत्फले ॥ १ ॥ ”

इति रत्नमालायां । अत्र यानं योज्यमिति यात्रालग्नं देयमित्यर्थः । जन्मराशीति जन्मनि यत्रेन्दुः स जन्मराशिः स एवोदयो लग्नं तत्र यात्रा न शुभा । रत्नमालायां तु जन्मराशिलगनेऽपि शुभा यात्रेत्युक्तं । तयोरिति जन्मलग्नजन्मराशोरपेक्षया ये उपचयस्थास्त्रिषड्दशैकादशा राशयः परेषु द्वयोरेष्युपचयस्थराशिषु यात्रा नेषा । विशेषस्तु—राशेर्नंमराशिर्जन्मलग्नं वा तदधिपौ वा तत्काललग्नाच्चतुर्थे सप्तमे वा स्थानके भवत्सुदाऽपि यात्राकर्तुं नैयः । यदि च शतसकजन्मराशिजन्मलग्नगोष्पचयगृहाणि चतुर्थे सप्तमे वा स्युस्तदापि जय एवेति रत्नमालायाम् ॥

पापैरस्ताम्बुगैर्दृष्टे युते वा जन्मलग्नमे । सौम्यग्रहैस्तु नैवं चेत्तदा यातुः पराभवः ॥ २८ ॥

व्याख्या—अस्तेति यत्र तत्र भवने स्थितो जन्मलग्नस्य राशिर्यात्रालग्नमे सप्तमर्तुस्थे. पापग्रहैर्दृष्टे युते दृष्टो वा स्यात् । सौम्येति स एव चाम्बुगैः सौम्यैर्यदि न दृष्टो वा तदा पराभवः, पापैरिव सौम्यैरपि यदि युतदृष्टस्तदा न पराभव इति भावः । विशेषस्तु—यात्रासमये जन्मकुण्डलिकासम्बन्धिनी अष्टमपष्ठभवने क्रूरसौम्यग्रहाधिष्ठिते अशुभे । यदुक्तं दैवज्ञवल्लभे—“वधः प्रयातुस्त्वरिभिः प्रसूतौ रन्ध्रारिभे क्रूरशुभान्विते चेत्” ॥

अष्टमं स्वेन्दुलग्नाभ्यां ताभ्यां षष्ठमथ द्विषः । तद्राशिनाथयुक्तं वा लग्नं यातुरनर्थकृत् ॥ २९ ॥

व्याख्या—जन्मकालीयो य इन्दुः स स्वेन्दुः, स्वलग्नं च जन्मलग्नमेव, ताभ्यामेव यत् पष्टं तदपि स्वाज्यं । तथा द्विषस्त्राभ्यां यत् पष्टं, कोऽर्थः? द्विपोऽभिप्रेणधितुमिष्टस्य जन्मलग्नजन्मराशेश्च पष्टस्थानस्थो यो राशी तावपि कर्त्तव्ये स्वाज्यौ । तद्राक्षि-
नायेति ये स्वेन्दुलग्नाभ्यामष्टमे षष्ठे च ये च या (जे) तस्यस्य जन्मेन्दुजन्मलग्नाभ्यां षष्ठे गृहे तेषां पण्णासपि राशीनां ये इन्मास्त्वैर्मूर्तिस्त्रैर्भुतं यच्छानं तदपि स्वाज्यं । तथा च देवज्ञवृद्धमे—

“जन्मर्क्षे १ लग्नाष्टमराशिलग्ने २, षष्ठोदये ४ शत्रुमलग्नतो ६ वा । तद्राशिनार्थे ६ रथवोदयस्थैः, करोतु यात्रां विपमक्षणं वा ॥२॥”
कर्कटृश्चिकमीनानामुदयेऽंशे च न व्रजेत् । सूर्तिस्थेऽहर्वले रात्रौ रात्रिवीर्येऽहि च ग्रहे ॥ ३० ॥

व्याख्या—उदये लग्नेऽंशे नवांशे च तत्र कर्कटृश्चिकयोः कीटवेन यात्रायामक्षमत्वाद्वाहनं । मीने तु ग्रस्थितो वक्रेण पथा आन्त्वा आन्त्वा-
ऽसिद्धकार्यः पश्चात् समेति । उक्तञ्च रत्नमालाया, “वक्रः पन्था मीनलग्नेऽंशके वा, कार्यासिद्धौ स्यान्नित्तुत्तिश्च तत्र ” । तथा कुम्भस्य रिक्तत्वात् कुम्भलग्नकुम्भांशावपि स्वाज्यावुक्तौ रत्नमालायां । सूर्तिस्थ इति यात्रालग्ने स्थितो ग्रहो यद्यहर्वली तदाऽहर्न्येव यात्राऽर्शं न तिष्ठि, निशावली चेत्तदा निश्येव नाहि । उक्त हि—“बलिनोऽहि गुरुसितार्का” इत्यादि ॥

सिद्धये सौम्येशलग्रानि नौयानं जलभेषवपि । जानीयाल्लोकतश्चात्र राशीनां वश्यतां मिथः ॥ ३१ ॥

व्याख्या—सिद्धये इति कार्येष्विति शेषः । नौयानमिति जलचरलग्ने, उपलक्षणत्वाज्जलचरनवांशे वा नौयानासिद्धिः । प्रवहणपुरणे च निर्विघ्नताकाशौ स्वातां । वश्यतामिति, उक्तं हि देवज्ञवृद्धमे—

“चतुष्पदा ङ्गद्विवशा विसिद्धाः, सरीसृपश्चाम्बुचरास्तु भक्ष्याः । सिंहस्य वक्ष्या विसरीसृपाः स्युरुह्यं जनोक्तव्यवहारतोऽन्यत् ॥ १ ॥
स्वात्सुसंभूतसरीसृपाख्या, भवन्ति वक्ष्या बलिनां स्वकानाम् । समा द्युसंस्था विपमान् भजन्ते, वक्ष्या रज्ज्यां विषमाः समानाम् ॥२॥”

अनयोरर्थं—अजवृषसिद्धा धनुरपराधं मकराधाधं च चतुष्पदाः, मिथुनकन्यातुलाकुम्भा धनुराधाधं च मनुष्याः, कर्कमीनौ मकरपश्चाधं च जलचराः, सरीसृपो वृश्चिक इति । ततश्च सिंहं विनाऽन्ये मेपवृषवृश्चिककुम्भा मानुष्याणां वश्यतां, जलचराः कर्कमकरमीना मनुष्याणां भक्ष्याः, सिंहस्य

वृश्चिकं विना सर्वे वश्यः । अन्यदिति वृश्चिकस्य सिंहोऽपि वश्यः । सर्वे पुराणायः कन्याया वश्याः, धनुषः सर्वोऽपि वश्य इत्यादि । स्थलाम्बुसम्भू-
तेति, यदि द्वावपि राशी स्थलजौ जलजौ सरीसृपौ वा तदा द्वयोर्मध्ये यो बलिष्ठस्तस्येतरो वश्यः, यथा वृषस्य मेषो वश्यः, मकरस्य मीनककौ वश्यौ,
वृश्चिकस्यापरो वृश्चिको बलहीनत्वे सति वश्यः स्यात्, मेषद्वयवृषद्वयादीनां सम्भवेऽपि च वृश्चिकवदेव बलाधिक्यं विचार्य वश्यता भावनीया ! समा
शुंलस्था इति, इष्टलग्नं किल दिवा स्याद्वात्रौ वा, तत्र दिवा समराशयो विषमराशीना वश्याः, रात्रौ तु विषमराशयः समराशीनां वश्या इति । अस्य
प्रयोजनं तु “यच्च वश्यं स्वलगनेन्दो.” इति श्लोके वक्ष्यति ॥

जन्मकाले शुभैर्युक्ता द्वितीयास्तरणेश्च ये । निष्कूरा निर्विकाराश्च ते लग्ने राशयः शुभाः ॥ ३२ ॥

व्याख्या—द्वितीया इति येषां किल जातके वेदिसंज्ञा, “सूर्याद्वितीयस्य वेदिः” इत्युक्तेः । निष्कूरा इति जन्मकाले येषु क्रूरग्रहो नाभूत् ।
निर्विकारा इति, क्रूरसुकराशिः सविकारः, चन्द्रेण युक्तस्तु निर्विकारः जन्मकाले ये राशय ईदृशास्ते यात्रालगने शुभाः ॥

यच्च वश्यं स्वलग्नेन्दोर्न च वश्यं द्विषस्तयोः । रात्रौरेवाष्टमं ताभ्यां लग्नं यातुर्जयावहम् ॥ ३३ ॥

व्याख्या—यद्यात्रालग्नं सौवजन्मलग्नजन्मराशयोर्वश्यं स्यात् द्विषो जेतव्यस्य जन्मलग्नजन्मराशयोर्वश्यं च । तथा रात्रौरेव न तु स्वस्य ताभ्यां
जन्मलग्नजन्मराशिभ्यां यदष्टमं स्यात्तच्छग्नं यात्रायां शुभम् ॥

इत्युक्तमष्टभिः श्लोकैर्यात्राहं लग्नं । अथ “जत्ता छव्वगसुद्धीए” इति हर्षप्रकाशोक्तैर्यात्राहं होरादिवर्गपञ्चकमाह—

विमुक्ताक्रान्तभोग्यानि राशयर्थान्युष्णरश्मिना । ऊर्ध्वतिर्यगधोसुख्यो होराः स्युरुदयावधि ॥ ३४ ॥

व्याख्या—या होराऽर्केण युक्त्वा मुक्ता सा ऊर्ध्वमुखी, सुज्यमाना तिर्यङ्मुखी, पुनस्तदप्रेतन्त्यस्तिन्नः क्रमादूर्ध्वतिर्य-
गधोसुख्यः पुनस्तथैव तिन्नः क्रमादूर्ध्वदिसुख्यः, एवं पुनः पुनरुदयावधीति सूर्योदयं यावत् । यद्वा उदयो लग्नं तत्राधिकृता होरैस्वर्थः तं यावत् एवं
त्रिविधा होराः कल्प्याः । एवं चाहोरात्रे चतुर्विंशतिहोरात्मके त्रिविधहोराणामष्टाष्टा वृत्तयः स्युः ॥ फलमाह—

जयसूर्ध्वमुखी होरा विपदस्तिर्यगानना । अथोत्तुन्वी रणे यातु भङ्गं दिशति लग्ना ॥ ३५ ॥

व्याख्या—जयमिति एवं कल्पमाने सत्यमीथा लग्नहोरा यदूर्ध्वमुखी स्यात्तदा जयता ॥

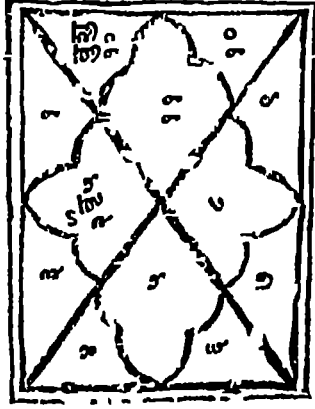
द्रेष्काणः फलरत्नाढ्यः शुभनाथः शुभेक्षितः । शुभोऽशुभस्तु सास्त्राहिपात्रकः पापवीक्षितः ॥ ३६ ॥

व्याख्या—राशौ राशौ त्रयत्रयभावात् षट्त्रिंशद्द्रेष्काणाः स्युः, तेषु यः फलरत्नेस्पलभणत्वान्पुण्यैर्भाण्डैर्वाऽऽद्य. सौम्यस्वामिकः सौम्येन पूर्णदशा दृष्ट एव सौम्याकारो वा य स्यात्स यात्रालग्ने शुभः । अशुभस्त्विति यस्तु शस्त्रसर्पाग्निभिर्युतः, केचिच्च पात्रकस्थाने पात्रक पठन्ति, तेन पात्रैर्वन्धनैर्वा युतः, तथा क्रूरदृष्टः उपलक्षणत्वात् क्रूरयुतः क्रूरेश क्रूराकारो वा सोऽशुभः । उक्तञ्च—

“ द्रेष्काणाकारचेष्टागुणसदृशफलं योजयेद् वृद्धिद्वेतो, द्रेष्काणे सौम्यरूपे कुसुमफलयुते रत्नभाण्डान्विते च ।
सौम्यैर्दृष्टे जय. स्यात्प्रहरणसहिते पापदृष्टे च भङ्गः, सास्त्रो दाहोऽथ वधः समुजगनिगले पापयुक्तेऽपि वाऽश्रीः ॥ १ ॥ ”

तेषां रूपाणि चैवं बृहज्जातके-मेधे प्रथमद्रेष्काणो नरोऽभ्युद्यतपुंहुस्तः कृष्णो रक्ताक्षो रौद्रः १ । अय द्रेष्काणो मनुष्य एव, विशेषानभिधानात्, एवं तेषु विशेषो न वक्ष्यते ते मनुष्या एव ज्ञेयाः । द्वितीयः स्त्री शोणान्त्राऽश्वाऽऽस्या दीर्घसुखोरुपाद्नी (पद्मी) एकेनां हिणोपलक्षिता, चतुष्पदोऽयं, तत्तुल्यासत्वात्, एवमत्रेऽपि यथायोग भाव्य २ । तृतीयो नरः क्रूर कपिलो रक्ताम्बरोऽभ्युद्यतदण्डहस्तः ३ । १ । इत्ये आद्यः स्त्री कुञ्चितलूनकेऽश्री स्थूलोदराऽग्निदग्धवस्त्रा मूयणानीच्छति १ । द्वितीयो नरोऽजास्यो धान्यक्षेत्रवास्तुहलशकटकर्मणि दक्षश्चतुष्पदोऽय २ । तृतीयो नरो बृहत्कायपादः ३ । २ । मिथुने आद्यः स्त्री सुरूपा दीनप्रजा उच्छ्रितभुजा ऋतुमत्याभरणार्थे सादरा १ । द्वितीयो नरो गरुडास्य उद्यानस्थो बाणकवचधनुष्मान् खगोऽयं २ । तृतीयो नरो रत्नमण्डितः पण्डितो बद्धतूणकवचो धनुष्मान् ३ । ३ । क्रकं आद्यो नरो हस्तिसमाह्नोऽश्वकण्ठ सूकरास्यः पत्रमूलभृत् चतुष्पदोऽयं १ । द्वितीयः स्त्री शौवनस्था ससर्पां वनस्था २ । तृतीयो नरः सर्पवेष्टितो नौस्थः स्वर्णाभरणाञ्चितः ३ । ४ । सिंहे आद्यः शाल्मलिबृक्षोपरि गुग्गुलुः शृगालः श्या नरश्च मलिनवासाः अय नरः खगश्चतुष्पदश्च १ । द्वितीयो नरोऽश्वकृतिः कृष्णाजिनकम्बलभृत् दुर्धर्षो धनुष्मान्नाताग्रनासः चतुष्पदोऽयं २ । तृतीय

नक्षत्रास्यो चानरचेष्टो नरः कूर्चीकुञ्चितकेशो दण्डफलाभिषहस्तः चतुष्पदोऽयं ३ । ५ । कन्यायामाद्यः स्त्री पुष्पपूर्णघटयुता मलिनाम्बरा गुरोः कुल
वाञ्छति १ । द्वितीयो नरो लेखिनीहस्तः श्यामो लोमशो वस्त्राङ्कितशिरा विस्तीर्णधन्वपाणिः २ । तृतीयः स्त्री गौरोच्चा सुधोताग्रदुक्कलाच्छादिता
कुम्भकडुच्छुकहस्ता देवालय प्रवृत्ता ३ । ६ । तुलायामाद्यो नरस्तुलाहस्तश्चतुष्पथरथो मानोन्मानचतुरो भाण्डं विचिन्तयति १ । द्वितीयो नरो गुद्रास्यो
घटान्वितः क्षुधितस्त्वृषितः खगोऽयं २ । तृतीयो नरः फलाभिषधरो द्वैमत्तणवर्मभृद्दानरूपो रत्नचित्रितो धनुर्हस्तो वने मृगान् भीषयते चतुष्पदोऽयं
३ । ७ । वृश्चिके आद्यः स्त्री नगना स्थानच्युता सर्पनिबद्धपादा मनोरमाऽब्धितः कुलमायाति १ । द्वितीयः स्त्री भर्तृकृते सर्पावृताङ्गी कूर्मकुम्भाकृति
स्थानसुखानि वाञ्छति २ तृतीयो नरः सिंहरूपश्चिपिटकूर्मतुल्यास्यः अयं कूर्मश्चतुष्पदश्च ३ । ८ । धनुषि आद्यो नर आयतधन्वपाणिर्दुस्त्रोऽश्वक्रायः
चतुष्पदोऽय १ । द्वितीयः स्त्री सुररूपाऽब्धिरत्नानि विघट्टयन्ती गौराङ्गी २ । तृतीयो नरो गौरो निषण्णो दण्डहस्तः कूर्चिकौशेयकचर्मवाही ३ । ९ ।
मकरे आद्यो नरो रोमशः सूकराकृतिः स्थूलदंष्ट्रो बन्धनशृत् बौद्धास्यः स्त्री श्यामा सालङ्कारा लोहाभरणश्रुषितकर्णी २ ।
तृतीयो नरः किन्नराङ्गरत्नी कवची धनुष्मान् सकम्बलः स्कन्धे रत्नचित्रितं कुम्भं वहति ३ । १० । कुम्भे आद्यो नरश्चर्मभृद् गुद्रास्यः सकम्बलः
खगोऽयं १ । द्वितीयः स्त्री मलिनाम्बरा शीर्षे भाण्डवाहिनी अरिना दग्धे शकटे लोहानि गृह्णाति २ । तृतीयो नरः सिंहरूपश्च श्यामः सरोमकर्णः
किरीटी त्वक्त्रनिर्यासफलशृत् ३ । ११ । मीने आद्यो नरः स्रग्मौक्तिकशङ्खपाणिः साभरणो नौस्थोऽब्धि तरति १ । द्वितीयः स्त्री गौराङ्गी नौस्था-
ऽब्धितः कूलं याति २ । तृतीयो नरो नग्नो भीरुश्रौराग्निभ्यां व्याकुलितः सर्पावृताङ्को गतांन्तिकस्थः अय व्याकुलद्रेष्काणः ३ । इति १२ । एषां
चिन्तानष्टादिप्रश्ने प्रयोजनं “द्रेष्काणैस्तस्कराः स्मृता” इति । रोगिप्रश्ने “गुद्रकोलोरग्यशैशुदितै रोगिणो मृतिरिति” । बन्धमोक्षप्रश्ने “धृतेरने व्यंशे
सशृङ्खलापाशो बन्धः” इत्यादि । यात्रायां तु यथोपयोगस्तथोक्तमेव । शुभनाथ इति द्रेष्काणेशः प्रागुक्ता एव । शुभेक्षित इति, यो द्रेष्काणो लम्बे-
थिकृतोऽस्ति तन्नामा राशिर्यात्राकुण्डलिकायां यत्र तत्र स्थितो यदि शुभग्रहैर्दंश्येत तदा स द्रेष्काणः शुभैर्दंष्ट इत्युच्यते । स्थापना यथा—

अत्र दृष्टे द्वितीयस्य कन्याद्रेष्काणस्य स्वामी बुधः सौम्यस्तस्य मीनमूर्तिस्थयोः शुक्रशीब-
योश्च पूर्णा दृष्टिः, एवं पापस्वामिकत्वं पापदृष्टत्वं च भाव्य । एवं वक्ष्यमाणे उदयास्तशुद्ध्यादौ
नवांशादीनामपि, सौम्यक्रूरदृष्टत्वं च भाव्यम् ॥

शान्यकैन्दुकुजाँस्यक्त्वा शुभोऽन्येषां नवांशकः ।
लग्नवद् द्वादशांशस्तु त्रिंशांशस्तु नवांशवत् ॥ ३७ ॥

व्याख्या—लक्षवेति, यदुक्तं दैवक्षवष्टमे—

“ लघोऽर्कस्य नवांशे वाहननाशः कुजस्य वल्लिभयम् । इन्द्रोः प्रतापहानिः शनेर्नवांशे मरणमेव ॥ १ ॥ ”

लग्नवदिति “थातव्यं विद्भुसुखे लन्ते (२६)” इत्यत आरभ्य “यच्च वा वश्यं स्वलग्नेद्वोः (३३)” इति यावच्छग्नविषयं यदुक्तं तत्सर्वं द्वादशां-
शोऽपि योष्यं । नवांशवदिति, अयमर्थः—शानिकुजवर्जानां त्रिंशांशः शुभः, अर्केन्द्रोच्छिंशांशाभावात् ॥ उक्ता षड्वर्गशुद्धिः । अथ यात्रायां द्वादश भावानाह—

तनुः १ कोशो २ भद्रो ३ यानं ४ मन्त्रो ५ ऽरि ६ वर्त्म ७ जीवितम् ८ ।
मनः ९ कर्मा १० जना ११ मन्त्री १२ भावाः स्युरुदयादयः ॥ ३८ ॥

व्याख्या—कर्मैति भाग्यं व्यापारो वा । एषु स्थानेष्वेषा शुभाशुभोदकां ग्रहबलाद्विचार्यन्ते ॥ इह च पूर्वोक्ता भावविचारणा बहुसमैव ।
विक्रोपस्तु यात्रायां द्वादशभावेषु ग्रहविचारमाह—

हन्ति यो धायकर्मन्यानसौम्यः कर्म चासितः । सौम्योऽप्यरिं सितोऽध्वानं चन्द्रश्च तनुजीविते ॥ ३९ ॥

व्याख्या—असौम्यः क्रूरो ग्रहच्छिदशैकादशवर्जान् सर्वान् भावान् हन्ति त्रिदशैकादशांस्तु पुष्पातीत्यर्थः । किं सर्वोऽपि क्रूर एव ? नेत्याह—
कर्म चासित इति, असितः शानिदशमभावमपि हन्ति, शेषांश्च सर्वान्, केवलं त्र्येकादशावेव शानिः पुष्पातीति भावः । सौम्योऽप्यरिमिति, सौम्योऽपि
गुणशुक्रधेन्दुरूपो ग्रहोऽरिं पृथभाव हन्ति “सौम्याः षष्टेरिमा” इत्युक्तेः, शेषभावांस्तु पुष्पात्येव, क्रूरग्रहस्तु पृथभावं हन्त्येव क्रूरत्वादेवेत्येपर्यः ।

ननु किं सवाऽपि सौम्योऽरिवर्जसर्वभावात् पुष्पात्येव ? नेत्याह—सितोऽध्वानमिति सितः शुक्रोऽध्वानं सप्तमभावमपि हन्ति, चन्द्रश्च प्रथमाष्टमभावावपि हन्ति, शुक्रेन्द्रं षष्ठमात्रं विनाशयत इति तूक्तमेव । एव चायमर्थः सम्पन्नः—

“ ख १० स्थाननिवर्जमुपचयगाः क्रूराः सर्वगाः शुभाः सौम्याः । हित्वास्ते ७ सितमष्टम ८ लग्न १ ग-शशिनश्च यात्रायाम् ॥ १ ॥ ”
इति कृता यात्राकुण्डलिकाया सामान्येन द्वादशभावविचारणा ॥ अथ मूर्तिस्थग्रहव्यवस्थामाह—

जन्मन्यनिष्टः सौम्योऽपि न लग्नस्थः शुभो ग्रहः । तत्रेष्टदस्तु पापोऽपि यात्रालग्नस्थितः शुभः ॥ ४० ॥

व्याख्या—सौम्योऽपि यो जन्मममये मृत्युव्ययभवनस्थत्वादिना अशुभः स यात्रालग्नै मूर्तौ न शुभः, तत्रेष्टद इति, यस्तु क्रूरोऽपि रिपु ६ लाभ ११ स्थानादिना जन्मनीष्टदः स यात्रालग्नै मूर्तौ शुभ एव, जन्मशुभाशुभग्रहाश्च विस्तृतो जातकाग्नेयाः । समासेन त्वेवम्—

“ क्रूराल्पिषडायस्थाः सितेन्दुगुरवोऽन्तिमाष्टरिपुवर्जाः । ध्यग्रन्तिमरिपुवर्जा बुधः प्रशस्यो जननसमये ॥ १ ॥ ” स्थापना—

पापोऽप्यभीष्टदो जन्मलग्नक्षस्वामिनोः सुहृद् ।

मूर्तिस्थितः शुभोऽपि स्यादशुभोऽरातिरेतयोः ॥ ४१ ॥

व्याख्या—जन्मलग्नक्षेति जन्मलग्नैशजन्मराशीशायोर्गो मित्रम् ॥

सुहृद्दशापतेः सद्यः सफलो जनने बली ।

क्रूरोऽपि विविधो भद्रस्तनौ सौम्योऽपि नेतरः ॥ ४२ ॥

व्याख्या—यात्राकाले यस्य ग्रहस्य दशाऽस्ति स दशापतिस्तस्य सुहृन्मित्रम् । विशेषस्तु दशापतिरपि यात्रासमये सबलो विलोक्यते । यल्लल्लः—

“ यात्रा नैव दशापतावुपहते नैवास्तरो नावले,
नीचस्थे न च नैव वक्रिणि नृणां देया कदाचिद् बुधैः । ” इति

जन्मकुण्डलिकायां शुभाः ।	
रवि	३-६-११
चन्द्र	१-२-३-४-५-७-९-१०-११
मंगल	३-६-११
बुध	१-२-३-४-७-९-१०-११
गुरु	१-२-३-४-५-७-९-१०-११
शुक्र	१-२-३-४-५-७-९-१०-११
शनि	३-६-११
राहु	३-६-११

दशाक्रमतप्रमाणतद्विभागादिस्ररूपं च जातकादिभ्यो ज्ञेयं, इह स्वप्रस्तुतत्वादतिविसरत्वाच्च न प्रतन्यते, स्थानान्तरन्यार्थं तु चार्थिकं दिनदशा-
प्रमाणं स्थूलं दृश्यते, तथाहि—

“ निजनामराशितः प्रभृति गण्यते वर्तमानसङ्क्रान्तेः । गतदिवसावधेयं दिवसदशाः स्युः क्रमादेताः ॥ १ ॥ ”

रवी १ न्दु २ भौम ३ श ४ शनी ५ ज्य ६ राहु ७ सकेतु ८ शुक्रपु ९ नखाः १० खवाणाः ५० ।

अष्टाश्वि २८ षड्वाण ५६ रसाग्नि ३६ देव ३३ देवा ३३ तिशीत्य ३४ अहया ७० दशाहाः ॥ २ ॥ ”

सर्वे दिनाः षष्ठ्यधिका त्रिंशती ३६० ।

“ ह्यति १ धनं २ रुजं ३ लक्ष्मीं ४ दैन्यं ५ लक्ष्मीं ६ च वन्धनम् ७ । भय ८ श्रियं ९ चार्कादीनां दद्युर्दिनदशाः क्रमात् ॥ ३ ॥ ”
अत्रायमाश्रायः—स्वनामराशौ यद्विदेऽर्कः सङ्क्रान्तस्तदिनादारभ्य वर्तमानदिन यावद्धिता गण्यन्ते इत्यन्तो दिना गता इति, तत्राद्या विशतिर्विना
रवेर्दिनदशाः अत्रे पञ्चानाहिना इन्दोरित्यादि, एवं गणने यस्य ग्रहस्य दिनदशा तदानीं समेति स दशापतिरिति । ‘सद्यः सफलः’ इति यस्मिन्नानीं गोचरेण
प्रतिकूलवेधेन वा शुभः स सद्यः सफलः, यस्तु गोचरेणानुकूलवेधेन वाऽशुभः स सद्योऽफलः । तथा जन्मपत्रिकायां यो बली रूपवानित्यादिवदति-
शायने मत्वर्थीयोऽयं ततो यः सर्वोत्कृष्टबल इत्यर्थः । ‘इतर’ इति यो वर्तमानदशेश्चरिः, यो वा तदानीमफलः, यो वा जन्मकाले निर्बल इति ।
ननु यदि जनने बलीत्युक्तं तदा जन्मनि सर्वोत्कृष्टबलोऽपि यो मृत्युस्थत्वादिनाऽलिष्टदस्तापि मृतौ ग्राह्यत्वप्रसङ्गः । भैवं, “जन्मन्यलिष्टः सौम्योऽपि”
इत्यनेनैव तस्य निषेधभवनात् ॥

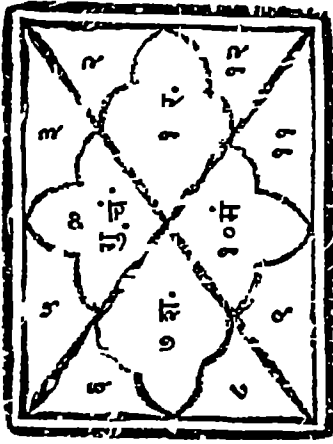
ग्रहाणां	र.	सो	मं.	बु	श.	गु	रा.	के	शु.
दशादिनानि	२०	५०	२८	५६	३६	३३	३३	३४	७०
फलम्	हानि.	धन	रुज	लक्ष्मी	दैन्य	लक्ष्मी	वधन	भयः	श्री.

आ सि. १४

जन्मकाले विधोर्घट्टान्योऽन्धेनोपचयस्थिताः ।
तानारुयाः सौम्यवत्कुरा जातकोक्ताश्च कारकाः ॥१४३॥

व्याख्या—जन्मपत्रिकायां चन्द्रात्रिषड्दशैकादशास्थानां ग्रहाणां
चन्द्रापेक्षया तानसंज्ञा । तथा जन्मन्धेव येऽन्योऽन्यस्मादुपचयस्था-
स्तेषामप्यन्योऽन्यं तानसंज्ञा । कोऽर्थः ? पितृपुत्रगुरुभिष्यादिवत्तान-

शब्दस्य सम्बन्धिप्रशब्दत्वेन द्विष्टत्वादेकैकग्रहस्य शेषास्नानसंज्ञया व्यवहियन्ते, अन्योऽन्यस्य कार्यं तन्वन्ति विस्तारयन्तीति कृत्वा । एवं कारकसंज्ञया अपि द्विष्टत्वं सान्वयर्थत्वं च भाव्य । ते च क्रूरा अपि सौम्यवत् स्युः तन्वादियथोक्तभावेपु शुभा इत्यर्थः । जातकोक्ता इति जातके ये कारकसंज्ञयोक्तास्तेऽपि क्रूरा अपि सौम्यवत्स्युः । ते चैवं-तत्रोक्ता ये ग्रहाः स्वर्शे स्वोच्चे स्वत्रिकोणे वा स्थिताः केन्द्रेषु स्युस्ते सर्वेऽव्यन्योऽन्यं कारकसंज्ञाः, तेषां मध्ये दशमकेन्द्रस्थो ग्रहः शेषग्रहाणां विशिष्य कारकः, सर्वेषां चैतेषां चन्द्रयुतिदृष्ट्या बलवत्त्वं, यथा कर्के लभे तस्ये चन्द्रेऽर्काऽऽरुरुमन्दाः स्वस्वोच्चस्थाः सन्तो मिथः कारकाः स्युः । स्थापना यथा—

अत्र सकल इति स्वगृहोच्चत्रिकोणेष्वस्थितोऽपीति भावः ॥

“ स्वर्शकोणोच्चगः खेटः खेटस्य यदि कर्मगः । सुहृत्तद्गुणसम्पन्नः कारकश्चापि संस्मृतः ॥ ३ ॥ ”

जन्मलशेषयोस्तानः कारको वाऽपि लग्नगः । असौम्योऽपि शुभाय स्याद्द्वयस्तः सौम्योऽपि चान्यथा ॥ ४४ ॥

व्याख्या—ईशशब्दस्य प्रत्येकं सम्बन्धाज्जन्मेशलशेषयोरिति योज्यं । अयमर्थः—यात्राचिकीर्षोर्णृपादेर्जन्मनि यत्रेन्दुसुखादाशीशो जन्मेवाः तस्य तज्जन्मस-
रकलनेशग्रहस्य वा यो ग्रहो जन्मपत्रिकायां तानरूपः कारकरूपो वा स्यात् स क्रूरोऽपि यात्रालग्ने मूर्तिस्थः शुभ एव । व्यस्त इति विपरीतः सौम्यग्रहोऽपि जन्मपत्रिकायां जन्मेशलग्नेशयोस्तानः कारको वा नास्ति स यात्रालग्ने मूर्ते न शुभः । तदर्थं भावः—यात्रायां तानस्य कारकस्य वा बलं गच्छामेव । तथा—

चतुर्थे
विमर्शे
गमद्वारे
तानकार
कयोः सौ-
म्यासौम्य-
त्वम् ॥

॥१६२॥

“ नायकाः स्युः प्रसूतौ ये रक्षका ये च वर्धकाः । ते क्रूरा अपि यात्रायां लग्नस्थाः शुभदा ग्रहाः ॥ १ ॥ ”
इति दैवज्ञवल्लभे । एषां च स्वरूपं गृहजातके ॥

वक्त्री केन्द्रेऽथ तद्गर्भो लग्ने यातुर्जयापहः । गतिप्रमाणवर्णैर्वा विकृतश्च न भश्चरः ॥ ४५ ॥

व्याख्या—अंकन्द्वेषक्रासम्भवाङ्गीमाद्यन्यतरो यो ग्रहस्त्रयानां वक्रगोऽस्ति स पृकोऽपि यात्रालग्नो केन्द्रस्थो जय हन्ति, किं पुनर्द्वित्राः? अथेति तस्यैव वक्रिणो ग्रहस्य वर्गो होराया असम्भवाद् गृहद्वेषक्राणनवांशादिरूपश्रेष्ठगनेऽस्ति तदा सोऽप्यशुभः । वक्रमार्गदिनसदृश्या चयं ज्योतिषसारे—
“ पणसष्टि ६५ इक्कीसा २१ वारस अहियं सयं च ११२ वावन्ना ५२ । चउतीस सयं च १३४ कमा वक्रदिणा मङ्गलार्हणं ॥ १ ॥
सग सय पणाल ७४५ विणवह ९२ चुआलसय १४४ पञ्चसयचउवीसा ५२४ । दोअ सया चालीसा २४० मङ्गलमार्हण मगदिणा ॥२॥”
गतीत्यादि गत्यर्थैर्विकृतोऽपि ग्रहो यात्रालग्नो मूर्त्तौ न शुभः, अतिचरितो ग्रहो गतिविकृतः । अतिचारस्वरूपं चैवं लह्योक्तम्—

“ पक्षं १ दशाहं २ त्रिपक्षी ३ दशाहं ४ मासषट्पत्तयी ५ । अतिचारः कुजादीनामेव चारिस्त्वतोऽपरः ॥ १ ॥ ”

प्रमाणेति पूर्वप्रमाणान् हस्त्रो महान् वा खे लक्ष्यमाणः प्रमाणविकृतः, एवं वर्णविकृतोऽपि भाव्यः । लल्लुस्त्वाह—“ यस्य ग्रहस्य जन्मर्क्षं कुरग्रहोल्काद्यैः पीडित स्यात्सोऽपि ग्रहो यात्रालग्नो मूर्त्तौ न शुभः” ग्रहजन्मर्क्षणि चैव—

“ विशाखा १ कृत्तिका २ ध्यानि ३ श्रवणो ४ भाग्य ५ मित्यभम् ६ ।
रेवती ७ याम्य ८ मथ्लेपा ९ जन्मर्क्षोऽप्यर्कतः क्रमात् ॥ १ ॥ ”

उत्तरान्तश्चरो भानोः शुभो नान्यस्तनौ ग्रहः ।
फलेन वर्गो वारश्च तनुगव्योमगोपमः ॥ ४६ ॥

व्याख्या—इष्टेऽहि यत्राकोदयास्ते स्यातां तस्स्थानं सम्यग्निर्णीय चिह्नयितव्यं, यत्र च विवक्षितग्रहस्योदयास्ते स्यातां तदपि । एवं च योऽर्क-

ग्रहाणां	म.	बु	गु.	शु.	श.
वक्रदिनाति	६५	२१	११२	५२	१३४
मार्गदिनानि	७४५	९२	१४४	५२४	२४०
अतिचारः	पक्षं	१०	त्रिपक्षी	१०	६ मास

दुर्दीच्यामुदेत्यस्तमेति च स उत्तरचरः । यश्चार्कस्थान एवोदेत्यस्तमेति च सोऽन्तश्चरः । एतौ यात्रालग्ने मूर्त्तौ शुभो । अन्य इति अर्कादक्षिणचरस्त्वशुभः ।
इदं च मूर्त्तिग्रहस्वरूपसिंह यद्यपि यात्रामुद्दिश्योक्तं तथापि विवाहादिसर्वकार्यलग्नेष्वपि योज्यं । विशेषस्तु—

“ लग्नेऽर्कारौ शनेर्धांश्चि शुभावन्यत्र भङ्गदौ । शीतांशुरुदयप्राप्तः सर्वकार्येषु नाशदः ॥ १ ॥

जीवशुक्रशनिस्थाने स्थितो लग्ने जयार्थदः । स्थानेष्वकेन्दुभौमानां शशिसुतुरनर्थदः ॥ २ ॥

मन्दारबुधसूर्याणां स्थानेषु शुभदो गुरुः । शुकेन्दुस्थानगो लग्ने धनयोधविनाशकः ॥ ३ ॥

सौम्यस्थाने शितः शस्तो लग्नस्थोऽन्यत्र नैष्टदः । छायापुत्रो रविस्थाने प्रीतिदोऽन्यत्र नाशदः ॥ ४ ॥

स्वस्थाने न शुभो मन्दो लग्नेऽन्यत्र शुभावहः । यात्रायां चन्द्रमाः शस्तो दिग्बलेन विवर्जितः ॥ ५ ॥ ” इति दैवज्ञवल्लभे ।
इत्युक्त्वा सार्धषट्श्लोकैर्मूर्त्तिस्थग्रहव्यवस्था । अथ यात्रालग्ने षड्वर्ग वारञ्च नियमयति—फलेनेति वर्गः षड्वर्गाः यात्रादिने वारश्च तनुगो मूर्त्तिस्थो यो व्योमगो ग्रहस्तत्तुल्यफलो ज्ञेयः । अयं भावः—जन्मन्यनिष्ट इत्यत आरभ्यैतच्छ्लोकपूर्वार्धं यावदुक्त्या रीत्या यादृशो ग्रहो मूर्त्तौ शुभोऽशुभो वा निर्धारितस्नाहस्यैव ग्रहस्य षड्वर्गो ग्रहहोरादिमूर्त्तौ शुभोऽशुभो वा ज्ञेयः । यात्रादिने वारोऽप्येवमेव निर्धार्यः विशेषस्तु—

“ उपचयकरस्य वर्गः क्रूरस्यापि प्रशस्यते लग्ने । चन्द्रो वा तद्युक्तो न तु विपरीतस्य सौम्यस्य ॥ १ ॥

उपचयकरग्रहदिने सिद्धिः क्रूरेऽपि यायिनां भवति । सौम्येऽप्यनुपचयकरे न भवति यात्रा शुभा यातुः ॥ २ ॥ ” इति लल्लः । तथा—
“ सौम्योऽपि न शुभं दत्ते रिपोर्वारे विलम्पः । वारे मित्रस्य पापोऽपि भवेच्छुभफलप्रदः ॥ १ ॥ ” इति दैवज्ञवल्लभे ।
तथा येषां वारः शुभोऽशुभो वा तेषां कालहोराऽपि तथैव । तत्फलं चैवं—

“ रूपं ग्रहस्य वर्गे स्वदिने द्विगुणं स्वकालहोरायाम् । त्रिगुणमरिर्वर्गयोगे फलस्य प्रान्त्यस्तृतीयांशः ॥ १ ॥ ” इति शौनकः । तथा—

“ बलिनः कण्टकसंस्था वर्षाधिपमासदिवसहोरेशाः । द्विगुणशुभाशुभफलदा यथोत्तरं ते परिज्ञेयाः ॥ १ ॥ ” इति लल्लः ।

उक्त्वा मूर्त्तौ ग्रहतत्षड्वर्गादिव्यवस्था । अथ शेषकेन्द्राद्याश्रित्याह—

केन्द्रेषु ग्रहस्येषु लग्ने वीर्येण वर्जिते । बलहीनैश्च सौम्यैः स्यादभिषेणयतो भयम् ॥ ४७ ॥

चतुर्थ
विमर्शे
गमद्वारे
मूर्त्तौ ग्रह-
तत्षड्व-
र्गादिव्य-
वस्था ॥

॥ १६४ ॥

आरम्भ-

सिद्धिः

॥ १६४ ॥

व्याख्या—ग्रहशून्येष्विति प्रथमं तावदेकस्मिन्नपि केन्द्रे यदि कश्चित्सौम्यग्रहः स्यात्तदैव यात्रायामन्यकार्येषु च शुभं, न त्वन्यथा । सौम्यग्रहाभावे यद्येकमपि केन्द्रमुपचयकरेण क्रूरेणाप्यधिष्ठितं स्यात्तदापि शुभं । सर्वकेन्द्राणां शून्यत्वं तु सर्वथाऽनिष्टम् —यदुक्तम् ।
“ पापोऽपि कामं बलवान्नियोज्यः, केन्द्रेषु शून्यं न शिवाय केन्द्रम् । ” इति रत्नमालायां ।

विशेषस्तु—सौम्यग्रहांश्वेकेन्द्रेषु पापग्रहयुताः स्युस्तदा महता कष्टेन यात्रा सिध्येत् । यद्वृद्धः—

“ सौम्यैश्च पापैश्च चतुष्टयस्थैः कृच्छ्रेण संसिद्धिसुपैति यात्रा । ”

वीर्येणैति स्वामिसौम्यग्रहयुतिदृष्टयभावेन क्रूराणां तत्सम्भावेन च लभं निर्वीर्यं स्यात् । बलहीनैरिति अष्टादशाधा किल ग्रहाणामबलता भुवनदीप-
कवृत्तावुक्ता, तथाहि—

“स्व १ मित्रनीचगो २ वक्रः ३ स्वरास्यस्ता ४ रिचर्गाः ५ । लश्याद्द्वादशगः ६ षष्ठः ७ क्रूरैर्युक्तो ८ ऽथ वीक्षितः ९ ॥ १ ॥

याम्यो१०राह्वास्य ११ पुच्छस्थो १२ बालो १३ वृद्धो१४ऽस्तगो १५ जितः १६ । मुथुशिले१७मूशरिफे पापै१८रित्यबलो ग्रहः ॥२॥”

अत्र नीचग इति नीचगृहस्थो नीचांशस्थोऽपि च आद्यः । वक्र इति वक्राभिमुखोऽपि वक्रवत् । स्वरास्यस्तेति स्वगृहाराशेः सप्तमाराशिस्थः । अरिवर्गगः शत्रोरधिशात्रोर्वां ग्रहस्य गृहद्वारादिषट्कस्थः । याम्यः कर्कादिषट्करूपदक्षिणायनवर्ती । राह्वास्यपुच्छेति—

“ यत्र ऋक्षे स्थितो राहुर्वदनं तद्विनिर्दिशेत् । सुखात्पञ्चदशे ऋक्षे तस्य पुच्छं व्यवस्थितम् ॥ १ ॥ ”

बालः स्वल्पदिनोदितः । वृद्धोऽस्त्राभिमुखः । अनेन हस्वरूक्षबिम्बो निर्दीप्तिकश्चेत्याद्यपि सद्यगृहीतं । अस्त्रगः रश्मिषु प्रवेशादस्त्रमितः । जितो यो ग्रहयुद्धे दक्षिणागामी शुक्रस्तरगामी सत् जितः स्यादिति वराहः । मुथुशिले इत्यादि शीघ्रो ग्रहो मन्दगतिग्रहस्यैकांशे यदा मिलितोऽद्यापि पञ्चादशो वा तदा ‘मुथुशिल’ इधिशालाऽपराश्रो योगः । यदा तु शीघ्रो ग्रहो मन्दगतिग्रहस्यैकांशे मिलित्वा तमंशमतिक्रम्याग्रतो याति तदा मूशरिफ-
योगो राश्यन्त यावत् । यथा कल्पनया तृतीये त्रिंशो मन्दगतिगुरुस्ति तत्रागतो रव्यादिः क्रूरग्रहो यावत्तमंशमतिक्रम्य न याति तावन्मुथुशिलः, यदा तु चतुर्थांशे गतस्तदा मूशरिफस्तावद्यावदाश्यन्ते यातीति, एतौ च योगौ शीघ्रो ग्रहो यदि क्रूर आगत्य कुरुते तदा मन्दगतिर्ग्रहो निर्बलः स्यादिति । प्रश्नप्रकाशे तु नवधैव निर्बलत्वमुक्तं, तथाहि—

“पापः शीघ्रः १ शुभो वक्रो २ बालो ३ वृद्धा ४ ऽरिभा ५ स्तगः ६ नीचः ७ पापान्तरे ८ ऽष्टस्य ९ इत्युक्तो बलवर्जितः ॥ १ ॥”
एवमन्वत्रापि यथासम्भवं दौर्बल्यं भाग्य । अभिवेणयत इति सेनयाऽभिसुखं प्रस्तावाद्देरिणो विजयाय गच्छतः ॥

दिगीशः केन्द्रगः श्रेयान् दिग्बली भालगस्तु न । बलिनौ जन्मलश्रेयो केन्द्रोपचयगौ शुभौ ॥ ४८ ॥

न्याख्या—केन्द्रग इति “ग्रहाः स्युरेन्द्री” त्यादिनोक्तो यातव्यदिशः पतिग्रहो बलवान्, यात्रालग्ने यत्र तत्रापि केन्द्रे स्थितः शुभः, परं दिग्बलीति यातव्यदिगीशो ग्रहो लग्ने दिग्बली न श्रेयान्, ग्रहाणां दिग्बलित्वभवनप्रकारस्तु लग्नाद्युक्तमकेन्द्रेत्यादिना प्रागुक्त एव । तथा भालगस्त्विति यातव्यदिगीशो ग्रहो लग्ने तद्विक्थत्वेन यातां सम्भुवीनो न शुभः । उक्तञ्च देवज्ञचल्लभे—

“दिगीश्वरो ललाटस्थो यदि वा दिग्बलान्वितः । वधबन्धप्रदो यातुः केन्द्रगस्तु जयार्थदः ॥ १ ॥” ललाटस्थभवनप्रकारश्चायं पूर्वैरुक्ते—

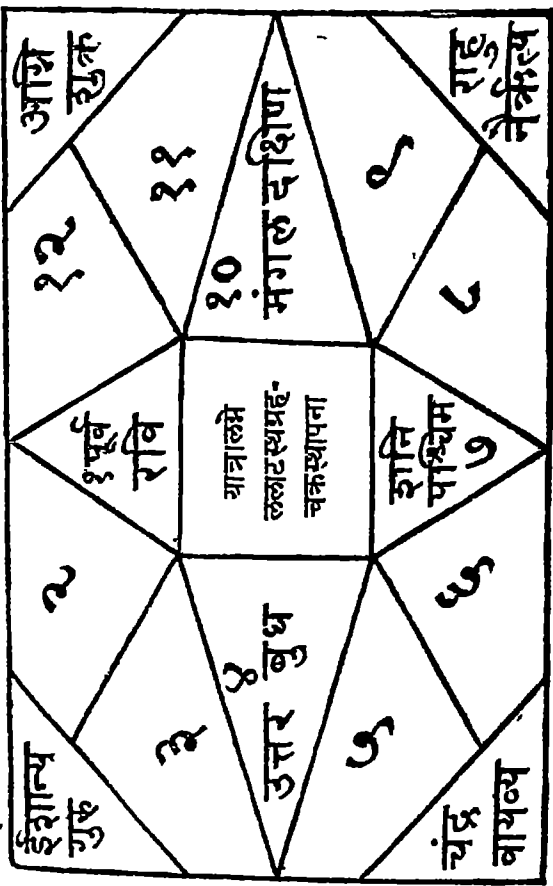
“लग्ने १ भानुर्व्यय १२ भव ११ गतः शुक्र आरो नभः १० स्थो, राहुर्धर्म्मा ९ घ्रम ८ गृहगतः सप्तमस्थोऽर्कपुत्रः ।

नीहारांश्च रिपु ६ तनय ५ गो बन्धु ४ गः सोमपुत्रो, जीवन्निद्विस्थित इति ललाटस्थिताः पूर्वतः स्युः ॥ १ ॥”

स्थापना—यात्रालग्ने ललाटस्थग्रहचक्रम्— ललाटग्रहफलं चैवम्—

“शस्त्राग्निभयं १ व्याधि २ धनक्षयो ३ बन्धनं ४ मृति ५ व्यर्धिः ६ ।
हारिः ७ सैन्यविमर्दो ८ भालगदिगधिपफलं क्रमशः ॥ १ ॥”

विशेषस्तु केतुखदितः सन् यातव्यदिक्समुखनताग्रो यात्रायां शुभः ।
तथा उपचयकरस्य ग्रहस्य दिश गच्छेत् न त्वपचयकारस्येति लल्लः । बलिनौ
जन्मलग्नेनाविति जन्मेशलग्नेवायोगगण्डान्तस्थाव १, गोचरादिप्रातिकूल्य

२, गतिप्रमाणवर्णवैकृत्य ३, सूर्यतो दक्षिणचारित्व ४, प्रायुष्काष्टादशविधदुर्बलत्वात् ५, मभावेन षड्विधबलसम्पन्नत्वविलितरिपुत्वादीनां भावेन च बलिष्ठत्वं भावनीयं । केन्द्रेति सामान्योक्तावपि सप्तमवर्जं एव केन्द्रे लग्नेनाः शुभ इति ज्ञेयं । विशेषस्तु—“ऋगावपि जन्मलग्नेशौ सौम्यवदेव व्यवहर्तन्तौ” सर्वकार्येषु सबलत्वविधानेनेति लल्लः ॥ उक्ता केन्द्रादिषु ग्रहव्यवस्था । अथ यात्रायाः कुण्डलिकाया केन्द्रैः कीदृशैर्यात्रायां गतस्य क उपायो जयदः स्यादित्याह—
सितेज्या १ विन्दु २ राकिञ्जतमोऽन्त्याः ३ सूर्यमङ्गलौ ४ । सामादिसाधकाः केन्द्रोपचयेषु बलोत्कटाः ॥ ४९ ॥

व्याख्या—राज्ञां साम १ दाम २ मेद ३ दण्डा ४ श्रवण उपायाः । ततश्च यात्रालग्ने यदि शुक्रगुरु बलिनो केन्द्रोपचयस्थो स्यातां तदा सामोपायेन जयः स्यात् सन्धिविधितेत्यर्थः । अत्र यथा सन्धिः कृतो निश्चलः स्यात्तथोच्यते—
“भागे भेत्रे शीतरश्मौ सपुण्ये, द्वादश्यां वा शुक्रदृष्टे च लग्ने । अप्रत्यां वा तैतिलाख्ये प्रदिशा, पूर्वाचार्यैरत्र सन्धानसिद्धिः ॥१॥”
इति रत्नमालायां । एवं इन्दौ तथास्ये दानेनेत्यादि । अन्यः केतुः । विशेषस्तु—एषां लग्नेषु वा वारहोराख्ये च क्रमाद्यथोक्तरूपायैः सर्वकार्येषु सिद्धिः स्यात् ॥ अथ यादृशग्रहवलेन रिपुतः प्रथमं पश्चाद्वाऽभिषेणन क्रियमाण सफलं स्यात्तादह—

पौरा ज्जीवमन्दाः स्युरपरे यायिनो ग्रहाः । सफला यायिभिर्यात्रा बलिभिः स्थितिरन्यथा ॥ ५० ॥

व्याख्या—पौरा इति स्थायिन इत्यर्थः । यायिनां सबलत्वे सति रिपुतः प्रथममभिषेणनं सफलं । अन्यथेति पौराणां तु सबलत्वे स्वस्थानस्थितिरैव सफला । कोऽर्थः ? तथा सति रिपुतः प्रथममात्मना यात्रा न कार्या । विशेषस्तु—पौराणां यायिनां च मिश्राणां सबलत्वे द्वैधीभावं कुर्यात् । कोऽर्थः ? सैन्यार्थेन स्थिति सैन्यार्थेन यात्रां च कुर्यात् । तथा सौम्येषु बलिषु सन्धिः कार्यः, ऋगेषु बलिषु विग्रहेण जयः, सवैरव्यवहैरन्त्यं सभाग्यं नृपमाश्रयेदिति योगयात्राग्रन्थे । इत्युक्तं सप्तपञ्च पञ्चविंशत्या श्लोकैर्यात्रालक्षणकुण्डलिकास्वरूपं । इदं च सामान्येन राजादीनधिकृत्य ज्ञेयं, यतो राजानोऽपि वक्ष्यमाणयोगालामे केवललक्षणवलेनापि यात्रां कुर्यात् । यल्लल्लः—

“पेकान्तिकग्रन्तये देवेन निपीडिते च यातन्त्ये । केवलविलग्रयोगादपि याता सिद्धिमामोति ॥ १ ॥”

अथ शुभतिथिनक्षत्रलगादिवलं विनापि यैर्ग्रहयोगै राज्ञा यात्रा सफला स्यात्तान् राजामेव योग्यानन्यासाधारणान् यात्रोचितग्रहयोगानभिधित्सुराह—

चौराणां शकुनैर्यात्रा नक्षत्रैश्च द्विजन्मनाम् । सुहृत्तैः सिद्धयेऽन्येषां राज्ञां योगैश्च ते त्वमी ॥ ५१ ॥

व्याख्या—शकुनैरिति शान्तप्रदीप्तदिविभागानुरूपफलैर्मरुदेशीयदृढानामनुभवसिद्धैरागन्तुकशकुनैः, नक्षत्रैरिति नक्षत्राणां गुणैरित्यर्थः । सुहृत्तैरिति शिवशुजगमित्रैर्याद्युक्तेः शुद्धद्विचदिकैरित्यर्थः । अन्येषामिति वैश्यशूद्रकारुप्रभृतीनां । योगैश्चित्, अय भावः—तिथिवारभलघ्नादिशुद्धिनिरपेक्षमपि राज्ञामैतैः प्रहयोगैर्यात्रा फलति । यदुक्तं देवज्ञवल्लभे—

“ तिथि १ क्षण २ भ ३ वाराणां ४ साध्यं योगेन सिध्यति । तस्मात्सर्वेषु कार्येषु ग्रहयोगान् सुचिन्तयेत् ॥ १ ॥ ”

नन्वस्वेवं, परं बलवति लग्नेऽपि ग्रहाणां सौम्यक्रूरता यत्नेन विचार्यते, इह तु तद्विचारलेशोऽपि नेत्यत्र को हेतुः ? उच्यते—इह योगस्यैव बलं प्रधानं । तथाहि—यथौषधान्तरसंयोगाद्दत्सनागादिविषमपि रसायनीभूय जन्तुजीवाद्युः स्यात्, तथा क्रूरोऽपि ग्रहो योगाच्छुभदः स्यात् । यथा च धृतमधुनी सममेव उपविषं मृत्युदमिति चरकवचः, तथा शुभग्रहा अपि योगादशुभाः स्युः । तदेतैर्योगैर्मास १ तिथि २ वार ३ भ ४ योग ५ क्षण ६ चन्द्र ७ तारा ८ लग्नानां ९ विरुद्धत्वेऽपि यात्रा सफला स्यादिति प्रत्येयं । उक्तञ्च रत्नमालाया—

“ तिथौ क्षणे मे करणे च वारे, योगे विलम्बे हिमगौ नृपाणाम् । पापेऽपि यात्रा सफलाऽत्र योगैः.....” ॥ इति ।

एतच्चैकान्तिककार्यविषयं । स्वस्थे तु मासतिथिनक्षत्रादिवलं योगबलञ्च विलोक्य । यद्भास्करः—“अवमाधिमासयोर्न प्रतिष्ठतेऽभीष्ट-सिद्ध्यर्थीति” । तथा—“पहि कुसलुलिंगि” इत्यादि ॥ योगानेवाह—

अर्काकिशशिनः सिद्धयै राज्ञां लग्ना १ रि ६ मध्य १० गाः (१) ।

सितेऽन्यमन्दज्ञाराश्च लग्ना १ स्त ७ त्रि ३ सुखा ४ रि ६ गाः (२) ॥ ५२ ॥

व्याख्या—अर्धद्वयेऽपि यथासङ्ख्य योजना ॥

१ योगाङ्कोऽयं, एवं सर्वत्र.

शुक्रशार्काश्च लग्न ? स्वरात्प्रातृषु ३ क्रमशः श्रिये (३) । लग्ना ? रिदगौ च जीवाकौ जयदौ व्यष्टमे विधौ (४) ॥ ५३ ॥

न्याख्या—क्रमश इत्युत्तरार्धेऽपि शोभ्य । व्यष्टमे इति, यदीन्द्रपृष्ठमगृहे न स्यात् ॥

मन्दारी त्रयाश्च १ ? षट्सु ज्ञसितेज्याश्चोत्कटाः श्रिये (५) । केन्द्रे च बलिनौ ज्ञेज्याविन्दौ त्वापोक्विलमेऽबले (६) ॥ ५४ ॥

— न्याख्या—उत्कटा इति यत्रतत्रस्था अपि बलिन इत्यर्थः । चन्द्रे आपोक्विलमस्ये निर्बले च सति ॥

श्रिये विधुः सुखेऽस्तेऽ तु सितज्ञौ (७) व्यत्ययेन वा (८) । याने त्रिकोणकेन्द्रस्थाः सौम्याः षट् आयगाः परे (९) ॥ ५५ ॥

न्याख्या—सितज्ञौ सुखे, चन्द्रोऽस्ते इति न्यत्ययः । याने इति यात्रायां श्रिये स्थिति योगः । परे क्रूराः ॥

जयाय सूतौ ? मार्तण्डः सौम्यः स्वेर सप्तमो विधुः (१०) । बृहस्पतिर्वा केन्द्रस्थः शेषेषु स्वा ? य ? श्रवर्तिषु (११) ॥ ५६ ॥

न्याख्या—स्वं द्वितीयं । शेषेषु क्रूसौम्येषु सर्वेषु । एवं योगा एकादश ॥

यातुः प्राग्दक्षिणयोर्ज्ञेसितान्तर्जयकरः सुखे चेन्दुः (१२) । गुरुरेकान्तर आर्के (१३) शौ वा शुक्राच्च (१४) भौमाद्वा (१५) ॥ ५७ ॥

न्याख्या—प्राच्यां दक्षिणस्यां वा चेद्यान्ना तदा जशुक्रयोर्मध्येऽन्तराले तिष्ठन्निन्दुः शुभः । परं यदि सुखे त्र्यस्थाने स्यात्तदैव शुभः, नान्यथा । प्रतीच्युदीच्योस्तु यात्रायामयं योगो नापेक्ष्यः । तथा गुरुरेकान्तर इति शनितो गुरुरेकान्तरगृहे स्थित इत्येको योगः । शो वेति शुक्राद्बुध एकान्तर-गृहे स्थित इति द्वितीयः । भौमाद्बुध एकान्तरगृहे स्थित इति तृतीयः । देवज्ञवष्टमेऽप्युक्तम्—

“ भृगुजादथवा महीसुताद्बुध एकान्तरमे स्थितो यदा । रविजादथवा गुरुस्तदा, व्रजतो यान्तरयः क्षयं रणे ॥ १ ॥ ”
तदेवमत्र श्लोके योगाश्चत्वारः ।

गुरुर्जयाय लग्न ? स्थः क्रूरैर्लाभ १ ? नभो १० गतैः (१६) । तथा चन्द्रेऽष्टमे षष्ठे शुक्रे लग्नगतो गुरुः (१७) ॥ ५८ ॥

न्याख्या—एते सर्वे प्रत्येकयोगाः सप्तदश ॥ अथ योगपिण्डमाह—

आ. सि. १५

सिद्धये धीः धर्मकेन्द्रेषु बुधवाक्पतिभार्गवैः । योगोऽधियोगश्चैक १ द्विक २ त्रिकैः ३ ॥५९॥

व्याख्या—बुधगुरुशुक्राणामन्यतम एकश्चेत् धीधर्मकेन्द्राणामन्यतमस्थानस्थः स्यात्तदा योगः १ । द्वौ चेत्तथा तदाऽधियोगः २ । त्रयोऽपि चेत्तथा तदा योगाधियोगः ३ । एषां फलान्येवं देवज्ञवल्लभे—

“योगेन यो याति नृपोऽरिदेशं, सुखेन सोऽभ्येत्य १, धियोगयाता । प्राप्नोति कीर्तिं विजयं धनञ्च २, योगाधियोगेन महीमशेषाम् ३ ॥१॥”
अत्राज्ञाय.—यद्यपरो यात्रायोगो लभ्यते वा न लभ्यते वा परमुभयथाऽपि यात्रा तदैव कार्या । यदि बुधगुरुशुक्राणामन्यतम एकोऽपि धीधर्मकेन्द्राणामन्यतमे स्थाने स्थितः स्यात् द्विमृत्तीनां तु किमुच्यते? इह च स्थूरवृत्त्या योगाख्यः, सूक्ष्मेक्षिकायां तु द्विचत्वारिंशदधिका त्रिशती ३४२ योगानामुत्पद्यते । कथमिति चेदुच्यते—एककयोगास्तावदष्टादश । कथं? धीधर्मकेन्द्रैस्तावद् षट् स्थानानि सन्ति, तथाहि ५-९-१-३-७-१० । एषु षट्सु प्रत्येकं बुध एवैकः स्थित इति लब्धा बुधेन षड्भङ्गाः । एव गुरुशुक्राभ्यामपि प्रत्येकं षट् षट्, एवमष्टादश १८ ।

अथ द्विकयोगा अष्टोत्तरं ज्ञातं । कथं? श्शुक्रशुक्राणां ग्रहाणां तावज्जीणि द्विकानि स्युः । तथाहि—शुक्र १ श्शुक्रौ २ गुरुशुक्रौ ३ चेति । तत्र श्शुक्र समुदितौ प्रत्येकं षट्स्थानेषु स्थिताविति लब्धा एकेन द्विकेन षड्भङ्गाः । एवं शेषद्विकाभ्यामपि षट् षट् लभ्यन्ते, एवमष्टादश १८ । एते समस्तद्विकयोगाः ॥ अथ न्यस्तद्विकयोगाः, तथाहि—धियां बुधं धर्मे च गुरुं न्यस्य, गुरुः पुनः पुनरुत्थाप्य षष्ठपदं यावच्चाव्यते, अनेनाक्षचारणिकाख्यकरणेन लब्धाः षष्ठभङ्गाः । पुनर्धर्मे बुधं प्रथमे गुरुं च न्यस्य, पुनः पुनरुत्थाप्य पुरः पुरो मण्ड्यते, एवं लब्धाश्चत्वारः ४ । एवमेव पुनरुत्थाप्य ३ । पुनर्धौ २ । पुनरेक १ श्रेति मीलने सर्वे षष्ठदश १५ । एते श्शुर्वोः क्रमस्थापनया लब्धाः । यदा त्वेतौ विपर्ययेण स्थाप्येते, कथं? धियां गुरुर्धर्मे बुधः इति न्यस्य, बुधः पुनः पुनरुत्थाप्य पुरः पुरो मण्ड्यते, एवं लभ्यते षष्ठ । पुनर्धर्मे गुरुं प्रथमे बुधं च न्यस्य बुधस्य पुनः पुनरुत्थापनया लभ्यन्ते चत्वारः । तथैव पुनरुत्थाप्य, पुनर्धौ, पुनरेकश्चेति मीलने एतेऽपि षष्ठदश । उभयोः षष्ठदशकयोर्योजने त्रिंशत् ३० । एते प्रथमद्विकेन क्रमोक्तमस्थापनाभ्यां लब्धाः । एवमेव द्वितीयद्विकेऽपि क्रमोक्तमभ्यां त्रिंशत् ३० । तृतीयद्विकेऽपि तथैव त्रिंशत् ३० । तिसृणां त्रिंशतां योगे नवतिः ९० । पाश्चात्याष्टादशयोजने-ऽष्टोत्तरशतं द्विकयोगाः १०८ । अथ त्रिकयोगाः षोडशाधिका द्विशती २१६ । कथं? त्रयाणां त्रिकयोगस्तावदेक एव । ततो श्शुक्राणां त्रिकं

समुदितमेव षट्सु स्थानेषु तिष्ठतीति जाताः षड्भङ्गाः । अथ धियां बुधं धर्मे गुरुशुक्रौ च न्यस्य समुदितानेव तौ पुनः पुनरुत्थाप्य पुरः प्रो मण्ड्येते, एवं लब्धाः पञ्च । धर्मे ज्ञं प्रथमे गुरुशुक्रौ च न्यस्य प्रागवत् तद्युगमस्य पुनः पुनरुत्थापनया लभ्यन्ते चत्वारः, तथैव पुनस्त्रयः, पुनर्द्वौ, पुनरेकश्चेति मीलने सर्वे पञ्चदश १५ । एते ज्ञस्य धुरि स्थापने लब्धाः । यदा तु गुरुर्धुरि स्थाप्यते शेषौ चाग्ने तदाप्यनेनैव करणेन पञ्चदश लभ्यन्ते । यदा च शुक्रो धुरि स्थाप्यते शेषौ चाग्ने तदापि तथैव पञ्चदश । पञ्चदशकत्रयमीलने पञ्चचत्वारिंशत् ४५ । अथ धियां समुदितौ बुधगुरु, धर्मे शुक्रं च न्यस्य, शुक्रस्य पुनः पुनरुत्थाप्य पुरः पुरश्चालने लब्धाः पञ्च । ततो धर्मे समुदितौ बुधगुरु प्रथमे शुक्रं न्यस्य शुक्रस्य पुनः पुनरुत्थापनेन लभ्यन्ते चत्वारः, तथैव पुनस्त्रयः, पुनर्द्वौ, पुनरेकश्चेति मीलने सर्वे पञ्चदश । एते ज्ञगुरुयुगमस्य धुरि स्थापने लब्धाः । यदा तु ज्ञशुक्रयुगं धुरि स्थाप्यते गुरुश्चाग्ने तदाप्यनेनैव करणेन पञ्चदश लभ्यन्ते । यदा च गुरुशुक्रयुगम धुरि स्थाप्यते बुधश्चाग्ने तदापि तथैव । पञ्चदशकत्रयमीलने च पुनरपि पञ्चचत्वारिंशत् ४५ । पञ्चचत्वारिंशतोद्दयस्य मीलने नवतिः ९० । अथ धियां बुधं धर्मे गुरुं च न्यस्य, शुक्रः पुनः पुनरुत्थाप्यते तदा चत्वारो लभ्यन्ते, यदा च गुरुरुत्थाप्य प्रथमे मण्ड्येते शुक्रश्च चतुर्थे तदापि शुक्रस्य पुनः पुनरुत्थापने त्रयो लभ्यन्ते । एव गुरोः पुरः पुरश्चरणेन शुक्रस्य पुनः पुनरुत्थापनया च पुनर्द्वौ २ । पुनस्तथैवैकः १ । सर्वेऽप्येते दश १० । एते बुधे धुरि स्थिते लब्धाः । यदा च बुधोऽप्युत्थाप्य धर्मे मण्ड्येते, शेषौ चाग्नेतनस्थानयोस्तदाप्यक्षचारणिकया लभ्यन्ते षट् ६ । यदा बुधः पुनः पुनरुत्थाप्य प्रथमे मण्ड्येते शेषौ चाग्नेतनस्थानयोस्तदाऽप्यक्ष-चारणया त्रयो लभ्यन्ते । पुनर्बुधस्थोत्थाप्य पुरश्चालने एकः । एतेऽपि सर्वे दश १० । दशकद्वययोगो विशतिः २० । एते बुधगुरुशुक्र इति स्थापना-क्रमे सति लब्धाः । इह च स्थापनाक्रमाः षट् स्युः । कथं? यथा—‘पुत्र्वाणुपुत्रिविहिता समयासेपुण कुरु जहाजिहं । उवरिमतुल्ल पुरभो निसिज्ज पुत्र्वाकमो सेसो ॥ १ ॥ जम्मि उ निळ्बिते खल्ल सो चेव हविज्ज अंकविजासो । सो होइ समयसेओ वल्लेअव्वो पयत्तेण ॥ २ ॥’

इति गायोक्तकरणैककद्विकत्रिकाणां षोढा स्थापनाक्रमः स्यात्, तथाहि—

१२३-२१३-१३२-३१२-२३१-३२१

तथाऽत्र ज्ञगुरुशुक्राणामेककद्विकत्रिकरूपस्वकल्पनया षोढा स्थापनाक्रमः स्थाप्यते, तथाहि—

ततः प्रथमे स्थापनाक्रमे यथा विंशतिर्भङ्गा जातास्तथा द्वितीये स्थापनाक्रमेऽपि विंशतिः, एवं तृतीयेऽपि यावत् षष्ठेऽपि स्थापनाक्रमेऽपि विंशति-
विंशतिर्भङ्गाः स्युः । ततो विंशतेः षड्भिर्गुणने जात विंश शतं १२० । तस्य पाश्चात्यानां नवतेः षण्णां च मीलने जाते द्वे शते षोडशाधिके २१६ ।
एते त्रिकयोगभङ्गाः । एतैः सह एकद्विकयोगानामष्टादशकाष्टोत्तरशतयोर्मीलने त्रिंशती द्विचत्वारिंशदधिका ३४२ योगानामुत्पद्यते इति सिद्धम्--
अहदष्टिनिरपेक्षान् योगानुक्त्वाऽथ दृष्टिमापेक्षं योगद्वयमाह--

शुक्रं त्रया ३ या ११ म्बु ४ गं पश्यन् जीवो यात्रासु केन्द्रगः । राज्ञां दत्ते जयं क्रूरैः कलत्रादित्रयान्यगैः ॥ ६० ॥
व्याख्या--त्रय सप्तमाष्टमनवमभावरूपम् ॥

बुधो चतुः सुख षड्विंशतिः १० स्थो वीक्षितः शुभैः । जयाय राज्ञां पापेषु लग्ना १ स्त ७ व्यय १ र्वजिषु ॥ ६१ ॥
व्याख्या--एवं सर्वेऽप्येते यात्रायोगास्त्राणि शतान्येकषष्ट्यधिकानि ३६१ ॥ अथ समर्थयति--

इति सप्तसूर्यैः सकलश्लोकत्रयेण चोक्तेषु । योगेषु राजयोगेष्वपि शुभदा मूसुजां यात्रा ॥ ६२ ॥

व्याख्या--रूपकशब्दोऽत्र वृत्तवाची, सप्तानां रूपकाणामधैर्येऽर्धे वाक्यसमाप्तैरवश्यं कृतत्वादेवमूचे । राजयोगेष्वपीति, बृहज्जातकोक्ता राजयोगा
अपि यात्रायामुपयुज्यन्त इत्यर्थः, ते चामी सर्वकार्येषूपयोगित्वात्सव्याख्या उपदर्शयन्ते, यथा--

“ वकार्कजार्कगुरुभिः सकलैस्त्रिभिश्च, स्वोच्चेषु षोडश नृपाः कथितैकलम्बे ।

द्वयेकाश्रितेषु च तथैकतमे विलम्बे, स्वक्षेत्रगे शशिनो षोडश भूमिपाः स्युः ॥ १ ॥ ”

सकलैरिति एषु चतुर्विंशतिषु । कथितैकलम्बे, इत्येषां चतुर्णां ग्रहाणां मध्यादैकैकस्मिन् लम्बगे चत्वारो राजयोगाः । त्रिभिश्चेति
तेषां मध्यास्त्रिष्वस्येषु तेषामेव च त्रयाणां मध्यादैकैकस्मिन् लम्बगे द्वादश, एव षोडश । तथा द्वयेकाश्रितेष्विति, एतेषां चतुर्णां वक्रादिग्रहाणां

मध्याद्द्वाम्यामुच्चस्थाम्यां तयोरिव चैकस्मिन् लभ्यते चन्द्रे कर्कस्थे द्वादश । एषां मध्यादेकस्मिन्नुच्चस्थे तस्मिन्नेव च लग्नो कर्कस्थे चन्द्रे चत्वारः, एवमपि षोडश । सर्वे द्वात्रिंशत् । तथाहि-मेयुः कर्क जीवस्तुले शनिर्मकरे शौमः शेषा यथेच्छं, इंद्रयां गृहस्थितौ मेये लग्ने एको योगः १, कर्क द्वितीयः २, तुले तृतीय ३, मकरे चतुर्थः ४, एवं चत्वारः । अथ त्रिभिः मेयुः कर्क जीवस्तुले शनिः शेषा यथेच्छं, एवं मेये लभे एकः १, कर्क द्वितीयः २, तुले तृतीय ३ । सर्वे सप्त ७ । अथ मेयुः कर्क जीवः मकरे शौमः शेषा यथेच्छं, एवं मेये लभे एकः १, कर्क द्वितीयः २, मकरे तृतीयः ३ । सर्वे दश १० । अथ मेयुः कर्कस्तुले शनिर्मकरे शौमः शेषा यथेच्छं, एवं मेये लभे एकः १, तुले द्वितीयः २, मकरे तृतीयः ३, एवं त्रयोदश १३ । अथ कर्क जीवस्तुले शनिर्मकरे शौमः शेषा यथेच्छं, एवं कर्क लग्ने एकः १, तुले द्वितीयः २, मकरे तृतीयः ३, एवं षोडश १६ । एते पूर्वाधोक्ता । अथ द्वात्रिंशतेष्वन्ते-कर्क चन्द्रः मेयुः कर्क जीवः शेषा यथेच्छं । एवं मेये लग्ने एकः १, कर्क द्वितीयः २ । अथ मेयुः कर्क चन्द्रस्तुले शनिः एवं मेषलग्ने तृतीयः ३, तुले चतुर्थः ४ । अथ मेयुः कर्क चन्द्रो मकरे शौमः एवं मेये लग्ने षड्भः ६ । अथ कर्क चन्द्रजीवौ तुले शनिः एव कर्क लग्ने सप्तमः ७, तुलेऽष्टमः ८ । अथ कर्कस्थौ जीवेन्दू मकरे शौमः । एवं कर्क लग्ने नवमः ९, मकरे दशमः १० । अथ कर्क चन्द्रस्तुले शनिर्मकरे शौमः एवं तुले लग्ने एकादशः ११, मकरे द्वादशः १२ । अथैकात्रिंशत् कर्क चन्द्रे मेषलग्नेऽर्क एकः १, कर्क लग्ने चन्द्रजीवौ द्वितीयः २, कर्क चन्द्रे तुललग्ने शनौ तृतीयः ३, कर्क चन्द्रे मकरलग्ने शौमे चतुर्थः ४, एते पूर्वैः सह षोडश १६ । सर्वे द्वात्रिंशत् ३२ राजयोगाः । अथ षड्भशतान्यष्टाविंशत्यधिकानि ५२८ राजयोगानामाह—

“ वगोत्तमगते लग्ने चन्द्रे वा चन्द्रवर्जितैः । चतुराधैर्ग्रहेष्टे नृपा द्वाविंशतिः स्मृताः ॥ २ ॥ ”

लग्ने वगोत्तमगते राशिसमानानामकनवांशस्थे इत्यर्थः । अयं भावः—यो राशिलगनेऽस्ति तस्य यो नवांशो राशिसमानामाऽस्ति स वगोत्त-
माख्यः, स एव च नवांशो लग्नेऽधिकृतोऽस्ति तदा लग्नं वगोत्तमगतमुच्यते, एव चन्द्रेऽपि वाच्य, तस्मिन् ‘चन्द्रवर्जितै’रिति चन्द्रस्य नापेक्षा, तदन्यै-
र्ग्रहेश्चतुर्भिः षड्भिः पृथग्भिर्वा दृष्टे प्रतिलग्न द्वाविंशतिराजयोगाः, एव चन्द्रेऽपि वगोत्तमगते राशिं राशिं प्रति द्वाविंशतिः । कथं? लग्ने चतुर्भिर्दृष्टे
षड्भदश १५ भेदाः, षड्भिर्दृष्टे षट् ६, पृथग्भिरेकः १ । तथाहि-लग्ने रविशौमदुषगुरुभिर्दृष्टे एको योगः १, रविशौमदुषगुरुकैर्द्वितीयः २, रविशौम-

बुधशान्तिभिरस्तृतीयः ३, रविभौमजीवशुक्रैश्चतुर्थः ४, रविभौमजीवशान्तिभिः पञ्चमः ५, रविभौमशुक्रशान्तिभिः षष्ठः ६, रविबुधजीवशुक्रैः सप्तमः ७, रविबुधजीवशान्तिभिरष्टमः ८, रविबुधशुक्रशान्तिभिर्नवमः ९, रविजीवशुक्रशान्तिभिर्दशमः १०, भौमबुधजीवशुक्रैरेकादशः ११, भौमबुधजीवशान्तिभिर्द्वादशः १२, भौमबुधशुक्रशान्तिभिस्त्रयोदशः १३, भौमजीवशुक्रशान्तिभिश्चतुर्दशः १४, बुधजीवशुक्रशान्तिभिः पञ्चदशः १५ । अथ पञ्चानां दृष्टिः—रविभौमबुधजीवशुक्रैः १, रविभौमबुधजीवशान्तिभिर्द्वितीयः २, रविभौमबुधशुक्रशान्तिभिश्चतुर्थः ३, रविभौमजीवशुक्रशान्तिभिश्चतुर्थः ४, रविबुधजीवशुक्रशान्तिभिः पञ्चमः ५, भौमबुधजीवशुक्रशान्तिभिः षष्ठः ६ । अथ षण्णा दृष्टिः—रविभौमबुधशुक्रशान्तिभिरित्येकः १ । सर्वेऽप्येते द्वाविंशतिः २२ । एते मेषलग्ने वर्गोत्तमगते सति स्युः, एव द्वादशलगनेऽपि वर्गोत्तमगतेषु भावादद्वाविंशतेर्द्वादशभिर्गुणे जाते द्वे शते चतुःषष्ट्यधिके २६४ । एवं चन्द्रस्याप्येकैकराशौ वर्गोत्तमनवांशस्य द्वाविंशतेर्द्वाविंशतेर्भावादद्द्वे शते चतुःषष्ट्यधिके २६४ । मीलने पञ्च शतान्यष्टाविंशानि ५२८ । अथ पञ्च योगानाह—

“ यमे कुम्भेऽङ्गजे गवि शशिनितैरेव तनुगैर्न्युक्सिद्वालित्यैः शशियगुरुवक्रैर्नृपतयः ।

यमेन्दू तुङ्गेऽङ्गे सवितृशशितौ षष्ठभवने, तुलाजेन्दुक्षेत्रैः ससितकुजजीविश्च नरपौ ॥ ३ ॥ ”

कुम्भे शनिर्भेषऽङ्कः वृषे चन्द्रः, त्र्युरिति मिथुनं, तत्र बुधः सिंहे जीवः वृश्चिके भौमः इहृदयां ग्रहस्थितौ तैरेव तनुगैरित्युक्तेः कुम्भे लग्ने एको योगः १, मेषे द्वितीयः २, वृषे तृतीयः ३ । तथा यमेन्दू इति शनीन्दू स्वोच्चं लभ्यस्थौ, ततश्च तुले शनिः, वृषे चन्द्रः षष्ठभवनं षष्ठराशिः कन्येऽर्थः, तत्रार्कबुधौ, तुले शुक्रः, मेषे भौमः, कर्के जीवः, एवं तुले लग्ने एको योगः १, वृषे द्वितीयः । सर्वेऽप्येते पञ्च । अथ त्रीनाह—

“ कुजे तुङ्गेऽर्कन्दोर्धनुषि यमलग्ने च नृपतिः, पतिर्भूमेश्चान्यः क्षितिसुतविलग्ने सशशिनित्ति ।

सचन्द्रे सौरैस्ते सुरपतिगुरौ चापधरगो, स्वतुङ्गस्थे भानाबुदयमुपयाते क्षितिपतिः ॥ ४ ॥ ”

मकरे भौमः धनुषि सूर्येन्दू यमलग्न इति यत्र राशौ शनिर्लभ्यगः इत्येको योगः १ । पतिर्भूमेश्चान्य इत्यसिन्नेव योगे भौमे सेन्दो लग्नगोऽर्थादेवार्के धनुःस्थे द्वितीयो योगः २ । सचन्द्रे सौरैस्ते इति मेषलग्नेऽङ्कः धनुषि गुरुः तुले शनीन्दू एवं तृतीयः ३ । पुनर्द्वावाह—

“ वृषे सेन्दौ लग्ने सवितृगुरुतीक्ष्णांशुतनयैः, सुहृ ४ जाया ४ ख १० स्थैर्भवति नियमान्मानवपतिः ।

मृगे मन्दे लग्ने सहजरिपुधर्मव्ययगतैः, शशाङ्कधैः ख्यातः पृथुगुणयशः पुंगणपतिः ॥ ५ ॥ ”
द्वये लग्ने चन्द्रः सिंहेऽर्कः वृश्चिके जीवः कुम्भे शनिः इत्येको योगः १ । ‘मृगे मन्दे’ इति मकरे लग्ने शनिः मीने चन्द्रः मिथुने भौमः
कन्यायां बुधः धनुषि जीवः शुक्राकौ यथेच्छं इति द्वितीयः २ । पुनस्त्रीनाह—

“ ह्ये सेन्दौ जीवे मृगमुखगते भूमितनये, खलुङ्गस्थौ लग्ने मृगुजशशिजावत्र नृपती ।
सुतस्थौ वक्रार्कौ गुरुशशिसिताश्रापि हिबुके, बुधे कन्या लग्ने भवति हि नृपोऽन्योऽपि गुणवान् ॥ ६ ॥ ”
ह्ये इति धन्यशपश्राधक इत्युकेर्धनुषि जीवेन्दु मकरे भौम एव सति मीनलग्ने सञ्जुके एको योगः १, कन्यालग्ने सञ्जुधे द्वितीयः २,
सुतस्थविति कन्यालग्ने बुधः मकरे भौमशानी धनुषि चन्द्रजीवशुक्रा इति तृतीयः ३ । पुनस्त्रीनाह—

“ द्वये सेन्दौ लग्ने घटमृगमृगेन्द्रेषु सहितैर्यमाराकैर्योऽभृत्स खलु मनुजः शास्ति वसुधाम्
अजे सारे मूर्त्तौ शशिशृङ्गगते चामरगुरौ, सुरेज्ये वा लग्ने धरणिपतिरन्योऽपि गुणवान् ॥ ७ ॥ ”
मीने लग्ने चन्द्रः कुम्भे शनि मकरे भौमः सिंहेऽर्कः इत्येको योगः १ । अजे सारे इति मेये लग्ने आरो भौमः कर्के जीव इति द्वितीयः
२ । यद्वा कर्के लग्ने जीवः मेये भौमः इति तृतीयः ३ ।

“ कर्किणि लग्ने तत्स्थे जीवे चन्द्रसितशैरायमासैः । मेषगतेऽर्के जातं विद्याद्विक्रमयुक्तं पृथिवीनाथम् ॥ ८ ॥ ”
कर्के लग्ने जीवः द्वये चन्द्रशुक्रबुधाः मेषेऽर्कः एवं योगः १ ।
“ मृगमुखेऽर्कतनये तनुसंस्थे, छगकुलीरहरयोऽधिपयुक्ता । मिथुनतौलिसहितौ बुधशुक्रौ, यदि ततः पृथुयशः पृथिवीशः ॥ ९ ॥ ”
मकरे लग्ने शनिः मेये भौमः कर्के चन्द्रः सिंहेऽर्कः मिथुने बुधः छले शुक्रः एवं योगः १ ।

“ स्वोच्चसंस्थे बुधे लग्ने भृगौ मेषूरणाश्रिते । सजीवेऽस्ते निशानाथे राजा मन्दारयोर्मृगे ॥ १० ॥ ”
कन्यालग्ने बुधः, मिथुने शुक्रः, मीने जीवेन्दु, मकरे शनिभौमौ, एव योगः १ । सर्वेऽप्येते राजयोगाः पञ्च शतान्येकोनाशीत्यधिकाले ५७९ ।

प्रथमभङ्गे एषां फलमाह—

“ अपि बलकुलजाता मानवा राज्यभाजः, किमुत नृपकुलोत्थाः प्रोक्तभूपालयोगैः ।
नृपतिकुलसमुत्थाः पार्थिवा वक्ष्यमाणैर्भवति नृपतितुल्यस्तेष्वभूपालपुत्रः ॥ ११ ॥ ”

पूर्वोक्तराजयोगैः सामान्यकुलजा अपि नृपाः स्युः, नृपकुलजानां तु किं वाच्य ? वक्ष्यमाणैस्तु नृपकुलजा नृपाः स्युः, अन्यकुलजास्तु नृपकुलजाः । ते चामी—

“ स्वोच्चार्षीत्रकोणैर्बलिष्ठैस्त्रयाद्यैर्भूपतिवंशजा नरेन्द्राः । पञ्चादिभिरन्यवंशजा, हीनैर्विचयुता न भूमिपालाः ॥ १२ ॥ ”
स्वोच्चार्ष्वगृहस्वत्रिकोणैस्त्रिभिश्चतुर्भिर्वा ग्रहैर्बलवत्तैर्नृपवंशजा नृपाः पञ्चभिः षड्भिः सप्तभिर्वाऽन्यवंशजा अपि । हीनैरिति व्यादयश्चेत् स्वोच्चा-
विस्थिता अपि बलहीनास्तदा प्रस्तुता धनितः स्युर्न तु नृपाः । अत्र त्रिचतुरादिभिः सप्तान्तैः पञ्च योगाः । तथा—

“ सिंहस्थेऽर्केऽजेन्दौ लग्ने, भौमे स्वोच्चे कुम्भे मन्दे । चापं प्राप्ते जीवे राज्ञः, पुत्रं विद्याद्भूमेर्नाथम् ॥ १३ ॥ ”
अजेन्दाविति मेषे लग्ने चन्द्रे इत्यर्थः । इति योगः १ । पुनर्द्वावाह—

“ स्वर्क्षे शुके पातालस्थे, धर्मस्थानं प्राप्ते चन्द्रे । दुश्चिक्याङ्गप्राप्तिप्राप्तैः शैषैर्जातः स्वामी भूमेः ॥ १४ ॥ ”
स्वर्क्षे शुके इति यदा कुम्भो लग्नं तदा पातालस्थे स्वर्क्षे वृषे शुक्रः तुले चन्द्रः शेषा रविकुजबुधगुरुशानयस्वृतीयलग्नैकादशस्था मेषकुम्भ-
धनुःस्था इत्यर्थः, इत्येको योगः १ । यदा तु कर्को लग्न तदा पातालस्थे स्वर्क्षे तुले शुक्रः मीने चन्द्रः शेषाः कन्याकर्कवृषस्था इति द्वितीयः २ ।
सर्वे योगा अष्टौ ८ । तथा—

“ सौम्ये वीर्ययुते तरुसंस्थे, वीर्याढ्ये च शुभे सुकृतस्थे । धर्मार्थोपचयेष्वथ शैषैर्धर्मत्मा नृपजः पृथिवीशः ॥ १५ ॥ ”

लग्ने बली बुधः, नवमे बली शुभग्रहः शुक्रो गुरुर्वा, शेषा नवमद्वितीयत्रिषड्शैकादशस्थाः, एवं योगा नव । अथ द्वावाह—

चतुर्थ
विमर्शे
गमद्वारे
राजयोग-
माहात्म्यम्

॥१७६॥

आरम्भ-

सिद्धेः

॥१७६॥

“बृषोदये मूर्त्तिधनारिलाभौः, शशाङ्कजीवार्कसुतापरैर्नृपः । सुखे गुरौ खे शशितीक्ष्णदीधिति, यमोदये लाभगतैर्नृपोऽपरैः ॥ १६ ॥”
बृषे लभे चन्द्रः मिथुने जीवः तुले शनिः मीनेऽर्ककुजबुधशुक्राः इत्येको योगः १ । सुखे गुराविति शनिलभे तुर्ये जीवः दशमेऽर्केन्द्र एकादशे भौमबुधशुक्राः, इति द्वितीयः २ । सर्वे योगा एकादश ११ । पुनर्द्वावाह—

“ मेपूरणा १० य ११ तनु १ गा. शशिमन्दजीवा, हारौ धने सितरवी ह्दुके नरेन्द्रम् ।
वक्रासितौ शशिसुरेज्यसितार्कसौम्या, होरा १ सुखा ४ स्त ७ शुभ ९ खा १० सि ११ गताः प्रजेशम् ॥ १७ ॥ ”
दशमे चन्द्र एकादशे शनिः लग्ने जीवः द्वितीये बुधभौमौ तुर्ये शुक्रार्कौ इत्येको योगः १ । वक्रासिताविति होरेति लग्नं शुभं भर्भभवनं आसितार्कसिः, ततोऽयमर्थः—भौमशानी लग्ने तुर्ये चन्द्र सप्तमे जीवः दशमेऽर्कः एकादशे बुधः इति द्वितीयः २ । सर्वेऽप्येते द्वितीये मङ्गे राजयोगास्त्रयोदश १३ । अथ प्रासङ्गिकमाह—

“ गुरसितबुधलश्रे सप्तमस्थेऽर्कपुत्रे, वियति दिवसनाथे भोगिनां जन्म विद्यात् ।
शुभवलयुतकेन्द्रैः क्रूरमस्थैश्च पार्पैर्वजति शबरवस्युस्वामितामर्थभाक् च ॥ १८ ॥ ”

गुरुशुक्रबुधानामन्यतमो लग्ने, यद्वा गुर्वादीनां लग्नेषु मत्सु धन्विमीनवृषतुलामिशुनकन्यालग्नेष्वित्यर्थः । सप्तमे शनिः दशमेऽर्कः एवं योगे जाता भोगिनः स्युः । शुभेति शुभग्रहाणां राशयः सबला. केन्द्रेषु क्रूरग्रहाः क्रूराशिस्याः एवं योगे जात. पुलिन्दानां चौराणां च स्वामी स्यात् धनी च ।

॥ इति बृहज्जातके राजयोगाध्यायः ॥

अन्येऽपि राजयोगाः सन्ति, तथाहि—

“ लग्ने शौरिस्तथा चन्द्रखिकोणे जीवभास्करो । कर्मस्थाने भवेद्भौमो राजयोगस्तदा भवेत् ॥ १ ॥
धने चन्द्रशनी मेये जीवः खे राहुभागवौ २ । अथवा दशमे जीवबुधशुक्रास्तथा शशी ३ ॥ २ ॥
अथवा दशमे शार्कौ भौमराह च पशुगौ । राजयोगेन्वेषु जाता राजानः स्युर्नरोत्तमाः ४ ॥ ३ ॥

आदौ जीवः सितः प्रान्ते यथा मध्ये निरन्तरम् । राजयोगं विजानीयाः कुटुम्बबलवर्धनम् ॥ ४ ॥ ” विशिष्य च—
 “ सहजस्थो यदा जीवो मृत्युस्थाने यदा सितः ! निरन्तरं ग्रहा मध्ये राजा भवति निश्चितम् ॥ ५ ॥
 आदौ जीवः पञ्चमे वा दशमे चन्द्रमा भवेत् । राज्यवान् स्यान्महाबुद्धिस्तपस्वी वा जितेन्द्रियः ॥ ६ ॥
 स्वक्षेत्रस्था यदा जीवबुधसूर्यसुतास्तदा । जातकस्य सुदीर्घायुः सम्पदश्च पदे ॥ ७ ॥
 द्विद्वितीये सुते धर्मे कर्मण्यपि यदा ग्रहाः । राजयोगं विजानीयात् जातस्तत्रोक्तो भवेत् ॥ ८ ॥
 धने व्यये यदा लग्ने सप्तमे भवने ग्रहाः । छत्रयोगस्तदा नीचकुलोऽपि नृपतिर्भवेत् ॥ ९ ॥
 सिंहे जीवस्तथा शुक्रः कन्यायां मिथुने शनिः । स्वक्षेत्रे हिवुके भौमः स पुमान्नायको भवेत् ॥ १० ॥
 कन्यायां शौरिचन्द्रौ च मृगे भौमो घटे तमः । सिंहे जीवो भवेज्जातो राजा शत्रुक्षयङ्करः ॥ ११ ॥
 शुक्रा जीवो रविभौमो घने मकरकुम्भयोः । मीने च वत्सरे त्रिंशे जातः स्यात्सर्वकर्मकृत् ॥ १२ ॥
 लग्ने सौरिस्तथा चन्द्रश्चाष्टमे भवने सितः । राजमान्यो महाकामी भोगपत्नीरतस्तथा ॥ १३ ॥
 मिथुने च यदा राहुः सिंहस्थो भूमितन्दनः । वृश्चिके च यदा जीवः स पुमाच्चृपतिर्भवेत् ॥ १४ ॥
 स्वगृहे च घने जीवः तुलायां च भवेत् सितः । शौरिर्मकरे मिथुने चन्द्रः स्याद्राजयोगकृत् ॥ १५ ॥
 युग्मे शशी वृषे जीवः सिंहे शौरिर्गणे कुजः । शुक्रस्तुलायां कन्यायां बुधाकौ राज्ययोगदाः ॥ १६ ॥
 घनेशुक्रश्च भौमश्च मीने जीवस्तुले बुधः । नीचश्चन्द्रो रवेर्युक्तो राजयोगोऽभिधीयते ॥ १७ ॥
 मीने शुक्रो बुधश्चान्ते लग्ने सूर्यो धने शशी । सहजे च भवेद्भौमो राजयोगं प्रचक्षते ॥ १८ ॥
 भ्रातृस्थाने यदा जीवो लाभस्थाने शशी भवेत् । उच्चेषु वा शुभः केन्द्रे लग्ने वा जीव एककः ॥ १९ ॥
 यद्वा-सिंहे जीवस्तुलाकीटधनुर्मकरकेषु च । ग्रहाः स्थाने तदा जातो देशभोगी भवेन्नरः ॥ २० ॥

विद्यास्थाने यदा सौम्याः कर्मस्थाने च चन्द्रमाः । धर्मस्थाने पुनः सौम्यास्तदा राज्यं विधीयते ॥ २१ ॥

युग्मे वृषे मेषमीने कुम्भे च मकरे ब्रह्माः । यद्वा ह्यगुरुशुक्रेन्दुराहवः स्युश्चतुष्टये ॥ २२ ॥

यद्वा तुष्ये सितारेन्दुगुर्वर्कशनयः स्थिताः । योगेष्वेतेषु ये जातास्तेषां स्याद्वाजयोगिता ॥ २३ ॥

जन्मचतुर्थे भवने भार्गवरिविराहुचन्द्रभौमेषु । जातो बुधयुक्तेषु च पृथिवीपालो भवेत् पुरुषः ॥ २४ ॥

जन्मचतुर्थे भवने भार्गवगुरुचन्द्रभौमशनियुक्तः । जातं विदधाति रविः पृथ्वीपालं न संदेहः ॥ २५ ॥

धने व्ययेऽष्टमे षष्ठे सौम्यक्रूरा युता यदि । यत्नात्स पुरुषो रक्षईश्वरः कुलवर्धनः ॥ २६ ॥

वृत्तीये वैकादशे वा त्रिकोणे वा भवेद्यदि । सप्तमे वा भवेज्जीवः सुरूपो राजमानिनः ॥ २७ ॥

गुरुलंघने धने क्रूरो व्यये क्रूरो भवेत् पुनः । सप्तमे भवने क्रूरो धनसौभाग्यजातकम् ॥ २८ ॥ ”

एते ग्रन्थान्तरोक्ता पृकृत्रिवाद्वाजयोगाः । तथा—

“ यदि सर्वग्रहदृष्टिलंघने परिपतति दैवतवशेन । तद्भवति नृपतियोगः कल्याणपरम्पराहेतुः ॥ २९ ॥

अन्योऽन्यस्योच्चराशिस्थो यदि स्यातां ग्रहो तदा । राजयोगं जिनाः प्राहुर्दर्शने तु महाफलम् ॥ ३० ॥ ”

एतौ पूर्णभद्रज्योतिषे । तथा—

“ रविवर्जं द्वादशैरनुफाश्रन्दद्द्वितीयैः सुतुफाः । उभयस्थितैर्दुरधरा केमडुममन्यथैतेभ्यः ॥ ३१ ॥ ”

अत्र रविवर्जमिति रविवर्जं भौमादिग्रहा इत्यर्थः । ततोऽयं भावः—जन्मपत्रिकायां चन्द्राद्द्वादशे स्थाने भौमादिशुक्रशुक्रग्रहः स्यात्तदाऽनुफा-

योगः । चन्द्राद्द्वितीये स्थाने चेद्भौमादिः कश्चिद्ग्रहस्तदा सुतुफायोगः । उभयं चन्द्राद्द्वितीयद्वादशरूपं तयोर्द्वयोरपि चेद्भौमादिः कश्चिद्ग्रहस्तदा दुर-

धरायोगः । अन्येति यदि चन्द्राद्द्वादशद्वितीयस्थानयोर्भौमादीना मध्ये कश्चिद्ग्रहो नास्ति तदा केमडुमयोगः ।

“ सूर्याद्वयगैर्वौशि द्वितीयैश्चन्द्रवर्जितैर्वैशि । उभयस्थैरुभयचरी राजयोगाः षडन्यमी ॥ ३२ ॥ ”

चोक्षियोगेऽपि चन्द्रवर्जितैरिति योज्यं, चन्द्रवर्जितैर्भौमादिग्रहैरिति चार्थः षडपीति पूर्वश्लोकस्थैस्त्रिभिः सहैते त्रय इति षट् । यद्यपि च सूक्ष्मेक्षि-
कयाऽत्रापि योगभङ्गा बहवोऽप्युत्पद्यन्ते तथापि स्थूलवृत्तिरेवात्र विवक्षिता, वैचित्र्यार्थं ग्रन्थकृताऽपि पृथग्ग्रामी इत्येव सङ्ख्योक्तेश्च, असमः केमद्रुमस्त्वधमः,
चन्द्रे सर्वग्रहदृष्टे तु स एव भङ्गकेमद्रुमालयो राजयोगः स्यात् । एते सप्तपि राजयोगा जातकोक्ताः । लल्लुस्वाह—' केन्द्रे शीतकरेऽपि वा ग्रहयुते
केमद्रुमो नेष्यते ' । एवमेते विकीर्णराजयोगाश्चत्वारिंशत् ४० । सर्वमीलने यात्रायोगा नव शतानि षडशीत्यधिकानि ९८६ ॥

अथ चित्तशुद्धिः सर्वनिमित्तेभ्यो बलिनीत्याह—

सकलेऽवपि कार्येषु यात्रायां च विशेषतः । निमित्तान्यप्यतिक्रम्य चित्तोत्साहः प्रगल्भते ॥ ६३ ॥

न्याख्या—निमित्तानीति, यद्यपि निमित्तं किल दैहिकं वामदक्षिणाङ्गस्फुरणादि । उक्त हि दैवज्ञवष्टभे—

“ स्यन्दनं दक्षिणे पार्श्वे विष्टृष्टहृदये हितम् । वामपार्श्वे तु नारीणां मनसश्चानुक्कलता ॥ १ ॥ ’

अङ्गस्पर्शादि त्विङ्गितं, दुर्गादिश्च शकुनः, कर्मादि तु ज्योतिषं, तथाप्यन्नाभेदकल्पनया सर्वेषां निमित्तत्वमेवोचे । चित्तोरसाह इति “ अङ्किरा
मनोरसाह ” इत्युक्तेः प्राग्विसंवादित्वाऽनुभूत प्रातिभज्ञानं कर्मादिभ्योऽपि बलवदित्यर्थः ॥ यात्रायां दिग्बिभागविधिमाह—

ऐन्द्यादि ४ दिक्षु मातङ्ग १ रथा २ श्व ३ नरवाहनैः ४ । व्रजेत्क्रमेण भूपालो दिक्पालोल्लासिमानसः ॥ ६४ ॥

न्याख्या—नरवाहनं शशिकादि । दिक्पालेति यातव्यदिशः पतिमिन्द्रा १ मि २ यम ३ नैर्ऋत ४ वरुण ५ वायु ६ कुबेरे ७ शान ८ रूपं ।
तथा “ग्रहाः स्युरैन्द्रे” त्या दकाब्जोक्तं सूर्यादिग्रहं च सहर्षं ध्यायन् सन्नित्यर्थः । उक्तञ्च रत्नमालायाम्—

“ ध्यायन्नाक्षाचीश्वरं हृष्टचेता., क्षोणीपालो निर्विकल्बं प्रयायात् ’ ।

॥ इति गमद्वारम् ॥ ८

॥ अथ वास्तुद्वारम् ॥

अथ वास्तुद्वारमाह—

वास्तु नव्यं विभूत्यायुः कीर्तिकामो निवेशयेत्, ज्ञात्वाऽऽय १ क्षं रव्ययां ३ शंस्तु ४ चन्द्र ५ तारावले ६ अपि ॥ ६५ ॥

व्याख्या—वास्तु महदृष्टमासादादि । विभूतीत्यादि, अनेनेदमसूचि—

“कार्यसिद्धिसुखायं पि निमित्तशकुनादिभिः । ज्ञात्वा प्रष्टुर्गृहारम्भे कीर्तयेत् समयं सुधीः ॥ १ ॥”

अत्रादिशब्दादङ्गस्पर्शादि गुह्यते । ननु कथमङ्गस्पर्शनेन निर्णयः ? उच्यते—

“शीर्षं मुखरबाहुर्द्वयोर्धराणि ५ कटिर्द्वस्तुऽगुह्यत्संज्ञानि । ऊरुर्जानू १० जङ्घे १ चरणा १२ चिति राशयोऽजाद्याः ॥ १ ॥”

इति लघुजातके । अत्राजाद्या इत्युक्तं तथापि यत्तास्कालिकं लग्नं तदेव शिरः, ततोऽन्याङ्गानि । ततश्च—

“कालुंसो यदङ्गं तत्स्प्र(त्प्र)प्रा स्पृशति चेच्छुभैः । युक्तं विलोकितं वापि सन्ननिर्माणमादिशेत् ॥१॥” इति देवज्ञवह्नये ॥ आयादीन्येवाह—

ध्वजो १ धूमो २ हरिः ३ श्वा ४ गौः ५ खरो ६ हस्ती ७ द्विकः ८ क्रमात् ।

पूर्वादि ८ बलिनोऽष्टाया विषमास्तेषु शोभनाः ॥ ६६ ॥

व्याख्या—ध्वजधूमाद्याह्ना भेदेते आयाः क्रमापूर्वमित्याद्यष्टदिशु बलिनः, सर्वदाप्येतद्विगिनवासित्वात् । उक्तञ्च—

“ईशानान्ते च दिग्भागे पूर्वादि क्रमतः स्थिताः । अन्योऽन्याभिमुखा ह्येते विज्ञेया वास्तुकर्मणि ॥ २ ॥”

विषमा इति सर्वेष्वपि गुहेषु प्रायो विषमा एव श्रेष्ठाः, न तु समाः, विस्वसंज्ञाफलदत्वात्, सान्वयनामानो ह्येते । एषां स्थापनव्यवस्था चैवम्—

“वृत्रं सिंहं गजं चैव खेटकर्षटकोट्टयोः । द्विपः पुनः प्रयोक्तव्यो वापीकूपसरस्तु च ॥ १ ॥

मृगोद्भ्रमासने क्ष्याच्छयनेषु गजं पुनः । वृषं भोजनपात्रेषु च्छत्रादियु पुनर्ध्वजम् ॥ २ ॥

भा. सि. १६.

अग्निवेशमस्तु सर्वेषु गृहे वन्ह्युपजीविनाम् । धूमं नियोजयेत् किञ्चिद्ध्वानं म्लेच्छादिजातिषु ॥३॥
खरो वेद्यागृहे शस्तो ध्वाङ्क्षः शेषकुटीषु च । वृषः सिंहो गजश्चापि प्रासादपुरवेस्मस्तु ॥४॥”

इत्यादि विवेकविलासे ॥ आयेषु विविमयं नियमयति—

ध्वजः पदे तु सिंहस्य तौ गजस्य वृषस्य ते । एवं निवेशमर्हन्ति खतोन्यत्र वृषस्तु न । ६७ ॥

व्याख्या—यत्र सिंहायः प्रासस्तत्र सोऽपि च दीयते, न दोषः, एवमग्रेऽपि । तौ गजस्येति गजाये प्राप्ते सोऽपि ध्वजसिंहावपि च देवौ । वृषस्य ते इति वृषाये प्राप्ते सोऽपि ध्वजगजसिंहाश्चापि देयाः । वृषस्तु नेति वृषाये एव प्राप्ते वृषायो देयोऽन्येऽन्येषु प्राप्तेषु तु वृषायो न देय इत्यर्थः ॥ आयाद्यानयने करणमाह—

आयो दैर्घ्यान्ययोर्घातः फलमष्टहतेऽधिकः । फलमष्टगुणं भा २७ शे भं तत्राष्टहते व्ययः ॥ ६८ ॥

व्याख्या—दैर्घ्यान्ययोर्घातः फलं स्यात् । स एवाष्टहताधिक आयः स्यादित्यन्वयः । भावश्चायं—दैर्घ्यादन्यो विस्तारः, घातो मिथस्ताडनं सङ्गुणन-मिति यावत् । ततश्चेष्टवास्तुनो दैर्घ्ये विस्तरेण गुणिते योऽङ्कः स्यात् स फलाख्यः, क्षेत्रफलमित्यपि तस्य नाम । अष्टेति स एव फलाङ्कोऽष्टभिर्मज्यते यच्छेषमधिकं तिष्ठति स इष्टवास्तुन आयः, एकशेषे ध्वजः, द्विशेषे धूम इत्यादि, शून्यशेषे तु ध्वाङ्क्षाय इति । अयमत्रास्त्रायः—षड्भिर्यवैस्तावद्दङ्गुलं, चतुर्विंशत्यङ्गुलैर्हस्तः, चतुर्भिर्हस्तैर्दण्डः इति, ततो यत्र दण्डैर्हस्तैर्वा मितं क्षेत्रं तत्र सर्वत्राङ्गुलानि दस्वा हित्वा चाऽभीष्टायः प्रसाध्यः, यदि ऋङ्गुलानि न दीयन्ते सत्यन्ते वा, किं तु निरुद्धा दण्डा हस्ता एव वा स्थाप्यन्ते तदा तेषां दण्डानां हस्तानां चाऽङ्गुलरूपीकरणदन्वष्टभिर्भागो शून्यस्यैव शेषीम-वनेन ध्वाङ्क्षाय एव समेति, स चोत्तमानां गृहेष्वयुक्तः । अथ वासना—अङ्गुलरूपयोर्दैर्घ्यविस्तारयोर्घाते क्षेत्रफलं स्यादिति, कोऽर्थः ? तस्मिन् क्षेत्रे सर्वसङ्ख्यया तावन्त्येवाङ्गुलानि स्युः आयाश्चाष्टैव, ततोऽष्टमके क्षेत्रफले शेषाङ्कसमो ध्वजाद्यायः स्यात्, स च विषम एव श्रेष्ठो न तु समः । ततश्च हस्तानामुपर्यङ्गुलानि दस्वा हित्वा वा तथा कथञ्चिदैर्घ्यपृथुत्वे कल्पयेत् यथाऽष्टमके क्षेत्रफले विषमाङ्क एवावशिष्यते । उक्तञ्च दैवज्ञवह्नुमे—
“न हस्तमानेन गुणान्वितं स्याद्यदा तदा तद्गणितौक्युक्त्या । प्रदाय हित्वा यदि वाङ्गुलानि, प्रसाधयेत्क्षेत्रफलं शुभायम् ॥ १ ॥”

अत्र शुभायमित्युपलक्षणं, तेन नक्षत्राद्यापि यथा तस्मिन् गृहेऽनुकूलमुत्पद्यते तथा क्षेत्रफलं साध्यं । नक्षत्रानुकूल्यप्रकारश्चाग्रे तद्व्यते—“ प्रारब्धं सम्मुले चन्द्रे ” इत्यादिना । विशेषस्तु—

“गृहेषु कर्मिकहस्तेन मानं स्वामिकरेण वा । देवतानां तु धिण्येषु कर्मिहस्तेन केवलम् ॥ १ ॥ ”

अत्र कर्मिहस्तः कार्मिक (कार्मिक) हस्त इत्यर्थः । तथा देवगृहे भित्तिबाहुल्यं क्षेत्रफलमध्ये गण्यते, अन्यत्र तु भित्तयः क्षेत्रफलात् पृथगाख्याः । उक्तञ्च—

“ क्षेत्रफलान्तमितीर्देवगृहेऽपि प्रकार्येद्विद्वान् । आक्रम्य बाह्यभूमिं क्षेत्रान्नितीर्णानां गेहे ॥ १ ॥ ”

इति व्यवहारप्रकाशे । इत्युक्त्वा आयाः । अथ जन्मभ, तत्र सामान्येन वास्तुनस्त्वावजन्मभं कृत्तिका । यदुक्तं व्यवहारप्रकाशे—

“ भाद्रपदतृतीयायां शनिदिवसे कृत्तिकाप्रथमपादे । व्यतिपाते राज्यादौ विष्टयां वास्तोः समुत्पत्तिः ॥ १ ॥ ”

इष्ट्यास्तुगस्तु जन्मभानयनमेव-फलमष्टगुणमिति अधिकशब्दोऽग्रे सर्वत्र सम्बध्यते, फलाङ्कोऽष्टगुणो भासे इति भैः सप्तविंशत्या भागे यदधिकं शेषं तिष्ठेत्तिष्टयास्तुनो जन्मभ । अस्मादेव भात् गुहाणा स्वामिना मह पञ्चमकाद्रि चिन्त्यते । तत्राष्टेति तस्मिन् भाङ्कोऽष्टभिर्मर्के शेषाङ्केन व्ययः स्यात्, नष्टभिर्भागानाशो तु भाङ्क पृत्र न्ययाङ्कः, व्ययश्च त्रेधा पैशाच १ यक्ष २ राक्षस ३ भेदात् । यत्सारंगः—

“ पैशाचस्तु समाय स्याद्राक्षसश्चाधिके न्यये । आयाञ्जनतरो यक्षो व्ययः थ्योऽष्टथा त्वयम् ॥ १ ॥

शान्तः १ क्रूरः २ प्रद्योतश्च ३ श्रेयानथ मनोरम. ५ । श्रीवत्सो ६ विभवश्चैव ७ चिन्तात्मको ८ व्ययोऽष्टमः ॥ २ ॥ ”

अत्रैकशेषे शान्तो व्ययः, द्विशेषे क्रूरः यावत् शून्यशेषे चिन्तात्मक इति भावना ॥ अज्ञानयनमाह—

फले व्ययेन वैशमाख्याक्षरैश्चाढ्ये त्रिभाजिते । अंशाः शक्रा १ न्तक २ क्षमापा ३ स्तेषु स्यादधमो यमः ॥ ६९ ॥

श्याख्या—क्षेत्राङ्के न्ययाङ्के तद्गृहनामाक्षरसङ्ख्यां च क्षिपत्वा त्रिभिर्भागे यच्छेष मोऽंशः । तथाहि—एकशेषे इन्द्रांशः द्विशेषे यमांशः शून्यशेषे राजांशः ॥ वैशमाख्येयुक्तं तत्तथाः ग्राह—

ध्रुवं १ धन्यं २ जयं ३ नन्दं ४ खरं ५ कान्तं ६ अनोरमम् ७ ।
सुसुखं ८ दुर्मुखं ९ क्रूरं १० सुपक्षं ११ धनदं १२ क्षयम् १३ ॥ ७० ॥
आक्रन्दं १४ विपुलं १५ चैव विजयं १६ चेति षोडश ।
सम्प्रत्यमीषां पस्त्यानां प्रस्तारः प्रतिपाद्यते ॥ ७१ ॥ युगमम् ॥

व्याख्या—एताः किल ध्रुवादिसंज्ञाः सान्वर्थाः, तेन खरः १ दुर्मुखः २ क्रूरः ३ क्षया ४ क्रन्दा ५ ख्यानि गृहाणि अशुभानि । तदुक्तं वास्तुशास्त्रे—
“स्थैर्यं १ धनं २ जयः ३ पुत्रो ४ दारिद्र्यं ५ सर्वसम्पदः ६ । मनोहोदः ७ अत्रियो ८ युद्धं ९ वैषम्यं १० बान्धवा ११ धनम् १२ ॥ १ ॥
क्षयश्च १३ मृत्यु १४ रारोग्यं १५ सर्वसम्पदि १६ ति क्रमात् । ध्रुवादीनां फलं ज्ञेयं ” इति ।

केचिसुपक्षस्थाने विपक्षनामाहुः । पस्त्यानि गृहाणि ॥ प्रस्तारप्रकारमाह—

गुरोरधो लघुं न्यस्येत् पृष्ठे त्वस्य पुनर्गुरुन् । अग्रतस्तूर्ध्ववद्देयाद्यावत्सर्वलघुर्भवेत् ॥ ७२ ॥

व्याख्या—आद्यपंक्तौ चत्वारो गुरवः स्थाव्याः, शेषपङ्क्तिवाच्यगुर्वधो लघुः, अग्रे तूर्ध्वसमं । यत्र तु पृष्ठे रिक्त स्थानं तिष्ठति तेषु स्थानेषु गुरवो
देयाः, एवं तावद्यावत्सर्वलघुरन्त्यो भङ्गः स्यात् । चतुरशरवृत्तजाताविवान्न षोडश भङ्गाः । स्थापना यथा—

१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६
S	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S
S	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S
S	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S
S	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S
S	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S
S	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S
S	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S	S

अत्र प्रस्तारवृत्तद्विष्टादिप्रत्ययपञ्चकमपि सुवचसेव, परं ग्रन्थगौरव-
भयादनुपयोगित्वाच्च नोच्यते ॥ अथैभिः षोडशभङ्गैर्ध्रुवादिनामोत्पत्तिमाह—

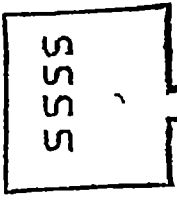
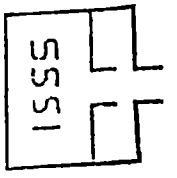
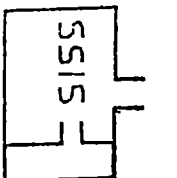
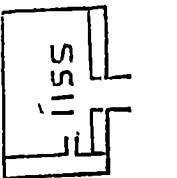
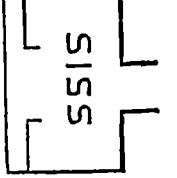
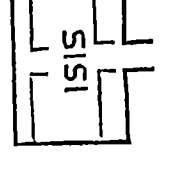
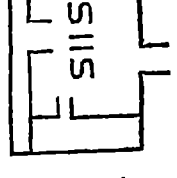
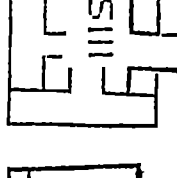
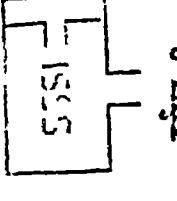
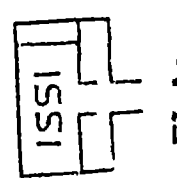
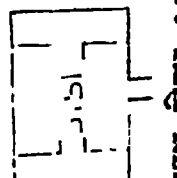
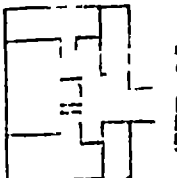
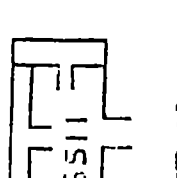
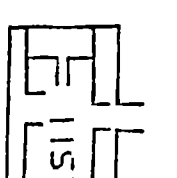
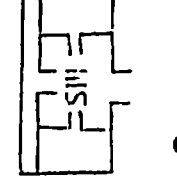
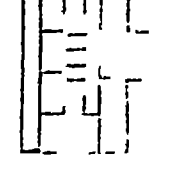
पूर्वादितो गृहद्वारादिक्ष्वलिनैर्लघूदितैः ।
प्रदक्षिणस्थैर्वेदमानि स्युर्ध्रुवादीनि षोडश ॥ ७३ ॥

व्याख्या—गृहद्वारादिति यस्यां दिशि गृहद्वारं सा पूर्वा, ततः प्रदक्षिणं दक्षिणाद्या दिशः । उक्तञ्च चिवेकविलासे—

“ पूर्वादिदिग्विनिर्देश्या गृहद्वारव्यपेक्षया । भास्करोदयदिक् पूर्वा न विज्ञेया यथा श्रुते ॥ १ ॥ ” देवज्ञवल्लभेऽप्युक्तं—

“ गृहस्य सुखतः प्राचीं प्रकल्प्य तत्प्रदक्षिणम् । पर्यटद्भिरलिनैः स्युः प्रस्तारोद्धेःसनां भिदा ॥ १ ॥ ”

ततोऽत्राद्यभङ्गे चतुर्भिर्गुहभिर्गृहस्य पूर्वाद्याश्चत्तोऽपि दिशोऽनावृता ज्ञेयाः । दिक्ष्वलिनैर्दध्द्वितैरिति लघुभिरदिताः कथिता ज्ञापिता इति यावत् तैः । ततोऽयमर्थः—यत्र लघुसुस्थामेव दिशि अलिनदः प्रतिशालागोजार्यादिः, ततश्च यत्रैकोऽपि न लघुसुदेकापवरकमात्रं गृहं भुवास्थ्यं । यत्र तु प्राच्यामलिनदस्तद्धन्य, यत्र तु दक्षिणस्यां तजयमित्यादि । पूव यत्र यत्र लघुस्तस्यां तस्यां दिशि लघुसंस्थानवशादेको द्वौ त्रयो चाऽलिनदाः । पोक्ते तु चत्वारोऽलिनदाः । आद्यगृहे तु लघ्वभावाभास्यलिनदः । सर्वेषां सुव्यकाकारस्थापना यथा—

							
धुव १	धान्य २	जय ३	नन्द ४	खर ५	कान्त ६	मनोरम ७	सुसुख ८
							
इशुंग ९	दूर १०	सुपक्ष-विपक्ष ११	धनद १२	क्षय १३	आक्रन्द १४	विपुल १५	विजय १६

इह किल द्वित्रयाद्यपवरकाणां गुहाणामनेके प्रकाराः स्युः । एकापवरकाणामपि चतुरस्रं शतं प्रकाराः सम्भवेयुः । इह तु दिङ्मात्रार्थं षोडश-
भद्रयूष्ये । उक्तञ्च रत्नमालाभाष्ये—

“ वेदमनामेकशालानां शतं स्याच्चतुरस्रम् । द्विपञ्चाशद्द्विशालानां त्रिशालानां द्विसप्ततिः ॥ १ ॥ ” वास्तुनि चन्द्रबलमाह—

प्रारब्धं सम्भुखे चन्द्रे न वस्तुं वास्तु कल्प्यते । पृष्ठस्थे खात (त्र) पाताय द्वयोस्तेन त्यजेद् गृही ॥ ७४ ॥

व्याख्या—परिवचकवत् कृत्तिकादीनि सप्त सप्त भानि चतुर्दिक्षु न्यस्य यज्ञं गृहस्योपघमानमस्ति तद्विचार्यते, यदि तत्रं गृहस्य द्वारदिशि समेति तदा तस्य गृहस्य सम्भुखश्चन्द्रः स्यात्, स चाशुभः, यतोऽप्रतःस्थे चन्द्रे कर्तुस्तत्र न निवासः । यदि तु पाश्चात्यभित्तिदिशि समेति तदेन्दुः पृष्ठस्थः स्यात्, सोऽप्यशुभः । यतः पृष्ठस्थेन्दौ चौरकृतानि खान्नाणि बहुशः पतन्ति । यदि तूभयपार्श्वभित्तिदिशोः समेति तदा भव्यं । प्रासादेषु तु सम्भुखेन्दुः शुभाय । उक्तञ्च वास्तुशास्त्रे—“प्रासादचतुपसौधश्रीगृहेषु पुरतः शशी” । अत एवात्र गृहीत्युक्तं । इति चन्द्रबलं ।

प्रीतिषडष्टमकादिक राशिवलमपि तत्रतश्चन्द्रबलमेव । ताराबल पृथग् स्विह नोक्तं, परं नक्षत्रकथने तदपि सुज्ञातत्वात्सूचितं श्रेयं । तथाहि—
गुरुशिष्यादिवदत्रापि त्रिपञ्चसप्तसी तारा लाज्या, केवल तत्र मिथो गण्यते, इह तु गृहेशभाद्गृहमथावद् गण्यं, गृहेशस्यैव प्रीतिरिष्टत्वात् । आह च सारङ्गः—
“गणयेत् स्वामिनक्षत्राद्यावद्विष्यं गृहस्य च । नवभिस्तु हरेद्भागं शेषं तारा प्रकीर्तिता ॥ १ ॥

शान्ता १ मनोरमा २ क्रूरा ३ विजया ४ कलहोद्भवा ५ । पश्चिमी ६ राक्षसी ७ वीरा ८ ऽऽनन्दा ९ चेति तारकाः ॥ २ ॥”

अथायाद्या उदाह्रियन्ते—यथा कस्यचिद् गृहस्य दैर्घ्यं सप्त हस्ता नवाङ्गुलानि च, हस्त ७ अङ्गुल ९ । विस्तारश्च पञ्च हस्ताः सप्ताङ्गुलानि, हस्त ५ अं ७ । द्वावपि हस्ताङ्को चतुर्विंशत्या सहगुण्याङ्गुलानि मध्ये योज्यन्ते । जातो दैर्घ्याङ्कः सप्तसप्तत्यधिकं शतमङ्गुलानि १७७ । विस्ताराङ्कस्तु सप्तविंश शतं १२७ । इयोरप्यङ्कयोर्मिथो घाते जात द्वाविंशतिसहस्राः चतुःशत्येकोनाशीतिश्च २२४७९, इदं क्षेत्रफलं । अष्टाष्टभिर्भागे शेषं सप्त ७ । सप्तमो गजायस्तस्य गृहस्येत्यागतं (१) । अथ अं—क्षेत्रफल २२४७९ मष्टभिर्गुणितं जातं लक्षमेकोनाशीतिसहस्रा अष्टशती द्वाविंशच्च १७९८३२ । अस्य सप्त-
विंशत्या २७ भागे शेषं द्वादश १२ अश्विनीतो द्वादशभमुत्तरफल्गुनी तस्य गृहस्येत्यागत । तच्च गुहं कल्पनया पूर्वाभिमुखं, तेनोत्तरफल्गुनी अं दक्षिण-

भित्तौ समागतत्वात् ॥ (२) । अथ व्यय-भाङ्गो द्वादश, तस्याष्टभिर्भागे शेषा श्रुत्वारः ४, चतुर्थः श्रेयान् व्ययः (३) । अथांशः-तस्य गृहस्य कल्पनया ध्रुवसङ्घा, तद्वर्णद्धौ द्वौ, व्ययाङ्कश्च चत्वारः, आभ्या योजितं क्षेत्रफलं जातं २२४८५ । अस्य त्रिभिर्भागे शून्यशेषत्वाद्वाजाशस्तद्गृहस्य (४) । चन्द्रबलं नक्षत्रोक्त्यवसरे उक्तं (५) । राशिबलं त्वग्रे वक्ष्यते । ताराबलं त्वेवम्-गृहेणस्य जन्मभं कल्पनया धनिष्ठा, ततो गणने उत्तरफल्गुन्यष्टमी तारा (६) ॥ अथ वास्तुप्रारम्भे मासानाह—

वैशाखे श्रावणे मार्गे पौषे फाल्गुने एव च । कुर्वीत वास्तुप्रारम्भं न तु शेषेषु सप्तसु ॥ ७५ ॥

व्याख्या—वास्तुप्रारम्भमिति सूत्रपातखातादिकर्मकरणेत्यर्थः । न त्रिचि, यदुक्तं—

“शोकं १ धान्यं २ मृत्युदं ३ पञ्चतां च ४, स्वाप्ति ५ नैःस्यं ६ सङ्गरं ७ वित्तनाशम् ८ ।
स्व ९ श्रीप्राप्ति १० वह्निमीति ११ च लक्ष्मीं १२, कुर्युश्चैत्राद्या गृहारम्भकाले ॥ १ ॥” इति दैवज्ञवल्लभे ।

नवरमेते शुक्लप्रतिपदाद्याश्चान्द्रमासा एव श्राद्धाः ॥ अथ सङ्क्रान्तिचिह्नितान् सौरमासानाह—

धामारभेन्नोत्तरदक्षिणास्यं, तुलालिभेषर्षभभाजि भानौ ।

प्राक्पश्चिमास्यं मृगकुम्भकर्कसिंहस्थिते द्वयङ्गते न किञ्चित् ॥ ७६ ॥

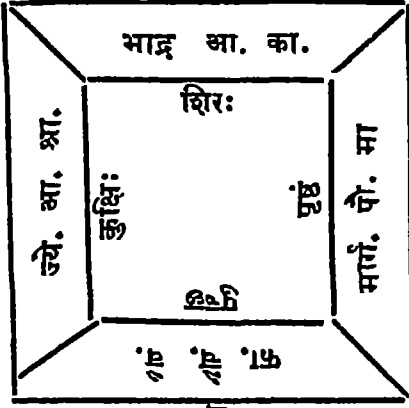
व्याख्या—तुलालीत्याद्युक्तेऽपि पूर्वोक्तचान्द्रमासपञ्चके एव, न शेषमासेष्विति स्वयं ज्ञेयं । द्वयङ्गा द्विस्रभावा राशयः । न किञ्चिदिति चतुर्दिगु-
स्वमपि नारमेतेत्यर्थः । “मेषसिंहधनस्येऽर्के पूर्वामुखे गेहे कृते राजभय । वृषकन्यामकरस्येऽर्के दक्षिणामुखे गेहे कृते पुत्रादिमृत्युः । मिथुनतुला-
कुम्भस्येऽर्के पश्चिमामुखे गेहे कृते सन्तापादि । कर्कटश्रिकमीनस्येऽर्के उत्तरामुखे गेहे कृते कुलक्षय” इति तु नारचन्द्रटिप्पणके ॥
कस्यां दिशि प्रथमं खननारम्भः कार्यं इत्याह—

भाद्रादित्रिमासेषु पूर्वादिषु चतुर्दिशम् । भवेद्वास्तोः शिरः पृष्ठं पुच्छं कुक्षिरिति क्रमात् ॥ ७७ ॥

व्याख्या—अत्र वास्तुनो दक्षिणपार्श्वोपपीठं सुप्तस्य नागस्याकारेण स्थापना यथा—

भाद्रादिमासत्रयापेक्षया नागचारस्य
दिक्षु शिरादयः ।

उत्तर

पूर्व

दक्षिण

ततो भाद्रपदादिमासत्रिके प्राच्यां वास्तोः शिरः, दक्षिणस्यां पृष्ठं, पश्चिमायां पुच्छं, उत्तरस्यां कुक्षिः । मार्गादिमासत्रिके दक्षिणादिचतुर्दिक्षु शीर्षादीनि, फाल्गुनात्रिके पश्चिमादिचतुर्दिक्षु, ज्येष्ठादिमासत्रिके उत्तरादिचतुर्दिक्षु । अयं भावः—कुक्षावेव प्रथमं खननारम्भः कार्यः, नान्यदिक्षु । यदुक्तं—

“ शिरः खनेन्मत्पितृन्निहन्त्यात्, खनेच्च पृष्ठे भयरोगपीडाः ।

पुच्छं खनेत्स्त्रीशुभगोत्रहानिः, स्त्रीपुत्ररत्नान्नवसूनि कुक्षौ ॥ १ ॥ ”

इति दैवज्ञवृद्धभे । केचिद्वास्तोर्वत्सनामाहुः । अनेन च वास्तोरङ्गदिक्रयनेन खातादौ दिक्षियम उक्तः । विदिमियमः पुनरेव—

“ ईशानादिषु कोणेषु वृषादीनां त्रिके त्रिके । शेषाहेराननं त्याज्यं विलोमेन प्रसर्पतः ॥ १ ॥ ”

अस्यार्थः—संहारेण शेषस्त्रिभिर्भिर्मासैर्भ्रमति, ततो यदा मासत्रयं तन्मुखमीशाने तदा आग्नेये मासत्रयं नाभिः, नैर्ऋते मासत्रयं पुच्छं, वायव्ये सुक्कलं श्रेयः । यदा वायव्ये सुखं तदेताने नाभिः, आग्नेये पुच्छं, नैर्ऋते सुक्कलं, एवं संहारेण शेषो भ्रमति । वृषादित्रिके ईशाने सुखं, सिंहादित्रिके वायव्ये, बृश्रिकादित्रिके नैर्ऋते, कुम्भादित्रिके त्वाग्नेये सुखं । स्थापना चैवं—पूर्वं च—

“ विदिक्रयं स्पृशंस्तिष्ठेत्स्ववक्त्र १ नाभि २ पुच्छकैः ३ । शेषस्तत्रितय त्यक्त्वा भूखातकार्यमाचरेत् ॥ १ ॥

नाभौ च म्रियते भार्या धनं पुच्छे मुखे पतिः । इति मत्वा शिलान्यासे भूखाते तत्रयं त्यजेत् ॥ २ ॥ ”

विदिष्ट शेषचारः ।

पूर्व

र	सौ	मं	शु	शु	शु	शु	शु	शु	शु	शु
सौ	मं	शु	शु	शु	शु	शु	शु	शु	शु	शु
मं	शु	शु	शु	शु	शु	शु	शु	शु	शु	शु
शु	शु	शु	शु	शु	शु	शु	शु	शु	शु	शु
शु	शु	शु	शु	शु	शु	शु	शु	शु	शु	शु
शु	शु	शु	शु	शु	शु	शु	शु	शु	शु	शु
शु	शु	शु	शु	शु	शु	शु	शु	शु	शु	शु
शु	शु	शु	शु	शु	शु	शु	शु	शु	शु	शु
शु	शु	शु	शु	शु	शु	शु	शु	शु	शु	शु
शु	शु	शु	शु	शु	शु	शु	शु	शु	शु	शु
शु	शु	शु	शु	शु	शु	शु	शु	शु	शु	शु

पश्चिम

राशिः कल्पते, तत्फलनां च विना कथं षडष्टमकादिविचार्यते ? उच्यते—तदा भगवद् आनीयते । तथाहि—

इति वास्तुशास्त्रे ॥ आयाद्युक्तेस्तापर्येमाह—

समाधिकव्ययं कर्तुः समनामयमांशकम् ।

विबुद्धराशितारं च विनाऽन्यद्वेश्म शोभनम् ॥ ७८ ॥

व्याख्या—यत्रायानेन समोऽधिको वा न्ययस्तद्गृहं ल्यायमिति सर्वत्र भाग्यं । एतेन न्ययादधिक आयः श्रेष्ठः, सोऽपि विषमोऽतिश्रेष्ठः स्थिरत्वात् । यल्लक्ष —, कुर्यात् स्थिराधिकायं स्वयोनिं शुद्धतारांशम्” इति ।

यस्य गृहस्य नाम कर्तुर्नाश्ना समं । यत्र यमांशोत्पत्तिः । यस्य राशिना सह स्वामिराशोः शत्रुषडष्टमक द्विद्वादशादिकमुत्पद्यते । यस्य च तारा स्वामि- तारातस्त्रिषडससमी स्यात् । चकाराद्यस्य मं रक्षोगणे स्वामिभ्योन्या सह विरुद्धत्रिषड्योर्लोक वा तद्गृहं ल्याज्यं । यल्लक्षः—

“आयचिरुद्धे भवने न सुखं षडष्टमके स्थिते मरणम् ।

न धनं द्विद्वादशके नवपञ्चमके त्वपत्यमृतिः ॥ १ ॥

निधनं सप्तमतारे पञ्चमतारे च तेजसो हानिः ।

विपदस्तृतीयतारे यमांशके गृहपतेर्मृत्युः ॥ २ ॥”

नाडीवैधस्यत्र श्रेष्ठ एव, तद्भावे योनिरिरोधादिदोषाणामन्यदुष्टत्वसम्भ- वात् । नन्वस्वेव, परं यत्र गृहे द्विपाद त्रिपादं वा भं स्यात्तत्र कथं गृहस्य

चतुर्थे
विमर्शे
वास्तुद्वारे
ग्रहराशि
विचारः ॥

॥१८९॥

आरम्भ-
सिद्धेः
॥१८९॥

“ क्षेत्रफले रद्द ३२ गुणिते भक्ते वस्वभ्रूमिमिः १०८ शेषात् । व्येकान्नवार्धमः शेषं पादो लब्धं वृषाङ्गणः ॥ १ ॥ ”
इति व्यवहारप्रकाशे । उदाहृतगृहस्य भसुत्तराफल्गुनीति त्रिपाद, तत्सत्रैवास्वार्थो भाव्यते-प्रागानीतं क्षेत्रफलं २२४७९, इदं द्वात्रिंशत्ता गुणितं जातं सप्त लक्षा एकोनविंशतिसहस्रास्त्रिंशत्तिस्रश्च ७१९३२८ । एषामष्टशतेन भागे शेषमष्टचत्वारिंशत् ४८ । न्येकं ४७ । तस्य नवभिर्भागे लब्धं पञ्च । वृषात् पञ्चमो राशिः कन्या । शेषं च द्वौ । उत्तरफल्गुनीभस्य द्वितीयः पादः तस्य गृहस्येत्यागतं । ततश्च धनिकस्य धनिष्ठोत्तरार्धजन्वा जन्म-
राशिः कुम्भः, स च विषमः तत्सादष्टमस्य कन्याराशेः प्रोतिषट्ठमकं “ओजात्सादष्टमे प्रीतिः” इत्युक्तेः ॥ वर्णानां वशाद् गृहेष्वायमुख्योर्ध्ववस्थामाह—

क्रमद्विप्रादिवर्णानां विषमार्धैर्ध्वजादिभिः । धीमद्भिर्धाम निर्दिष्टं प्रतीच्यादिमुखं क्रमात् ॥ ७९ ॥

न्याख्या—विप्राणां ध्वजाये पश्चिमासुखं गृहद्वारं कुर्यात्, ध्वजो हि प्राच्या तिष्ठति, प्रतीचीमुखे च द्वारे स विप्राणां प्रवेशे सम्मुखः स्थितः शुभाय स्यात् । एव सिंहाये उत्तरासुखं द्वारं राक्षानां गृहेषु दक्षिणदिक्स्थार्षास्सिहस्य । एव शेषेष्वपि भाव्यम् ॥ आयाद्यपवादमाह—

ये गृहेऽलिन्दनिर्धूहनिर्गमाद्याश्चतुर्दिशम् । न तेष्वार्यादिकं योज्यं बाह्यभूषासु वास्तुनः ॥ ८० ॥

न्याख्या—अलिन्दः प्रागुक्तार्थः । निर्यूहो भिस्त्यादेर्बहिर्निर्गतो दारुविशेषो मर्दानालकादिः । आदेः प्रग्रीवादिग्रहः ॥ गृहे सूत्रपाताद्याह—

सूत्रस्य सिद्धिर्वसुनाथहस्तमैत्रस्थिरस्वातिशतर्क्षपुष्यैः । न्यासः शिलायाः करपुष्यमार्गपौषणध्रुवेषु श्रवणे च शस्तः ॥

न्याख्या—वसुनाथ धनिष्ठा । मैत्राणि मृदुभानि । तिथिवारशुद्धिस्तु रिक्तादिवर्जनात् स्फुटैव । उक्तञ्च ब्रह्मशस्त्रमुटीकायाम्—

“ एकादशी द्वितीया पञ्चमी सप्तमी तृतीया च । प्रतिपद्दशमी चेष्टा त्रयोदशी पौर्णमासी च ॥ १ ॥

सूर्येन्दुजीवसौम्यानां मार्गवस्य च वासरे । सूत्रपातादिकं कार्यं निष्पत्तिमभिवाञ्छता ॥ २ ॥ ” गृहनिवेशे लग्नबलमाह—

चरादन्यत्र लग्नेन्द्वोः शुभैः संयुक्तदृष्टयोः । कर्म १० स्थितेषु सौम्येषु गेहारम्भः शुभावहः ॥ ८१ ॥

न्याख्या—चरादन्यत्रेति स्थिरे द्विस्वभावे वा लग्ने, चन्द्रेऽपि च स्थिरद्विस्वभावराशिस्थे ॥

केन्द्रत्रिकोणैः सौम्यैः, क्रूरैः शत्रुत्रिलाभैः । शुभाय भवनारम्भोऽष्टमः क्रूरस्तु मृत्यवे ॥ ८३ ॥

न्याख्या—मृत्यवे इति गृहस्वामिन इति शेषः । विशेषस्तु—

“ गुरुर्लगे जले शुक्रः सरे झ. सहजे कुज. । रिपो भाबुयंदा वर्षशतायुः स्याद् गृहं तदा ॥ १ ॥

सितो लग्ने गुरुः केन्द्रे खे बुधो रधिरायगः । निवेशे यस्य तस्यायुर्वंशमनः शरदां शतम् ॥ २ ॥

त्रिशत्रुसुतलग्ने सूर्यरिज्यसितैर्भवेत् । प्रारम्भ. सन्नो यस्य तस्यायुर्द्वं समाशते ॥ ३ ॥

व्योम्नि चन्द्रः सुखे जीवो लामे भौमशतैश्चरो । यस्य धाम्नः समाशीति स्थितिस्तस्य त्रिया युता ॥ ४ ॥

स्वोच्चस्थे लग्ने शुक्रे १ हिवुक्स्थेऽथवा गुरो २ । स्वोच्चे मन्देऽथवा लामे ३ धाम्न सश्री. स्थितिश्चिरम् ॥ ५ ॥ ”

चिरमिति अमितायुरित्यर्थः । येऽमी गृहारम्भज्ञे विशेषा उच्यमाना मन्ति ते विनालयादिप्रारम्भलग्नेऽपि योज्याः । तथा—

“स्वक्षे चन्द्रे विलग्नस्थे जीवे कण्टकवर्तिनि । भवेच्छमीयुते धाम्नि भूरिकालमवस्थितिः ॥ ६ ॥

स्वामित्रोच्चगृहांशस्थेऽथवाशिश्रिमासते । खौरन्यगतैरन्ये नीचगैश्चापि निर्धना ॥ ७ ॥

अनस्तगैः सितेज्येन्दुजन्मराशिविलग्नैः । स्वोच्चस्वक्षेत्रभागस्थैर्भवेच्छ्रीसौरयदं गृहम् ॥ ८ ॥

गृहिणीन्दो गृहस्थोऽकं गुरो सौख्यं सिते धनम् । धिप्रले नाशमायाति नीचगेऽस्तंगतेऽपि च ॥ ९ ॥” इति दैवज्ञवह्नुमे । तथा—

“गृहेषु यो विधि कार्यों निवेशनप्रवेशयोः । स एव विदुषा कार्यों देवताऽऽयतनेऽपि ॥ १० ॥” इति व्यवहारप्रकाशे । लग्ने दोषमाह—

वर्णेशो दुर्बलः कुर्याद्वावर्षादन्यहस्तागम् । एकोऽपि द्यून ७ कर्म १० स्थः परांशे स्याद्यदि ग्रहः ॥ ८४ ॥

न्याख्या—कुर्यादिति गृहमिति शेषः । परांशे इति परकीयनवांशे उत्तरार्धोक्तयोगे केवलजात्त्वेनकान्तः, पूर्वार्धोक्तयोगमिलने त्वेकान्त एव,

द्राम्यां परनवांशगाम्यां तु सकालेऽपि गृहनाशः स्यात् ॥ यात्रानिवृत्तपदेः सामान्येन नव्यगृहे वा प्रवेशविधिमाह—

गृहप्रवेशं सुविनीतवेषः, सौम्येऽयने वासरपूर्वभागे । कुर्वाद्द्विधायालयदेवतार्चा, कल्याणधीभूतचलिक्रियां च ॥ ८५ ॥

चतुर्थ
विमर्शे
वास्तुद्वारे
गृहवासे
लग्नप्रवृ
योगास्तु-
खादिः ॥

॥ १९१ ॥

आरम्भ-
सिद्धेः
॥ १९१ ॥

व्याख्या—सुविनीतोऽनयुद्धतः ऽपवित्रोचितश्च । सौम्ये इति उत्तरायणे । यदुक्तं—

“सौम्येऽयने कर्म शुभं विधेयं, यद्गर्हितं तत्खलु दक्षिणे च ।” अत्र शुभमिति, नवर—

“मासादिसङ्ख्यानियतं सीमन्तोन्नयनादिकम् । यास्यायनादौ तत्सर्वं क्रियमाणं न दुष्यति ॥ १ ७ ” इति त्रिविक्रमः ।
अत्रादिशब्दादधिकमालक्षयमासावपि तत्र न दुष्टावित्यर्थः । पूर्वभागे इति चतुर्थे इति भावः । आलयेति वास्तुशास्त्रोपदिष्टं वास्तुपूजनं भूतत्रयं च दिक्षु विदिक्षु विधाय । कल्याणधीरिति तदानीं सद्बुद्धिरेवानेयेति भावः ॥ वाराद्याह—

प्रविशेद्वेश्म वारेषु हित्वाऽर्कक्षितिनन्दनौ । भैश्च पुष्यध्रुवस्थातिघनिष्ठासृदुवारुणैः ॥ ८६ ॥

विधाय वामतः सूर्यं पूर्णकुम्भपुरस्सरः । गृहं यद्विङ्गमुखं तद्विगृह्वारधिरुषधे विशेषतः ॥ ८७ ॥ युग्मम् ।

व्याख्या—प्रविशेदिति चन्द्रे गोचराष्टकवर्गविधिनाऽनुकूलेऽरिक्तित्यौ विष्कम्भादिकुयोगाभावे चेति स्वयम्बुद्धं । यदुक्तं—“तारेन्द्वोर्विलकाले तिथा-
वरिकेऽह्नि शुभदस्येति ” न्यवहारप्रकाशे । हित्वेति रविकुजयो रोग-रक्तप्रकोपकारित्वात् । भैश्चति, यदुक्तं—

“विशाखासु राक्षी सुतो दारुणेषु, प्रणाशं प्रयात्युग्रमेषु स्थितीशः । गृहं दह्यते वह्निना वह्निधिष्ण्ये, चरैः क्षिप्रधिष्ण्यश्च भूयोऽपि यात्रा ॥”
इति दैवज्ञवल्लभे । पूर्णकुम्भेति जलकलत्रानग्रतः कृत्वेत्यर्थः । गृहं यद्विगृह्वारधिरुषधे, अयं भावः—पूर्वाभिमुखे गृहे पूर्वद्वारकेषु कृत्तिकादिसप्तमेषु प्रवेष्टुमधिकारः, तेन पूर्वोक्तगुणयुतमपि प्रवेश्य यदि गृहाभिसुखद्विगृह्वारकं स्यात्तदाऽतीव शुभं । विशेषस्तु—

“सर्वग्रहैर्विमुक्तं प्रवेश्यं शस्यते प्रयत्नेन । केश्चित्रसौम्यसमेतं शुभप्रदं कीर्तितं मुनिभिः ॥ १ ॥” इति लल्लः ।

तथा नव्यगृहप्रवेशे शुक्लः सगुणस्त्वान्यः । यत् त्रिविक्रमः—

“त्यजेत् कुतारां प्रस्थाने शुक्लौ गृहवेशके । यात्रासु च नवोदखीवर्जं सम्मुखदक्षिणौ ॥ १ ॥”

अत्र गृहवेशके इति नव्यगृहप्रवेशे ॥ लल्लवक्तमाह—

१ पवित्रचित्त्रेति साधीयान्.

जन्मराशिचिलग्राभ्यां प्रथमोपचयस्थितम् । लग्नं स्थिरं तदंशाश्च प्रवेशे सद्भिरिष्यते ॥ ८८ ॥

न्याख्या—प्रथमं जन्मराशिजन्मलक्षणमेतन्न लग्नं प्रवेशे श्रेयः । यल्लहः—

“स्वनक्षत्रे स्वलये वा स्वमुहूर्ते स्वके तिथौ । गृहप्रवेशमाङ्गल्यं सर्वमेतत्तु कारयेत् ॥ १ ॥”

क्षुरकर्म विवादं च यात्रां चैव न कारयेत् ।” ताभ्यामुपचयस्थोऽपि राक्षिर्लगे शक्तः । यल्लहः—

“आरोग्यदो १ धनहरो २ धनदः ३ सुखदः ४, पुत्रान्तको ५ ५ रिगणहा ६ ५ थ नितम्बिनीमः ७ ।

प्राणान्तकत्वं ८ पिटकदो ९ ५ र्थं १० धनौघ ११ भीदो १२, जन्मर्क्षतस्तदुदयाच्च चिलग्राशिः ॥ १ ॥”

स्थिरमिति सामान्योक्तेऽपि ग्राम्यं स्थिरं ग्राहं, न स्वराण्य । अनेन वृषकुम्भयोरन्यतमे (२) लग्ने तज्जवांशो च प्रवेशः श्रेष्ठः, तयोरेव ग्राम्यत्वादिति भावः । तदंशाश्चेति चकाराद् द्विस्वभावावपि लग्नांशौ प्रवेशे दुष्टौ, न चराणामेव लग्नांशानां दोषोक्तेः । तथाहि—

ग्रहसस्थेय गृहनिवेशप्रवेशयोः—

	उत्तम	मध्यम	अधम
रवि	३-६-११	९-५	८, १-१-४-७-१०, १२-२
चन्द्र	१-४-७-१०, १-९-५, ३-११	८-२-६-१२	०
मंगल	३-६-११	९-५	८-१-४-७-१०-१२-२
बुध	१-४-७-१०-९-५-३-११	८-२-६-१२	०
गुरु	१-४-७-१०-९-५-३-११	८-२-६-१२	०
शुक्र	१-४-७-१०-९-५-३-११	८-२-६-१२	०
शनि	३-६-११	९-५	८-१-४-७-१०-१२-२
राहु	३-६-११	९-५	८-१-४-७-१०-१२-२

“पुनः प्रयाणं मेघे स्यान्मृत्युः कर्कं तुले खजः ।

धान्यनाशो मृगे लग्नैरंशैश्च फलमीदृशम् ॥ १ ॥” इति लल्लः ।

ग्रहसंस्था तु या गृहनिवेशने उक्ता, सैव गृहप्रवेशोऽपीति पृथग्गोक्ता ।

ग्रहणासुत्तमादित्रिमङ्गी त्वेवं ज्योतिषसारे उक्ता—

“कूरा तिछगारसगा सोमा किदे तिकोणने सुहया ।

कूर डम अह असुहा सेसा मञ्चिम गिहारम्मे ॥ १ ॥

किदडमंति कूरा असुहा तिइगारहा सुहा सन्वे ।

कूरा वीथा असुहा सेस समा गिहपवेसे अ ॥२॥” .स्थापना—

विशेषस्तु—

चतुर्थे
विमर्शे
वास्तुकारे
गृहप्रवेशे
ग्रहशुभा-
शुभविचारः

॥१९३॥

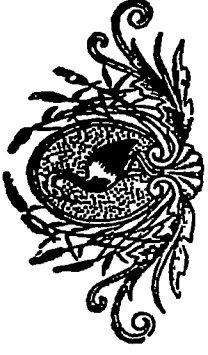
आरम्भ-
सिद्धेः

॥१९३॥

“ रात्रौ विवाहमे शस्तः सन्मुहूर्त्ते स्थिरोदये । वधूप्रवेशो नैवात्र प्रतिशुकान्द्रयं विदुः ॥ १ ॥ ” इति भास्करः । तथा—
 “ पुनर्वसौ च सृत्तिकागृहस्य निर्मितः स्मृता । विरञ्चिषिणुभान्तरे प्रवेशनं च तत्र तु ॥ १ ॥ ” इति रत्नमालायां ।
 अत्र पुनर्वसाविति रस्य देवमातृस्वामिकत्वात् । विरञ्चिषिणि च्छ्रवणयोरन्तराले, सृष्टिपालनकर्तृस्वामिकत्वात्तयोः । अलौक्सुक्ते त्वनयो-
 रुदयान्तरे तत्र प्रवेशः कार्यः ॥

॥ इति वास्तुद्वारम् ॥ ९ ॥

॥ इति श्रीमति आरम्भसिद्धिवातिके गम १ वास्तुनिवेशप्रवेशपरीक्षात्मक २ अतुर्थो विमर्शः सम्पूर्णः ॥ ४ ॥
 “ श्रीसूरीश्वरसोमसुन्दरगुरोर्निःशेषशिष्याग्रणी-शंछेन्द्रः प्रभुरत्नशेखरगुरुर्देदीप्यते साम्प्रतम् ।
 तच्छिष्याश्रवहेमहंसरचितस्यारम्भसिद्धेः सुधी-शृङ्गाराभिघवातिकस्य समभूचुर्थो विमर्शोऽर्थतः ॥ १ ॥ ”

पञ्चमो विमर्शः ॥ ५ ॥

॥ विलम्बद्वारम् ॥ १० ॥

अथ विलम्बद्वारमाह—

लग्नं विवाहे दीक्षायां प्रतिष्ठायां च शस्यते । रवौ मकरकुम्भस्थे मेषादित्रयगेऽपि च ॥ १ ॥

व्याख्या—दीक्षायांमिति उपस्थापनाऽपि दीक्षैव, प्रतिष्ठा जिनविम्बप्रासादादीनां । चोऽनुक्तसमुच्चयार्थः, तेन राज्याभियेकसूरिपदाभियेकयोरपि ग्रहण । शस्यते इति अवद्वयाऽऽरणीयतया बहु मन्यते । एतानि कार्याणि शुद्धलग्नबलेनैव कार्याणि, नान्यथा । शेषकार्याणि तु दिननक्षत्रशुद्धौ सत्यां सुसुहूर्त्तमात्रेऽपि कार्याणीति भावः । ननु यदि जन्मलग्नाच्छुभाशुभं स्यात्तदा विवाहादिलग्नप्राबल्यविचारणैः किं प्रयोजनं? अथ चैतेषामेव प्रामाण्यं तदा जातकादिशाखाणामानर्थक्यप्रसङ्गः । मैवं, यतो यज्ञातकादौ शुभाशुभफलमुक्तं तस्य विवाहादिलग्नबलेनाधिक्यं न्यूनता वा स्यात्, यथा किल जन्मफलं शुभमपि दशाप्रवेशकालीयतास्कालिकलग्ने दशापत्ति-तन्मित्रादीनां लग्नादिस्थित्वेन्दोर्मित्रोच्चोपचयत्रिकोणादिस्थानवशाच्च शुभतरसुकं बृहज्जातके, तथाहि—

“ पाकस्वामिति लग्नगे सुहृदि वा ऋवर्गस्य सौम्येऽपि वा, प्रारब्धा शुभदा दशा त्रिदशषड्दशमेषु वा पाक-पे ।

मित्रोच्चोपचयत्रिकोणमदने पाकेश्वरस्य स्थित-अन्द्रः सत्फलवोधनानि कुरुते पापानि चातोऽन्यथा ॥ १ ॥ ”

अत्र पाकस्वामिनीति दशापत्तौ । अपि च प्राणिनां जन्मलग्नमशुभमपि तत्कालविवाहादिलग्नबलाच्छुभमपीति सर्वमनवद्यम् ॥

“विवाहादौ स्मृतः सौरः” इति रत्नमालाभाष्योर्केलर्गनेऽर्केसङ्क्रान्तिप्रवृत्तानां सौरमासानां नियम उक्तः । अथ चान्द्रमासास्त्रियमयति—

x वर्गोऽस्य वर्ग्येऽस्येति च प्रत्यन्तरे.

माघफाल्गुनयो राधज्येष्ठयोश्चापि मासयोः । लग्नं श्रेयः परे त्वाहुस्तद्वत्कार्तिकमार्गयोः ॥ २ ॥

श्याख्या—राधो वैशाखः । एते शुक्लमतिषाश्चान्द्रमासा एव आद्याः । ज्येष्ठयोरिति, ननु ज्येष्ठे तावन्मिथुनसङ्क्रान्तिः स्यात्, सा च प्रागपि आद्योक्ता, ततः किमिति पुनर्ज्येष्ठोपन्यासः ? उच्यते—भाषावमासे मिथुनसङ्क्रान्त्यामपि सत्यां सर्वथा निषेधार्थम् । कैश्चिन्मिथुनसङ्क्रान्तौ सत्यामाषाढस्य शुक्लदशमीं यावदाद्यस्त्रिभाग आहतोऽपि । तथा च त्रिविक्रमः—“कैश्चिदिष्टस्थंशः शुचरपीति” । कार्तिकेति कार्तिकमार्गशीर्षयोर्मध्यमस्वात् हीनजाति-विवाहः स्यादिति भावः, परं कार्तिकशुक्लैकादश्यनन्तरमेवेत्युहं । यदुक्तम्—

“कार्तिकमासे शुद्धिगुरोर्विलोक्या रवेश्च चन्द्रबलम् । अक्रयुते धिष्ये देवोत्थानाहशाहं स्यात् ॥ १ ॥” इति व्यवहारप्रकाशे । एतेन शेषेषु षट्सु चान्द्रमासेषु लग्नं न आद्यमेवेत्यर्थः । पाकश्रीकारस्वाह—“ चतुर्षु कार्तिकादिमासत्रिकेषु क्रमाद्भवति स्थिरराशिलग्नान्य-स्यतस्वभावानि ” तथाहि—कार्तिकादिमासत्रये वृषलग्नं शुभं, माघादिमासत्रये सिंहलग्नं, वैशाखादित्रये वृश्चिकलग्नं, श्रावणादित्रिके कुम्भलग्नं च । एषां वर्गोत्तमस्य मध्यमांशस्योदये सर्वकार्यसिद्धिः ॥ अथ येषु सत्सु लग्नं न गृह्यते तानाह—

जीवे सिंहस्थे धन्वमीनस्थितेऽर्के विष्णौ निद्राणे चाधिमामसे च लग्नम् ।
नीचेऽस्तं वासे लग्नार्थेऽद्यपे वा, जीवे शुके वाऽस्तङ्गते वापि नेष्टम् ॥ ३ ॥

श्याख्या—सिंहस्थे इति, यदाहुः सप्तर्षयः—

“ गुरुर्मघायां पुरुषं हन्ति भाग्ये स्थितः स्त्रियम् । उत्तराफल्गुनीपादे द्वयं हन्ति न संशयः ॥ १ ॥
गोदावर्तुत्तरतो यावद्भ्रगीरथीतटं याम्यम् । तत्र विवाहो नेष्टः सिंहस्थे देवपतिपूज्ये ॥ २ ॥ ”
केऽप्याहुः—यावद्गुरुर्मघां नोच्छिद्यते तावत् सिंहस्थदोषो गरीयात् । यच्छौनकः—

“ पितृमे यदि सुरपूज्यो नीचर्क्षे वाऽथवाऽरिसंयुक्तः कन्योढा वैधव्यं प्रयाति संवत्सरैः षड्भिः ॥ १ ॥ ”

यदि तु मघासुत्तीर्णस्त्रदा न ताहदोषः । तेन कन्यातिकालक्रमणाद्वरलोभादेशविभ्रमादिहेतुना वा सम्पूर्णसिंहस्थस्य त्यक्तुमशक्यत्वे ते मघास्थमेव जीवं त्यजन्ति । आहुश्च—

“ बहवोऽप्येवं जगदुः सिंहारूढोऽपि वृत्रशत्रुगुरुः । समतिक्रान्तमघर्क्षो न विरुद्धः सर्वकार्येषु ॥ १ ॥ ” पराशरस्त्रवाह—
सिंहस्थेज्येन यद्याद्याः पञ्च नवांशाः सिंहस्य मुक्तास्त्रदा देशविशेषात् सिंहस्थदोषो न लगति । तथाहि—

“ सिंहस्थेज्योऽनुसिंहांशाज्जाह्नवीतीरयोर्द्वयोः । न दुष्टो गङ्गयोर्मध्यदेशेषु तु स दुःखदः ॥ १ ॥ ”
सप्तर्षयस्त्रवाहुः—“ देशविशेषात् सिंहस्थेज्य आदितोऽप्यदुष्ट एव ” । तथाहि—

“ भागीरथ्युत्तरे तीरे गोदावर्याश्च दक्षिणे । विवाहो व्रतवन्धो वा सिंहस्थेज्ये न दुष्यति ॥ १ ॥ ”
अन्ये त्वाहुः—“ मेषस्थेऽकं चेच्छ्रमं गृह्यते तदा भुक्तमघस्य सिंहस्थेज्यस्य न दोषः ” । पठन्ति च—

“ सिंहरुद्धिम जइ जीवो महमुचं होइ अह रवि मेसे । ता कुणह निन्विंसकं पाणिगगहणाइकल्लापं ॥ १ ॥ ”
इह च ग्रन्थान्तरसंवादो विवाहफलमाश्रित्य दर्शितः । प्रतिष्ठादीक्षादिशेषकार्येष्वप्येतदनुसारेण फलमूहं । एवमग्रेऽपि । धन्वमीनेति, अत्र विशेषः—
“क्षुषो न निन्द्यो यदि फाल्गुने स्यादजस्तु वैशाखगतो न निन्द्यः । मध्वाश्रितौ द्वावपि वर्जनीयौ, मृगस्तु पौषेऽपि गतो न निन्द्यः” ॥
इति विद्याधरीविलासग्रन्थे । केचिदिदं वृत्तमेवं पठन्ति—

“क्षुषो न निन्द्यो यदि फाल्गुने स्यादजस्तु चैत्रेऽपि गतो न निन्द्यः । मृगस्तु पौषेण च सम्प्रयुक्तो, वशिष्ठगर्गादिभिरेतदुक्तम् ॥”
अस्मिन् पाठेऽय विशेषः—चैत्रमासेऽपि यदि मेषेऽर्कः स्यात्तदा लग्न गृह्यमाणं न दोषायति । रत्नमालाभाष्ये स्वेवमूचे—

“ कर्कादिराशिषट्कं च पूर्वार्धं पौषचैत्रयोः । अस्तमितं गुरुं शुक्रं त्यजेच्चूडादिकर्मणि ॥ १ ॥ ”
अत्र पूर्वार्धं पौषचैत्रयोरित्येतदक्षममाणः श्रीपतिः प्राह—

“ सौम्येऽयनेऽप्यविकलौ पौषचैत्रौ परित्यजेत् । पक्षोऽपरः शुभः कैश्चिन्न चैतद्युक्तिमद्वचः ॥ १ ॥ ” इदं देवहृवहृमे ।

निर्वाण इति, इदं वचो लोकख्या आषाढकार्तिकशुक्लैकादश्यान्तरालकाले इत्यर्थः । अधिमासे इति, यदाऽमावास्यामध्ये एका सङ्क्रान्ति-
लगेत् अन्या चान्यमासप्रतिपदि तदा सङ्क्रान्तिहीनो मध्येऽधिकमासः । उक्तञ्च—

“ एकोऽमावास्यायां भवेद्भवेः सङ्क्रमः परो दर्शात् । ऊर्ध्वं जायेत यदा तदाऽधिमासः शुभेऽनिष्टः ॥ १ ॥ ” विशेषस्तु—
“ मासद्वयेऽब्दमध्ये तु सङ्क्रान्तिर्न यदा भवेत् । प्राकृतस्तत्र पूर्वं स्यादधिमासस्तथोत्तरः ॥ १ ॥ ”

अत्र प्राकृत इति प्रकृतिर्धर्मव्यवहारस्तस्मिन्वन्धी वर्षमध्येऽधिमासकद्वये सति प्रथमाधिकमासे प्रथम एव मासो व्यवहर्तव्यो न द्वितीयः, द्वितीयेऽधिमासे तु द्वितीय एवेत्यर्थः । इदं कालनिर्णयग्रन्थे । ब्रह्मसिद्धान्तेऽप्युक्तं—“वर्षमध्ये मासद्वयवृद्धौ प्रथममासवृद्धौ कर्मकृदाधोऽपरस्त्वद्भुभ” इति । अधिमासे चेति चकारत् क्षयमासोऽपि लग्ने त्याज्यः । स चैवं—यदैका सङ्क्रान्तिः शुक्लप्रतिपदि, अन्या च तस्मिन्नेव मासेऽमावास्यायां, तदा “द्विसङ्क्रान्तिवान् क्षयमासः,” स च कार्तिकमार्गशीर्षयोषानामन्यतम एव स्यात् । उक्तञ्च कालनिर्णयग्रन्थे—

“ असङ्क्रान्तिमासोऽधिमासः स्फुट स्यात्, द्विसङ्क्रान्तिमासः क्षयाख्यः कदाचित् ।
क्षयः कार्तिकादित्रये नान्यतः स्यात्, ततो वर्षमध्येऽधिमासद्वयं स्यात् ॥ १ ॥ ” तथा—

“ यस्मिन्मासे न सङ्क्रान्तिः सङ्क्रान्तिद्वयमेव वा । मलमासः स विज्ञेयः सर्वकार्येषु वर्जितः ॥ १ ॥ ” इति काठश्रुते ।
नीचेऽस्तं वेति, लग्नांशयोर्नाथौ नीचस्थौ त्याज्यौ । यदुक्तं प्रश्नप्रकाशे—“त्रिःद्वयेऽकगुणाऽर्धबलःऽ लग, उच्चगः वक्रः शीघ्रः नीचस्थः” इति ।
अस्मिन्मासे तु सर्वथा नास्ति बलं, केवलं बुधोऽस्तमित उदितो वा विवाहादिलग्नेषु सद्यःफल एव । उक्तञ्च—

“रविकिरणमध्यवर्ती चरति सदा सविट्टमण्डले शशिजः । तस्मान्न दोषकृत्स्यात् सोऽस्तं यातोऽपि भांशपतिः ॥ १ ॥”
ग्रहाणां सामान्यत उदयाऽस्तदिनसङ्ख्या चेयं ज्योतिषसारे—

“ छस्सयसह ६६० छत्तीसा ३६ तिन्निबहुत्तर ३७२ दुष्गपन्नासा २५१ । तिन्निबयाला ३४२ अंगारयमाई उदयदिवस कमा ॥ १ ॥
सुन्नरवि १२० सोल १६ दसणा ३२तंद ९ बयालीस ४२ पच्छिमत्थदिणा । भोमाई तह पुन्वे बुह-सिभ छत्तीस ३६ सगसयरी ७७ ॥२॥ ”

ग्रहाणामुदयास्तभवनप्रकारस्वर्यं—

“सूर्याः १२ सप्तदश १७ त्रिभूपरिमिता १३ रुद्रा ११ नवा ९ ब्धीन्दुवः १४, कालांशाः शशिनोऽनुजोर्द्दिगुरुणः काव्यस्य मन्दस्य च ॥१॥”
अयं भावः—चन्द्रादिग्रहाणां रवेरेतावन्निशाशासभ्यागमनेऽस्तमयः स्यात्, अन्यथा तूदय एवेति खण्डखाद्यभाष्यादौ । असं वासे इत्युपलक्षणं, तेन लग्नोऽशपो वा यदि क्रूरग्रहयुतः क्रूरदृष्टो वा स्यात्तदाऽप्यशुभं लग्न । जीवे शुक्ले वाऽस्त्वामिति, यल्ललः—

“ अस्तमिते भृगुतनये नारी स्त्रियते बृहस्पतौ पुरुषः.....” इति ॥ केऽप्याहुः—

“ अभिजिह्वारुणादित्यरेवतीसङ्गते सति । तदा लोपगते जीवे विवाहादि विवर्जयेत् ॥ १ ॥”

अस्यायं सम्प्रदायः—मासाः किल सर्वेऽन्येकान्तरं नक्षत्रनामाङ्किताः । तथाहि—अश्विन्या आश्विनः, कृत्तिकायाः कालेकः, मृगशीर्षस्य मार्गशीर्षः, पुष्यस्य पौषः इत्यादि । एव चान्तरान्तरा यानि भान्यधिकानि सन्त्यभिलिक्त्वा शतभिषग् २ रेवती ३ पुनर्वसु ४ रूपाणि तेष्वागतौ गुरुर्लोपगत इत्युच्यते, तस्मिन् सति लग्नं न ग्राह्यमिति । तथा—

“ अस्तङ्गते भृगुसुते भवेद्यदि बुधोदयः । पुत्राष्टकस्य जननी तदोढा कन्यका भवेत् ॥ १ ॥ ” इति सारङ्गः ।

“ शशाङ्गजो यदोदिति गुरोरस्तमनं यदि । पुत्राष्टकस्य जननी तदोढा कन्यका भवेत् ॥ १ ॥ ” इति गर्गः ।

दीक्षा शुक्रास्तेऽपि न दुष्टेति तु दिनशुद्धिग्रन्थे । विशेषस्तु—यथा जीवेऽस्तङ्गते लग्नं नेष्टं तथा तस्य नीचत्वा (स्था) दावपि ।

यदुक्तं विवाहपटले—

“ वाकूपतौ मकरराशिमुपेते, पाणिपीडनविधिं विधेयः । तत्र दूषणमुशन्ति मुनीन्द्राः, केवलं परमनीचनवांशे ॥ १ ॥ ” इति ।

“ हित्वा पञ्चैव नीचांशात् ” इति तु ग्रन्थान्तरे । तत्र लोकरुद्ध्या आद्या एव परमनीचांशान्ताः पञ्च नीचांशाश्चिंशांशरूपास्त्यज्यमानाः सन्ति । सर्वत्र लोके पञ्चमशिंशांशस्यैव परमनीचत्वेऽपि च यदेव क्रियते तल्लोकरुद्ध्युरोधादिति ज्योतिर्विद्वचः । इह वृत्ते जीवे सिहस्थे इत्यनेन वर्षस्य, धन्वमीनस्थितेऽर्के इत्यादिना च मासस्य शुद्धी उक्ते । काञ्चिन्मासशुद्धिं दिननक्षत्रशुद्धी च “ज्येष्ठापत्यस्य न ज्येष्ठे” (मिश्रद्वारे श्लो० ६) इत्यादिना, “उद्वाहे मृगपैत्रर्के” (मिश्रद्वारे श्लो० ९) इत्यादिना च वक्ष्यति । समयशुद्धिस्त्वेवं—निशीथमभ्यंदिनयोः सन्धिकाले लग्नं न ग्राह्यं । यद्गदाधरः—

“ निवसति मुहूर्त्तकालो महानिशायां च दिनदले यास्मात् । दश पूर्वं दश परतस्तस्माद्धर्षाच्चरपलानि ॥ १ ॥ ”
यत्तु केऽप्याहुः—दिनस्यापराधे प्रतिष्ठाविवाहादिकग्न न स्यात्, अत एवोक्तं गृहप्रवेशाधिकारे—‘सौम्येऽग्ने वासरपूर्वभागे’ (वास्तुद्वारे श्लोक-
८५) इत्यादि, तदयुक्तमिव विवाहे दिनापाराधकग्नस्य सूत्रकारेणैवानुज्ञास्यमानत्वात् । तथा च वक्ष्यति—‘विवाहे त्वर्काकीं त्रिरिपुनिधनायेषु शुभदौ’
(मिश्रद्वारे श्लोक ३६) न हि खलु विवाहकग्नेऽर्कस्याष्टमस्थत्वमपराह विना सम्भवतीति, परमपराह्णे प्रतिष्ठादिकग्नग्रहणव्यवहारः प्रायो न इत्यते,
विवाहकग्नं स्वपराह्णे गुरुन्तः क्वचिद् इत्यन्तेऽपि, तदत्र बृद्धाः प्रमाणम् ॥

**जीर्णः शुक्रोऽहानि पञ्च प्रतीच्यां, प्राच्यां बालखीण्यहानीह हेयः ।
त्रिघ्नान्येवं तानि दिग्वैपरीत्ये, पक्षं जीवोऽन्ये तु सप्ताहमाहुः ॥ ४ ॥**

व्याख्या—जीर्णं इत्यनेनासूसूचा अस्तेच्छुः सन्नित्यर्थः । बाल इत्यनेनोदयसूचा नवोदितः सन्नित्यर्थः । त्रिघ्नानीति पञ्चदश दिनानि नव
चेत्यर्थः । एवमिति जीर्णो बालश्च क्रमात् । दिग्वैपरीत्य इति, यदि प्राच्यामस्तेच्छुः प्रतीच्यां चोद्गत इति, तदय पिंगडार्थः—प्राच्यामुदित शुक्रो बाल-
स्वास्थ्यहं त्याज्यः, प्रतीच्यां तु नव दिनानि । प्राच्यामस्तेच्छुः सन् स वृद्धत्वात् पक्षं त्याज्यः, प्रतीच्या तु पञ्चाहं । पक्षं जीव इति । गुरुस्तु
नवोदितत्वे बालोऽस्ताभिमुखत्वे वृद्धश्च पक्षमेव त्याज्यः । ‘गुरुरपि ज्यहं बालः पञ्चाहं वृद्ध’ इत्येके । गुरोस्तु पूर्वोस्तपश्चिमोदयौ न स्तः । अन्ये
तु (रिवति) सप्तर्ष्याद्या उभयोर्गुरुशुक्रयोरुभयोरपि दिशोरुदयेऽस्ते च बाल्यं वार्द्धिकं च, सप्ताहमेवाहुः । अनयोर्बाल्ये वार्द्धिके च सति लग्नं न ग्राह्य-
मिति तात्पर्यं । ‘इय च बाल्यवार्द्धिककल्पना निर्बलस्वरूपतत्फलज्ञप्स्यर्थमेव कृता, न तु तारिक्तीति रत्नमालाभाष्ये’ । विशेषस्तु—

“ अरिगयनीप वक्त्र अत्यमिष लग्नरासि निसिनाहे । अबले रविगुरुसुक्त्रे सामि अदिदं चयह लग्नं ॥ १ ॥ ”

एते सर्वत्र भङ्गदा लग्नदोषाः ॥

आ. सि. १७.

॥ इति विलयद्वारम् ॥ १० ॥

॥ अथ मिश्रद्वारम् ॥ ११ ॥

अथ मिश्रद्वारं वदन्नादौ तावच्छ्रुतग्रहणे ग्रहगोचरशुद्धिमाह—

लभ्रे गुरोर्वरस्याथ ग्राह्यं चान्द्रबलं बुधैः । शिष्यस्थापककन्यानां जीवेन्द्रकंबलानि च ॥ ५ ॥

न्याख्या—लग्ने इति लग्नसमये । गुरोरिति वीक्षाप्रतिष्ठालग्नयोगुरोः; विवाहलग्ने तु वरस्य । चान्द्रबलमिति प्रागुक्तविधिना राक्षिगोचर १ नवांशगोचरा २ दृवर्गशुद्धि ३ शुभतारा ४ शुभावस्था ५ वामवेध ६ शुक्लेतरपक्षारम्भ ७ मित्राधिमित्रगृहस्थिति ८ सौम्यगृहस्थिति ९ मित्राधिमित्रांशस्थिति १० सौम्यांशस्थिति ११ मित्राधिमित्रग्रहयुति १२ सौम्यग्रहदृष्टि १३ मित्राधिमित्रग्रहदृष्टि १४ सौम्यग्रहदृष्टि १५ प्रकाराणामन्यतरे-
(से)णापि प्रकारेण चन्द्रानुक्लृब्यबलं ग्राह्यमेव । यदुक्तं—

“ सर्वत्रासुतररमेर्वलं प्रकल्प्यान्यखेटजं पश्चात् । चिन्त्यं यतः शशाङ्के बलानि समस्ता ग्रहाः स्वलाः ॥ १ ॥ ”

शिव्येति शिष्यो दीक्षणीयः पदे स्थाप्यमानो वा, स्थापको यः श्राद्धदिर्द्वयं व्ययति । जीवेन्द्रकंति एतान्यवश्यग्राह्याणि । यदुक्तं—

“ रविशशिजीवैः सवलैः शुभदः स्याद्गोचर....” इति । ग्रहाणां बलतारतम्यादिविभागश्रैवम्—

“ पूर्णं २० खेटाष्टकबलमूनं पादेन १५ गोचरं प्रोक्तम् । वेधोत्थमर्द्धमान १० पादवलं ५ दृष्टितः खेचरे ॥ १ ॥ ”

इदं सामान्येन सर्वग्रहानाश्रित्योक्तं । चन्द्रस्य तु विशिष्याह—

“ एणाङ्के गोचरवल १ मष्टक २ तारोत्थ ३ वेध ४ पक्षभवम् ५ । क्रमशस्तारा १ वेधज २ पक्षभवानी ३ह गौणानि ॥ २ ॥ ”

क्रमश इति एतानि बलानि यथोत्तरं न्यून १ न्यूनतर २ न्यूनतममिति ३ । आद्यबल्योस्तु स्वरूपमाह—

“ ग्रहगोचरा १ दृवर्गो २ तुल्यवलौ शुद्धिकारणादनयोः । एकेनापि बलेन प्राप्तेन भवेत्सुशुद्धिरिह ॥ ३ ॥

चेद्गोचराच्च हि भवेत्तदाऽष्टवर्गाद्विलोक्यते शुद्धिः । गोचरतोऽष्टकवर्गो बलवानुद्गाहदीक्षादौ ॥ ४ ॥

तस्मादष्टकशुद्धिर्गुरोर्विलोक्या रवेश्च चन्द्रस्य । निधना ८ न्या १२ म्बु ४ गतेष्वपि रेखाधिक्यात्सुशुद्धिः स्यात् ॥ ५ ॥

समशुद्धिरपि श्रेष्ठा शुद्धिपतेर्यदि भवेच्छुभा रेखा । शुद्धोशस्य न रेखा यदा तदा षड्विधादिवीर्यवतः ॥ ६ ॥
 मित्रग्रहस्य रेखा समरेखां शुद्धिसुत्तमां कुरुते । तामन्तरेण मुनिभिर्न ह्यधिकाऽपि प्रशस्यते रेखा ॥ ७ ॥
 समशुद्धयामष्टकतः शुद्धिपते रेखिकामृते वेधात् । शुभदे ग्रहे सति शुभा शुद्धिः स्यात् प्रोच्यते विदुषैः ॥ ८ ॥ तथा—
 नवमद्विपञ्चमगतः समरेखोऽत्यधिकशुभफलः सूर्यः । सङ्क्रमकालेन्दुबलात् समोऽपि सर्वत्र शुभदोऽर्कः ॥ ९ ॥ तथा—
 दशमादूर्ध्वं केवललशबलेन स्त्रिया विवाहः स्यात् । शुद्धिर्नवालोक्त्या रवीज्ययोः पूजयोद्वाहः ॥ १० ॥ ”

अत्र दशमादिति वर्षादिति शेषः । इतीद सर्वं व्यवहारप्रकाशे ।

“ जन्मद्विपञ्चनवमद्युनगः खरांशुः, पूजां च वाञ्छति न चाष्टचतुर्व्ययस्थः ।

जीवस्त्रिजन्मदशमारिगतस्तु पूजामिच्छेत्कदाचिदपि नाष्टचतुर्व्ययस्थः ॥ १ ॥ ” इति तु व्यवहारसारे ।
 अत्र न चेति यत्रस्थः पूजां नेच्छति तत्रात्यन्तमशुभत्वात् पूजयाऽप्यनुकूलो न स्यादिति भावः । गर्गस्वाह—“ गोचरविरुद्धे जीवे वैधव्य-
 मेव, पूजा त्वप्रमाणं ” ॥ अथोक्तशेषां मासशुद्धिं दिननक्षत्रशुद्धी चैकश्लोकेनाह—

ज्येष्ठापत्यस्य न ज्येष्ठे मासि स्यात्पाणिपीडनम् । न पुनस्त्रयमन्येतन्मासाहर्षेषु जन्मनः ॥ ६ ॥

व्याख्या—ज्येष्ठापत्यस्य पुत्रस्य पुत्र्या वा पाणिपीडनमिति उपलक्षणमिदं शेषकार्याणां । यदुक्तं हर्षप्रकाशे—“ सुहृकजे वजे सन्वहि पि सिद्धस्स
 सिद्धति ” । सप्तर्षयस्स्वाहुः—

“ ज्येष्ठे न ज्येष्ठयोः कार्यं नृनार्योः पाणिपीडनम् । तयोरेकतमे (रे) ज्येष्ठे ज्येष्ठेऽपि न विरुध्यते ॥ १ ॥ ”

त्रयमिति दीक्षाप्रतिष्ठाद्वारूपं । मासाहर्षेति जन्मसम्बन्धिति मासे दिने मे चोद्वाहादि त्याज्यं । इह चोद्वाहे वरकन्ययो, दीक्षायां शिष्यस्य,
 प्रतिष्ठायां च शिष्यस्थापकयोरिति स्वयमूर्धं । केऽप्याहुः—पक्षो यद्यपरस्त्वा जन्ममासोऽपि न विरुद्धः । जन्मतिथिरपि दिनरात्रिभागपरावर्तेनाविस्ता ।
 जन्मभमपि राशिपार्थक्ये भन्वमेव । उक्तञ्च —

“ जन्ममासि विपरीतपक्षयोर्व्यत्यये दिननिशोर्जनुस्तिथौ । जन्ममेऽपि किल राशिमेदतः, पाणिपीडनविधिर्न दुष्यति ॥ १ ॥ ” इति व्यवहारसारे । एकपक्षेऽपि वाऽनया रीत्या जन्ममासोऽपि न विरुद्धः । तथाहि-शुक्लपञ्चम्या कार्यचिकीर्षोऽस्ति शुक्लाष्टमी च जन्मतिथिरित्यं न दोषः, यतस्तस्य पुंसः किल शुक्लाष्टमीत एव जन्ममासप्राग्भः, शुक्लपञ्चमी तत्रतोऽपरमासस्थैवेति, विपर्यये तु जन्ममासदोषो लागत्वेवेति ज्योतिर्ज्ञाः । व्यवहारप्रकाशे तूक्तं—“ चलनि शुभग्रहे केन्द्रस्थे सति जन्मभूमिपि न दुष्टं ” । तथाहि—

“ नो जन्मसं च कार्यं चलनि शुभं केन्द्रगे सौम्ये..... ” । दिनशुद्धि पृथगाह—

सादिमं ग्रहणस्याहः सप्ताहं च तदग्रतः, लजेत्रिंशंशमैकैकं प्राक् पश्चाच्चापि सङ्कमात् ॥ ७ ॥

व्याख्या—सादिममिति चतुर्दशीसहितं । केचिन्नयोदशीमपि वजंयन्ति । पठन्ति च—“ त्रयोदशीतो दशाहं सूर्यन्दुग्रहणे त्यजेत्... ” सप्ताहं चेति सामान्योक्तेऽप्ययं विशेषो ह्ययः—

“ सर्वग्रस्तेषु सप्ताहं पञ्चाह स्याद्ग्रहणे । त्रिद्वयेकार्घ्यशुलग्रासे दिनत्रयं विवर्जयेत् ॥ १ ॥ ” इत्यङ्गिराः । विशेषस्तु—

“ राहौ दृष्टे शुभं कर्म वर्जयेद्विवसाष्टकम् । त्यक्त्वा वेतालसंसिद्धि पापदंभमयं तथा ॥ १ ॥ ” इति दैवज्ञवल्लभे ।

त्रिंशानामिति सङ्क्रान्तिमासस्य त्रिंशत्तमं भाग सामान्येन दिनमित्यर्थः । सङ्क्रान्तिदिनात् पुरः पृष्ठे चैकैकं दिनं सङ्क्रान्तिदिन चेति दिनत्रयमित्यर्थः । हरिभद्रसूरिभिरयुक्तं—“ संकंतीप पुष्वं संकंतिदिणं तयगिगं च दिणं, वर्ज्जजंति..... ” नारचन्द्रेऽपि—

“ त्यज सङ्क्रमवासरं पुन, सह पूर्वेण च पश्चिमेन च ”.....इति ॥

एकान्तिककार्यं तु दिनत्रयस्य त्यक्तुमशक्यत्वे प्राक् पश्चात् षोडशावश्य त्याग्या नाढ्योऽर्कसङ्क्रमात् इत्यपि बहूनां मतम् ॥

भद्रार्धयामगण्डान्तकुलिकोत्पातदूषितम् । दिनं तपसि राकां च स्थापने च कुजं त्यजेत् ॥ ८ ॥

व्याख्या—भद्रेत्यादि भद्राक्षैः क्लिप्तासाध्यदोषैर्लक्ष्ममपि हन्यते, यदुक्तं—

गण्डान्तेषु सवैधृताबुभयतः सङ्क्रान्तिायामद्वये, यामार्धव्यतिपातविष्टिकुलिकैर्भयं विलग्नं जगुः । ” इति विवाहबृन्दावने ।

उत्पत्ता भौमादिभेदाः प्राग्वाणंताः । सारङ्गस्तूपातेषु पञ्चाहं ल्यालयमाह, तथाहि—

“ निघण्टोत्कामद्वीकम्पग्रहमेदादिदर्शने । आपञ्चवासरारूढा नाशमाप्नोति कन्यका ॥ १ ॥ ” तथा—

“ दंपत्योः सह मरणं पाणिग्रहणोदिते केतौ.....” । तपसि दोक्षायां राका त्याज्या, न तु प्रतिष्ठयां । यन्नारचन्द्रः—

“ ज्येकद्वितीयपञ्चमदिनानि पक्षद्वयेऽपि शस्तानि । शुक्लेऽन्तिमत्रयोदशमान्यपि च प्रतिष्ठायाम् ॥ १ ॥ ”

“ तेजस्विनी १ क्षेमकृद्दग्निदाहविधायिनी ३ स्याद्द्वारदाधृढा च ५ । आनन्दकृद्कल्पनिवासिनी ७ च, सूर्यादिवारेषु भवेत्प्रतिष्ठा ॥ १ ॥ ”

इति रत्नमालायां । अत्र तेजस्विनीति रविवारे कृता प्रतिष्ठा प्रतिमायास्तेजो वर्धयति कारयितुश्च । कल्पनिवासिनीति आचन्द्रार्कस्थायिनी । रथादीनां लभेषु षड्वर्गेषु च प्रतिष्ठायामेवमेव फलमृणमिति रत्नमालाभाष्ये । स्थापने चेति चकाराहीक्षोद्वाहराज्याभिषेकादिष्वपि कुजवार-
स्याज्यः । यदुक्तं यतिचल्लभे—

“ राजाभिषेके विवाहे सत्कियासु च दीक्षणे । धर्मार्थकामकार्ये च शुभा वाराः कुजं विना ॥ १ ॥ ”

श्रीपतिना तूद्वाहे रविकुजशनिवारा दारिद्र्यदौर्भाग्यदाः, सोमवारस्तु सपत्नीप्रद इत्युक्तं । विशेषस्तु—

“ कृष्णपक्षे निषिद्धेषु वारधिष्ण्यक्षणादिषु । सङ्कीर्णानां प्रशंसन्ति दारकर्म न संशयः ॥ १ ॥ ” इति दैवज्ञवल्लभे ॥ भनियममाह—

उद्वाहे मृगपैत्रक्षे प्रतिष्ठायां तु ते उभे । आदित्यपुष्यश्रवणधनिष्ठाभिः समं शुभे ॥ १ ॥

न्याख्या — प्रतिष्ठायामिति प्रस्तावाज्ञैनबिम्बादेः, देवतान्तरादीनां प्रतिष्ठसु तु भान्येवं रत्नमालायामुचिरे—

“ रोहिण्युत्तरपौष्णवैष्णवकरादित्याश्विनीवासवानुराधैन्दवजीवभेषु गदितं विष्णोः प्रतिष्ठानमम् ।

पुष्यश्रुत्यभिजित्सु चेश्वरकयोर्वित्ताधिपस्कन्दयोर्भैत्रे तिग्मरुचेः करे निर्ऋतिमे दुर्गादिकानां शुभम् ॥ १ ॥ ”

ईश्वरकयोरिति 'को' ब्रह्मा । तिग्मरुचेः करे इति सङ्क्षेपोऽयं, विस्तरस्त्वेवं भीमपराक्रमग्रन्थे उक्तः—

“ भगधिष्ण्यचतुष्केण मैत्राहिर्बुधपूषभैः । सपुनर्वैशुभिः कुर्यात् प्रतिष्ठामुष्णरोचिषः ॥ १ ॥ ”

दुर्गादिकानामिति आदर्भूतयक्षगणसर्पादिग्रहणं । तथा—

“ गणपरिवृढरक्षोयक्षभूतासुराणां, प्रथमफणिसरस्वत्यादिकानां च पौष्णे ।
श्रवसि सुगतान्नो वासवे लोकपानां, निगदितमखिलानां स्थापनं च स्थिरेषु ॥ २ ॥ ”

अत्राखिलानामिति उक्तशेषाणामिन्द्रादीनां स्थिरेषु भुवनेषु । तथा—

“सप्तर्षयो यत्र चरन्ति धिष्ये, कार्यो प्रतिष्ठा खलु तत्र तेषाम् । श्रीव्यासवाल्मीकिघटोद्भवानां, तथा स्मृता वाक्पतिभे ग्रहाणाम् ॥३॥”
अत्र सप्तर्षयो यज्ञेयस्यायं भावः—

“ आसन्मघासु मुनयः शासति राज्यं युधिष्ठिरे नृपतौ । षड्द्विकपञ्चद्वि२५२६मितः शककालस्तस्य राक्षस्य ॥ १ ॥
एकैकस्मिन् धिष्ये शतं शतं ते चरन्ति वर्षाणाम् । प्रागुत्तरतश्चैते सदोदयन्ते ससाध्वीकाः ॥ २ ॥ ”

अत्र आसन्मघास्त्विति युधिष्ठिरराज्यसमये सप्तर्षयो मघायामभूवन् । तदनु षड्विंशत्यधिकपञ्चविंशतिवर्षशतैरितैः शककालो कर्मः, एकैकमे च वर्षशतमेवां स्थितिः, अतः शकादौ ते पुष्येऽभूवन्नित्यागतं । एषामुदयव्यवस्था चैवं—

“ पूर्वं भागे भगवान् मरीचिरपरे स्थितो वशिष्ठोऽसात् । तस्याङ्गिरास्ततोऽत्रिस्तस्यासन्नः पुलस्त्यश्च ॥ १ ॥
पुलहः क्रतुरिति भगवानासन्नानुक्रमेण पूर्वाद्याः । तत्र वशिष्ठं मुनिवरमुपस्थिताऽबन्धती साध्वी ॥ २ ॥ ”

इदं सप्तर्षिस्वरूपं वाराहसंहितायां । श्रीन्यासेति यत्र से सप्तर्षयश्चरन्ति तत्रैव से श्रीव्यासादीनामपि प्रतिष्ठा कार्या । वाक्पतिभे इति ग्रहाणां स्वस्ववारेषु पुष्यसे प्रतिष्ठा कार्यो । तथा—

“ स्वतिथिक्षणनक्षत्रकरणेषु न्यसेत्सुरान् । वापीकूपतडागाद्यं न्यस्येद्भ्रूणदैवते ॥ १ ॥

अद्विर्बुधाधिपे लेप्यमारामाद्यं तथाऽनिले । गृहस्थापनयोगा ये तानप्यत्र विचिन्तयेत् ॥ २ ॥ ” इति दैवज्ञवल्कले ।
इदं देवतान्तरादिप्रतिष्ठादिस्वरूपं ज्योतिर्विदां सम्मतमिति प्रसङ्गादुक्तं ।

दीक्षायां त्वाश्विनादित्यवारुणश्रुतयः शुभाः । त्रिषु मैत्रं करः स्वातिर्मूलः पौष्णभ्रुवाणि च ॥ १० ॥

न्याख्या—दिनशुद्ध्यादिग्रन्थेषु तु पूर्वभद्रपदापुष्ययोरपि दीक्षोक्ता । तथाहि—

“ उत्तररोहिणिहृत्थाणुराहस्यभिसयपुष्वभद्रवया । मूलं पुणवसुरेवई पुस्सासिणि सवणसाह वप ॥ १ ॥ ” तथा—

“ मृगचित्राधनिष्ठान्यमृदुक्षिप्रचरध्रुवैः । शिष्यस्य दीक्षणं कार्यं तथा मूलाजपादयोः ॥ १ ॥ ”

त्रिविधति प्रतिष्ठादीक्षोद्गाहेषु । तत्त्रैवं भानां स्थापना—

जैनप्रतिष्ठाया	रो	मृ	पुन	पु	म	उ.फा	ह	स्वा	अनु	मू	उ.षा	श्र	ष	उ.भा	रे
दीक्षायां	अश्वि	रो	पुन	उ.फा	ह	स्वा	अनु	मू	उ.षा	श्र	उ.भा	उ.भा	रे	०	०
बिवाहे	रो	मृ	म	उ.फा	ह	स्वा	अनु	मू	उ.षा	उ.भा	रे	०	०	०	०

बिवाहमेषु विशेषमाह—

स्त्रियः प्रियत्वमुद्गाहे मूलाहिर्बुधवैश्वभैः । पौष्णब्राह्मसृगैः पुंसां मिथः शेषेस्तु पञ्चभिः ॥ ११ ॥

व्याख्या—प्रियत्वमिति न तथा पुमान् स्त्रियो वल्लभो यथा पुंसः स्त्री वल्लभा इति स्त्रियाः सौभाग्यमित्यर्थः । प्राण् भाषिकारे एषां मूलाहिर्बुध-याणामिन्दुना सह पञ्चार्धयोगित्वेनोक्तेः । पुंसांमिति स्त्रियाः पुमान् वल्लभो न तु पुंसः स्त्री तथा इति स्त्रिया न तादृक् सौभाग्यमित्यर्थः; पौष्णाहिर्बुध-याणां पूर्वार्धयोगित्वेनोक्तेः । मिथ इति अन्योऽन्यं प्रियत्वं । पञ्चमिरिति मघो १ तरफल्लुनी २ हस्त ३ स्वास्य ४ जुराधाभिः ५, एषां पञ्चभानां मध्ययोगित्वात् । एषामेवैकादशभानां वैवाहिकवाच्छेषभानां न परिगणनं । अपि च—

“ वल्लभः स्यान्नरो नार्या बलिभिः पुरुषग्रहैः । स्त्रीग्रहैः पुरुषस्य स्त्री सर्वैः प्रेमोभयोरपि ॥ १ ॥ ” इति वैवस्ववल्गुमे । अत्र बलिभिरिति उद्गाहलक्ष्मे इति शेषः ॥

वर्णकाद्यं विवाहक्षेपे कुमार्यां वरणं पुनः । स्वातिपूर्वा ३ नुराधाभिर्वैश्वत्रयदुताशभैः ॥ १२ ॥

न्याख्या—वर्णको भिरयादौ चित्रकर्म्मं वधूवरयोर्वर्णकार्यं मङ्गलकर्म्मं वा आद्यशान्दाद्वक्ष्यमाणश्लोकोक्तं कुसुम्भाद्यपि विवाहकृत्यं सर्वं वैवाहिकमेवेव कार्यम् ॥

लग्नादर्वाग्र कुर्वीत त्रिषष्टनवमे दिने । कुसुम्भमण्डपारम्भवेदीवर्ण—यवारकान् ॥ १३ ॥

न्याख्या—लग्नादिति लग्नादिनात् । यवारकानिति उपलक्षणत्वात् कन्यावरणद्यपि लग्नादर्वाक् त्रिषष्टनवमदिनेषु न कुर्यात् ॥

नान्ये प्रतिष्ठां जन्मक्षेपे दशमे षोडशे च भे । अष्टादशे त्रयोविंशे पञ्चविंशे च मन्वते ॥ १४ ॥

न्याख्या—जन्मक्षेपे इति प्रतिष्ठाप्यस्य प्रतिष्ठाकारयितुश्च जन्ममे तदपरिज्ञाने नाममे वा, तस्माद्दशमादियु च भेषु प्रतिष्ठा न कार्या । श्रीहरिभद्रसूरिभिस्त्वेवमूचे—
“ कारावयस्स जम्मण रिक्खं दस सोलसं तद्वट्ठारं । तेवीस पंचवीसं विस्वपइडाइ वल्लिज्जा ॥ १ ॥ ”

“ जन्माद्यं दशमं कर्म सङ्घातं षोडशं पुनः । अष्टादश समुद्रयं त्रयोविंशं विनाशभम् ॥ १ ॥

मानसं पञ्चविंशं भमिति षड्भोऽखिलः पुमान् । जातिदेशाभियेकैश्च नव धिषण्यानि भूपतेः ॥ २ ॥ ” तत्र जातिधिषण्यान्येवम्—

“ वित्राणां कृत्तिकापूर्वा ३ राह्यां पुष्यस्तथोत्तराः ३ । सेवकानां धनिः षड्विंशच्चित्रामृगशिरांसि च ॥ १ ॥
उत्राणां भानि वायव्यमूलाद्राशतवारकाः । कर्षकाणां मघाः पौषणमनुराधाविरश्चिभम् ॥ २ ॥
वणिजामश्विनी हस्तोऽभिजितादित्यमेव च । चण्डालानां श्रुतिः सार्पं यमदेवं द्विद्वैवतम् ॥ ३ ॥ ”

देशभानि तु यथा पञ्चचक्रे । रात्र्याभियेकभं त्वभियेकर्षं । ननु जन्मक्षोदीनां त्यागः कस्मात् क्रियते ? उच्यते—प्रायो भानि क्रूरग्रहाद्यैः पीड्यन्ते, यदि चेष्टपुसो जन्मक्षोदीनि प्रतिष्ठादिष्वधिक्रियन्ते तदा तेषु क्रूरग्रहाद्यैः पीडितेषु सत्सु तस्य पुंसोऽलिष्टं स्यात्, यदि तु नाधिक्रियन्ते तदा तानि पीडितान्यपि नानिष्टफलं दातुमर्हं । कथमेवमिति चेदुच्यते यथा—

“ विलग्रस्थोऽष्टमो राशिर्जन्मलग्नात् सजन्मभात् । न शुभः सर्वकार्येषु लग्नाच्चन्द्रस्तथाऽष्टमः ॥ १ ॥ ” इत्यादि दैवज्ञवल्लभे ।

पूर्वविधाद्य लम्बादियोगा बहुशोऽपि मिलन्ति, न च किमप्यनिष्टफलं दद्युः । यदि तु यात्रादिष्वधिक्रियन्ते तदाऽतिष्टफलदाः प्रायः स्युरेव, तथाऽत्रापि जन्मक्षीदीनां पीडा, तत्फलं चैवं—

“ केत्वर्काकिंभिराक्रान्तं भौमवक्राभिदाहतम् । उल्काग्रहणदग्धं च नवघाऽपि न भं शुभम् ॥ १ ॥ ” ततश्च—

“ देहविनाशो जन्मक्षीपीडने कर्मणश्च कर्मक्षे । उत्सवबान्धवनाशौ समुदयसङ्घातयोर्हतयोः ॥ २ ॥

स्रतनुविनाशो वैनाशिके हते मानसे मनस्तापः । कुलदेशस्त्रीनाशो जातिभदेशाभिषेकेषु ॥ ३ ॥

राज्याभिषेकदिवसेऽभिषेकधिषण्यं च देशनक्षत्रम् । पद्मविभागे ज्ञेयं प्रादक्षिण्येन भूमध्यात् ॥ ४ ॥ ” पद्मचक्रस्थापना चैवम्—

“ कर्णिकाष्टदलैराढ्ये पद्मे नामौ दलेषु च । प्राच्यादिस्थेषु भानीह न्यस्याग्निभत्रयादितः ॥ ५ ॥ ” तथाहि—

पद्मचक्र-स्थापना

तदाऽतिष्टफलदाः प्रायः स्युरेव,

“ १ ॥ ” ततश्च—

॥ २ ॥

॥ ३ ॥

॥ ४ ॥ ” पद्मचक्रस्थापना चैवम्—

॥ ५ ॥ ” तथाहि—

क्रमेण नृपाः ।

पाञ्चालोऽ मागधिकः२ कालिङ्गश्च३ क्षयं यान्ति ॥ ६ ॥

आवन्त्यो४ ऽथानतो५ सृत्युं चायाति सिन्धुसौवीरः६ ।

राजा च द्वारहरो ७ मद्रेशोऽऽन्यश्च कौणिन्दः९ ॥ ७ ॥ ”

अत्र क्षयं यान्तीति एषां देशानां कर्णिकायां पूर्वाभिष्याद्याष्टदिकपत्रेषु च स्थितत्वादिति भावः । दिङ्मात्रं चेदं देशेशानां नामपरिगणनं, तेन नवस्रण्ड-कल्पितोर्व्यां यत्र खण्डे ये ये देशाः स्थिताः स्युस्ते ते देशस्तत्त्रेषु पीडितेषु पीड्यन्ते इत्यृषं । नरपतिजयचर्यायां तु पद्मस्थाने कूर्मस्थापनयाऽथमेवार्थो वर्णितः । अन्ये जन्मभवदेकोनविंशमाधानभमपि क्रूरग्रहपीडितत्वे सति प्रवास-दायित्वाद्दूर्जयन्ति । सर्वमिदं लल्लुकते रत्नकोशे ॥

तस्य दौष्ट्ये सति नवांशशुद्धमपि कम्पमकुब्जमेवेति सप्तर्ष्युक्तेर्यथोक्तमालां दोषप्रकारमाह--

आरम्भ-
सिद्धेः
॥२०९॥

क	रो	सु	आ	पुन	पु	बल्ले	म
क	सु	आ	पुन	पु	बल्ले	म	५.५
क	सु	आ	पुन	पु	बल्ले	म	५.५
क	सु	आ	पुन	पु	बल्ले	म	५
क	सु	आ	पुन	पु	बल्ले	म	५.५
क	सु	आ	पुन	पु	बल्ले	म	५
क	सु	आ	पुन	पु	बल्ले	म	५

ऋरेण सुक्तमाक्रान्तं भोग्यं ग्रहणं तथा ।
दुष्टं ग्रहोदयास्ताभ्यां ग्रहैर्भिन्नं च भं त्यजेत् ॥ १५ ॥

व्याख्या—ऋरेणिति कूरत्वमत्र स्वाभाविकं ब्राह्मं, न त्वौपाधिकं, यथा क्षीणत्वेनेन्दोः पापयुतत्वेन बुधस्य चेति । ततोऽयमर्थः—यद्भं ऋरेण रविकुब्ज-शनिराह्वन्यतरेण सुक्त्वा सुक्तं, आक्रान्तं तेनैव सुज्यमानं, भोग्यं तु तदनन्त-रमेव भोक्ष्यमाणं । एषां फलानि त्वेवं—

“कूरश्चित्तकूरचिसुक्तकूरगन्तन्यघिष्येषु कुमारिकाणाम् ।
वदन्ति पाणिग्रहणे सुनीन्द्रा, वैधव्यमव्दैबिभिरत्रिसुल्याः ॥ १ ॥”

इति सारङ्गः । अन्ये त्वाहुः—

“ सुक्तं भोग्यं च नो त्याज्यं सर्वकर्मसु सिद्धिदम् ।
यत्नात्त्याज्यं तु सत्कार्ये नक्षत्रं राहुसंयुतम् ॥ १ ॥ ”

ग्रहणमिति यत्र दिनमेऽकेन्द्वेऽग्रहणं जात । अहोदयेति यत्र दिनमे अहो-उदयमसमय वाऽकार्युः । आगमे च वक्रिग्रहाक्रान्तमपि भं त्याज्यमुचे, तथाहि-“विष्टुरमवहारिअ” अत्रापद्धारितं वक्रिग्रहाक्रान्तमित्यर्थः । अहैर्भिन्नमिति भौमाद्याः पञ्च ताराग्रहा यस्य कृत्तिकारो हिण्णादेर्भ्येन भिरवा ययुस्तद्ग्रहसिद्धं । उक्तञ्च

पञ्चम
विमर्शे
मिश्रदारे
विवाहत्या-
ज्यनथ-
त्राणि

॥२०९॥

लभ्युद्धौ—“ मज्जेण गहो जस्स उ गच्छइ तं होइ गहभिन्नं । ” नारचन्द्रटिप्पणके त्वेवं-यत्र ग्रहाणां वामदक्षिणा इक् पतेत्तद्ग्रहभिन्नं । इज्जानायात्र ससरेलचक्रत्कत्तिकादिसप्तसप्तमानां चतुर्विंशु स्थापना यथा (पृ. २०९)—

ततश्च— “ यस्मिन् धिषण्ये स्थितः खेटस्ततो वेधत्रयं भवेत् । ग्रहद्विष्टप्रभावेण वामदक्षिणसम्मुखम् ॥ १ ॥

वक्रगो दक्षिणा द्विष्टिर्वामद्विष्टिश्च शीघ्रगो । भौमादिपञ्चकस्य स्यान्मध्यद्विष्टिश्च मध्यमे ॥ २ ॥

राहुकेतू सदा वक्रौ, सदा शीघ्रो विधूष्णगू । क्रूरा वक्रा महाक्रूरः, सौम्या वक्रा महाशुभाः ॥ ३ ॥

वेधद्वयं भजति धिषण्यभिभारिदंष्ट्रासंस्थानदिग्द्वयगतोद्भुगतग्रहाभ्याम् ।

एकं तथाऽभिमुखसंस्थितमध्यनासापर्यन्तभागधृतधिषण्यगतग्रहेण ॥ ४ ॥ ” इति नरपतिजयचर्यायां ।

उदाहरणं यथा—सृगशीर्षं कार्यचिकीर्षा, चित्रायां च कश्चिद्भौमादिसप्तकान्यतमो वक्रो ग्रहः स्यात्तदा तस्य वक्रगतित्वेन दक्षिणा इग्गृगशीर्षे पतिता । रेवत्यां चार्कादिसप्तकान्यतमः कश्चिदतिचारी ग्रहः स्यात्तदा तस्य शीघ्रगतित्वेन वामा इगित्युभयतो ग्रहद्विष्टपातात्तदा मृगशीर्षं ग्रहभिन्नं स्यात् ।

उत्तराषाढायां च भौमादिपञ्चानां मध्ये कश्चिन्मध्यगतिर्ग्रहः स्यात्तदा सम्मुखद्वया तृतीयसूद्धेधोऽपि । एवमन्यत्रापि भाष्यं । परमेष तृतीयो वेधो वेधैर्नाकार्गल्यस्मिन् श्लोकेऽधिकरिष्यते, शेषाभ्यां त्वत्राधिकारः ॥ अशुद्धभानां शुद्ध्युपायमाह—

धिषण्यं कार्याय पर्यासं चन्द्रभोगाद्ग्रहाहतम् । शुद्धं षड्भिर्भवेन्मासैरुपरागपराहतम् ॥ १६ ॥

व्याख्या—पर्यासमिति योग्यं भवेदिति सण्टकः । ग्रहाहतमिति क्रूरग्रहेण विमुक्ताक्रान्तभोग्यत्वेन ग्रहैरुदयास्तकरणेन वक्रिग्रहाक्रान्तत्वादिना वा दूषितं । चन्द्रभोगादिति ग्रहकृतदोषापगमादनु यदि चन्द्रेण मुक्तं स्यात्तदाऽऽदरणीयमित्यर्थः । यदाह वराहः—

“ दोषैर्मुक्तं यदा धिषण्यं पश्चाच्चन्द्रेण संयुतम् । ततः पश्चाद्विशुद्धं स्यान्नान्यथा शुभदं भवेत् ॥ १ ॥ ” लल्लुस्वाह—

“ तत्सूर्येन्द्वोभौगात्कर्मण्यत्वं प्रयाति भूयोऽपि । धिषण्यं कर्मसु शुद्धं तापनिषेकात्सुवर्णमिव ॥ १ ॥ ”

अत्र सूर्येन्द्वोभौगादिति सूर्येण ताप्यते पश्चाच्चन्द्रेण निर्वोप्यते इत्यर्थः । उपरागोऽर्केन्द्वोर्ग्रहणं (तेन) पराहतं दूषितं ग्रहणमित्यर्थः, तत्र षण्मा-

सौंस्याज्यं । यात्रन्नाकों शुद्धे तावत्याज्यमित्यन्ते । विशेषस्तु—

“ पक्षान्तरेण ग्रहणद्वयं स्याद्यदा तदाद्यग्रहणोपगं भम् । पक्षद्विशुद्धं भवति द्वितीयग्रहोपगं शुध्यति मासषट्कात् ॥ १ ॥ ”
इति सप्तर्षयः । यत्र से केतोरुदयः स्यात्तत्रैव षण्मासान् केतुरिति तदपि षण्मासौंस्याज्यं । यस्मिन् दिनसे ताराग्रहयोर्भौमादिपञ्चकान्यतरयोर्भौमो
सेदनं स्यात्तदपि भं षण्मासौंस्याज्यं । उक्तञ्च विवाहवृन्दावने—

“ यस्मिन् घिष्ये वीक्षितौ राहुकेतू, मेदस्ताराखेटयोर्ग्रत्र च स्यात् ।

आषण्मासौंस्तत्र लघ्नेन्दुभाजि, आजिष्णु स्यान्नो शुभं कर्म किञ्चित् ॥ १ ॥ ”

यत्र दिनसेऽर्केन्द्वोर्ग्रहणं स्यात्तत्र राहुर्वीक्षित इत्युच्यते, यत्र से केतोरुदयः स्यात्तत्र केतुर्वीक्षितः कथ्यते । ननु कथं केतुदयभं ज्ञायते इति चेदुच्यते—

“ मेषेऽर्के सति रेवत्यां यदि याति विधुन्दुद । भाद्रमासोत्तरार्धे स्यात् पुष्ये केतुदयस्तदा ॥ १ ॥

सूर्ये वृषस्थितेऽश्विन्यां यदि याति विधुन्दुदः । आश्विनस्योत्तरार्धे तद्रोहिण्यां केतुरीक्ष्यते ॥ २ ॥

भरणीमिथुनस्थेऽर्के यदि याति विधुन्दुद । कार्तिकस्योत्तरार्धे तदाद्र्यां केतुदर्शनम् ॥ ३ ॥

कर्कस्थेऽर्के कृत्तिकायां यदि याति विधुन्दुदः । मार्गशीर्षपराधे तत्केतुदय. पुनर्वसौ ॥ ४ ॥

सिंहेऽर्के सति रोहिण्यां यदि याति विधुन्दुदः । पौषमासापराधे तदश्लेषायां शिखीक्ष्यते ॥ ५ ॥

कन्यास्थेऽर्के मृगशीर्षे यदि याति विधुन्दुदः । माघमासोत्तरार्धे तच्चित्रायां दृश्यते शिखी ॥ ६ ॥

तुलांर्के सति आद्र्यां यदि याति विधुन्दुदः । फाल्गुनस्योत्तरार्धे स्यान्मूले केतुदयस्तदा ॥ ७ ॥

वृश्चिकेऽर्के पुनर्वसोर्यदि याति विधुन्दुदः । चैत्रमासोत्तरार्धे स्यात् स्वातौ केतुदयस्तदा ॥ ८ ॥

धनुःस्थिते रवौ पुष्यं यदि याति विधुन्दुदः । वैशाखस्योत्तरार्धे स्यान्मूले केतुदयस्तदा ॥ ९ ॥

अश्लेषां मकरस्थेऽर्के यदि याति विधुन्दुदः । ज्येष्ठमासोत्तरार्धे तज्ज्येष्ठायां दृश्यते शिखी ॥ १० ॥

कुम्भस्थेऽर्के मघा धिष्यं यदि याति विधुंतुदः । आषाढमासोत्तरार्धे श्रुतौ केतूदयस्तदा ॥ ११ ॥
मीनेऽर्केऽपरफल्गुन्यां यदि याति विधुंतुदः । श्रावणस्थोत्तरार्धे तद्वारुणे दृश्यते शिखी ॥ १२ ॥ ”
इदं त्रिविक्रमशतकटीकायां । उक्तापातपरिवेषहतमपि भं षणमासौस्त्याज्यमित्येके ॥

वेधेनैकार्गलोत्पातपातलताभिधैरपि । दोषैरुपग्रहाद्यैश्च नक्षत्रं दुष्टमुत्सृजेत् ॥ १७ ॥

न्याख्या—वेधेन ससरेखपञ्चरेखचक्राभ्या वर्णितेन । उत्पाता मौमाद्यास्ते यस्मिन् दिनेभेऽभूद्वैखड्गमुत्पातदूषितं । अपिशब्दाद्ग्रहदुष्टाद्यैरपि एत-
दोषदुष्टान्यपि च भानि तदोषोपगमादनु चन्द्रमुख्या शुद्धानि स्युरिति रत्नभाष्ये ॥ वेलाशुद्धिमाह—

अर्केन्दोर्भुक्तांशकराशियुतौ क्रान्तिसाम्यनामायम् । चक्रदले व्यतिपातः पातश्चक्रे च वैधृतस्त्याज्यः ॥ १८ ॥

न्याख्या—स्फुटार्केन्दोः सायनयोर्भुक्तांशराशिमिलने राश्यङ्गस्थाने षट्कं द्वादशकं वा यदि स्यात्तदा क्रान्तिसाम्यसम्भवः, तद्वेला च त्याज्या, स च
क्रान्तिसाम्यनामा दोषो यदि चक्रदले चक्रार्धे षड्रूपे स्यात्तदाऽस्य व्यतिपात इत्याह्ला । यदि च चक्रे द्वादशरूपे स्यात्तदाऽस्य ‘पात इति’ ‘वैधृत इति’
चाह्वयं । अथात्रेदं तत्त्व-क्रान्तिसाम्यवेला तावन्नियता वक्तुं न पार्यते, प्रतिवर्षं तत्परावर्तं भवनात् । तदुक्तं विवाहवृन्दाने—

“ त्रिभागशेषे ध्रुवनास्त्रि चैन्द्रज्यंशे गते सम्प्रति सम्भवोऽस्य ” । इति ।

तदनु च कैश्वबूचे—“ पूर्वाद्यं पुनरैन्द्रस्य पश्चिमाद्यं ध्रुवस्य च ” इति ।

साम्प्रतं तु—“ ब्रह्मणश्चरणे शेषे ध्रुवस्य चरणे गते । तत्सम्भव इत्याहुर्वाः० ॥ ”

कोऽत्र प्रत्यय इति चेत्, उच्यते—एतद्वेलासत्कावर्केन्द्र राश्यंशादिरूपतया स्फुटीकृत्य तद्वर्षीयायनांशास्त्रयोर्मध्ये क्षिप्त्वा पश्चात्त्रयोर्मिथो मीकने चेद्वा-
शीनां षट्कं द्वादशकं वा स्यात्तदा क्रान्तिसाम्यसम्भवोऽस्तीति ज्ञेयम् । तत्रापि विशेषः—यदि निरुद्धमेव षट्कं द्वादशकं वा स्यात्तदा तदानीयं क्रान्तिसाम्यम् ।
यदि तु किञ्चिदधिकं तत्तदा क्रान्तिसाम्यमतीतं । यदि तु किञ्चिन्म्यूनं तदाऽतः परं भावि । कियता कालेन प्राग् भूतं भविष्यति वेति ज्ञातुमिच्छा
चेरस्यात्तदाऽर्केन्दोर्गती कलाविकलादिमके स्पष्टीकृत्य मिथः सम्मील्य विकलारूपे कार्ये । तदनु सायनार्केन्दुमीकने यतिकञ्चिदधिकषट्कद्वादशरूपं राश्यं-

शादिजातमस्ति तन्मध्याद्राद्यङ्कं लक्ष्वा शेषस्य विकलाः कृत्वा तस्याङ्कस्य विकलारूपेण गत्यङ्केन भागो देयः, यच्छब्धं तद्विनं, शेषं पृथया सङ्गुण्य पुन-
स्तेनैव भागे यच्छब्धं ता घट्ट्यः, तथैव पुनर्भागे लभ्यन्ते तानि पलानि । इमान्यतीतानि इयद्विनघटीपलैर्मयः प्राक् क्रान्तिसाम्यमतीतमित्यर्थः । यदि
च षट्कं द्वादशकं वा किञ्चिद्गुणं तदा तरसर्वं षट्कद्वादशकाङ्कमध्यात् पातयित्वा शेषस्य विकलाः कार्याः, तस्याङ्कस्य प्राग्वद् गतिविकलाङ्केन भागे यच्छब्धं
तद्विनं, पुनः प्राग्वद् गुणेन भजने च लब्धं घटीपलानि, इतानि पुन्याणि इयद्विनघटीपलैर्मयैः क्रान्तिसाम्यं भविष्यतीत्यर्थः । यदि च प्रथमवारभजने
भागो न प्राप्नोति तदा दिनस्थाने शून्यं क्रान्तिसाम्याद्वाग्दिनं गतमेभ्यं वा नास्ति, किन्तु घटीपलान्येव कियन्ति सन्ति । यदि च द्वितीयवारभज-
नेऽपि भागो नाप्यते, तदा घटीस्थानेऽपि शून्यं, कोऽर्थः? क्रान्तिसाम्याद्वाग्दिनं गतमेभ्यं वा नास्ति, किन्तु पलान्येव कियन्ति सन्तीत्यर्थः ॥

तत्र षट्कोदाहरणं यथा—संवत् १५१२ वर्षे वैशाखशुक्लदशम्यां १० गुरौ मघाया प्रातर्घटी १ पलानि ४५ समये शुभस्याद्यपादे गते सति क्रान्ति-
साम्यं विचार्यते । तथाहि—तदानीं राश्यशकलाविकलारूपः स्फुटोऽङ्कः ०-१८-५०-२६, तद्वर्षे चायनांशाः १५ कला ३४ युताः सन्ति, तद्योजने साय-
नोऽङ्कः १-४-२४-२९ । रविगतिः स्फुटा कलाः ५७ विकला. ५८ । तदा च स्फुटेन्दुः ४-११-२-३० । अयनांशकलाः १५ (विकलाः) ३४,
योजने सायनेन्दु. ४-२६-३६-३० । चन्द्रगतिः स्फुटा कलाः ७५० । सायनांशेन्दुमीलने जात ६-१-०-५६ । अत्र क्रान्तिसाम्यमतीतं, कियता
कालेनेति ज्ञातुमन्ना (श.) वारद्वय पृथया सङ्गुण्य विकलारूपः कृतः, ५६ विकलाक्षेपे (च) जातं ३६५६ । सूर्येन्दुगती अपि मीलयित्वा षष्टया ६०
गुणेन विकलाः कृताः, ५८ (विकला) क्षेपे जात ४८४७८ । अनेन प्राक्तनाङ्कस्य ३६५६ भजने भागो न लभ्यत इत्यतो दिनस्थाने शून्यं । ततः
सोऽङ्कः ३६५६ षष्टया गुणेन जात २१९३६८, पश्चात्तेनाङ्केन ४८४७८ भागे लब्ध घटी ४ । शेष षष्टया सङ्गुण्य पुनस्तेनैव भागे लब्धं ३१ पलानि,
एतैर्घटी ४ पलैः ३१ क्रान्तिसाम्यं प्रागतीतम् ॥

द्वादशकोदाहरण यथा—संवत् १५१३ वर्षे लोकिकवैशाखशुक्लषष्ठाष्टम्यां ८ मौमे धनिष्ठयां घ० १८ प० ५४ समये ब्रह्मयोगस्यान्यपादे शेषे सति
क्रान्तिसाम्यं विचार्यते । तथाहि—तदानीं राश्यादिरूपः स्फुटोऽङ्कः १-०-४१-१३ । अयनांश (१५-३४) क्षेपे सायनोऽङ्कः १-१६-१५-१३ । रवि-
गतिः स्फुटा क० ५७ वि० ३० । तदा च स्फुटेन्दुः ९-२९-१०-५३ सायने—(१५-३४) न्दुस्तु १०-१४-४४-५३ । चन्द्रगतिः स्फुटा क० ८४२

त्रि० ६ । सायनाकेन्दुमीलने जातं ०-१-०-६ । अत्रापि क्रान्तिसाम्यमतीतं, कियता कालेनेति ज्ञातुमत्रापि प्राग्वत् करणेण लब्धं घट्वः४, ४ घटी-
भ्यः प्राक् क्रान्तिसाम्यमतीतम् । एवं किञ्चिन्म्युनपटुकद्वादशके पुण्यस्यापि क्रान्तिसाम्यस्य पूर्वोक्तयुक्त्या पृथदिनघट्याद्यानेयम् । ग्रहाणां तद्गतीनां च
स्फुटीकरणविधिग्रे वक्ष्यते । इदं च स्थूलमानेन क्रान्तिसाम्यसम्भवस्थानमेव सूत्रकृतोक्तम् । अस्माभिरपि तदनुवर्त्तनया तदेव विवृतं । यस्तु सूक्ष्मेक्षि-
कार्थी स्यात्, तथाहि—क्रान्तिसाम्यं कदा भवितुं प्रवृत्तं ? कियतीं येषां भूत्वा कदा च समाप्तं ? क्रान्तिसाम्यशब्दस्य च कोऽन्वर्थः ? कथं च षट्कद्वाद-
दशकोत्पत्तायपि क्रान्तिसाम्यं न स्यात् ? कथं च षट्कद्वादशकात्पुत्तावपि क्रान्तिसाम्यं स्यादिति ? कथं च क्रान्तिसाम्यं सदपि दोषकारि न स्यात् ?
इत्यादि, तेन करणकुतूहलभास्करसिद्धान्ताद्यन्वेष्यम् । ननु यदुक्तं भवद्भिः क्रान्तिसाम्यस्य स्थानं प्रतिमासवर्षं परावर्त्तते इति, तर्ह्यस्ति कापि तत्परा-
वर्त्तस्थानसीमा यद्वा नास्ति ? उच्यते—अस्ति सीमा, तथाहि—

“ गण्डोत्तरार्धाच्छुक्लादेः क्रान्तिसाम्यस्य सम्भवः । सार्धपञ्चसु योगेषु तत्त्रयहं परिवर्त्तयेत् ॥ १ ॥ ”
अस्यार्थः—गण्डोत्तरार्धादारभ्य सार्धं योगपञ्चकं यावत् क्रान्तिसाम्यशङ्का । एवं शुक्लयोगस्यादेरारभ्य सार्धयोगपञ्चकावधि क्रान्तिसाम्यस्य शङ्का, तद-
नन्तरं तु न तच्छङ्कापीति खण्डसाद्यभाष्यादौ । एतेन—स्थानद्वयेऽपि सार्धं योगपञ्चकमेव क्रान्तिसाम्यस्य परावर्त्तनास्थानं, सार्धयोगपञ्चकं व्यतीत्य तु न
कदापि यातं यास्यति वेत्यर्थः । तत्त्रयहमिति, अस्यायं भावः—ब्रह्मान्यपादशुक्लापादरूपपादुक्तस्थानतः पश्चाद्गच्छक्रान्तिसाम्यं कदाचिद्गतदिने याति, अत्रतो
गच्छच्च कदाचिद्ग्रेतनदिने यातीत्यतः क्रान्तिसाम्यसम्भवस्थानाङ्कितमेकं दिनं तत्पुरः पृष्ठे चैकैकमिति त्रिदिनी त्याज्या । अन्यथापि वा त्रयह त्याज्यं । यदुक्तं—
“ गत १ मेष्य २ हर्तमानं ३ सुख १ लक्ष्म्या २ युषां ३ क्रमात् । क्रान्तिसाम्यं सूजेद्धानि त्र्यहं तेनात्र वर्ज्यताम् ॥ १ ॥ ”
केचित्क्रान्तिसाम्याक्रान्तमेकमेव दिनं त्याज्यमाहुः । अन्ये तद्विनेऽपि क्रान्तिसाम्यभवनसमयमेव त्याज्यमाहुः । पठन्ति च—

“विषप्रदिग्धेन हतस्य पत्रिणा, मृगस्य मांसं सुखदं क्षताहते । यथा तथैव व्यतिपातयोगे, क्षणोऽत्र वर्ज्यो न तिथिनं वारः ॥१॥”
क्रान्तिसाम्यस्य वेलायास्त्रादात्त्विकं यथावत्परिमाणं च करणकुतूहलाद्युक्तविधिना निर्द्धार्यमिति वृत्तमेव प्राक् । महादोषश्रेषः । यल्लल्लः—
“ खड्गाहतोऽग्निना दग्धो नागदष्टोऽपि जीवति । क्रान्तिसाम्यकृतोद्वाहो म्रियते नात्र संशयः ॥ ३ ॥ ”
अत्रावश्योद्धरणीयाद्वादशदोषसङ्ग्रहकान्यं यथा—

“स्युर्वेध. १ पात२ लत्ते३ ग्रहमलिनमुद्ध ४ क्रूवारा५ ग्रहाणां, जन्मर्क्षे६ विष्टि७ रथप्रहरकटकुलिको९पग्रह१०क्रान्त्य११वस्था: १२ । कर्कोत्पातादि१३ घंटो१४विगतचलशशी१५ दुष्टयोगार्गलाख्या१६, गण्डान्तो१७धरिक्ताप्रमुखतिथि१८रथो नामतोऽष्टादशैते ॥१॥”

अस्य विषयपदगमनिका-ग्रहेण मलिन “क्रूरेण मुक्तमाक्रान्तं” इति श्लोकोक्तदोषदुष्ट चन्द्रभुक्तयाऽद्याप्यसञ्जातशुद्धि च भं । क्रूवारा इति क्रूहोरा अप्यत्र लक्ष्याः । ग्रहाणां जन्मर्क्ष “भरचितुत्तरे” त्याणुकं “विशाखाकृत्तिके” त्यादिल्लोकोक्तम् । अर्धग्रहकृत्तिकेति “यामार्द्धेन भवेच्छोषः कुलिकेन तनुक्षयः” इति सारङ्गः । तथा—

“लग्नं पञ्चचतुर्वर्गं दूष्यते क्रूरहोरया । अपि पङ्कवर्गसुद्धं कुलिकेन विहन्यते ॥ १ ॥” इति रत्नमालाभाष्ये । अत्र कालवेलाकण्टकोपकुलिका अपि लक्ष्याः, तेन यथाशक्ति तेऽपि त्याज्याः । उपग्रहेति दुष्टरवियोगा अप्यत्र लक्ष्याः । क्रान्तीति अर्क्षसङ्क्रान्तिः क्रान्तिसाम्यञ्च च । अत्रस्था दुष्टा इन्दोः प्रोपिताद्याः । कर्कोत्पातादीनि आदिगन्धधे योगास्तिथिनक्षत्रसम्भववारप्रातिकूल्यरूपा मृत्युकाणसंवर्तकवज्रपातादयस्तेऽत्र सर्वेऽपि ग्राह्याः । घटो यमघंटः सत्यभामा भामेतित्रत् । यल्लङ्घः—

“यमघण्टे गते मृत्युः कुलोच्छेदः करग्रहे । कर्तुर्मृत्युः प्रतिष्ठायां शिशुजतिो न जीवति ॥ १ ॥”

विगतबलशशीति, अत्र गोचरादिविख्योऽपीन्दुः, कृष्णपक्षे विरुद्धतारा चोह्या । दुष्टयोगा विष्कम्भाद्याः । भर्गल एकार्गलः, स च विष्कम्भादि-कुर्योगनान्तरीयकत्वात्तरसम्मित एव पेठे । गण्डान्त इति, अत्र तिथ्यादिसन्धिदोषोऽपि विवाहवृन्दावनाद्युक्तो लक्ष्यः । प्रमुखेत्यनेन पक्षच्छिद्रकूरति-थ्यवमफल्युत्तिथिग्रहः । यत्सारङ्गः—

“सूर्योदये यथा तारा विनश्यन्ति समन्ततः । यथाऽग्निस्त्वुना लग्नं तथा वृद्धिक्षये तिथिः ॥ १ ॥”

शेषं स्पष्टं । एतेऽष्टादश दोषाः शुद्धनक्षत्रबलेन च्छायालम्भादौ यदा प्रतिष्ठावीक्षादिकार्यं क्रियते तदाप्यवश्यं त्याज्या एव, घटिकालभेषु तु किं वाच्यं ? । एषु च केषांचिद्दोषाणां भङ्गविधिः पूर्वोच्यते । तथाहि—

“लग्ने गुरुः सौम्ययुतेक्षितो वा, लग्नाधिपो लग्नगतस्तथा वा । कालाख्यहोरा च यदा शुभा स्याद्भवेघदोषस्य तदा हि भङ्गः ॥१॥”

इति वशिष्ठः । अत्र भ-वेधेति नक्षत्रवेधस्यैव भङ्गो न तु तत्पादवेधस्येति भावः । व्यवहारप्रकाशे त्वनथा रीत्या वेधः प्रयुत शुभोऽप्युक्तः, तथाहि—“सौम्यैश्चरणान्तरितः शुभः शुभैः केन्द्रगैर्वेधः” । इति वेधदोषभङ्गः १ ।

“एकार्गलोपग्रहपातलत्ताजामित्रकर्तयुद्धयादिवोषाः । लग्नेऽर्कचन्द्रेत्यबले विनश्यन्त्यर्कोद्दये यद्बद्धो तमांसि ॥१॥” इति सप्तर्षयः । तथा—
“अङ्गेषु वक्षेषु वदन्ति पातं, सौराष्ट्र्यास्ये खचरस्य लत्ताम् । उपग्रहं मालवसैन्धवेषु गण्डान्तयुक्ति सकले पृथिव्याम् ॥१॥”
इति केचिद् । वामदेवस्वाह—

“लक्षां वंगालदेशे च पातं कौशलिके त्यजेत् । उपग्रहं गौडदेशे (च) वेधं सर्वत्र वर्जयेत् ॥१॥” इति पातक्तोपग्रहैकार्गलानां भङ्गः ५ ।
“होराः क्रूराः सौम्यवर्गाधिके स्युर्लग्ने मोघाः सौम्यवारे च राथ्याम् ।
पापारिष्टं निष्फलं शक्तिभाजां, स्यात् षड्वर्गे लग्ने सद्ग्रहाणाम् ॥ १ ॥”

त्रिविक्रमोऽप्याह—“क्रूरस्य कालहोरां च क्रूरवारे दिवा त्यजेत्” इति ।

अस्यार्थः—यादि क्रूरो दिनवारे, दिवा च कार्यं, तदा क्रूरहोरां त्यजेत्, किं तु सौम्यया कालहोरया क्रूरवारदोषस्यापगमात्सा ग्राह्या, सौम्यवारे तु दिवा रात्रौ वा होरया नास्त्यधिकार इत्यर्थः । इति सूर्येन्दुग्रहणवर्जग्रहमलिनोडु १ क्रूरवारहोरा २ दोषयोर्भङ्गः ७ । जन्मर्क्षदोषभङ्गस्तु वक्ष्यमाण-कर्कादिभङ्गसम एव ८ । विष्टेस्तु नास्ति भङ्गः, अस्ति वा “विष्टिपुच्छे भुवं जय” इत्यादि ९ । अवस्थादोषभङ्गस्तु वक्ष्यमाणविगतबलेन्दुदोष भङ्गव-च्छिवचक्रबलेन कार्यः १० । कर्कोत्पातादीति—

“अयोगास्तिथिवारर्क्षजाता येऽमी प्रकीर्तिताः । लग्ने ग्रहबलोपेते प्रभवन्ति न ते क्वचित् ॥ १ ॥

यत्र लग्नं विना कर्म क्रियते शुभसंज्ञकम् । तत्रैतेषां हि योगानां प्रभावाज्जायते फलम् ॥ २ ॥” इति व्यवहारसारे ।
इति कर्कोत्पातादिवोषभङ्गः ११ । घंट इति, अस्य दुष्टघटय एवं—

“पनरस १ तेर २ द्वारस ३ पगा ४ सग ५ सत्त ६ अट्ट ७ घडिआओ । जमघंटस्स उ दुडा रविमाइसु सत्तवारेसु ॥ १ ॥”

इदमर्थतः श्रीहरिभद्रफलप्रस्थे । अन्ये त्वाहुः—

“ तिथि१५रस६रुद्रा११स्वरगुण३०सार्द्धहया७॥अर्तु६०खगुण३०मितघटिकाः । त्याज्या घंटे ख्यादिष्वाद्या उत्तरास्तु शनिबुधयोः ॥१॥ ”
शेषषट्कस्त्वहुष्टा एवेति यमघंटदोषभङ्गः १२ । विगतवलयशिशिदोषस्तु “लग्ने गुरोर्धरस्येति” श्लोकोक्तपञ्चदशान्यतरस्यापि चन्द्राबुधकृत्वप्रकारस्य सर्षयाऽप्यलामे शिवचक्रबलेन हन्यते चन्द्रादेः प्रातिश्रुत्यं हरतीत्युक्तेः १३ । दुष्टयोगानां तु विष्कम्भादीनां दुष्टघट्य पुत्रावश्यं हेयाः, शेषाणां त्यागे तु कामचार इत्युक्तेः स्फुट एव दोषभङ्गः १४ । गणान्तस्य तु कर्मतिथ्युद्घानां त्रिभिर्भागान्तरे जायमानस्य नास्ति भङ्गः । यस्तु सर्वतिथिभ्योगानां सन्धिषु सन्धिनामा दोष उक्तस्तद्भङ्ग पूर्व—

“घिषण्यस्यादावन्ते त्यजेच्चतस्रो घटीः करग्रहणे । यदि शुद्धे द्वे घिषण्ये विवाहयोग्ये तदा श्रेष्ठे ॥ १ ॥” इति व्यवहारप्रकाशे । तथा—

“ गुरुर्भृगुर्वा केन्द्रे वा त्रिकोणे वा यदा भवेत् । भसन्धिस्तित्थिसन्धिश्च योगसन्धिर्न दोषदः ॥ १ ॥ ”

येऽन्ये सन्धिकृता दोषास्ते सर्वे विलयं ययुः । इति प्रोक्तं तु गर्णेण वशिष्ठात्रिपरारारैः ॥ २ ॥ ”

इति मतिथियोगादिसन्धिदोषभङ्गः १५ । तिथिदोषस्तु “तिथिरेकगुणा प्रोक्ता” इतिवचनास्तुभक्ष एव, यद्वा “दिने बलवती तिथिः” इति, “ तिथ्यर्थे तिथिफलं समादेदयम् ” इति वा १६ । अपि च—

“ सर्वेषां तु कुयोगानां वर्जयेद् घटिकाद्वयम् । उत्पातमृत्युकाणानां सप्त षट् पञ्च नाडिकाः ॥ १ ॥ ” इति नारचन्द्रटिप्पनके ।
केचिन्मृत्युयोगे द्वादश घट्यस्त्याज्या इत्याहुः । तथा—

“ यमघंटे नवाष्टा च कालमुख्यां विवर्जयेत् । दुग्धे तिथौ कुवारे च नाडिकानां वतुष्टयम् ॥ १ ॥ ” इत्यन्ये । तथा—

“ कुतिहिकुवारकुजोगा विष्टी वि अ जम्मरिख्व दब्दतिही । मज्झण्हदिणाओ परं सब्वं पि सुमं भवेऽवस्सं ॥ १ ॥ ”
इति हर्षप्रकाशे । लल्लोऽप्याह—

“ विष्टयामङ्गारके चैव न्यतीपातेऽथ वैधृते । प्रत्यरे जन्मनक्षत्रे मध्याह्नात् परतः शुभम् ॥ १ ॥ ”

अत्र प्रत्ये इति सप्तमतारायां । उपलक्षणं चेदं तृतीयपञ्चमाधानताराणां, तेन तास्वपि मध्याह्नात् परतः शुभमेव इति, सामान्येन प्रतिष्ठायां बहुदोषभङ्गः ॥
अथ प्रतिष्ठायां लग्नांगनियममाह—

लग्नं श्रेष्ठं प्रतिष्ठायां क्रमान्मध्यमथावरम् । द्वयङ्गं स्थिरं च भूयोभिर्गुणैराढ्यं चरं तथा ॥ १९ ॥

व्याख्या—जैनप्रतिष्ठायां द्विस्वभावलग्न श्रेष्ठं, स्थिरं तु मध्यम, चरं त्ववरमिति अधमं, तत्रातीवसबलबहुबहुभ्रमहभूषितं चेत् स्यात्तदा तृतीय-

भङ्गे ग्राह्यमपि । स्थापना यथा—

श्री जिनेश्वरप्रतिष्ठायां लग्न-स्थापना

द्विस्व०	ल०	मि	क	ध	मी.	श्रेष्ठं
स्थि०	ल०	वृष	सि	वृ.	कु	मध्यमं
चर०	ल०	मे	कर्क	तु	म	अधमं

देवान्तरप्रतिष्ठायां तु लग्नान्येवं—

“सिंहोदये दिनकरो घटमे विधाता, नारायणस्तु युवतौ मिथुने महेशः ।

देव्यो द्विमूर्तिभवनेषु निवेशनीयाः, क्षुद्राश्चरे स्थिरगृहे निखिलाश्च देवाः ॥१॥”

इति रत्नमालायाम् । अत्र क्षुद्रा इति न्यन्तराधाः लिखिका इति उक्तशेषा इन्द्राधाः ।
इति कुर्यैर्देवाः स्थाप्याः क्रूरैर्गन्धर्वयक्षरक्षांसि । गणपतिगणांश्च नियतं कुर्यात्साधारणे लग्ने ॥ १ ॥”

अंशास्तु मिथुनः कन्या धन्वाद्यार्धं च शोभनाः । प्रतिष्ठायां वृषः सिंहो वणिर्मीनश्च मध्यमाः ॥ २० ॥

न्याख्या—धन्वाद्यार्धमिति धनुरंशस्य प्रथमार्धं तल्लग्नस्थाष्टादशांशरूपम् । मध्यमा इति देवस्य सुपूज्यत्वमवनेऽपि कर्तृस्थापकादीनां हानिकरत्वात् ।
सामर्थ्याच्चिदं लभ्यते-शेषा मेषकर्कवृश्चिकमकरकुम्भांशा धनुरंशान्त्यार्धं चाधमान्येव । उक्तञ्च नारचन्द्रटिप्पणके—

“ मेषांशे स्थापितो देवो वह्निदाहभयावहः १ ।

वृषांशे अग्र्यते कर्त्ता स्थापकश्च ऋतुत्रयेः । मिथुनांशः शुभो नित्यं भोगदः सर्वसिद्धिदः ३ ॥ १ ॥ षट्पदी ॥

कुमारं तु हन्ति कर्कः कुलनाश ऋतुत्रये । विनश्यति ततो देवः षड्भिरब्देन संशयः ४ ॥ २ ॥

सिंहांशे शोकसन्तापः कर्तृस्थापकशिल्पिनाम् । सञ्जायते पुनः ल्याता लोकैः सर्वा सर्वदैव हि ५ ॥ ३ ॥

भोगः सदैव कन्यांशे देवदेवस्य जायते । धनधान्ययुतः कर्ता मोदते सुचिरं भुवि ६ ॥ ४ ॥
उच्चाटनं भवेत्कर्तुर्वर्धश्चैव सदा भवेत् । स्थापकस्य भवेन्मृत्युस्तुलांशे वत्सरद्वये ७ ॥ ५ ॥
वृश्चिके च महाकोपं राजपीडालसमुद्भवम् । अग्निदाहं महाघोरं दिनत्रये विनिर्दिशेत् ८ ॥ ६ ॥
धन्वांशे धनवृद्धिः स्यात् सद्भोगं च सदा सुरैः । प्रतिप्रापककर्तारो नन्दतः सुचिरं भुवि ९ ॥ ७ ॥
मकरांशे भवेन्मृत्युः कर्तृस्थापकशिल्पिनाम् । वज्राच्छब्दाद्वा विनाशस्त्रिभिरब्दं संशयः १० ॥ ८ ॥
घटांशे भिद्यते देवो जलपातेन वत्सरात् । जलोदरेण कर्ता च त्रिभिरब्दैर्विनश्यति ११ ॥ ९ ॥
मीनांशे त्वर्च्यते देवो वासवाद्यैः सुरासुरैः । मनुष्यैश्च सदा पूज्यो विना कारापकेन तु १२ ॥ १० ॥ ”
रत्नमालायां तु भौमवर्जसर्वग्रहाणां पङ्क्त्याः प्रतिष्ठायामनुज्ञातः ॥ अथ वीक्षायां लम्बांशानाह—

व्रताय राशयो द्वयङ्गाः स्थिराश्चापि वृषं विना । मकरश्च प्रशास्याः स्युर्लम्बांशादिषु नेतरे ॥ २१ ॥

व्याख्या—प्रशास्या इति, एवं मिथुन १ सिंह २ कन्या ३ वृश्चिक ४ धनुर्भर्मक ६ कुम्भ ७ मीनाः ८ एतेऽष्टौ रास्याः । इतर इति, मेष १ वृष २ कर्क ३ तुला ४ एते चत्वारो लभेषु नवांशेष्वान्वादिशब्दाद् द्वादशांशेष्वपि च हेयाः । उक्तञ्च नारचन्द्रे—

“ भृगोरुदय १ वारांश ३ भवने ४ क्षण ५ पञ्चके । चन्द्रांशो १ दयर वारे च ३ दर्शने च ४ न दीक्षयेत् ॥ १ ॥ ”
अत्र मृगोस्त्वयेति शुक्रस्योदयस्यत्व लभस्थत्वमित्यर्थः १ । तथा शुक्रवारः २ । लभे शुक्रनवांशकः ३ । शुक्रभवनयोर्द्वैपतुल्योः ४ । यदि सकल-
इष्टया शुक्रो मूर्तिं ससमगृह वा पश्यतीति ५ पञ्चके । तथा चन्द्रांशो १ । चन्द्रस्योदयस्यत्वे कोऽर्थः ? लभस्थत्वे २ । तथा चन्द्रवारे ३ । चन्द्रदर्शने
च ४ । वीक्षालम्बं न देयमिति षड्वर्गशुद्धिः । तथा—

“ जीवमन्दबुधाकर्षाणां षड्वर्गो वारदर्शने । शुभावहानि वीक्षायां न शेषाणां कदाचन ॥ १ ॥ ”
हर्षप्रकाशे तु वृषांशः शुक्रसत्कोऽपि वर्गोत्तमत्वादनुज्ञातः, तथाहि—

“भैसविसाणं मुचूण सेसरसीण पंचमे अंसे । न य दिखिखज्ज जओ सो विणसइ तह तह पओगाओ ॥१॥” अथ विवाहे कर्मांशाद्याह-
विवाहे नाग्रहः कोऽपि लग्नानामिह केवलम् । नवांशा धनुराद्यार्द्धयुग्मकन्यातुलाः शुभाः ॥ २२ ॥

व्याख्या—नाग्रह इति, एतानि लग्नानि आद्याणि, एतानि हेयानीति यो नियमः स आग्रहः । स किल यथा प्रतिष्ठादीक्षयोस्तुल्यथा विवाहे कोऽपि नास्ति । केवलमिहेति विवाहे यत्तल्लभसत्त्वं, परमंशा एत एव मनुष्यत्वाद् आद्या, नान्ये, “मनुष्यांशोऽन्यत्रासती दरिद्रा च स्यादिति” रत्नमालाभाष्योक्तेः । “धनुषि पराभवयुक्ता” इति केऽप्याहुः । ग्रन्थकृन्मते तु धनुरन्त्यार्धमेव विरुद्धं पूर्वार्धस्य मनुष्यत्वात् । रत्नमालायां तु लग्नान्यपि नियमितानि-

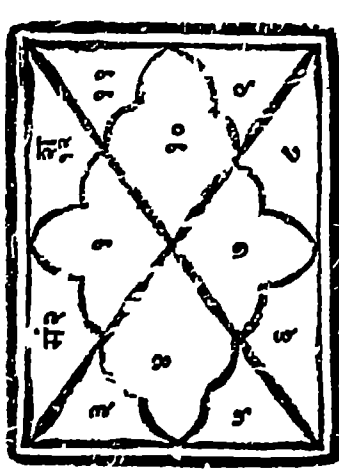
“कन्या न्युगमं च वणिग्विलये, स्थितो विवाहः शुभमादधाति” । इति परं तेवप्यंशनियमो यथोक्त एव । यद्वास्करः—
“निन्देऽपि लग्ने द्विपदांश इष्टः, कन्यादिलनेष्वपि नान्यभागः” इति । व्यवहारप्रकाशे त्वेवमूचे—

“धन्वंशो न बुधास्ते भौमास्ते नो तुलांशकः कार्यः । न तुलांशश्चरलग्ने देयस्तुलमकरसंस्थेन्दौ ॥ १ ॥” अथ सर्वलग्नसाधारणमाह—

त्रिष्वपि क्रूरमध्यस्थौ शुक्रक्रूरश्रितयुनौ । नेष्टौ लग्नविधू केन्द्रस्थितसौम्यौ तु तौ मतौ ॥ २३ ॥

व्याख्या—त्रिष्वपीति प्रतिष्ठादीक्षोद्गाहेषु । मध्यस्थाविति एतेनायमर्थः—लग्नस्य द्वयोरपि पार्श्वयोर्द्वितीयद्वादशगृहयोश्चेत् क्रूरग्रहौ चन्द्रस्यापि चैव मिति द्वेषाऽपि क्रूरतरी । इयं च प्रत्येकं त्रेधा—भतिदुष्टा, दुष्टार अल्पदुष्टा च । तथाहि—यदा धनस्थः क्रूरग्रहो वक्री व्ययस्थस्तु मध्यगतिः क्रूरस्वदोभयतः संघटमानात्क्रूरकर्तार्यतिदुष्टा । स्थापना यथा—

यदा तु व्ययस्थः क्रूरोऽतिचरितस्तदा विशिष्यातिदुष्टा, शीघ्रमेव संघटमानत्वात् । यदा धनव्य-
ययोरपि मध्यगती क्रूरो, यद्वा द्वयोरपि तयोः वक्रगती क्रूरो तदा मध्यदुष्टा सा, एकत एव संघटमान-
त्वात् । यदा तु धने मध्यगतिः क्रूरो व्यये च वक्री तदाऽल्पदुष्टा, कर्तार्यो ऽभयतोऽपि विघटमान-
त्वात्, तत्रापि धनस्थश्चेदतिचारवास्तदा तु विशिष्य स्वल्पदुष्टा, शीघ्रमेव विघटमानत्वात् । भावना
स्थापनायां कार्या । एवं चन्द्रस्यापि पार्श्वद्वयस्थग्रहैः क्रूरकर्तार्यविधिता भाव्या । विशेषस्तु—

“ क्रूरग्रहस्यान्तरगा तनुर्भवेन्मृतिप्रवा शीतकरश्च रोगः । शुभैर्धनुश्चैरथवान्त्यगे सुरो, न कर्तरी स्याद्विह भार्गवा विदुः ॥ १ ॥
त्रिकोणकेन्द्रगो गुरुखिलाभगो रविर्यदा । तदा न कर्तरी भवेज्जगद् वादरायणः ॥ २ ॥ ”

अपि चान्यद्व्ययं त्वाद्या । पुत्रं चन्द्रस्यापि । यदुक्तं व्यवहारप्रकाशे—
तदा सा क्रूरकर्तृव्ययं त्वाद्या । पुत्रं चन्द्रस्यापि । यदुक्तं व्यवहारप्रकाशे—

“ पूर्वे पश्चात् पापतिथ्यंशा १५ घाटमध्यग्रचन्द्रः । वर्जयितव्या योगे यस्माद्वाइयंशरश्मियुतिः ॥ १ ॥ ”

शुक्रकूरेति, लग्नाच्चन्द्राच्च मसमे शुक्रः क्रूरग्रहो वा चेत्स्यात्तदा जामित्राख्यो दोषः । उक्तञ्च—

“ उदयात्सप्तमसंस्थे शुके सूर्येऽथवा शनौ राहौ । वैघ्न्यं क्षितितनये सप्तमगे कन्यका त्रियते ॥ १ ॥ ” इति सारङ्गः । तथा—
“सुकं १ गारय २ मदाण ३ सप्तमे सप्तहरे गहिविक्खो । पीडिज्जप अवस्सं सत्थ १ कुसीलत्त २ वाहीहिं ॥१॥” इति लग्नशुद्धौ । तथा—
“ शुक्रार्कशनिभौमानां सप्तमेन्दौ विवाहिता । ससापत्या १ च विधवा २ निष्पुत्रा ३ स्वैरिणी ४ क्रमात् ॥ १ ॥ ” इति दैवज्ञवल्लभे ।
राहुस्तु विशेषानुक्तौ सन्वन्न शनिवत् । विशेषस्तु—

“द्वौ ग्रहौ यदि जामित्रे क्रूरौ सौम्यौ च संस्थितौ । अन्द्रत्रयेण दारिद्र्यं कन्या प्राप्नोति दारुणम् ॥ १ ॥ ” इति दैवज्ञवल्लभे ।
अथ शुक्रकूरुत्सत्यापवादाद्माह-केन्द्रस्थितेलादि लग्नाच्चन्द्राच्चतुर्त्रयि केन्द्रेषु सौम्यग्रहाश्चैत् स्युस्तदा शुक्रकूराश्रितद्युनावपि लग्नेन्दू मत्ताविति ।
कोऽर्थः ? क्वचिदादरणीयावपि । सारङ्गस्तु चन्द्रात्केन्द्रस्थक्रस्य दोषमेवमाह—

“ लग्नाऽम्बुऽसप्तऽज्योमऽस्थो भवेत्क्रूरग्रहो विधोः । आपीडाश्चैव सम्पीडा २ भुग्वाद्याश्च वर्तिताः ४ क्रमात् ॥ १ ॥ ”

आत्मनोऽवन्धुवर्गस्यऽजायायाऽऽकर्मणःऽक्रमात् । विनाशो जायते नूनं तद्वेलाकार्यकारिणः ॥ २ ॥ ”

ननु किमित्यत्र लग्नेन्द्रोऽगुणदोषयोः समक्षतथाऽऽस्थानं ? उच्यते—

“ लग्नबलाच्छरीरं चन्द्रबलान्मानसं ग्रहाः सर्वे । दद्युर्भावाश्रयं शुभमशुभं वा फलं नियमात् ॥ १ ॥ ” इति व्यवहारप्रकाशे ॥

अथ चन्द्राससमक्रभ्रवजामित्राख्यदोषस्य भङ्गमाह—

गुरुबुधश्च शीतांशुसप्तमक्रदोषहृत् । पुष्टयेन्दुं हया पश्यन् लग्न १ खा १० म्बु ४ त्रिकोण ९-५ गः ॥ २४ ॥

न्याख्या—शीताश्विति चन्द्राससमस्थक्रग्रहस्य दोष हरति । पुष्टयेति पूर्णया पादोनया वा ॥ अथ दीक्षायां चन्द्रस्य युवेः फलमाह—

दीक्षायां कुरुते चन्द्रः क्रमाद्भौमादिभिर्युतः । कलिं १ भियं ० मृतिरैःस्वयं ४ विपदं ५ भूमिशृङ्गयम् ६ ॥ २५ ॥

न्याख्या—कलिमिति भौमादारभ्यार्कं यावत्क्रमेणामूनि फलाणि । विशेषस्तु नीचेऽस्त वासे इत्यत्र ये ग्रहाणामस्तमयविषये कालांशा उक्ताः सन्ति तेषामर्धविभागे यदि ग्रहाणा योगः स्यात्तदा सा शुतिर्दुष्टा । यदि तु कालार्द्धविभागप्राप्ता अतीता वा स्युर्ग्रहास्तदा यथोक्तदोषा उत्पद्यन्ते, परं निवर्तन्ते । यच्छौनकः—“योगा यथोक्तफलदाः कालार्धविभागसंश्रितानां तु । अप्राप्तातीतानामिच्छामात्रं फलं तेषाम् ॥ १ ॥”

विवाहदीक्षयोः साधारणमाह—

विवाहदीक्षयोर्लेभे द्यूनेन्दू ग्रहवर्जितौ । शुभौ केचित्तु जीवन्नयुक्तमिन्दुं शुभं विदुः ॥ २६ ॥

न्याख्या—ग्रहवर्जिताविति सप्तमं गृहं ग्रहद्यूत्यं शुभं, यदाहुः सप्तर्षयः—

“वैधव्यं १ सापत्यं २ वन्ध्यात्वं ३ निष्प्रजत्वं ४ दौर्भाग्यम् ५ । वैश्यात्वं ६ गर्भच्युतिः ७ र्काक्षा लग्नतोऽस्तगाः कुर्युः ॥ १ ॥”

चन्द्रश्रैकाकिस्थितः शुभः । केचिविति ते हीन्वोर्बुधगुरुवर्जं ग्रहयुतेः फलमेवमाहुः, तथाहि—

“रविणा १ सगि २ भोमेहि ३ सुक ४ केऊहि ५ राहुणा ६ । पगरासिगप चंदे जुहदोसो पबुञ्चह ॥ १ ॥”

दरिद्रा १ समणी २ चेव मरप ३ ससवत्ति ४ आं ५ । कवालिणी अ ५ दुस्सीला ६ कमा नारी विवाहिआ ॥ २ ॥”

शुक्रेन्दोर्युतिर्विवाहे सर्वथा लाज्येति व्यवहारसारे । सत्यसूरिरूवाह—

“अन्यर्क्षेऽन्यगृहे वा कुजबुधगुरुशुक्रशौरिभिः सार्धम् । न भवति दोषाय शशी प्रदक्षिणं याति यदि चैषाम् ॥ १ ॥”

१ ससपत्नीका ।

पञ्चम
विमर्शे
मिश्रद्वारे
विवाह दी-
क्षासाधारण
ग्रहाः

॥२२२॥

आरम्भ
सिद्धिः

॥२२२॥

विशेषस्त—“ इयाद्यै कुर्युते चन्द्रे न्यसुः प्रव्रजितः शुभैः । ” इति दैवज्ञवह्नये ॥

अथ शुक्लकृश्रित्तुनावित्यस्य मतान्तरेणापवादमाह—

पञ्चपञ्चाशमेवांशं जामित्रं परमं परे । अंशादुज्झन्ति लग्नेन्द्वोर्गहितग्रहदूषितम् ॥ २७ ॥

व्याख्या—अंशादिति लग्नेन्द्वोः सत्कादधिकृतादंशात् पञ्चपञ्चाशमेवांशं । गहितग्रहदूषितं मन्तं तत् एव हेतोः परमजामित्राख्यं तं दोषं परे उज्झन्तीत्यन्वयः । भावना त्वेवं-यसदृश्यो नवांशो लग्नेऽधिकृतस्तदग्रहः मसमस्थानम्यगग्रहः पञ्चपञ्चाशः स्यात्, इन्दुरपि राशौ यसदृश्येऽशोऽस्ति तसमसमराशोस्त्वावसदृश्योऽशश्चान्द्राक्रान्तादंशात् पञ्चपञ्चाशः स्यात्, ततो लग्नाशाब्दन्दांशाद्वा पञ्चपञ्चाशोऽशो चेत्कूम्रग्रहोऽस्ति शुक्रो वा तदा परमं जामित्रं । यथा-मेषस्याद्याशो लग्ने चन्द्रो वा तुलायाश्चाष्टोऽशे कूम्रग्रहः शुक्रो वेत्ति, मेषस्य द्वितीये चेत्तदा तुलाया अपि द्वितीये, एवं दृयोरपि तृतीये तुयं चेत्यादि । एतस्याज्यमेव । यदुक्तम्—

“ लग्नेन्दुसंयुतादंशात् पञ्चपञ्चाशदंशके । ग्रहोऽन्यो यद्यसौ दोषो न गुणैरपि हन्यते ॥ १ ॥ ” इति दैवज्ञवह्नये ।

यदि तु पञ्चपञ्चाशान्न्यूनेऽधिको वा स्यात्तदा स जामित्राख्य एव दोषो न तु परमजामित्राख्यः । यथा मेषस्य तृतीयेशो लग्नेमिन्दुर्वा तुलायाश्चाष्टे द्वितीये वा कूम्रग्रहः शुक्रो वा स्थितस्तदा सौऽशश्चिपञ्चाशश्चतुःपञ्चाशो वा स्यात् । यदा च मेषस्याष्टोऽशे लग्नेमिन्दुर्वा तुलायाश्च द्वितीये तृतीये तुयं वाशे कूम्रग्रहः शुक्रो वा, तदा स तस्मात् षट्पञ्चाशः सप्तपञ्चाशोऽष्टापञ्चाशो वा स्यादित्यादि । अयं च दोषो नातिदुष्ट इति तन्मतं । बहुमतं चैतत् ॥ प्रतिष्ठार्यां ग्रहयुतिदृष्टयोः फलमाह—

स्थापने स्युर्विधौ युक्ते दृष्टे वाऽऽरादिभिः क्रमात् । अग्निभीः ऋद्धिः सिद्धार्चाः ३ श्रीः पञ्चत्वाः ५ अग्निभीतयः ६ ॥ २८ ॥

व्याख्या—स्थापने प्रतिष्ठार्यां आरेण युते दृष्टे वा चन्द्रेऽग्निभी. १ । बुधेन ऋद्धिः २ । गुरुणा सिद्धार्चां, क्रोशं? प्रतिष्ठा साविष्टायिका स्यात् “ गुरुणा सर्वपूजिता ” इति तु दैवज्ञवह्नये ३ । शुकेण श्रीः ४ । शनिना सृष्टु. ५ । रविणा स्वग्निभीः ६ । अत्र इष्टिः सामान्योक्तेऽपि युष्टा ज्ञेया ॥ अथ सर्वकार्यलग्नानां साधारणानि त्याज्यानि षड्भिः श्लोकैराह—

जन्मराशि जनेलग्नं ताभ्यामन्त्यं तथाष्टमम् । लग्नलग्नांशयोश्चैतौ लग्नात् षष्ठाष्टमौ त्यजेत् ॥ २१ ॥

व्याख्या—जन्मराशि मूर्तो त्यजेत्, स च दीक्षायां शिष्यस्य, प्रतिष्ठायां स्थापकशिक्षयोर्विवाहे वरकन्ययोश्चैत्युक्तं, एवमत्रेऽपि । जनेलग्नमिति इदं नारचन्द्रे वर्जितं नास्ति । तथाऽष्टममिति केचित्पुर्यमपि त्याज्यमाहुः, तथाहि—

“ दम्पत्योरुपचयस्य जन्मर्शादुदयतश्च शुभलग्नम् । निघनं व्ययं च द्विबुक्तं नेष्टं शेषाणि मध्यानि ॥१॥ ” इति व्यवहारप्रकाशे । तथा—

“ चतुर्थद्वावशे कार्ये लघ्ने बहुगुणे यदि । अष्टमं तु न कर्तव्यं यदि सर्वगुणान्वितम् ॥ १ ॥ ” इति गर्गः । विशेषस्तु—

“ अष्टमर्शोदयोद्भूतदोषो नश्यति भावतः । लग्नेशाष्टमराशीशौ मिथो मित्रे यदा तदा ॥ १ ॥ ” इति बृहस्पतिः ।

“ तथा चतुर्थं रिपुं वा मित्रत्वेन शुभं स्पृष्टम् । गुरुणा भृगुणा केन्द्रत्रिकोणस्थेन चक्षितम् ॥ १ ॥ ” इति सारङ्गः । तथा—
 “ होराष्टमं जन्मगृहाष्टमं वा, लग्नं शुभं क्षेप्यसितेक्षितं चेत् ” । इति केशवः । तथा—

“ जन्मगृहजन्मभाभ्यामष्टमभवनं मृतिप्रदं लग्ने । व्ययद्विबुक्तकेन्द्रसंस्थैः शुभग्रहैः शोभनं बलिभिः ॥ १ ॥ ” इति व्यवहारप्रकाशे ।
 लग्नलग्नांशयोश्चेति, चकाराद् द्वेषकाणस्यापि लग्नात् षष्ठाष्टमौ त्यजेदिति ।

यल्लङ्घः—“ लग्नस्थेऽपि गुरौ दुष्टः षष्ठस्यो लग्ननायकः... .. ” । इति । लक्ष्मीधरोऽप्याह—

“ विलग्नधिपतौ षष्ठे वैधव्य स्यात्तथांशपे । द्वेषकाणाधिपतौ मृत्युर्विलग्ने बलवत्यपि ॥ १ ॥ ”

अष्टमस्तु लग्नेशस्त्वावदशुभ एव । ततोऽपि यदि लग्नेशोऽष्टमभवने लग्नद्वेषकाणाद् द्वाविंशे द्वेषकाणे स्यात्तदा भृशमशुभः । यदि च लग्नपति-
 मृत्युपती एकद्वेषकाणस्थौ स्याता तदा भृशतरमशुभं । अथ षष्ठाष्टमान् लग्नांशद्वेषकाणेशानाश्रित्य रत्नमालाभाष्ये श्लोकोऽयम्—

“ वर्षमासदिनैर्गहद्वेषकाणनवमांशपाः । राशिमनेन दास्यन्ति फलमित्याह शौनकः ॥ १ ॥ ”

षष्ठाष्टमावित्युपलक्षणत्वाद् द्वादशोऽपि लग्नेशो न शुभः । विशेषस्तु “ लग्नलग्नांशयोश्चैतौ ” इत्यस्यापवादोऽयं । बृश्रिके कर्मेऽशे वा गृह्यमाणे तदीशे भौमे मेवस्थे सति, तथा बृषे लग्नेऽशे वा गृह्यमाणे तदीशे शुक्रं तुलास्थे सति, तथा कुम्भे लग्नेऽशे वा गृह्यमाणे तदीशे शनौ

मकरस्थे सति न कश्चिद्दोषः, एकस्वामिकत्वात् । उक्तञ्च—

“न वृश्चिकं हन्ति कुजोऽजवती, वृषं न शुक्रोऽपि तुलाघरस्थः । तथैव कुंभ रविजो न हन्ति, मृगस्थितो वा तदुगं व्ययस्थः ॥१॥”
तथाऽनयैव युक्त्वा मेघे बुलायां वा जन्मलग्ने सति जन्मराशौ वा सति ताभ्यामष्टमावपि वृश्चिकवृषौ लग्नत्वेन गृह्यमाणौ न दोषाय ।

तदुक्तं त्रिवाहवृन्दान्वने—

“ व्यलिवृषं जननर्क्षविलग्नयोर्भवनमष्टमभ्युदित त्यजेत् ” इति

तथा—“ जन्मराशिजन्मलग्नाभ्यां द्वादशमष्टमं च लग्नेशं त्यजेदित्यपि ” रत्नमालाभाष्ये ॥

इन्दुकूरयुतं लग्नं तथा लग्नोदितांशकात् । अधिकांशग्रहं दूष्यगृहादवर्गपि त्यजेत् ॥ ३० ॥

न्याख्या—इन्दुकूरैति, यल्ललः—

“ सौम्यग्रहयुक्तमपि प्रायः शशिन चिचर्जयेह्मने । क्रूरग्रह न लग्ने कुर्यान्नवपञ्चमघने वा ॥ १ ॥ ”

तथा—“ लग्नस्थे तपने न्यालो१ रसातलमुखः कुजे२ । क्षयो मन्दे३ तमो राहौ४ केतावन्तकसंज्ञितः५ ॥ १ ॥

योगेश्वेषु कृतं काय मृत्युदारिद्र्यशोकदम् । ”

इति देवज्ञवल्लभे । लग्नोदितांशकादिति लग्ने उदिताः कथिताः कन्यादयो ये नवांशास्तेऽपीन्दुकूरयुता हेयाः, कोऽर्थः? यस्मिन् राशाबिन्दुः क्रूरग्रहो वा स्यात्तन्नामा लग्नेशस्य नवांशोऽपि त्याज्यः । यद्ग्राहकः—

“ यस्मिन् राशौ भवेच्चन्द्रस्तमंशं परिवर्जयेत् । तस्मान्ङ्गवेच्च वैद्यव्यमावर्षान्मुनयो जगुः ॥ १ ॥

यस्मिन् राशौ भवेत् क्रूरस्तमंशं परिवर्जयेत् । लग्ने मृत्युं विजानीयात् पञ्चमेऽब्दे न संशयः ॥ २ ॥ ”

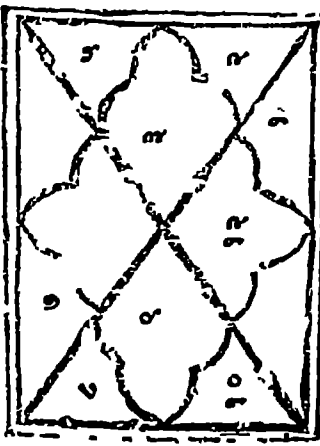
तथा अधिकांशग्रहमिति लग्नेऽधिकृत उदयग्राहो योऽंशऽस्यसादधिकेऽन्वतेऽन्वतेषु यो ग्रहस्तद्यति स भावरीत्याऽग्नेतनगृह एव स्थित उच्यते, तत्रस्थफलस्यैव द्वायञ्चत्वात् । ततोऽनयापि रीत्या तेन ग्रहेणाधिष्णीयमान सत्तद्गृहं यदि दूषणीयतां प्राप्नोति तदाऽवर्कस्थितमपि ग्रह त्यजेत् तद्ग्रहेणा-
प्राप्तमपि तद्गृह दूष्यते इत्यर्थः । आह च भास्करः—

“लग्नोदितांशाभ्यधिको ग्रहो यो, भवेत्त्रिंशे भावफलेन स स्यात् । ग्रहो यदा भावफलेन याति, स्थाने निषिद्धे समपीह ज्ञेयात् ॥१॥”
तदयं भावः—येऽंशा लग्नस्योदितास्तेषु तिष्ठन् ग्रहस्तद्भावफलप्रदः । यस्तु तादृङ्छुभ्र स्थितः सोऽग्रेतनभावफलप्रदः । एवमन्यभावेऽपि धनसहजादिषु विचार्य । उक्तं च भास्करेणैव—

“ लग्नस्य येऽंशा उदिता ग्रहो यस्तेषु स्थितः स्थानफलं स दत्ते ।
यस्तानतीतः स भवेद्द्वितीयः, स्थानेषु शेषेष्वपि चिन्त्यमेतत् ॥ १ ॥ ” दैवज्ञवह्मसेऽप्युक्तम्—

“ लग्नस्थः प्रोच्यते सोऽत्र ग्रहो य उदितांशगः । द्वितीयोऽनुदितांशस्थः सर्वैराशिष्वयं क्रमः ॥ १ ॥ ”

अत्र सर्वैराशिविचित्रं अयं तावदाज्ञाप्यः—यावतिशोऽंशो लग्नसक्तः कार्ये वर्तमानतयाऽधिकृतस्त्वावतिथ एवांशो द्वादशस्त्वपि भावेषु वर्तमान-
तयोद्यते । एव च सति यत्र तत्रापि भावे यो ग्रहो वर्तमानमुच्छ्रय स्थितः सोऽग्रेतनभावस्थ एव ज्ञेयः । ततश्च दृष्यगुहादवर्गागपि त्यजेदित्यस्यायं
भावः । अनयाऽपि रीत्याऽग्रेतनभावस्थोऽसौ ग्रहो यदि त्याज्यत्वेनोक्तः स्यात्तदा लग्नं न ब्रह्मं । यथा प्रतिष्ठायां कन्यालग्ने षष्ठे मिथुनांशे गुह्यमाणे
सति कुंभराशौ यदि सप्तमाद्यशेषु कुतः स्यात्तदा भावरीत्या मीनस्थत्वात् सप्तम एवेत्यतस्तद्वृत्तमपि त्याज्यमेव । तत्स्थापना यथा—

एवमन्यत्रापि भाग्यं । ननु यद्येवं दृष्यगुहं त्याज्यमूचे तदाऽन्यैव रीत्या यद्गुहं ग्रहेण दृष्यमाणं
स्यात्तस्यादरणीयतयाऽपि भविष्यति, मैवं, ईदृगुणानामाहार्यत्वेनानादरणीयत्वस्यैवाहंत्वात् । उक्तं च—

“ नाङ्गीकारो भावजानां गुणानां, तद्दोषाणां तत्त्वतस्त्याग एव ।

भावव्यक्तावष्टमत्वं गतोऽपि, त्याज्यो लग्नात्सप्तमः सप्तसप्तिः ॥ १ ॥ ” तथा—

“ सप्तमस्थो यदा चन्द्रो भवेद्भावफलाष्टमः । न तदा दीयते लग्नं शुभैः सर्वग्रहैरपि ॥ १ ॥ ”
तथा—“ प्रत्याख्येयः पाक्षिकोऽपीह दोषः सम्यग्यापी यो गुणः सोऽनुगम्यः ।

यस्मादंशैर्देहभावादिकः सन्न स्याद्भूत्यै भार्गवः पञ्चमोऽपि ॥ १ ॥ ”

इदं विवाहमाश्रित्य विवाहवृन्दावनादौ ॥

भवेज्जन्मनि जन्मक्षान्मृत्युधामनि यो ग्रहः । शुभोऽपि लग्नवर्त्त्येष सर्वकार्येषु नो शुभः ॥ ३१ ॥

व्याख्या—जन्मनि जन्मकाले । जन्मक्षान्दित्ति ऋक्षशब्दस्योभयार्थत्वेन जन्मक्षान्जन्मराशितो जन्मवृत्तश्चाद्वा शुभोऽपीति क्रूरस्य तु किं वाष्यं ? । भास्करस्त्वाह—“ जन्मक्षजन्मलग्नाभ्यां यौ रन्ध्रेशावथाष्टमे । लग्ने ताँश्च तदंशौश्च तद्राशीनपि च त्यजेत् ॥ १ ॥ ”

शनिस्त्रिकोणकेन्द्रस्थो बलीयान् सुहृदीक्षितः । कुजः केन्द्रान्त्यधर्मष्टस्थितो वा भद्रभञ्जनः ॥ ३२ ॥

व्याख्या—अतिशयेन बली बलीयान् । बलीयान् सुहृदीक्षित इति कुजेऽपि योज्यं । अष्टस्थित इति यद्गर्गः—

“ लग्नान्द्रौमेऽष्टमरो दम्पत्योर्वह्निना मृतिः समकम् । जन्मनि यो वाऽष्टमगस्तस्मिँल्लग्नं गते वाऽपि ॥ १ ॥ ”
भद्रभञ्जन इति अस्य कुयोगस्य सान्त्वथयं संज्ञा ॥

रविः कुजोऽर्कजो राहुः शुक्रो वा सप्तमस्थितः । हन्ति स्थापककर्तारौ स्थाप्यमप्यविलम्बितम् ॥ ३३ ॥

व्याख्या—कर्ता प्रतिष्ठाया गुर्वादिः । अयं श्लोकः प्रतिष्ठामाश्रित्य ज्ञेयः ॥

लग्नाऽम्बुऽस्मरऽगो राहुः सर्वकार्येषु वजितः । त्रिषडेकादशः शस्तो मध्यमः शेषराशिषु ॥ ३४ ॥

व्याख्या—सर्वकार्येष्विति दीक्षाप्रतिष्ठादिषु । केतुस्तु जन्मसप्तमस्थः शशियुतश्च त्याज्यः, त्रिषडेकादशो ग्राह्यः, शेषस्थानेषु मध्यम इति नार-
चन्द्रोक्तिः । अनया च राहुर्नचमद्वादशोऽपि श्रेष्ठ इत्यागतं । अन्यथा केतोस्त्रिषष्टवसंपरस्यसंभवात् । इत्युक्ताः सामान्येन घटिकालनेषु त्याज्या दोषाः ॥
अथ सर्वकार्येषु घटिकालनेषु साधारणी भङ्गदा ग्रहसंस्था तावदेवं-शनिर्वीन्दुभौमा लग्नस्था; चन्द्रभौमधुधगुरुशुक्रा अष्टमस्था; चन्द्रशुक्र-
लग्नेशादौशाः पष्ठगाः; सर्वे सप्तमगाश्चाशुभाः । यद्विविक्तमः—

“ त्याज्या लग्नेऽन्धयो षष्ठे शुक्लेन्दुलग्नाः । रन्ध्रेऽचन्द्रादय पञ्च सर्वेऽस्तेऽञ्जगुरु समौ ॥ १ ॥ ”

अत्र मन्दादिति राहुरपि मन्दवज्ज्येयः । समाविति सर्वेऽप्यस्तेऽशुभाः; केषाञ्चिन्मते तु चन्द्रगुरु सप्तमे उदासीनाविलयर्थः सर्वकार्येषु शुभ-
ग्रहसंस्था त्वेवं—

“ लग्नादुपचयस्ये ३-५-१०-११कंसन्त्या १२स्ता७कर्मा १०य ११गे विधौ । क्षोणीपुत्रेऽर्कपुत्रे च दुश्चिक्वयःपरिदुलाम ११गे ॥ १ ॥
त्यक्तरिग्पा१२एमेऽसौम्ये जीवेऽग्राटरिद्वययो१२रिच्छते । सर्वकार्याणि सिध्यन्ति त्यक्तषट्सप्तमे सिते ॥ २ ॥ ” इति दैवब्रह्मसे ।

पुत्रप्रकारद्वयोत्तीर्णां तु मध्यमा ग्रहसंस्था । त्रिविधानामप्यासां स्थापना—

उत्तम	मध्यम	अधम
रवि	३-६-१०-११	१-७
चन्द्र	१२-७-१०-११	३-८-१
मंगल	३-१-११	१-७-८
बुध	१-२-३-४-५-६-७-९-१०-११	८
गुरु	१-२-३-४-५-७-९-१०-११	७
शुक्र	१-२-३-४-५-६-७-९-१०-११-१२	६-७
शनि	३-६-११	१-७
राहु	३-६-११	१-४-७
केतु	३-६-११	१-४-७

पुत्रं सत्यपि दीक्षालग्नेऽसाधारणीं शुभग्रहसंस्थामाह—

दीक्षायां तरणिर्धन२त्रि३तनया५रि६स्थः शशी द्वि२त्रि३षड्३,
व्योम१०स्थःक्षितिभूखिषड्दशमगो ज्ञेज्यौ व्यया१२ष्टोऽज्झितौ १-२-३-४-५-६-७-१०-११
शुक्रोऽन्त्या१२रि६सुत५त्रि३धर्म१धन२गो मन्दो धन२भ्रातृ३षट्६,
पुत्र५फिच्छ्रुऽगतश्च शोभनतमः सर्वे च लाभस्थिताः ॥ ३५ ॥

व्याख्या—एते यथोक्तस्थानस्था दीक्षालग्ने श्रेष्ठत्वादेखाप्रदाः हर्षप्रकाशादिषु तु ग्रहाणामुत्तमादिभंग्येवमूचे—

“दु पण छ रवि ति दु छ ससी, कुज ति छ दह, बुह ति दु छ पण दसमो । किं द तिकोणे य गुरु, सुको तिअ छ नव चारसमो ॥ १ ॥
मंदो दु पण छ अडमो, सुक विणा सन्निवारसहा सुहया । चदाउ कूर सत्तम अशसुदा दिखसमयम्मि ॥ २ ॥
रवि ति ३, ससि सत्त दसमो, बुहेग चउ सत्त नव गुरु ति छ दो । सुको दु पंच सणि तिअ मज्झिम सेसा असुह सव्वे ॥ ३ ॥”

स्थापना—

	उत्तम	मध्यम	अधम
रवि	२-५-६-११	३	१-४-७-८-९-१०-१२
चन्द्र	२-३-६-११	७-१०	१-४-५-८-५-१२
मंगल	३-६-१०-११	०	१-२-४-५-७-८-०-१०
बुध	३-२-६-५-१०-११	१-४-७-९	८-१२
गुरु	१-४-७-१०-९-५-११	३-६-२	८-१२
शुक्र	३-६-९-१२	२-५	१-७-४-८-१०-११
शनि	२-५-६-८-११	३	१-४-७-९-१०-१२
राहु-केतु	३-६-११	२-५-८-९-१०-११	१-४-७

इदमिह तत्त्वं—

“अहवा वि मज्झिमवलं काऊण सणि गुरु च बलवंत ।
अवलं सुकं लग्गे तो दिख दिज्ज सीसस ॥ १ ॥”

इति श्रीहरिभद्रसूरिवच. । एते च क्रमान्मध्यमोत्कृष्टहीनबला
एवमेव स्युः, तथा हि—शनिर्द्विपञ्चाष्टकादशः पणफरस्थत्वात्नमध्यमबलः ।
षष्ठस्तु आयोक्त्रिमस्थत्वेऽपि दिग्बलाख्यात्नमध्यमबलः । गुरुस्तु
केन्द्रत्रिकोणेषु बलिष्ठ इति स्फुटमेव । एकादश तु गुरोर्द्वैस्थान
वक्ष्यते तेन तत्रापि बलिष्ठः । शुक्रस्तु त्रिषड्भुवनद्वादशेश्वायोकिक-

मस्थरत्नद्वीनबलः । उक्तञ्च त्रैलोक्यप्रकाशे—“रूपा २० र्धं १० पाद ५ वीर्याः स्युः केन्द्रादिस्था नभश्चरा ” ।

तेनैते उत्तमभङ्गे न्यक्ताः । शेषग्रहास्तु यत्रस्थाः सर्वमभतत्वेन रेखाप्रदास्तेऽयुत्तमभङ्गे । येषां तु रेखाप्रदास्ते ग्रन्थान्तरविसंवादस्ते मध्यम-
भङ्गे । चन्द्रस्तु मत्स्यः प्रस्तुतगाथानुसरणार्थमेव मध्यमभङ्गेऽलेखि । एतन्नक्षत्रयोत्तीर्णास्वधमभङ्गे । शुक्रस्त्वेकादशः सुत्रे रेखाप्रदास्तेऽपि नारचन्द्र-
लग्नशुद्ध्यादिषु निश्चिन्त्वाद्यमभङ्गेऽलेखि ॥ विवाहन्तरेखाप्रदां ग्रहसंस्थामाह—

विवाहे त्वर्काकी त्रिरेरिपुदनिधना ८ १ १ येषु शुभदौ, विधुः सख्या ३ येषु १ १ क्षितितनय आय १ १ त्रिरेरिपुदगः ।
बुधेयौ ससा ७ छ ८ व्यय १ २ विरहितावास्फुजिदरिद—

स्मरा ७ छा ८ न्या १ २ न्मुक्त्वा वितनु १ सुख ४ कामे ७ वथ तमः ॥ ३६ ॥

व्याख्या— स्वध्यायेत्त्रिपि, यल्लल—

“येत्रेन्दुर्नायगतो न तृतीयो न द्वितीयगश्चापि । अनुकूलैरपि शेषैस्तल्लग्नं वर्जयेन्मतिमान् ॥ १ ॥” सप्ताष्टेति यच्छौनकः—

“सप्तमगते बुधे सति सप्ताब्दान्मारयेत् पतिं कन्या । मासत्रयेण कन्या निधनगते पञ्चतां याति ॥ १ ॥

आयु सौभाग्ययोर्भङ्गः पुंसां द्यनगते गुरौ । भृगौ तु योषितामाह विवाहे देवलो मुनिः ॥ २ ॥”

आस्फुलित शुक्र । अरिस्मराष्टेति, यदृक्कं देवज्ञवल्लभे—“लशस्थेऽपि गुरौ बुधे, भृगु षष्टोऽष्टमः कुजः ।” इति ।

वितन्विति यच्छौनकः—“लशस्थो वरमरणं राहुर्दिशति ह्यने कनीमरणम् ।” इति । “त्यज्या लग्नेऽब्धयो मन्दात्”
इति श्लोकोक्तभङ्गस्थानानि तुर्यं च विना शेषेषु पञ्चमसप्तमेषु नवमदशमानामन्यतमे सौम्यक्षेत्रे शुभदृष्टश्च शशी रेखाप्रद एवेति त्रिविक्रमः ॥
अथ षष्ठाष्टमद्वादशस्थानानामशुभत्वात्तत्र ग्रहस्थितिनिर्धारसङ्ग्रहेमाह—

विवाहे नाष्टमाः श्रेष्ठाः पञ्च सूर्यशानी विना । षष्ठौ चेन्दुसितौ तद्वदन्त्येऽन्य इति केचन ॥ ३७ ॥

व्याख्या—शुक्रशानी त्वष्टमावपि श्रेष्ठो, न शेषाः । षष्ठौ चेन्दुसितौ तद्वदिति चन्द्रशुक्रौ षष्ठो न श्रेष्ठो, शेषाः पञ्च श्रेष्ठा एव । केचिस्वाहुः—
अन्ये द्वादशेऽन्यः केचुर्न श्रेष्ठः । एषा किञ्चित्तमभङ्गे ग्रहसंस्था । विशेषस्तु—

“भौमे लग्नकलत्रनेघनगते शुक्रेऽरिसप्ताष्टगे, चन्द्रे रन्ध्रविलानषष्टनिरते लग्नास्तगे भास्वति ।
तद्वद्भानुसुते गुरौ निधनगे सौम्येऽष्टजामित्रगे, जायाम्भोनिधिलग्नभाजि तमसि प्राहुर्न पाणिग्रहम् ॥ १ ॥

एतेऽधमा यतिवह्लभोक्तः । अद्भुदयोत्तीर्णास्तु मध्यमभङ्गे । स्थापना त्वियम्-विवाहलग्नप्रहसंस्थेयम्—

रवि	उत्तम	मध्यम	अधम
३-६-८-११		२-४-५-९-१०-१२	१-७
२-३-११		४-५-७-९-१०-१२	१-६-८
३-६-११		२-४-५-९-१०-१२	१-७-८
१-२-३-४-५-६-९-१०-११		१२	७-८
१-२-३-४-५-६-९-१०-११		७-१२	८
१-२-३-४-५-६-९-१०-११		१२	६-७-८
३-६-८-११		२-४-५-९-१०-१२	१-७
२-३-५-६-८-९-१०-११		१२	१-४-७

केन्द्रे किं पुनर्द्वित्रिषु बलवद्विश्रग्रहैर्यासिद्धैः, सूर्येन्दुकुजशुक्ररूपैरधिष्ठिते च सति इत्येको योगः १ । मिथुनस्थे चन्द्रे पापग्रहैः पूर्णदशा दृष्टे चेति द्वितीयः २ । उक्तञ्च देवज्ञवह्लभे—

“ चरराशौ विलनेन्द्रोरङ्गनाग्रहदृष्टयो । बलिभिर्यायिभिः केन्द्रे भजेक्षारी पतिद्वयम् ॥ १ ॥ ”

“ चन्द्रे युग्मस्थिते पार्षदेष्वेन्धो योषितः पतिः । ” इति तथा—

रविचन्द्रकुजैर्नाचि १ लेभ्ये शत्रुराशिगे २ । निर्वीर्यं चापि जामित्रे ३ युवत्या निरपत्यता ॥ ३९ ॥

व्याख्या—जामित्र ससमं, स्वामिसौम्यग्रहयुतिदृष्टयभावकूतज्ञावादिता निर्वीर्यत्व । अत्र त्रिभिः पादैस्त्रयो योगाः ॥ तथा—

पञ्चम
विमर्शे
मिश्रद्वारे
विवाहलग्ने
विशेषाः

॥२३१॥

आरम्भ

सिद्धिः

॥२३१॥

जामित्रेशः पतिः स्त्रीणां श्वशुरौ शृगुभास्करौ । तैरुचादिस्थितैस्तेषां श्रेयः स्यादन्यदन्यथा ॥ ४० ॥

व्याख्या—शृगुगतिर शृगुः शशूः, रविः शशुरः, एकशेषे श्वशुरौ । तैरिति जामित्रेशाद्यैः । उचादीति स्वोच्चे दीप्तः १ । स्वर्क्षे स्वस्थः २ । सुहृद्गृहे सुहितः ३ । स्ववर्गगः शान्तः ४ । स्फुटकिरणभृत् शक्तः ५ । स्व नीचमतिक्रान्तः स्वोच्चाभिमुखः प्रवृद्धवीर्यः ६ । स्वांशस्थः सौम्यैर्दृष्टो-
ऽधिवीर्यः ७ । सूर्यहते विकलः ८ । शत्रुगृहे खलः ९ । प्रहविजितः पीडितः १० । नीचर्क्षे दीप्तः ११ । इति लल्लोकास्वेकादशसु ग्रहावस्थासु
शुभावस्थैः तेषां पत्यादीनां । वन्यदन्यथेति, भास्वेवावस्थास्वशुभावस्थैर्जामित्रेशशुक्रार्कैः क्रमात्तेषां पत्यादीनामश्रेयः ॥ तथा—

लग्नोदिनांशः स्वशेन युतो हृष्टोऽथवा नृणाम् । तद्गजामित्रगः स्त्रीणामिष्टोऽनिष्टो विपर्यये ॥ ४१ ॥

व्याख्या—लग्नेऽधिकृत उदयी यो नवांशः स लग्नोदितांशः तन्नामा राशिर्यत्र तत्र स्थितोऽपि चेत्स्वस्वामिना युतो हृष्टो वा स्यात्तदा लग्नोदिनांशः
स्वेशयुतदृष्ट उच्यते । स नृणामिति वरस्य इष्ट इति लग्नस्थो अस्सङ्ख्योऽंश उदयी तस्सङ्ख्यः सप्तमगृहस्यांशो यदि पूर्ववत् स्वेशयुतदृष्टसदा स्त्रीणामिति
कन्यायाः शुभदः । विपर्यय इति उदयी लग्नांशश्चेत् स्वेशयुतदृष्टो न स्यात्तदा पर्युर्भूयुः । धूनस्य तस्सङ्ख्य एवांशश्चेत् स्वेशयुतदृष्टो न स्यात्तदा वभ्वा
भूयुः । तदयं भावः—ए३ः किलोदयास्तशुद्धिप्रकारोऽय । यदुक्त यतिवल्लभे —

“लग्नोदिते तत्प्रभुणा नवांशे, हृष्टे युते वोदयशुद्धिरुक्ता । तत्सप्तमशो तु कलत्रभाजि, स्वस्वामिनैवं कथिताऽस्तशुद्धिः ॥ १ ॥”

अत्र तस्सप्तमशो स्थिति कोऽर्थः ? लग्ने यावत्तिथोऽंश उदितः सप्तमभावस्य कलत्राख्यस्य तावत्तिथोऽंशो लग्नोदितांशाद्गणनया सप्तम एव स्यात्,
इत्येकोऽयमुदयास्तशुद्धयोः प्रकारः । अन्वश्राम्ने वक्ष्यते । उभावपि चोदयास्तशुद्धिप्रकारौ विवाहलग्नेऽवचक्ष्यं ग्राह्यौ । भास्करस्तु पञ्चमगृहे तावत्तिथ
पुत्रनवांशकमपि स्वेशयुतदृष्टमिच्छति । आह च—

“ नाथायुक्तेक्षिता लग्नभार्यापुत्रनवांशकाः । क्रमात् पुंस्त्रीसुतान् घ्नन्ति न घ्नन्ति युतवीक्षिताः ॥ १ ॥ ”
अथ नवभिः श्लोकैः सर्वकार्यसाधारणान् ग्रहसंस्थात्मकान् शुभाशुभयोगानाह—

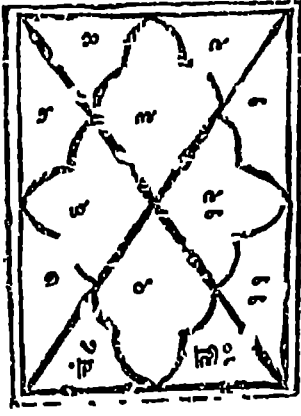
लाभेऽर्कारी शुभा घर्मे श्रीवत्सो यद्यरौ६ शनिः१ । अर्धेन्दुर्विक्रमे मन्दो रविलभे रिपौ कुजः २ ॥ ४२ ॥

न्याख्या—यद्यराविति ये ये ग्रहाः स्थानेषु नियमितास्ते ते तथा विलोक्यन्ते, शेषास्तु यथेच्छं । एवं सर्वयोगेषु यथासम्भवं ज्ञेयम् ॥

शङ्खः शुभग्रहैर्बन्धुघर्मकर्मस्थितैर्भवेत् ३ । ध्वजः सौम्यैर्विलग्नस्थैः क्रूरैश्च निघनाश्रितैः४ ॥ ४३ ॥

गुरुधर्मे व्यये शुक्रो लग्ने ज्ञेश्चेत्तदा गजः५ । कन्यालग्नेऽलिगे चन्द्रे हर्षः शुक्रेऽययोर्भृगे६ ॥ ४४ ॥

न्याख्या—कन्येति हर्षयोगे कन्यालग्नं नियमयन् ज्ञापयति, अपरयोगेषु लग्ननियमः कोऽपि नास्तीति । हर्षयोगस्थापना—

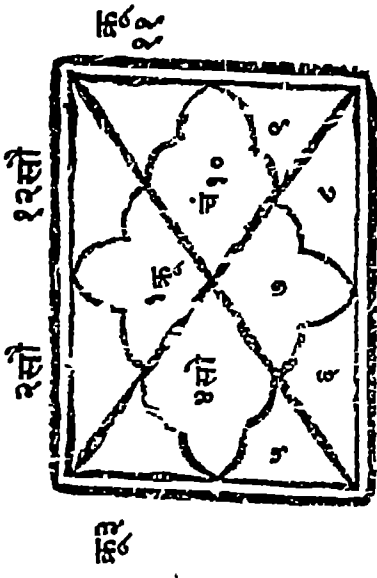
धनुरष्टमगैः सौम्यैः पापैर्व्ययगतैर्भवेत् ७ ।

कुठारो भार्गवे षष्ठे घर्मस्थेऽर्के शनौ व्यये ८ ॥ ४५ ॥

सुशालो (लं) बन्धुगे भौमे शनावन्त्येऽष्टमे विधौ९ ।

चक्रं च प्राचि चक्रार्धे चन्द्रात् पापशुभैः क्रमात्१० ॥४६॥

न्याख्या—प्राचि चक्रार्धे इति, लग्नस्य यावन्तोऽंशा उदिताः दशमस्य तावन्मद्योऽंशेभ्योऽग्रे प्रदक्षिण गमने लुर्यस्य तावदंशान् यावच्चक्रस्य माच्यमर्धं तत्र धुरि चन्द्रसंसादेकान्तरं गृहेषु पापः शुभश्चेति ग्रहसंस्थायां चक्रयोग । स्थापना—

कूर्मः पुत्रार्थरन्ध्राटन्त्येऽष्वारमन्देन्दुभास्करैः११ ।
वापी पापैस्तु केन्द्रस्थैः योनिः स्युर्द्वादशोत्तमी ॥ ४७ ॥

न्याख्या—कूर्मयोगे स्थानानां ग्रहाणां च यथासङ्ख्यं ज्ञेयं ।
रत्नमालायां तु गजादिचतुष्कलक्षणमेवमूचे—

“तदुनवभवगैः क्रमेण योगो, बुधविबुधाचितपङ्गुभिर्गजः स्यात् ।”

“अत्र भवेत्येकादश रुद्रा इत्येकादशं गृहं लक्ष्यते । व्ययिपुहिबुकेषु वक्रशुक्रशुमणिसुतैः क्रमशः कुठार पषः ॥ १ ॥
रविकविरविजेन्दुभिः क्रमेण, व्ययधनषड्निधनेषु कूर्म पषः । व्ययनिधनतनूषु मन्दचन्द्रारुणकिरणैर्मुशलं जगुर्मुनीन्द्राः ॥ २ ॥”

एभ्यः श्रीवत्सपूर्वाः षट् पूर्वे सर्वेषु कर्मसु । श्रेयस्तमा धनुर्मुह्यास्त्वन्यथा स्युः षडुत्तरे ॥ ४८ ॥

न्याख्या—श्रीवत्सपूर्वा इति श्रीवत्साद्याः षट् पूर्वे प्रथमाः । अन्यथेति अत्यन्तमशुभाः । विशेषस्तु—

“उदयदृमगो मम्मं १ नवपंचमि कूरकंटयं भणियं २ । दसमचउत्थे सल्लं ३ कूरा उदयत्थित छिहं ४ ॥ १ ॥
मम्मदोसेण मरणं कंटयदोसेण कुलखलो होइ । सल्लेण रायसत्तू छिहं पुत्तं विणासेइ ॥ २ ॥ इति पूर्णभद्रः ॥

आनन्दः जीव २ नन्दन ३ जीसूत ४ जय ५ स्थिरा ६ मृता ७ योगाः । जगुरुसितैः प्रत्येकं द्विकत्रिकैश्चापि लग्नतैः ॥ ४९ ॥

न्याख्या—कर्मने स्थितैः प्रत्येकं ज्ञातैः क्रमेणानन्दादि त्रयं ३, जगुरुभ्यां जीमूतः ४, जगुरुभ्यां जयः ५, जगुरुभ्यां स्थिरः ६, त्रिभिरपि
कर्मस्यैरमृतः ७ । द्विकत्रिकैश्चेति द्विका द्वयरूपाः, त्रिका द्वयरूपाः ॥

योगा यथार्थनामानः सर्वेषूत्तमकर्मसु । ऐश्वर्यराज्यसाम्राज्यविधातारः क्रमादमी ॥ ५० ॥
व्याख्या—साम्राज्येति “सम्राट् तु शक्ति यो नृपान्” । अमी इति, क्रमास्त्रिद्वयेकमिता एककद्विकत्रिकयोगाः एवमेते सर्वयोगास्त्रयोविंशतिः ॥
प्रतिष्ठालगने रेखाप्रदग्रहसंस्थामाह—

प्रतिष्ठायां श्रेष्ठो रविरुपचये ३-६-१०-११ शीतकिरणः,
स्वधर्मद्वये तत्र २-३-६-९-१०-११ क्षितिजरविजौ द्यायरिपुगौ ३-११-३ ।
बुधस्वर्ग्याचार्यौ वयनिधनवर्जौ १-२-३-४-५-६-७-९-१०-११ भृगुसुतः,
सुतं यावल्लग्नवमदशमयेष्वपि तथा १-२-३-४-५-९-१०-११ ॥ ५१ ॥

व्याख्या—भङ्गदास्वेवं त्रिविक्रमेणोक्ताः—

“ लशसृत्युसुतास्तेषु पापा रन्ध्रे शुभाः स्थिताः । त्याज्या देवप्रतिष्ठायां लग्नपष्टाष्टगः शशी ॥ १ ॥ ”

अत्र पापा इति रथारशानिराहवो नान्ये, तत एकस्मिन्नपि भङ्गदस्थानस्थे ग्रहे सति रेखाधिकेऽपि लग्ने प्रतिष्ठा न कार्यो, भङ्गदस्वं विना
केषुचिदिष्टेषु केषुचिदिष्टेषु च सस्त्रपि रेखाधिके लग्ने प्रतिष्ठा कार्या । यत्तु कैश्चिद् पष्टशशी प्रतिष्ठायां रेखाप्रद इत्युक्तं तद्योगवशादेव नापरथेऽप्यु-
द्यमिति त्रिविक्रमशतकटीकायां । नारचन्द्रे तूत्तम १ मध्यम २ विमध्यमा ३ धम ४ चतुर्भङ्गी ग्रहाणासूचे । तथाहि—

“त्रिरिपा१ वासुतखे२ स्वत्रिकोणकेन्द्रे३ विरैस्मरेऽत्रा४ ग्यर्थे५ । लामे६ क्रूर१ बुधारेचि३ भृगु४ शशि५ सर्वे६ क्रमेण शुभाः ॥१॥”

आसुतेति आद्यात् पञ्चम यावद्यानि स्थानानि तेषु । विरैस्मरेऽत्रेति, स्वत्रिकोणकेन्द्रैर्यानि सप्त स्थानानि तन्मध्यात् रैस्मरेति द्वितीयसप्तमे
लाज्ये, शेषपञ्चस्थानेष्वित्यर्थः । अग्निस्तृतीय, अर्थो द्वितीयं । अर्चितो गुरुः । अपि च—

“ खेऽर्कः केन्द्रारिधर्मेषु शशी शोऽग्निनवास्तगः । षष्ठ्यज्यः स्वत्रिगः शुक्रो मध्यमाः स्थापनक्षणे ॥ २ ॥

आरेन्द्वर्काः सुतेऽस्तारिष्ये शुक्रखिगो गुरुः । विमध्यमाः शनिर्घोषि सर्वे शेषेषु निन्दिताः ॥ ३ ॥ ”

प्रतिष्ठायां ग्रहसंस्थेयं-स्थापना यथा—

उत्तम	मध्यम	विमध्यम	अधम
रवि ३-३-११	१०	५	१-२-४-७-८-९-१२
चन्द्र २-३-११	१-४-६-७-९-१०	५	८-१२
मंगल ३-६-११	०	५	१-२-४-७-८-९-१०-१२
बुध १-२-३-४-५-१०-११	६-७-९	०	८-१२
गुरु १-२-४-५-९-७-१०-११	६	३	८-१२
शुक्र १-४-५-९-१०-११	२-३	६-७-१२	८
शनि ३-६-११	०	५-१०	१-२-४-७-८-९-१२
रा. के. ३-६-११	२-४-५-८-९-१०-१२	०	१-७

पूर्णभद्रस्तु ग्रहसंस्थाफलान्येवमाह—

“ प्रासादभङ्गः हानीरघनं स्वजनः पुत्रपीडः रिपुघाताः ६ । स्त्रीमृतिः मृत्युर्धर्मगमाः सुखः १० द्विः १ शोकाः २ स्तनोः प्रभृति स्त्र्यात् ॥ १ ॥
कर्तृविनाशः धनागमः सौभाग्यः ३ द्वन्द्वः दैन्यः ५ रिपुविजयाः ६ । शशिनोः सुखः ७ मृतिर्द्विधा ९ नृपपूजा १० विषयः १ वसुहानी १२ ॥ २ ॥
दहनं १ सुरगृहभङ्गो २ भूलाभो ३ रोगः ४ पुत्रशस्त्रमृती ५ । रिपु ६ नारी ७ स्वजनः ८ गुणभ्रंशा ९ रोगा १० र्थ ११ हानयो १२ भौमात् ॥ ३ ॥
चिरमहिमः २ धनः २ रिपुक्षयः सुखः ४ सुतः ५ परिपन्थिमरणः ६ वरकन्याः ७ । शशिजेन सूरिमृत्युः ८ वैसुः ९ कर्मा १० भरणः ११ रैनाशाः १२ ॥ ४ ॥
कीर्तिः १ वृद्धिः २ सौख्यं ३ रिपुनाशः ४ सुतसुखं ५ स्वजनशोकः ६ । स्त्रीसुखः ७ गुरुमृतिः ८ धनः ९ लाभः १० ऋद्धयो ११ हानिः १२ रमरगुरोः ॥ ५ ॥
सिद्धिः १ धनः २ मानः ३ तेजः ४ स्त्रीसुखः ५ दुष्कीर्तयः ६ सुतासियुता । चैत्यादि सर्वहानिः ७ श्चासुखदमितरेषु ९-१०-११-१२ पूज्यता शुक्रात् ॥ ६ ॥

आरम्भ
सिद्धेः

॥२३६॥

पञ्चम
विमर्शे
मिश्रद्वारे
प्रतिष्ठाग्रह
संस्था

॥२३६॥

पूजा १ कर्तृविघात २ भूरिविभव ३ प्रासादवन्दुक्षयाः ४, पुत्रक्षेम ५ विपक्षरोगविचलय ६ ज्ञातिप्रियाव्यापदः ७ ।
गोत्रप्राणिविपत्ति ८ पातकपरिष्वङ्गौ च ९ कार्यक्षतिः १०, कान्ताकाञ्चनरत्नजीवितधनं ११ मन्देन मान्द्योदयः १२ ॥ ७ ॥ ”

“सकलकुण्डलिकासु विधुगुदः, शनिसमानफलो हि विचार्यताम् ।”

लल्लुल्लाह—“बलवति सूर्यस्य सुते बलहीनेऽङ्गारके बुधे चैव । मेषवृषस्थे सूर्ये क्षपाकरेऽर्चाहंती स्थाप्या ॥ १ ॥ ”
“मेषवृषस्थे सूर्ये” इति केचित् पठन्ति ।

“बलहीने त्रिदशगुरौ बलवति भौमे त्रिकोणसंस्थे वा । असुरगुरौ चायस्थे महेश्वरार्चा प्रतिष्ठाप्या ॥ २ ॥
बलहीने त्वसुरगुरौ बलवति चन्द्रात्मजे विलम्बे वा । त्रिदशगुरावायस्थे स्थाप्या ब्राह्मी तथा प्रतिमा ॥ ३ ॥
शुक्रोदग्रे नवम्यां बलवति चन्द्रे कुजे गगनसंस्थे । त्रिदशगुरौ बलयुक्ते देवीनां स्थापयेदर्चाम् ॥ ४ ॥
बुधलग्ने जीवे वा चतुष्टयस्थे भृगौ हिवुकसंस्थे । वासवकुमारयक्षेन्दुभास्कराणां प्रतिष्ठा स्यात् ॥ ५ ॥
यस्य ग्रहस्य यो वर्गस्तेन युक्ते निशाकरे । प्रतिष्ठा तस्य कर्तव्या स्वस्ववर्गोदयेऽपि वा ॥ ६ ॥
अस्मात्कालाद् भ्रष्टास्ते कारकसूत्रधारकर्तृणाम् । क्षयमरणवन्धनामयविवादादशोकादिकर्तारः ॥ ७ ॥ ”

विशेषस्तु सर्वग्रहे रेखाग्रहेः सर्वकार्येषु विंशतिविशोपकं लग्न स्यात् । तथाहि—
“अधुह विसा रविणो पण ससिणो तिन्रि हुंति तह गुरुणो । दो दो बुहसुक्राणं सड्ढा सणिभोमराहणं ॥ १ ॥ ”
एव भीरने विंशतिविंशोपाः ॥ प्रतिष्ठात्मने विशेषानाह—

बलहीनाः प्रतिष्ठायां रवीन्दुगुरुभागर्गावाः । गृहेषु १ गृहिणी २ सौख्य ३ स्वानि ४ हन्युर्गथाक्रमम् ॥ ५२ ॥
न्याख्या—बलहीना इति, अष्टादश्या नवधा वाऽबलता प्रागुक्ता, यद्वा नीच क्रूरयुतोऽस्तमितो वा ग्रहो विबल एव ॥ तथा—
तनु १ व बुधसुत ५ दून ७ धर्मेषु ९ तिमिरान्तकः । सकर्मसु १० कुजार्की च संहरन्ति सुरालयम् ॥ ५३ ॥

न्याय्या—तिमिरान्तकोऽर्कः । सकर्मस्त्विति कुजाकीं तन्वादित्रदशमस्थावपि । सुरालयं प्रासादम् ॥ अथ सर्वकार्ये शुभग्रहाणां शक्तिफलमाह—
सौम्यवाक्पतिशुक्राणां य एकोऽपि बलोत्कटः । क्रूररयुक्तः केन्द्रस्थः सद्यो रिष्टं पितृषि सः ॥ ५४ ॥

व्याख्या—बलोत्कट इति, ग्रहे किल बलं विशतिधा, तथाहि—

“ स्व१ मित्र२ शौ३ च्छ४ मार्गस्थ५ स्व६ मित्रवर्गगो७ दितः८ । जयी९ चोत्तरचारी च१० सुहृत्११ सौम्यावलोक्तिः१२ ॥ १ ॥
त्रिकोणा१३ यगतो लग्नात्१४ हर्षी१७ वर्गोत्तमांशगः१८ । मुथुशिलं१९ मूशरिफं२० यदि सौम्यैर्ग्रहैः सह ॥ २ ॥
सर्वयोगे भवेदेवं बलानां विशतिर्ग्रहे । यावद्बलयुताः खेटास्तावद्विशोपकाः फलम् ॥ ३ ॥ ”

हर्षीति कोऽर्थः ? ग्रहाणां तावच्चतुर्धा हर्षस्थानं, तथाहि—

“ गो९ज्य३रै३का१य१?धी५रिण्प१रस्थानानि भास्करादिषु । हर्षस्थानमिदं पूर्वं १ सर्वेषु स्वोच्चमं परम् ॥ १ ॥
निशि सायं १ दिने २ योषित् १ पुग्रहैश्च २ परं क्रमात् ३ । तुर्यं व्योम्नस्तनुं यावत्तुर्याद्यावच्च सप्तमम् ॥ २ ॥
पुंग्रहेषु तनोर्यावत्तुर्यं सप्तमतो नभः । स्त्रीग्रहेषु मुदः स्थानं ४ फलं तदनुमानतः ॥ ३ ॥ ”

एषूषं प्रागुक्तवान्न गणितमिति त्रिधा हर्षित्वं । पूर्वोक्तैर्कादशावस्थासु शुभावस्थः षड्विधादिबलयुक्तो वा बली । एवमन्यत्रापि सबलता भाव्या । सद्यो रिष्टमिति तात्कालिकं रिष्टयोगं । कोऽर्थः ? तत्काले यानि लग्नतिथिवारादीनि द्युस्तेषां योगेनोपको रिष्टयोगो मधुसर्पिषोः समसमायोगेन विषयोगवत् ते । स चैवं—

“ उदयाद्गतलग्नमिति(ति)सङ्क्रान्तेर्भुक्तदिवसमितियुक्ताम् । सैकां च विधाय बुधः पृथक् पृथक् पञ्चधा न्यसेत् ॥ १ ॥
क्षिपत्वा तत्र क्रमशः तिथि१५रवि१२दश१०वसु८मुनीन्७ भजेत्तवभिः । शेषाङ्कः शरसङ्ख्यो यदि भवति तदा वदेन्निपुणः ॥ २ ॥
कलहं कृशानुभीतिर्भूपमथं३चौरविद्रवो४मृत्यु५ । क्रमशो भवेत् प्रतिष्ठा परिणयनादौ तदा रिष्टम् ॥३॥ इति ज्योतिषसारादौ । यद्वा—
“ तिथिवारभलग्नाङ्कान् सम्मील्य न्यस्य पञ्चशः । रसाधरामा३मही१नागा८वेदा४स्तेषु क्रमाद् ध्रुवाः ॥ १ ॥

क्षेप्यास्ततो ग्रहै ९ भागो पञ्चशेषे फलं क्रमात् । रुजारश्रिरक्षितिभ्रूचौरस्मयंश्चन्द्रभुभयं ५ तथा ॥ २ ॥
राशिपञ्चकशेषाणां योगे तु नवभिर्हृते । पञ्चशेषे भवेन्नागभीतिलंने निशागते ॥ ३ ॥

॥ इति बुधपञ्चकदोषः ॥

पिनष्टीति जातकच्युत्तात्रप्येवमुक्तं यदुत बुधगुरुशुक्राणां त्रलौकिक्येन योगश्चंद्रग्रहोपरि तेषां पुष्टदृष्टया च सर्वेषां रिष्टयोगानां निर्बलत्वमितीहापि तथैवोचे ॥ एषामेव गुरुत्वे शक्तिफलमाह—

बलिष्ठः स्वोद्यगो दोषानशीतिं शीतरद्भिजः । वाक्पतिस्तु शतं हन्ति सहस्रं चासुरार्चितः ॥ ५५ ॥

व्याख्या—अतिशयेन बलवान् बलिष्ठः रविविभ्यायुनत्वादिना, इदं-स्वोद्यग इति च, गुरुशुक्रयोरपि योज्यं । दोषानिति पादगतवैधकान्ति-साम्याद्यमाद्यदोषविवर्जानिति स्वयमूलं । अतीतिशतसहस्रशब्दा यदुच्यते तदुतमत्रालक्षणाः, न तु यथोक्तमद्दृष्ट्यानिष्ठाः । ऐंवीदृष्टेषु सस्यु प्रतिष्ठादि श्रेष्ठमित्याशयः । एवमत्रेऽपि ॥ एषामेव केन्द्रस्थत्वे शक्तिमाह—

बुधो विनाकेण चतुष्टयेषु, स्थिनः शतं हन्ति विलग्नदोषान् ।

शुकः सहस्रं विमनोभवेषु, सर्वत्र गीवर्चाणगुरुस्तु लक्षम् ॥ ५६ ॥

व्याख्या—विनाकेणेति त्रिष्वपि योज्यम् । विमनोभवेष्विति सप्तमज्जेकेन्द्रेषु । सर्वत्रेति चतुर्वर्षि केन्द्रेषु । रत्नमालामाष्ये तु विमनोभवेष्विति त्रिष्वपि योजितम् । तत्र विवाहदीक्षे अधिकृत्यात्रापि सम्ययोज्य, “विवाहदीक्षयोल्लेने द्यूनेन्दुग्रहवर्जितौ ” इत्युक्तेः । लक्षमिति, उक्तम्—
“ तिथिवासरनक्षत्रयोगलग्नक्षणादिजान् । सवलान् हरतो दोषान् गुरुशुक्रौ विलग्नौ ॥ १ ॥
त्रिकोणकेन्द्रगा वाऽपि भङ्गं दोषस्य कुर्वते । वक्रनीचारिगा वाऽपि इजीवभृगवः शुभाः ॥ २ ॥ शुभाः इत्यस्यायं भावः—

“ वक्रारिनीचराशस्थ शुभकृत्स्योच्यते गुरुः । स्वोच्चांशस्थः स्ववर्गस्थो भृगुणा ज्ञेन वा युतः ॥ १ ॥ इति व्यवहारप्रकाशे ।
विशेषस्तु-दोषा. किल द्विधा-एकाकिनोऽप्येके लग्नमुपगन्ति, केचित्तु द्विधा मिलित्वैव गन्ति, न त्वेकाकिनः । ते चैव—

दीक्षायां पूर्णिमा तिथिः १ । प्रतिष्ठायां मंगलवारः २ । प्रतिष्ठादौ गुरोश्चन्द्रबलं न ३ । शिष्यस्थापकयोस्तु जीवेन्द्रकंबलानि समुद्रितानि विलोक्यन्ते तानि न सन्ति ४ । विवाहे वरस्य चन्द्रबलं न ५ । वन्यायास्तु जीवेन्द्रकंबलानि समुद्रितानि विलोक्यन्ते तानि न स्युः ६ । शिष्य-
स्थापकवरकन्याना जन्मराशिलभानि १०, जन्मलग्नलभानि १४, ताभ्यामेवाष्टमानि २२, द्वादशानि च लग्नानि ३० । तेषामेव शिष्यादीनां जन्मराशितो ३४ जन्मलग्नाद्वाष्टमथग्रहाणां तारकालिकलग्ने मूर्तान्नवस्थानं ३८ । तेषामेव जन्मभानि ४२ । प्रतिष्ठादिसर्वकार्यलग्नेषु च क्रूरैमुक्त ४३ भोग्या ४४ ऽऽक्रान्तभानि ४५ । ग्रहविद्धं वा ४६, ग्रहभित्त वा ४७, ग्रहैरुदया ४८ स्तकरणेन दूषितं वा ४०, वक्रप्रदाक्रान्तं वा ५०, उल्काद्युत्पातदूषितं वा मं ५१ । लग्न ५२ तिथि ५३ नक्षत्रगण्डान्ताः ५४ । एकार्गल ५५ विष्टि ५६ व्यतिपात ५७ वैष्टन ५८ क्रान्तिरसाम्यानि ५९ । सङ्क्रान्तेरुभयपार्श्वयोः षोडश घोडश घट्यः ६० । अर्धयाम ६१ कुलिकौ ६२ । ग्रहणभं ६३ । ग्रहणद्दूषितदिनाः ६४ । लग्नाद्वा ६५ चन्द्राद्वा ६६ उभाभ्यां वा परम-
जामिन्नस्थः क्रूग्रहः ६७, शुक्रो वा ७० । अशुभे वारहोरे युगपत् ७१ । अशुभस्थानेषु ग्रहाः ७२ । भावरीत्यापि निषिद्धस्थानेष्वपतन्तो ग्रहाः ७३ । लग्नस्य ७४ चन्द्रस्य ७५ उभयोरपि वा प्रत्येकमुभयतः पञ्चदशत्रिंशत्शमस्ये क्रूग्रहाविति क्रूकर्तर्यः ७६ । लग्नेशः ७७ अंशेशः ७८ उभा-
वपि भावापष्टौ ७९, तथैव भावाष्टमौ वा ८२ । अनुक्तो नवांशः ८३ । चन्द्रेण ८४ क्रूरेण वाऽऽश्रितत्वेनाशुद्धं लग्नं ८५, नवांशो वा ८७ । उदया ८८ स्तथोरशुद्धि ८९ श्रंति ॥

“ एषां मध्यादेकेनापि हि दोषेण दूष्यते लग्नम् । द्वित्रैर्दोषिर्मिलितैर्येन शुभ तानथो वक्ष्ये ॥ १ ॥
चन्द्रस्य सृतावस्था १ यमाहिरक्षोऽग्निपः क्षणो यत्र २ । अवम त्रिदिनस्पृग्वा ३ भवेत्तदा लग्नमशुभाय ॥ २ ॥
पापग्रहलत्ता १ चेदुपग्रहः २ स्याद्द्वारायुधः पातः ३ । ज्ञात्वैवं त्रिभिरेतैर्भवेत्तदा लग्नमशुभाय ॥ ३ ॥
द्विऽय्यगाश्चेत् क्रूराः १ सौम्यानां केन्द्रसस्थितिनं भवेत् २ । लग्नपतिर्दुष्टयुतो ३ भवेत्तदा लग्नमशुभाय ॥ ४ ॥
शुभदृग्हीनं लग्नं १ प्रसृतिभं नो शुभैर्युतं दृष्टम् २ । केन्द्रस्थाश्चेन्न शुभा ३ भवेत्तदा लग्नमशुभाय ॥ ५ ॥ ”

अत्र प्रसृतिभमिति, शिष्यस्थापककन्याद्यन्यतरस्य जन्मराशिः शुभैर्युतदृष्टो न सादित्यर्थः ।

“ रविजीवौ समरेखौ शुद्ध्यां १ लघ्नेऽपि मध्यभावफलो २ । केन्द्रगतौ नो सौम्यौ ३ भवेत्तदा लग्नमशुभाय ॥ ६ ॥
व्ययगः सौरो १ नवमे पापलगः सद्ग्रहैर्वियुक्तः स्यात् २ । भृशुत्तयुक्तश्चन्द्रो ३ भवेत्तदा लग्नमशुभाय ॥ ७ ॥ ”
प्रतिष्ठायां शुक्लेन्दुयुतिः श्रेष्ठा । तेन विवाहादावयं योगो बोज्ञः ।

“ अस्यचतुर्थं लग्नं जन्मतिथिर्मास एव जन्माख्यः ३ । फाल्गुनमीनार्कयुतिर्भवेत्तदा लग्नमशुभाय ॥ ८ ॥ ”
इत्येते समुदायिनो दोषा बुधगुरुकैः केन्द्रादिर्बैर्हन्यन्ते, यदुक्तं व्यवहारप्रकाशे—

“ हन्ति शतं दोषाणां शशिजः समुदायिनां हि केन्द्रस्थः । शुक्रो हन्ति सहस्रं बली गुरुलक्षमेकं हि ॥ १ ॥ ”
अथ ये एकान्तिनो दोषस्ते द्विधा-साध्या असाध्याश्च । तत्र गण्डान्तविष्टिपरमजामित्रवेधादयो साध्याः, तेषु सखु सर्वग्रहबलादिनानागुण-
सङ्गवैऽपि लग्नं न ग्राह्यम् । यदुक्त—

“ एकोऽपि दूषयेदोषः प्रवृद्धं गुणसञ्चयम् । सम्पूर्णं पञ्चगव्येन मद्यविन्दुर्घटं यथा ॥ १ ॥ ”
ये तु साध्यदोषस्तेषां प्रतीकारं श्लोकद्वयेनाह—

लग्नजातान्नचांशोत्थान् क्रूरदृष्टिकृतानपि । हन्याज्जीवस्तनौ दोषान् व्याधीन् धन्वन्तरिर्घथा ॥ ५७ ॥

व्याख्या—तनाविति मूर्त्तस्थोऽतिबल्लो गुरुरेतान् दोषान् हन्ति । लग्नजातानिति “ जन्मराशिं जनेलग्नं.....” इत्याद्युक्तान् ।
नचांशोस्थानिति अनधिकृतनचांशत्वादिना जातान् । क्रूरदृष्टिकृतानिति, उक्तं हि “ स्थापने स्युर्विधौ दृष्टे युक्ते च ” इत्यादि । तथा सति—

“ दर्शने यदि स्यादशद्वादशकमध्यगः क्रूरः । इन्दोर्लग्नस्य तथा न शुभः सर्वेषु कार्येषु ॥ १ ॥ ”
अस्यार्थः—लग्नं चन्द्रोऽन्येऽपि च ग्रहाः स्वस्वत्रिंशांशकस्थास्तात्कालिकाः स्पष्टीकार्थाः । ततो यैर्ग्रहैर्लग्नेन्दू इत्येते तेषां लग्नेन्दोश्च मुक्त-
त्रिंशांशानां विरूपे कृते चेत् द्वादश यावदुद्धरन्ति तावत् क्रूरग्रहो न शुभः । यथा शनिर्विंशांशस्थो लग्नं चन्द्र वाऽष्टमांशस्थं
पश्यति, अन्तरे कृते द्वादश, एवमेकादशदशादयोऽपि त्र्यंश्यां द्वादशान्योऽशोभ्य उपरिस्थस्य तु क्रूरस्य दृष्टिर्न दुष्टेति भावः । कृतानपीत्यपिशब्दात् क्रूर-

युतिकृता अपि दोषा इह लक्ष्याः । उक्तं हि—“ दीक्षायां कुरुते चन्द्रः ” इत्यादि । व्याधीनिति यथा तनौ शरीरे धन्वन्तरिन्याधीन् हन्ति ॥

शुभग्रहाणां दृष्टेः शक्तिमाह—

लग्नात् क्रूरो न दोषाय निन्द्यस्थानस्थितोऽपि सन् । दृष्टः केन्द्रत्रिकोणस्थैः सौम्यजीवसितैर्घदि ॥ ५८ ॥

व्याख्या—निन्द्येति, उक्तं हि—“ त्रिष्वपि क्रूरमध्यस्थौ ” इत्यादि । “ भवेज्जन्मनि जन्मर्क्षात् ” इत्यादि । “ शनिखिकोणकेन्द्रस्थश्च ” इत्यादि । “ रविः कुजोऽर्कजो राहुः ” इत्यादि । “ तनुबन्धुसुतद्वून ” इत्यादि च, तेषां तेषां दोषाणामपवादोऽयं । दृष्ट इति च, सामान्योकेऽप्यत्र दृष्टिः पुष्टाऽन्युद्धा । यदि च तस्य क्रूरस्य सौम्यजीवसितैः सह मैत्री नैसर्गिकी तात्कालिकी वा स्यात्तदा दृष्टेरधिकतरो विक्रोषः । केन्द्रत्रिकोणस्थैरिति उपलक्षणत्वात् स्वोच्चगत्वादिना बलिष्ठतरैरिति भावः । जीवेति, उक्तञ्च—

“ क्रूरा हवन्ति सोमा सोमा दुगुणं फलं पयच्छन्ति । जह पासह किंदृष्टिओ तिकोणपरिसंठिओ वि गुरू ॥ १ ॥ ”

शुभग्रहसंस्थां सङ्कलयन्नाह—

त्रिकोणकेन्द्रायगतैः शुभग्रहैर्विसप्तमेनासुरपूजितेन च ।

स्युः क्रूरचन्द्रै रिपुद्विक्रमाश्च १ गैः, कर्तुः श्रियः सन्निहिताश्च देवताः ॥ ५९ ॥

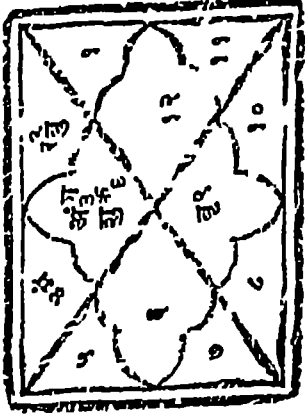
व्याख्या—सप्तमवर्जकेन्द्रेषु त्रिकोणे वा स्थितः शुक्रः । क्रूरचन्द्रैरिति क्रूराश्चन्द्रश्चेति स, क्रूरग्रहाः प्रतिष्ठितादिलगने त्रिषट्वायगता एव शुभा, इत्यत्रापवादोऽयं—“ पापोऽपि कर्तृजन्मेशः केन्द्रस्थः शस्यते ग्रहः । अशून्यानि च केन्द्राणि मूर्तौ जीवज्ञभार्गवाः ॥ ६ ॥ ”

अस्यार्थः—कर्तुः प्रतिष्ठाकारयितुः श्रावकस्य दीक्षणीयस्य दीक्षादत्तुर्गुरोर्वा जन्मनि नाग्नि वा यो राशिस्तत्त्वामी पापोऽपि केन्द्रस्थोऽपि शस्यते, केन्द्राणि च शुभग्रहैरेवाधिष्ठितानि श्रेयांसि, न तु शून्यानीति भावः । सन्निहिताश्चेति, देवता प्रतिभायामवतिष्ठते इत्यत एव रूपे लगने प्रतिष्ठा कार्येति भावः । इह प्रतिष्ठोद्देशोक्तं परमीहशी ग्रहसंस्था सर्वकार्येषु सिद्धिदेति ज्ञेयम् ॥ अथोदयास्तशुद्धी ग्राह—

पश्यन्नंशाधिपो लग्नं भवेदुदयशुद्धये । अंशास्तेऽशस्तु लग्नास्तमस्तशुद्धये विलोकयन् ॥ ६० ॥

न्याख्या—अंशाधिप इति, अशशब्देनात्र सर्वत्र नवांश एव प्रायः, तत्रैव बुद्ध्यास्तशुद्धी भवेत्ये, “प्रभुरिदं नवांश” इत्युक्तेः, न तु द्वादशांशत्रिंशोषु । उदयशुद्धये, इत्यत्र तादर्थ्यं चतुर्थी, एतमशेषेऽपि, एत उदयिनयन्निनः स्वस्यागधो लग्नं पश्येत्तदोदयशुद्धिः स्यात्, लग्नवीक्षणे तस्यस्य नवांशस्यापि तदपृथग्भूतत्वेन वीक्षणभवनादित्यर्थः । अंशाधिप इत्युपपत्त्या, तेन पृष्ठाद्विषयनेषु द्वाभेना एतं नमं पश्यन् विलोकयते, “स्त्रियः शून्यं तदा लग्नं यदा स्वामी न पश्यति” इत्युक्तेः । अंशास्तेषा इति, अहां मस्य ततो लग्ने यद्वातिनामा नवांशस्तस्माद्वातिनो यदस्तं सप्तमं स्थानं तदीशश्चेच्छ्रमापेक्षयास्तं सप्तमं गृहं पश्येत्तदाऽस्तशुद्धिः । इयमत्र भावना-फलं कर्कशप्रस्य तृतीये कन्यानामो गुणमाणे चैषानांशशक्तिकन्या-स्थानास्तसमस्थानस्यस्य मीनराशेः स्वामी गुरुर्मेपचुश्चिद्वृत्तकन्यातुलमिधुन कर्कागामन्यामस्यः कर्कशनाऽसप्तमकारादि पश्येत्तदा कर्कशने कन्यानामो-शोऽस्तशुद्धिः । एवमन्यत्रापि भाव्या (व्य) । अन्ये त्वाहुः—“लग्ननवांशसमनामा राशिर्यत्र तत्रस्यः स्वैशदृष्टः स्यात्तदोदयशुद्धिः स्यात्” । श्रीहरिभद्रसरयोऽप्याहुः—“उदयस्थसुद्धिमिण्डि भणामि उदयो नवंसगो इत्य । तस्मि अ लग्नविदणने सनाहद्विद्रे उदयसुद्धौ ॥१॥”

अस्योदाहरणं यथा—मिधुनलग्ने मीनराशौ इष्टे सस्युदयशुद्धिः, एतं सर्वत्र । स्थापना यथा—

व्यवहारप्रकाशौ श्वेतप्रकारद्वयमपि बहु मेने । तथाहि—

“अंशाधिपतेर्दृष्टिर्दंशकेऽशास्तपस्य भागास्ते । भागपतेर्लग्ने चाऽप्यंशास्तपतेर्विलग्नास्ते ॥१॥
उदयास्तस्य च यदि दृष्टेः शुद्धिर्भवेत्तद्विलग्नेऽत्र । कान्ताया मङ्गल्यान्यतनूनि तानां प्रजायन्ते ॥२॥”

यतिवह्नेमे श्वेतमप्यस्ति—

“उदयास्तांशतुल्यारव्यराशोरपि विलोकने । योगेऽथवा परे प्राहुर्दयास्तविशुद्धताम् ॥ १ ॥”
विलोकने इति, स्वस्वामिभ्यामिति शेषः । योगे इति, उदयास्तांशाल्यराशयोः स्वस्वाम्यधिष्ठितयोः सतीत्यर्थः । इह चोदयास्तशुद्धयधिकारे दृष्टिमात्रेणैव कार्यं, तेन पृष्ठाऽपुष्टा वा दृष्टिरिति विशेषो नान्वेष्यः ॥

विवाहेषु द्वयोर्ग्राह्या विशुद्धिरुदयास्तयोः । प्रतिष्ठादीक्षयोस्तावानस्तशुद्धौ तु नाऽऽग्रहः ॥ ६१ ॥

व्याख्या—आद्येत्यावश्यकं ध्यण्, अवश्यप्राद्येत्यर्थः । नाग्रह इति, उदयशुद्धिस्तु सर्वकार्यलग्नेषु विलोक्यत एवेत्याशयः । श्रीहरिभद्रसूर्यस्वाहुः—
“ वयगहणपइहासु उदयथयविसुद्धिवज्जिअं पि सुहं । मन्त्रंति केइ लग्गं तं च मयं बहुमयं नेयं ॥ १ ॥ ”

अथ आद्ये लग्ने तत्रवांशादौ च गुणदोषचिन्तां कृत्वा, निर्णतेऽपि तत्समयः कदा समेतीति लग्नात्कालानयनं वक्ष्यते, तत्रादौ लग्नानां मानमाह—
मध्ये मेषज्ञषौ पलैर्भनयनै २२७मतिङ्गनत्वे २५८वृषः, कुम्भो वा मिथुनः पुनर्मकरवंसर्कात्रधूमध्वजैः ३०९ ।
कर्की धन्विचदम्बराम्बुधिगुणै ३४०रआब्धिरामरलि ३४०, सिंहश्चाथ कनीघटौ ग्रहरदै ३२९रुचन्त्यमी राशयः ॥६२॥

व्याख्या—मध्य इति “हिमवद्विन्ध्ययोर्मध्य” मित्यादिनिघण्टुके मध्यदेशे एते एते राशय उच्यन्ति उदयं यान्ति, इयन्निरियन्तिः पलैर्धन्वाः
षष्टिभागरूपैः, पलमानं च षष्टिगुर्वक्षरैः, तथाहि—

“ देवः श्रीसर्वज्ञो विश्वश्रीशः सिद्धिस्त्रीकान्तः, कामद्रुद्रोहोहिनिर्मायादोषाभास्वान्नोरारगः ।

चन्द्रध्वतश्शोकः स्याद्वादादरामाब्दो लोकैर्कार्यो, वीतापायः शान्तो लोकैर्भ्योऽसङ्ख्यं सौख्यं देयात् ॥ १ ॥ ”

कामक्रीडाच्छन्दः । ईदृशस्य पलप्रमाणवृत्तस्य षष्टिवारान् पठने षटी स्यात् । ननु द्रुतं द्रुततरं मन्थरं मन्थरं वा पलप्रमाणवृत्तस्य पठन-
सम्भवात् कथमिदं पलमानं न विसंवदते ? मैवं, अद्रुतमन्थरं मध्यमगत्या पठनस्यैवात्रेष्टस्वात्, सर्व्वन्थवहाराणां मध्यममानेनैव लोके प्रवृत्तेः । सूक्ष्मेधि-
कार्थिनां त्वेवं वा वाच्यं—सङ्कीतशास्त्रप्रसिद्धस्य पञ्चमातृकतालस्याविच्छेदेन चतुर्विंशतिवारान् हस्तसुखाभ्यां सम्यगुद्घटने सर्व्वथाऽप्यविसंवादि जलपलमेकं
स्यादिति । तालस्य स्वरूपं तदुद्घटनविधिश्च संगीतशास्त्रवेदिनां सुखाण्श्रेयः । मनयनैरिति, अत्रायं सम्प्रदायः—

“ लङ्कोदया नागतुरङ्गदस्त्रा २७८, गोऽङ्काश्विना २९९ रामरदा ३२३ विनाड्यः ।

क्रमोत्क्रमस्थाश्चरखण्डकैः स्वैः, क्रमोत्क्रमस्थैश्च विहीनयुक्ताः ॥ १ ॥

मेषादिषण्णामुदयाः स्वदेशे, तुलादितोऽमी च षडुत्क्रमस्थाः..... । ”

अस्यार्थः—लङ्काया उदया लग्नलि विनाड्यः पलानि, ततो लङ्कालग्नपलमानानां क्रमोत्क्रमेण स्थापनेयम्—

लङ्कालक्षपलमानम् ।

मेघ	२७८	मीन
वृष	२९९	कुम्भ
मिथुन	३२३	मकर
कर्क	३२३	धन
पितृ	२९९	वृश्चिक
कन्या	२७८	तुला

५१-४१-१७ चरखण्डानि । क्रमोक्तमस्थारखण्डकैः स्वैरित्यादि, ततो यथा लङ्कोदयानां राशित्रयं क्रमोऽक्रमेण न्यस्तं, तथा चरखण्डानां राशित्रयमपि क्रमोऽक्रमेण लगेभ्यः शोध्यते, अप्रतनेषु त्रिषु क्षिप्यते, ततो मेयादीनि षड् लङ्गानि मध्यदेशसत्कानि यथोक्तानि स्युः, तान्देव च षड्क्रमेण तुलादीनि लस नि स्युः । तेषां स्थापना—

मध्यदेशालक्षपलस्थापना ।

मेघ	२२७	मीन
वृष	२५८	कुम्भ
मिथुन	३०६	मकर
कर्क	३४०	धन
मिन	३४०	वृश्चिक
कन्या	३२९	तुला

पृथ एव “अयनलवे” त्यादिकरणकुतूहलरीत्याऽऽप्तस्वदेशचरखण्डानां क्रमेण शोधनक्षेपाभ्यां स्वस्वदेशीयानि लक्षमानान्यायाति । सा रीतिश्चैयं—

“अयनलवद्वितैः प्राग्मेषसङ्क्रान्तिकालाद्भवति दिवसमध्ये या प्रभाऽक्षप्रभा सा, दश१० गजट दश१० निम्नी सा प्रभाऽन्या त्रिभक्ता, प्रतिग्रहचरखण्डानीति० ॥ १ ॥”

अस्यार्थः—यद्विने मेषेऽर्कः सङ्क्रामति तद्विना च प्रागयनांशभित्तिदिनानि सुक्त्वा पाश्चात्यदिने मध्याह्नसमये यत्र देशे यादती देहच्छाया स्यात्सा विषुवच्छायाऽक्षप्रभा चोच्यते, सा त्रिन्वस्य क्रमाद्दशा१० दश१० भिर्गुण्यते, अस्या च त्रिभिर्भग्यते, लब्धं चरखण्डानि स्युः । एवं च मध्यदेशे एकपञ्चाशत् एकचत्वारिंशत् सप्तदश चेत्येतालि मध्यदेशस्यारखण्डकैः स्वैरित्यादि, ततो यथा लङ्कोदयानां राशित्रयं क्रमोऽक्रमेण न्यस्तं, तथा चरखण्डानां राशित्रयमपि क्रमोऽक्रमेण लगेभ्यः शोध्यते, अप्रतनेषु त्रिषु क्षिप्यते, ततो मेयादीनि षड् लङ्गानि मध्यदेशसत्कानि यथोक्तानि स्युः, तान्देव च षड्क्रमेण तुलादीनि लस नि स्युः । तेषां स्थापना—

अथ तथैव रीत्याऽणद्विल्लपत्तने त्रिपञ्चाशत्त्रिचत्वारिंशद्दश चेत्येतानि ५३-४३-१८ चरखण्डानि स्युः । कथं ?—“अणद्विल्लपुरे तस्मिन् दिने मध्याह्नसम्भवा । छाया विपुवती पञ्चाङ्गुलाव्यङ्गुलविशतिः ॥१॥ दशादिषु द्वये षष्ठया हतेऽथ व्यङ्गुलाङ्कके । लब्धं चोपरि संयोज्यं मानमेव ततो भवेत् ॥२॥”

इति मुहूर्त्तसारे ॥

तत एतैः संस्कृतानि लङ्कालक्षानि पत्तनीयानि लङ्गानि स्युरित्याह—
श्रीमद्गौर्जरपत्तने त्वजक्षपौ तत्त्राक्षिभि ६२५ गौर्वदौ,
षट्पत्तनैः २५६ शरखात्रिभिश्च ३०५ मिथुनो मार्गाननो वा पलैः ।

कर्की क्षमातिशयै ३४१ धनुर्वदलिवत्सिहो द्विवेदत्रिकैः ३४२,
कन्येन्दुत्रिदशै ३३१ तुलावदुदयं यान्तीति मेषादयः ॥ ६३ ॥

व्याख्या—उदयं यान्तीति इयन्निरियक्तिः पक्षरेतान्येतानि लग्नायुदीयन्ते । स्थापना यथा—

लग्नानां उदयपञ्च- स्थापना ।
मेष २२५ मीन
वृष २५६ कुम्भ
मिथुन ३०५ मकर
कर्क ३४१ धन
सिंह ३४२ वृश्चिक
कन्या ३३१ तुला

अथ लग्नानां घटी-
मान होरादीनां च पल-
मानमुदयसत्कं प्रसङ्गादत्र
लिख्यते, तथाहि—

लग्नानां मान घटी-पल	होराणां मानं पल—अक्षर	त्रेष्काणानां मान पल — अक्षर	नवांशानां मानं पल-अक्षर-व्यक्षर	द्वादशांशानां मानं पल—अक्षर	त्रिंशद्भागानां मानं पल—अक्षर
मेष ३-४५	११२-३०	७५	२५	१८-४५	७-३०
वृष ४-१६	१२८	८५-२०	२८-२६-४०	२१-२०	८-३२
मिथुन ५-१५	१५२-३०	१०१-४०	३३-५३-२०	२५-२५	१०-१०
कर्क ५-४१	१७०-३०	११३-४०	३७-५३-२०	२८-२५	११-२२
सिंह ५-४२	१७१	११४	३८	२८-३०	११-२४
कन्या ५-३१	१६५-३०	११०-२०	३६-४६-४०	२७-३५	११-२०
तुला ५-३१	१६५-३०	११०-२०	३६-४६-४०	२७-३५	११-२०
वृश्चिक ५-४२	१७१	११४	३८	२८-३०	११-२४
धन ५-४१	१७०-३०	११३-४०	३७-५३-२०	२८-२५	११-२२
मकर ५-५	१५२-३०	१०१-४०	३३-५३-२०	२५-२५	१०-१०
कुम्भ ४-१६	१२८	८५-२०	२८-२६-४०	२१-२०	८-३२
मीन ३-४५	११२-३०	७५	२५	१८-४५	७-३०

पञ्चम
विमर्श
मिश्रद्वारे
उययसत्कं
लग्न-
होरादीनां
मानम् ॥

विशेषतः—“रेवत्युदयादख्यादीन्युद्गच्छन्ति जलपलैः क्रमशः । चित्रान्तान्मृत्युनन्दैर्द्विखरूपैर्१०२रष्टखात्रनिभिः १०८ ॥ १ ॥

शरङ्कुम्भिः ११५खद्विकुम्भिः २०र्युगगुणरूपैर्१३४वैसूदधिमृगाङ्कैः १४८ ।

शशिपञ्चकुम्भिः १५१खिशरक्षमाभिः १५३करविपयवसुघामिभिः १५२ ॥ २ ॥

त्रीपुङ्कुम्भिः १५३रप्र्युगकुम्भिः १४८रगचतुरैकैः १४७गडिच्यकुम्भिः १४६रेवम् । हस्तादेः प्रतिलोपं स्वास्याद्युदये क्रमान्मानम् ॥३॥”

“अभिजिच्च वसुजिनैर्दृष्टरिति ऋक्षाणामुदग्रपलसंस्था!” स्थापना—

एष्वभिजिद्धजं सगडमद्वयनातमीलने यथोक्तं राशिमानं स्यात् ॥

राशिषु सद्यावेशोरास्वप्रमाणानि चाह—

द्वादशराशिर्भागो राशिस्तु त्रिंशता भवति भागैः ।

भागे षष्टिलिप्ता लिप्ता षष्ट्या विलिप्ताभिः ॥ ६४ ॥

व्याख्या—भागस्य ‘त्रिंशत्’ इति नामान्तरं । तन्मानं चैवं—

“लक्षानां सर्वदेशेषु यन्मानं घटिकादिकम् । तच्च द्विदं पलाद्यं स्यान्मानं त्रिंशंशकस्य हि ॥ १ ॥”

लिप्ताविलिसयोः कलात्रिमलेति नामान्तर । विज्ञेयस्तु-विलिप्ताया षष्टिः परमविकलास्त्रासामक्षरेत्याख्यान्तरं ।

अक्षरेऽपि षष्टिर्ब्यक्षणाणि स्युस्तानि चातिषूक्ष्मत्वाद्मंत्र्यत्रयार्थाणि ।

उक्तं लक्षाना मान । अथार्कं स्पष्टयितुं द्वादशमङ्कान्तीनामन्तरालघटीराह—

सङ्क्रान्त्यन्तरनाडिका अथ घृति १८मेषादितोऽश्वेषुभिः ५९—

भूते भैः ८५सुनिगोभिः ९७रप्रवसुभिः ८८नेत्रतुभिः ६२भैः २७स्तथा ।

रे	९६ अ
उ	१०२ म
ए	१०८ कृ
श	११५ रो
घ	१२० मृ
ञ	१३४ आ
उ. पा.	१४८ पुन
पू. पा	१५१ पु
सू	१५३ अष्टे
ज्ये	१५२ म
अनु	१५३ पू. फा.
त्रि	१४८ उ. फा.
स्वा	१४७ ह
	१४६ वि
अभिसिन् २४८	

अल्यष्टिश्च ७समन्विता त्रिनवभिः ९३ खेटुभिः ६९ चतुर्भिः ६०,
सप्तद्वै ७निधिकुञ्जैरे ८९रथ धृति १८श्चन्द्रेक्षणैश्च २१ क्रमात् ॥ ६५ ॥

व्याख्या—सङ्क्रान्तयोऽर्कस्य द्वादशराशियु तासामन्तरे नाढ्य एतावत्स्य एतावत्यः भ्यु । धृत्यधी अष्टादशसदस्यो छन्दोजाती । मेषादित इति, मेषवृषसङ्क्रान्तयोरन्तराले धृति १८श्चेषुभिः ५७ समन्विता, कोऽर्थः ? अष्टादश शतानि सप्तद्वैराशयुनानि घटीनां स्युरित्यर्थः । एवमग्रेऽपि । अथ

सङ्क्रान्त्यन्तरभुक्तीनां स्थापना —

मेघ	वृष	वृष
वृष	मिथुन	मिथुन
मिथुन	कर्क	कर्क
कर्क	सिंह	सिंह
सिंह	कन्या	कन्या
कन्या	तुला	तुला
तुला	वृश्चिक	वृश्चिक
वृश्चिक	धन	धन
धन	मकर	मकर
मकर	कुम्भ	कुम्भ
कुम्भ	मीन	मीन
मीन	मेघ	मेघ

अथ भावुयोगं स्पष्टीकर्तुमाभिर्भानोः स्पष्टीकरणमाह—

स्फुटोऽथ भानुर्गतनाडिकाभ्यः, सङ्क्रान्तिनतः खड्गलना ३० हताभ्यः ।
भागादिभिः स्वान्तरभुक्ति उब्धै, राश्यादिकं स्याद्गतराशियुक्तैः ॥ ६६ ॥

व्याख्या—गतनाडिकाभ्य इति, इष्टकाले वर्तमानार्कमहयान्तेर्यावत्यो घट्यो गताः स्युः ताः सर्वाः सम्मील्य, खड्गलनेति त्रिशता गुण्यन्ते, स्वान्तरभुक्तिः सङ्क्रान्त्यन्तरनाडिकाश्चेत्येकोऽर्थः । ततः स्वकीययाऽन्तरभुक्त्या भागं दत्त्वाऽंशकलाविकलारूपं त्रिस्रं फलं ग्राह्यम् । गारागीति यात्रन्तो राशयोऽर्केण भुक्ताः स्युस्त्रदङ्क उपरी देयः, एव राश्यादिकं इति राश्यादिकलाविकलारूपोऽर्कः स्फुटः स्यात् —

अत्रोदाहरणं यथा—विक्रममंत्र १५१२ वर्षे वैशाखशुक्लपक्षस्यां ७ सोमेषु पुष्ये, मेषेऽर्कागमनादनु सप्तदशे दिने कर्कलमथ कन्यानवांशो गृह्यमाणोऽस्ति, तदानीं मेषपङ्कान्तेर्गतघट्यः ९९४ । कथं ? किञ्चिदधिक १६—
दिनेऽस्त्वावद्वाटवृत्त्याऽर्केण मेषस्य १६ त्रिंशांशा सुक्ताः, शेषाः १४, तत्पलसङ्ख्या १०५, वृषमानं पल २५६, मिथुनमानं पल ३०५, कर्कस्याद्यनवांशद्वयपलानि ७५ अक्षर ४६, अर्धाधिकत्वाद्वृषप्रहणे पल ७६ मीलने पल

७४२, षष्ठ्या भागे लब्धं १२, एता लघुदिनस्य घट्यः, (शेष एक) २२ । मेघसङ्क्रान्तिदिनशेषघट्य. २२ । सङ्क्रान्तिदिनकम्पदिनयोरन्तराले दिन १३ तद्घट्यः ९६०, सर्वमीलने जातं ग०घट्यः ९९४, पलानि २२, गतघट्य. ३० गुणिताः, जातं २९८२०, भासां मेघवृषसङ्क्रान्त्यन्तरभुक्त्या १८५७ घटीरूपया भागे लब्धं १६ भागा अंशा इत्युच्यन्ते (ते) । शेषं १०८, तत् १६० गुणने २२ क्षेपे च जातं ६५०२, पुनः १८५७ भागे लब्ध ३ कलाः, शेष ९३१, तदपि ६० गुणने जातं ५५८६०, तस्यापि १८५७ भागे लब्ध ३० विकलाः, शेषं १५० त्यक्तं, इति भागकलाविकलाभिरंशादिकोऽर्कः स्फुटोऽभूत् । गतराशियुक्तैरियुक्तेर्वृषादिसङ्क्रान्तिषु गतराशयः पूर्वं लिख्यन्ते तदा राश्यादिकोऽपि स्यात्, इह तु सुक्तराशिरकोऽपि नास्ति, तेन राशिस्थाने शून्यं देयं, जात. कार्यवेलायां स्फुटोऽर्कः--राशिः०, अंशाः १६, कलाः ३, विकलाः ३० ॥

कथ स्फुटाकारसायनांशांकेस्य भोग्यमानयति—

गणितविदुषदेशात्तत्र दंस्वाऽयनांशान्, पुनरपि भगणार्धं ६ रात्रिलश्रे तु दद्यात् ।

अथ हत उदयस्त्रिंशुक्तशेषैलवाद्यै-रुपरि च खगुणा ३०४ः स्यात्पलात्मार्कभोग्यम् ॥ ६७ ॥

व्याख्या—तत्रेति स्फुटांकेऽयनांशान् पुनरपि भगणस्त्रिंशुर्ध्या. क्षिप्यन्ते, अयनांशानित्येवोक्तेऽपि कलाद्यपि लभ्यन्ते, तासां तदंशरूपत्वात्, एवं सर्वत्र । पुनरपीति, अथ चेद्वात्रिंशुं स्यात्तदा पुनर्भगणार्धं षट्करूप राशिमध्ये क्षेप्य । अथ हत इति, एवं कृते उपरि यो राशिरागतः स सुक्तः, यस्तु तदश्रेतनो राशिः स उदय उच्यते, तन्मानं पररूप त्रिः स्थाप्यते, अधश्च या अंशकलाविकला सन्ति ता सुक्ताः, ताभ्यः शेषा या अंशकलाविकलाः सन्ति ताभिसंख्यमान त्रिन्त्यंस्तं च क्रमाद् गुण्यते, अघोऽङ्कयोः षष्ठ्या भागं दंस्वा दंस्वा उपयुंपरि क्षेपे योऽङ्क ऊर्ध्वं स्यात्तस्य खगुणेति त्रिंशता भागे यच्छभ्यते तत्पलारमकर्मर्कभोग्य स्यात्, उद्धरिताङ्कस्य षष्ठ्या सङ्गुण्य त्रिंशता भागेऽघोऽक्षराण्यप्यायान्ति ।

अथोद्वाहरणमनुक्षिप्यते-अयनांशानयने तान्द्रणिलविदासुषेऽशोऽयं—वैक्रमाद्गोश्ववाणा५७९६दात् शाकात्तु अब्यवध्यन्धि४४४ वर्षादारभ्य अधिखलमन्व१४०४४दाति यावत् प्रतिवर्षमेका कलैका विकलां विंशति. परमविकलाश्च वर्धन्ते, षष्ठ्या कलाभिरयनांशः । एवं १४०४ वर्षैः २३ अंशाः

पञ्चम
विमर्श
मिश्रद्वारे
इष्टलभां
शरूपः
पलात्मा ॥

पुनस्तद्वृद्धि-

५५ कलाः १२ विकलाश्च वर्धन्ते इत्ययनांशवृद्धिरिया, पुनस्तैर्नैव क्रमेण द्वीयमानानस्ते तावद्धिरेवा १४०४ न्दतिकेपीमविष्यन्ति, एवं पुन पुनस्तद्वृद्धि-

हानी भान्ते, एषां च लम्पे क्रान्तिसाम्ये चरानयने चोपयोगः । उक्तञ्च—
“अयनांशाः सदा देया लम्पे क्रान्तौ चराम्भे ।” इष्टकाले चायनांशानयनाय करणमिदम्—
१५ कलाः १२ विकलाश्च वर्धन्ते इत्ययनांशवृद्धिरिया, पुनस्तैर्नैव क्रमेण द्वीयमानानस्ते तावद्धिरेवा १४०४ न्दतिकेपीमविष्यन्ति, एवं पुन पुनस्तद्वृद्धि-

“आषाढे चिक्रमं नन्दसेसेषू ५७९ तं त्रिधा कु १ भू १ । नखै २० निचं भजेत् षष्ट्या लब्धे स्युरयनांशकाः ॥ १ ॥”
व्याख्या—चैत्रादिः किल शाकाब्दः स पञ्चविंशोत्तरशत ११५ क्षेत्रे वैक्रमब्दः स्यात्, स चाषाढादिः सविक्रमाब्दः स्थाप्यते, स चात्र १५१२
रूपः, अस्मात् ५७९ कर्पणे जातं ९३३, इदं त्रिन्वयस्य क्रमात् १-१-२० अङ्के गुण्यते, षष्ट्या भक्त्वा भक्त्वा उपर्युपरि चदापते जातं अंशाः १५, स्यूलमानमेव

कलाः ५३, विकलाः ४४ । इद् १५१२ वर्षे १५ अंशाः ३४ कलाश्चायान्ति, इदं सुटाके क्षिप्तं जातं भागा एकत्रिंशत्
बहुज्योतिर्विदां सम्मतं, ततोऽस्माभिरपि तदेवात्राहतम् । तथा च १५१२ वर्षे १५ अंशाः ३४ कलाश्चायान्ति, इदं सुटाके क्षिप्तं जातं भागा एकत्रिंशत्
११ कलाः ३७ विकलाः ३० । ततो रात्रिश्चिदशमानत्वाद्यनांशापेक्षयाऽकेणाखिलोऽपि शेषरात्रिर्युक्तः वृषस्य वैकोऽंशः ३७ कलाः ३० विकलाश्च

१-१-३७-३०,
स्थापना

अथान्नोदयो वृषस्तपलमान २५६ त्रिः स्थाप्यते, यथा-२५६, २५६, २५६, ततः सूर्यः युक्तांशदेरपेक्षया शेषमंशानुत्पाद्यते, तच्चैदं-अंशाः
युक्ता इत्यागत, यथापना १-१-३७-३०, अयं सायनोऽर्कः ।
अथान्नोदयो वृषस्तपलमान २५६ त्रिः स्थाप्यते, जातं ७१६८-५६३२-७६८० । क्रमात् ६० भक्त्वा ऊर्ध्वमूर्ध्वं क्षेत्रे जातसु-

२८, कलाः २२, विकलाः ३० । एतैः क्रमात्त्रयोऽपि रात्रयो गुण्यन्ते, जातं ७१६८-५६३२-७६८० । क्रमात् ६० भक्त्वा ऊर्ध्वमूर्ध्वं क्षेत्रे जातसु-
परि ७२६४, अस्य ३० भागे लब्धं पञ्चानि २४२, इदमर्कभोग्यमग्रे उपयोक्ष्यते इत्यतः स्थाप्यम् ॥ ६७ ॥

अथेष्टकमसुक्कानयनेनेष्टसमय सुट्टीकर्तुमाह—

इष्टाद्सुक्तनवांशकैर्दशगुणैस्त्रयाधैर्लवाद्यं फलं, लग्नं सायनमूर्ध्वराशिसहितं सैकप्रवृत्त्यंशकम् । ६८ ॥
तद्सुक्तेन लवादिना तदुदयः क्षुण्णो हतस्त्रिशता, भास्वन्नोद्यवदान्नरोदययुतः कालः पलात्मा भवेत् ॥ ६८ ॥

१ कुशुनत्तैरिति समस्त ज्ञेयम् ।

आरम्भ
सिद्धिः
॥२५०॥

॥२५०॥

व्याख्या—लक्ष्मे यो नवांश इष्टोऽस्ति तस्मादवांश येऽंशास्ते दशगुणीकृत्य त्रिभिर्भज्यन्ते यल्लब्धमंशकलाविकलारूप त्रिस्थं फलं स्यात् । लक्ष्म-
मिति तदेव लक्ष्मं ज्ञेयम् । तच्च सायनसूर्ध्वमतीतरागियुत च कृत्वा एकः प्रवृत्तशोऽधिभूतनवाशसकस्त्रिभागरूपो मध्ये देयः । धनुंशे तु प्रतिष्ठाविवा-
हयोर्गृह्यमाणे नवांशत्रिभागस्यार्धं क्षिपेत्, तत्र धनुशपूर्वांधस्यैवेष्टवात् । ततः एव कृते यस्यात्तेन युक्तेन लवककलाविकलारूपेणोष्टलक्ष्ममांनं पलरूपं
त्रिन्वयं क्रमाद्गुण्यते । प्राग्बत् पृथ्वा ऊर्ध्वं क्षेपे उपरि योऽङ्कः स्यात्तस्य त्रिंशता भागे यल्लब्ध पलाक्षरूप त्रिदिलक्ष्ममुक्तमुच्यते । तन्मध्ये पूर्वानीत-
मर्कभोग्यं क्षिप्यते । तथाऽर्कान्तराशेरिष्टलक्ष्मस्य चान्तराले यावन्ति लक्ष्मालि स्युस्तेषां मानानि पलरूपाणि तन्मध्ये क्षिप्यन्ते । एवं कृते योऽङ्कः
स्यात्तावन्निः पलैर्कोद्यादतु इष्टलक्ष्मस्य इष्टोऽंश समेतीति ॥

यथाऽत्र कर्कलक्ष्मस्य तृतीये वन्यानवाशे गृह्यमाणे इष्टान्वांशादवर्गयुक्तनवांशौ द्वौ दशगुणौ २० कृत्वा त्रिभिर्भक्तौ लब्धस्त्रिंशतांशाः षट्, शेषं
२/३ । कोऽर्थः ? यादृशैस्त्रिभिश्चिंशतांशाः स्यात्तादृशौ द्वात्रशौ । एतावतांशाः षट् कलाश्च चत्वारिंशदिति स्यात्, एकैकस्य त्रिंशतांशस्य षष्टिकलानिष्पन्नत्वात्, द्वाभ्यां
त्रिभागाभ्या स्थिताभ्यां चत्वारिंशत्कलाः स्युरिति भावः । एतच्च लक्ष्म सायन क्रियते, अयनांशाः १५ कलाश्च ३४ मील्यन्ते । तथाऽतीता राशयो
ये स्युस्तेषामङ्को राशिस्थाने दीयते, स चात्र त्रिक एव, कर्कलक्ष्मस्य गृह्यमाणत्वात् । तथांशाङ्कमध्ये एकः प्रवृत्तशो दीयते कलासकं च, यत एकै-
कस्मिन्नवांशे त्रयस्त्रिंशतांशाः कलाविंशतिश्च स्यु, तत्रिभागो कृते यथोक्तेनवायातीति, ततो जात त्रयो राशयोऽतीताः, वर्तमानकर्कलक्ष्मस्य चांशाः २३
कलाः २१ एतावद् युक्तं, गतराशिभिश्च नास्यत्रोपयोगः, ततल्लक्ष्ममुक्तेन वर्तमानकर्कलक्ष्ममुक्तेन २३ भाग २१ कलारूपेण तदुदयोऽत्र प्रस्तावात् कर्कोद्यः
३४१ पलरूपो द्विन्वयस्य गुणितः, यदि विकला. स्युस्तदा त्रिन्वयस्य तृतीयस्थाने विकलाभिरपि गुण्यते, इह तु ता न सन्तीति द्विरेव न्यास ऊचे,
जात क्रमात् ७८४१-७१६१, अथ ६० भागे लब्धं ११५, अस्योपरि क्षेपे जातसुपरि ७९६२, अस्य ३० भागे लब्धं पलानि २६५ शेष १२, तस्य
६० गुणने ३० भागे च लब्धं अङ्गरागि २४, इदं २६५ पल २४ अक्षररूप कर्कलग्नमुक्तं । रविभोग्ययुक्तमन्तराले लग्नपलप्रमाणरूपान्तरोदययुतं
च क्षिपते, यथाऽत्र रविभोग्य पलानि २४२, आन्तरोदयस्तु मिथुनमेव, तस्मान् ३०५, त्रयाणा मीलने जातं ८१२ सूर्योदयादियस्यैः, कोऽर्थः ?
१३ घटीभिः ३२ पलैश्च गतैः कर्कस्य कन्यांशाः तमेतीति । विशेषस्तु—

“ द्रयोर्नवांशयोः शुद्धिः प्रतिघायां विलोक्यते । आद्येऽधिवासना विवे द्वितीये च शलाकिका ॥ १ ॥
संस्थाप्य लग्नमानं गुणयेन्मध्यनवांशकैः । नवमिस्तु हृते भागे लब्धेऽन्तरपलागमः ॥ २ ॥ ”

अत्र कल्पितसुदाहरणमात्र, यथा-अत्रैव कर्कलग्ने प्रतिघायां तृतीयः कन्यानवांशोऽष्टमः कुम्भनवांशश्च गुरुमानौ स्तः । ततश्च कुम्भनवांशाद-
र्वाक् कन्यादयो नवांशाः पञ्च सन्ति, अतः कर्कमानं ३४१ पञ्चभिर्गुणयेत्, जातं १७०५, अस्य नवमिर्भागे लब्ध १८९, इदञ्च तृतीयकन्यानवां-
शाग्रहणाय स्पष्टीकृते १३ घटी ३२ पलरूपे काले क्षिप्यते, जातं घट्यः १६ पलानि ४१, इत्यति काले गते कुम्भनवांशवेला ॥
अथ लग्नांशसमयस्पष्टनायाऽयनांशानिरपेक्ष प्रकारमाह, यद्वा—

सङ्क्रान्तिराशेर्गतनाडिकाघने, माने दिवा निश्चय सप्तमस्य ।

सङ्क्रान्तिभोगेन हृते तदीयत्र्यंशान्विते शेषमिहार्कभोग्यम् ॥ ६९ ॥

व्याख्या—दिनलग्ने सूर्याक्रान्तिराशेर्मानं सङ्क्रान्तिसमयात् प्रभृति लग्नसमयाद्वाग् या घट्यो गतास्ताभिर्गुण्यते । रात्रिलग्ने तु सति सूर्यां-
क्रान्ताद्यः सप्तमो राशिलग्नमानं ताभिर्गुण्यते । ततः स्वान्तरसुक्या भज्यते । यल्लब्धं तन्मध्ये प्रस्तुतराशेस्त्रिभागः पृथक्कृत्य क्षिप्यते । ततस्तथा कृते
सति यस्यात्तदर्कभुक्तं सूर्याक्रान्तराशिमध्यात् पाल्यते, यच्छेषं तदर्कभोग्यम् ।

यथाऽत्रैव दिनलग्ने सङ्क्रान्तिराशेःरादर्शी सूर्याक्रान्तराशेर्मेघस्य मानं २२५, तसङ्क्रान्तिसमयादतु लग्नतोऽर्वाग् या गता घट्यः ९९४, ताभि-
र्गुणितं जातं २२३६५० । अस्य स्वान्तरसुक्या १८५७ रूपाया भागे लब्धं पलानि १२० । ततश्चार्काक्रान्तराशेर्मानस्य त्रिभिर्भागे यल्लभ्यते तन्मध्ये
क्षेप्यम् । यथाऽत्र मेघमानस्य २२५ त्रिभिर्भागे लब्धं पलानि ७५ । इदं प्रागानीत १२० मध्ये क्षिप्तं, जातं १९५, इदं सूर्यभुक्तम् । सूर्याक्रान्तराशे-
र्मेघस्य मानात् २२५ रूपात् पाल्यते, जातं ३० पलानि, इदमर्कभोग्यं, पूर्वं दिनलग्ने कार्यम् ।
रात्रिलग्ने त्वर्काक्रान्तराशितः सप्तमस्य राशेः सूर्यभुक्तघटीगुणतदन्तरभुक्तिभजनाद्यं सर्वमध्यर्काक्रान्तराशिवत् कार्यम् ॥

सुक्तेऽथ लग्नस्य तदंशकाच्च, दद्यात्त्रिभागावुदयप्रवृत्तयोः । तल्लग्नसुक्तञ्च तथा र्कभोग्यं, कालोऽन्तरालोदययुक्त्वात्पलात्मा ॥

व्याख्या—अथेति तदनन्तरं । तदशकादिति इष्टनवांशादर्वाक्त्तने लभ्यस्य भुक्ते उदयप्रवृत्त्योस्त्रिभागौ दद्यादित्यन्वयः । अयमर्थः—अधिकृतनवांशादवाङ्
यावन्मात्रं लभ्यस्य भुक्तं तव स्पष्टीकृत्य तन्मध्ये तल्लभ्यस्य त्रिभाग तन्नवांशस्य च त्रिभाग प्रवृत्त्यंशापराद्धं क्षिपेत्, ततस्त्रलभ्यभुक्तं पूर्वानीतमर्कभोग्यम-
न्तराल्लभ्यपलमानं च मीलयते, यस्यात्तावन्निः पलैः सूर्योदयादनुद्दृष्टलभ्यस्येष्टोऽंशः स्यात् ॥

यथाऽत्र कर्कस्य मानं ३४१, नवभिर्भागो लब्धं पलानि ३८, इदमेकनवांशमानं, इष्टस्य तृतीयस्य नवांशस्यार्वाक् च द्वौ नवांशौ स्तः, तेन ३८
द्विगुणाः, जात पलानि ७६, इदं तल्लभं भुक्तं, ततोऽत्र कर्कमानस्य ३४१ त्रिभिर्भागो लब्धं पलानि ११४, अयमुदयव्यंशो लभ्यभुक्तस्य ७६ पलरूपस्य
मध्ये क्षिप्यते जातं १९० । तदनु यो नवांशो दत्तोऽस्ति तस्य यन्मान ३८ पलरूपं, तस्य त्रिभागः पल १२ रूपः, सोऽपि तन्मध्ये क्षिप्तः, जातं
पलानि २०२ । रविभोग्यं च पलानि ३० । तथाकर्काक्रान्तराशेरिष्टलभ्यस्य चान्तराले वृषमिथुनौ स्तः, तयोर्मानं २५६-३०५ । सर्वेषां स्थापना—
॥२०२-३०-२५६-३०५॥ मीलने पलानि ८९३, एषां ६० भागे लब्धं घट्यः १३ पलानि १३ । एतावत्कालेनार्कोदयादनु कन्यांशागमः । करणान्त-
रत्वात् पलेषु वैसदृशं न दोषाय । एवमन्यत्रापि भावनीयम् ॥ ७० ॥

एव लभ्याकालानयनभुक्तं, अथ प्रत्ययार्थं वृत्तद्वयेन कालाच्छानमानयति—

त्यक्त्वाऽर्कभोग्यं च पलात्मकालाद्भागदिभोग्यं तरणौ निदध्यात् ।
क्रमेण शेषानुदयान् विशोध्य, राशीन्यसेत्तत्प्रमितौश्च भानौ ॥ ७१ ॥

व्याख्या—कश्चिद्विश्वशितकालं घटीपलमानमुक्त्वा तदानीं कतमल्लगनांशात्स्तीति पृच्छेत्तदा तदुक्तं घट्यादि सर्वं पलीकार्यं । ततस्त्रय यावत्पलमा-
नमर्कभोग्यं स्यात्तत्सारपलीकृतकालात् शोध्य, भागादीति सायनस्फुटार्केण यो राशिराक्रान्तस्य शेषलवकलाविकलारूपं सूर्यभोग्यं तरणाविति सायन-
स्फुटार्के एव न्यस्यं, स राशिः पूर्णिकृत्य लेख्य इत्यर्थः । ततस्त्रसात् पलीकृतकालादार्कोऽऽक्रान्तराश्यत्रेतनानि पलरूपाणि लभ्यन्ति यावन्ति शुभ्यन्ति
तावन्ति संशोध्य तावद्वाशीनामङ्कोऽर्कं देयः ॥

शेषादथ खगुण३०गुणादविशुद्धोदयहतादवासेन । भागादिना सनाथो दिननाथो निरयनांशको लग्नम् ॥ ७२ ॥
व्याख्या—यत्र शेषे सति लग्न शोधयितुं न पार्यते तस्माच्छेषात्, खगुणेति त्रिवादगुणीकृतादशुद्धलग्नमानेन भागे यल्लभ्यतेऽंशकलाविकलारूपं तत्सूर्ये दत्त्वा ततोऽयनांशाः कर्ष्यन्ते, शेषं स्फुटसिष्टकाले लग्न नवांशश्च ॥

इदमाद्यप्रकारे भाव्यते—यथा घट्यः १३ पलानि ३२, गणो धृत्वा पलीकृतो जातं ८१२ पलानि, एभ्योऽर्कभोग्यपलाङ्कस्य २४२ रूपस्य शोधने स्थित ५०० । अथ सायनस्फुटार्कं १-१-३७-३० रूपे वृषराशेः शेषं २८ भागाः २२ कलाः ३० विकलारूपं भागादिभोग्यं क्षिप्तं, जातोऽर्कः २-०-०-० । तदनु पलीकृतकालात् ५५७ रूपात् अर्कान्क्रान्तवृषराश्यश्रेतस्य मिथुनस्य मानं ३०५ रूपं शुद्धमित्येकराक्षिप्से जातोऽर्कः ३-०-०-० । शेषस्य २६५ रूपस्य मध्यात् कर्कस्य मानं ३४१ रूपं न शुध्यतीत्यतः शेषं ३० गुणने जातं ७९५० । अशुद्धस्य कर्कस्य मानेन ३४१ भागे लग्नश्च त्रिस्थं फलं भागाः २३ कलाः १८ विकलाः ४९ । इदमर्के योजितं जात ३-२३-१८-४९ असादयनांशाः भाग १५ कला ३४ रूपाः शोध्यन्ते, जातं लग्नं ३-७-४४-४९ । अत्र कर्कस्य सप्त ७ भागाः ४४ कलाः ४९ विकलाश्च शुक्ता इत्यागतं । एकैकस्मिंश्च नवांशे त्रिनांशास्य तुर्यश्रिनांशास्य विश- तिकलाश्च स्युरिति षड्भिर्भानैः ४० कलाभिश्च नवांशद्वयगतं, उपरि चैको भागः कलासप्तकं च प्रवृत्त्यर्थं दत्ते अभूतां ते स्त इति ज्ञेयं । द्वित्रकला- विशेषे च न दोषः, लग्नफलानामतिस्फुटमत्वात् । विशेषस्तु स्थूत्रवृत्त्याऽह्नि कालाल्छरनांशानयनमेवं—

“ अष्टांशं प्रति धीवेदाः ४५ सङ्क्रान्तेर्गतवासराः । तदैक्याद्भ्रमामा३०तं लग्नमाक्रान्तराशितः ॥ १ ॥

शेषे षष्टिहते भक्ते द्विशत्या लघमंशकः । होराद्युक्ताङ्गभक्तेऽत्र होराद्यमपि लभ्यते ॥ २ ॥ ”

व्याख्या—अष्टांशो यामस्त प्रति ४५ पलानि ध्रुवकः । तत आद्ये यामे पूर्णे ४५, द्वितीये ९०, एव ध्रुवकोऽपत्तिः । यदा च यावद्दिनमानं तदा तदेव चतुर्भक्तमैकयाममानं । ततो याममानघटीविभक्त ४५ ध्रुवकाद्यल्लभ्यते तदेव घटीं घटीं प्रति ध्रुवको लेख्यः । यथाऽत्र मेघेऽर्कभवनदि- नादनु सप्तदशेऽह्नि त्रिभागो नाष्टघटीदयामेषु घटीं घटीं प्रति किञ्चिदूनषट्पलानि ध्रुवकैरान्तिकेन समेति । कथं ? तद्दिनसत्कं ७ घट्यः ४२ पलानि चेत्येतयाममान पलीकृतं जातं ४६२ । ततो यदि ४६२ पलैः ४५ पलानि ध्रुवकः स्यात्तदा १ घटीसत्क ६० पलैः किं स्यादिति रात्रित्रयस्थापना—

४६२-४५-६० मध्यराशिरन्त्येन गुणितः, जात २००० । आधारादिना भागे लब्धं पल ५ अक्षर ५०, यद्यपि चैवमस्ति तथापि किञ्चिद्भूतत्वात् षट् पलानि पूर्णान्येव विचक्ष्यन्ते, ततोऽत्र १३ घट्यः पद्गुणा, जातं ७८ । उपरिस्थ ३२ पलापेक्षया पलत्रये क्षिप्ते जातं ८१, सङ्क्रान्तेर्गतदिनाः १६ मीलने ९७, अस्य ३० भागे लब्ध ३ शेषं ७, लग्नत्रयं गत, दुर्यस्य कर्कलग्नस्य त्रिंशंशसप्तक चेत्यर्थः । नवांशानिनीपायां तु ७ पष्टया हता जातं ४२०, द्विंशत्या २०० भागे लब्धं द्वौ शेष २०, नवाशाद्वयं गतं तृतीयस्य २० कलाश्च गता इत्यर्थः । होरादीति पष्टिहताङ्कस्य होराचङ्केः ९००— ६००-१५०-६० भागे क्रमात् होराद्रेष्काणद्वादशाशत्रिंशशा अपि लग्न्यन्ते । नवाशास्य तु प्रभुतया सुखयत्वात् पुत्रगुक्तिः । अनेन विधिना कलाव- ध्येव व्यक्तीत्याज तु विकलाः, अत एव स्थूरोऽयं विधिरित्यूचे । ननु च सर्वत्र नवांशस्यैव चेत् प्रभुता तदा किमर्थं लग्नानां ग्रहाणा च त्रिंशंशा व्यक्तीक्रियन्ते ? उच्यते—‘त्रिंश्वपि क्रूरमध्यस्थौ’ इत्यत्र लग्नेन्द्वौ । पञ्चदशत्रिंशंशामध्यस्थक्रूरग्रहकर्तरीविचारः । तथा सति ‘दर्शने यदि स्यादंशद्वा- दशकमध्यगः क्रूरः’ इत्यत्र लग्नेन्द्वौः क्रूरग्रहदृष्टिविचार इत्याद्युक्त एव त्रिंशाशानामुपयोगः । तथा लग्ने पङ्चगोः क्रूरग्रहसक्तः सौम्यग्रहसक्तो वा, अयं ग्रहः स्वर्गस्थोऽन्यवर्गस्थो वा इत्यादिविचिन्तायामपि । ननु भवति तर्हि कलादिव्यक्तीकृतिः क्वोपयोक्ष्यते ? उच्यते—यदा कलाराशिः षष्ट्यपेक्ष- याऽर्धाधिकः स्यात्तदा रूप गृहीत्वा त्रिंशांशेषु दीयते । एव त्रिकलानामर्धाधिके कलासु रूप देयमित्यादि, जातकादौ चांशानुः-पिण्डानुर्देशान्तर्देशाद्या- नयने कलादिव्यक्तेर्विधिष्योपयोग इत्यलं प्रसङ्गेन । एवं दिवा लग्नाशानयनमुक्तं ।

“ रात्रौ तु सूर्ध्वं यच्चिष्ण्यं तस्मान्नक्षत्रमष्टमम् । उदेति पूर्वस्यां तेन लग्नोदयविनिर्णयः ॥ २ ॥ ”

तथा रेवत्युदयादन्वक्षिन्युदय यावदक्षिण्या एव चत्वारः पादा उद्ब्रूयन्ति, एवमक्षिन्युदयादनु भरण्युदय यावद्भरण्या एव चत्वारः पादा उद्ब्र- ष्णन्तीत्येवं शिर स्थभस्य पादकल्पनयोर्दयी नवांशोऽपि निर्धार्यः । इत्युक्ता लग्नस्फुटीकृतिः ।

अथ दिवा कालज्ञानं प्रायः शङ्कुच्छायाऽऽयत्तमित्यतः कालज्ञानं छाया, छायातः कालश्चातीय दर्शयते । तत्रादौ तावत्सप्तमदिनमानानयनमेवम्—
“वृत्तायनांशा रविमुक्तभागाः, फलेन गुण्या दिनवृद्धिहान्यो । पृथ्याभिलब्धं घटिकाद्यमेतत्, स्यादाङ्ग(घ)नूनं प्रथममुमानात् ॥१॥”
व्याख्या—इष्टेऽहन्यर्केण स्वाक्रान्तराशौर्भावन्तस्त्रिंशशा मुक्ताः स्युस्तन्मध्ये तद्वर्षीयानांशान् क्षिप्त्वा उपर्यागतराशिसत्केन दिनवृद्धिहानिफलेन

कर्केत्यादिना पूर्वोक्तेन सहगुण्य षष्ठ्या भागे यल्लभ्यते तद्वधत्वादिक रसद्विनाड्य इत्याद्युक्तस्य सुख्याहर्मानस्य मध्ये क्षेप्यं सृगादिषट्कस्येऽर्के, कर्कोद्विप-
ट्कस्ये त्वर्के तस्माद्भूतं कार्यं, एवं स्पष्टं दिनमानमायाति, तस्मिन् षष्टिवटीरूपाहोरात्रमध्याच्छोषिते क्षेपं स्पष्टं रात्रिमानं । अनयोश्च कुलिकस्पष्टीकर-
णादावुपयोगः । यथाऽत्र मेपेऽर्कागमनादनु सप्तत्रयोऽह्नि प्रातस्त्वघटी १३ पल ३२ समये 'स्फुटोऽथ भातुः' इत्यादिकरणेन सज्जाताः स्फुटाकंभु-
क्तभागाः १६ कलाः ३ विकलाः ३० । एतन्मध्येऽथनाश १५ कला ३४ क्षेपे जातं राशिः १ भागः १ कलाः ३७ विकलाः ३० । अत्र सायनार्कंण
मेपराशिः पूर्णोऽपि शुक्लो वृषस्य चैकोऽशः १ कलाः ३७ विकलाश्च ३० युक्ता इत्यागत, ततोऽत्र वृषराशिसत्का दिनवृद्धिः पल २ अक्षर ५२ रूपा
गता, ततोऽशाश्रद्धा गोमूत्रिकारीत्या स्थानद्वये न्यस्य एकत्र द्विकेन अपरत्र द्वापञ्चाशत्ता च गुणयन्ते । स्थापना । २-५२ गुणिते च जातं क्रमात्
२-७४-६० । ५२-१९२४-१५६८ । सर्वांशःस्थस्य ६० भागे लब्धं २६, इदमुपरिस्थे क्षिस, जातं, १९५०, इदं चाद्यराश्यधःस्थाङ्केन ६० रूपेण
सह समपङ्क्तिस्थत्वात् मीलित, जातं १५९ । अस्य ६० भागे लब्धं ३३ उपरि क्षिसं जात पलानि ८५ । एतन्मध्ये आद्यराशिसत्कः ७४ रूपोऽङ्कः
समपङ्क्तिस्थत्वात् क्षिप्तो जातं १५९ । अस्य ६० भागे लब्धं ३२ उपरि क्षिसं जात पलानि ८५ । एतन्मध्ये आद्यराशिसत्कः ७४ रूपोऽङ्कः
घटीस्थाने शून्य । स्थापना— घटी० पलानि ४ अक्षराणि ३९, इदं वृषाद्याहर्माने घटी ३१ पल ४६ रूपे क्षिप्तं, जातं वद्व्यः ३१ पलानि ५०
अक्षराणि ३९ इदं स्पष्टं तद्विनमान । तद्राशिमान तु वद्व्यः २८ पलानि ९ अक्षराणि २१ । अथेतो मध्यच्छायानयनं यथा—

“ ज्येष्ठदिनाद्दिनं शोध्यं शेषाहर्मानाच्छोष्यते । त्यजेत्सप्तशरै ५७ लब्ध सूर्ये १२ मांस्यांहयः स्मृताः ॥ १ ॥ ”

व्याख्या—इष्टाहर्मानं ज्येष्ठाहर्मानाच्छोष्यते, शेष दशभिर्गुण्यते, ततश्च स्वत इति तदेवाधो न्यस्य ५७ भागे यल्लभ्यते तन्मुख्याङ्कात् कर्ष्यते,
भागाप्राप्तौ यदि ५७ अयेक्षयोर्ध्वस्थोऽङ्कोऽर्धाधिकः स्यात्तदा रूपं गृहीत्वा मुख्याङ्कात् कर्ष्यते, तदनु तस्य सूर्ये १२ भागे यल्लभ्यते ते मध्याह्नच्छायायां
पादाः शेषाण्यङ्गुलानि । यथाऽत्र तद्विनमान ज्येष्ठाहर्मानात् घटी ३३ पल ४८ रूपाच्छोषितं जातं घटी १ पलानि ५७ अक्षराणि २१, इदं शेषत्वा-
द्याभिः सहगुण्या षष्ठ्या भक्त्वा उपरि क्षेपे जातमधः ३३ ऊर्ध्वं च १९ । अस्य च ५७ भागे नाप्यते, नापि ५७ अयेक्षयाऽस्यार्धाधिक्यं,
ततस्तत्प्रक्रियामकृत्वैकोनविंशतेः १२ भागे लब्ध पदं १, शेषमङ्गुलानि ७ व्यङ्गुलानि ३३, इयं तद्विने मध्याह्नच्छाया । अथेत इष्टकालच्छाया—

